

ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

**ІСТОРИЧНІ ОБРАЗИ «СУСІДІВ»
НА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКО-БІЛОРУСЬКОМУ
ПРИКОРДОННІ:
МІФИ — СТУДІЇ — ПАМ'ЯТЬ**

Колективна монографія

Черкаси
2018

УДК 94(477+438+476):930.1(477+438+476)
I-90

Історичні образи «сусідів» на українсько-польсько-білоруському прикордонні: міфи — студії — пам'ять. Колективна монографія / Керів. автор. кол. та редактор В.В. Масненко. — Черкаси: ФОП Гордієнко Є. І, 2018. — 396 с. (серія «Історіографічні студії», Вип. 5.)

ISBN 978-966-353-445-9

Автори:

Гриневич Тарас
Касян Андрій
Куций Іван
Лазурко Лідія
Масненко Віталій
Присяжнюк Юрій
Тельвак Віталій
Шамара Сергій

Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, протокол № 5, від 15 лютого 2018 р.

Рецензенти:

Корновенко С.В., доктор іст. наук, професор
Житков О.А., канд. іст. наук, доцент

Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом №Ф77/78-2017 «Образи «сусідів» на прикордонні України, Польщі, Білорусі: конфліктні історичні дискурси про минуле та моделі примирення»

У книзі розглянуто історичні образи сусідніх народів Центрально-Східної та Східної Європи — українців, поляків, білорусів. Проаналізований механізм конструювання цих уявлень у контексті національної міфології. Запропонований аналіз польської, білоруської та української історіографії модерної доби з означеної проблематики. Простежена кореляція між «історіографічними образами» в академічному історичному наративі та «історичними образами» в колективній соціальній пам'яті. Звернута увага на сучасну політику пам'яті та виявлення шляхів подолання конфронтаційних історичних дискурсів.

Видання розраховане на фахівців-істориків, викладачів вищої школи, учителів, студентів і всіх тих, хто цікавиться історією Центрально-Східної Європи.

ISBN 978-966-353-445-9

© Автори, 2018
© ЧНУ, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. У полоні національних міфів. Конструювання образів добрих/поганих сусідів (випадок України, Польщі, Білорусі) <i>Масненко Віталій</i>	11
РОЗДІЛ II. Україна й українці у польській історіографії	
2.1. Уявлення про Україну та українців на сторінках польських історичних часописів Львова (кін. 20 — поч. 80 рр. XIX ст.). <i>Лазурко Лідія</i>	53
2.2. Між історією та політикою: польські та українські історики у боротьбі за східноєвропейську спадщину (кінець XIX — початок XX ст.) <i>Тельвак Віталій</i>	94
2.3. Образ України та українців у польській історіографії міжвоєнного часу. <i>Гриневич Тарас</i>	136
РОЗДІЛ III. Відображення української минувшини в історичній пам'яті білорусів і білоруській історіографії. <i>Присяжнюк Юрій</i>	183
РОЗДІЛ IV. Польща і Білорусь в українському історичному дискурсі	
4.1. Образ Польщі на цивілізаційних картах українських істориків XIX ст. <i>Куций Іван</i>	233
4.2. Українські історики про українсько-білоруські й українсько-польські стосунки: основні аспекти студіювання. <i>Касян Андрій</i>	277
РОЗДІЛ V. Сучасна політика пам'яті та шляхи подолання конфліктних дискурсів. <i>Шамара Сергій</i>	312
ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ	355
ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ	359

Потреба дослідження історичних образів «сусідів» на прикордонні України, Польщі, Білорусі зумовлена як науковою, так суспільною актуальністю. Остання, на перший погляд, виглядає навіть більш нагальною, оскільки спостерігається помітне загострення суперечок про історичне минуле, яке активно стимулюють політики та державні чиновники цих країн. Як показує досвід, спекулювання на конфронтаційній історичній тематиці не тільки ускладнює міждержавні стосунки, але й посилює недовіру між народами, консервує негативні стереотипні уявлення один про одного, і навіть псує щоденне життя і спілкування пересічних громадян. Аби, хоча б частково, зарадити цьому й пропонується аналіз образів, які історично сформувалися у просторі спільної минувшини українців, поляків і білорусів.

Одразу може постати питання: чому автори звертають увагу не на двосторонні стосунки, а на своєрідний «трикутник історичної пам'яті»? Певну відповідь на нього, правда в іншому контексті вже пропонував Андрій Портнов, розглядаючи польсько-російсько-український трикутник. Вона доволі проста і полягає у констатації того, що «двосторонній діалог і двосторонні (не)порозуміння в регіоні фактично ніколи не є двосторонніми», оскільки в них завжди присутня третя сторона¹. Ми, з свого боку, дещо ускладнюємо завдання, оскільки пропонуємо, з одного боку — контрагентів які протягом більшого часу власної минувшини вписувалися в

---

¹ Портнов А. Третій (не)зайвий // Його ж. Історії для домашнього вжитку. Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті. – К. : Критика, 2013. – С. 9.

простір європейської історії, а з другого — запропонована трійка має іншу, більш природню конфігурацію, в якій лише одна із сторін виявляла імперські інспірації, дві інші, як правило, лише протидіяли їм.

Мета, яку переслідували автори монографії, полягає в опрацюванні моделей творення образів прикордонних «сусідів» — України, Польщі, Білорусі, геополітичне становище яких протягом століть не лише визначало багато чого спільного в їхній історії, а й зумовлювало формування взаємних уявлень один про одного, про ту ж таки спільну минувшину, історія якої не завжди сприймалася однаково, часто навіть навпаки — з суттєвими зміщеннями в акцентах, концептуальних підходах, загальних інтерпретаціях, причому як окремих сторінок (подій, явищ, процесів, постатей, організацій), так і великих етапів, що, приміром, знайшло своє відображення в модерних національних (націоналізованих) дискурсах. Основний акцент пізнання автори спрямовують насамперед на опрацювання отриманих раніше наукових знань про минуле в контексті їхнього відображення в тлумаченнях, що набули конфліктного характеру, також на напрацювання досвіду погодження таких підходів у середовищі дослідників і дидактиків. Особливо перспективне значення має порівняльний аналіз відображення «прикордонних» образів трьох центрально-східноєвропейських країн (спільнот) у квінтесенції власне чіткого розмежування й, відповідно, ґрунтового співставлення в науковій та дидактичній літературі, що покликано активізувати процеси оптимізації наукових студій і водночас деміфологізації обраних для дидактичного «споживання» сюжетів і осіб; на засадах толерантності, взаєморозуміння та інтелектуального взаємозбагачення. На цій основі будуть запропоновані ефективні моделі як трактування вже існуючих образів сусідів, так і проведення подальших студій, розгортання дидактичних практик.

Предметом дослідження є реконструкція образів українського, польського та білоруського народів (націй, держав), інтерпретаційні моделі творення цих образів і формат їхнього відображення науковцями. З огляду на реальний

історичний досвід, завдання, які постають в умовах сучасної глобалізації, інтеграції, зростання міжнародної напруги, головна увага в дослідженні приділяється конфліктним дискурсам про минуле й моделям затребуваного перспективами розвитку новітньої гуманітаристики та суспільними очікуваннями примирення. Зрештою, автори прагнуть до комплексного (синтезованого) визначення оптимальних шляхів впровадження інноваційних підходів до викладання історії та інших гуманітарних дисциплін у школах трьох країн, загального тематичного й змістовного «оздоровлення» висвітлення складних подій історії Центрально-Східної Європи (України, Польщі та Білорусі), передусім у розумінні пріоритетного формування безконфліктних моделей історичної пам'яті, толерантних комеморативних практик, які покликані спиратися на вимоги нової дидактики, модернізацію підручників на засадах плюралізму і демократичних цінностей, налагодження системного й максимально деполітизованого партнерського діалогу між фахівцями країн регіону.

Отже, запропонований текст стосується галузі компаративної історіографії, студій пам'яті, етнополітології, та частково — культурології. Логіка розгляду полягає послідовного аналізу уявлень про сусідні народи на рівні — міфологізованого конструювання, наукового осмислення в історичних студіях і функціонування в просторі колективної пам'яті. При цьому, особлива увага зосереджена на кореляції між поняттями «історичні образи» та «історіографічні образи» сусідніх народів. Поняття «прикордоння», у більшості, розглядається у широкому розумінні, як загальний простір контактів між вказаними народами в минулому, і лише в окремих випадках йдеться про кордон у вузькому розумінні (прикордонні суперечки тощо).

Основне теоретичне завдання — у рамках визначеного предмету методологічно обґрунтувати (оптимізувати) процес дослідження образів центральноєвропейських народів (передусім їхніх репрезентантів у царині історії та ін. дисциплін) щодо своїх найближчих сусідів. Крім того, теоретичне завдання включає процедуру напрацювання моделей (зразків)

примирення в межах існуючих та (як завдання-максимум) можливих, передбачених конфліктних дискурсів. Очевидно, що вказані завдання не можуть бути суто умоглядними й вузько тематичними, оскільки їхнє вирішення дає підстави відразу виходити на процедури практичної (методичної) корекції таких дискурсів.

Основне емпіричне завдання — здійснити верифікацію вказаної наукової гіпотези (підтвердити/спростувати) під час розгляду конкретних прецедентів створення, поширення, використання (зокрема й замаскованого), нав'язування, імплантації «конфліктних» образів у більш складні соціально-психологічні конструкти, зрештою — національні ідеології, міфи, свідомість, колективну історичну пам'ять. Позаяк спільна чи наближена (за окремими критеріями) минувшина України, Польщі та Білорусі, справді рясніє конфліктами (війнами), у тому числі прихованими (гібридними), інтелектуальними, психологічними, «мирними» (станами ні війни, ні миру/співробітництва), персональними та ін. Предметне поле вказаної проблематики доволі широке і включає цілий комплекс уявлень і знань про різні історичні події та персонажі, починаючи від часів княжої Русі до сьогодення, водночас — образи цих сюжетних ліній, котрі формувалися синхронно або набагато пізніше. Зрозуміло, що більшість цих «конфліктних» образів, які є актуальними на початку ХХІ ст., виникли вже в епоху модерну й постмодерну, тому емпіричне завдання полягає якраз у висвітленні концептуальних засад цих історичних періодів, що передбачає як залучення, так і до певної міри (там, де матимуть місце відверто спекулятивні інтерпретації) ігнорування практик говорити (мовчати) й писати «про сусідів». Однак серед проблематики можна виділити домінанти для однієї (або двох) з трьох сторін. Так, для українського випадку особливе значення мають образи про польське панування в Русі-Україні часів Речі Посполитої (цей матеріал достатньо широко вивчається в середній школі); для польського — про події Другої світової війни, коли прикордонні конфлікти набували властивості відкритого збройного протистояння з різними для сторін наслідками (чи їхніми

пізнішими оцінками), зокрема, трагедії на Волині 1943-1944 рр.; для білоруського — про проблеми бездержавності й оптимізації наукових трактувань із погляду, приміром, «невизнаного» сусідами білоруського характеру Великого князівства Литовського. Прикметно, що й тепер історіографія й дидактика всіх трьох сусідніх країн переобтяжена національними (націоналістичними), а десь і радянськими ремінісценціями (у білоруському випадку), що шкодить вирішенню проблеми конфліктів, виробленню методик їхнього подолання та примирення. Особлива увага на специфіку репрезентації геноцидних практик тоталітарних режимів у регіоні (передусім Голокосту, Голодомору, дискримінації національних і конфесійних меншин, представників інтелектуального андеграунду, насильних депортацій тощо), а також спроб організації громадянського опору їм (приміром, дисидентські рухи). Досягти цього можливо через порівняння дискурсів країн-сусідів, у яких висвітлюються найбільш гострі сюжети, пов'язані з історичними конфліктами між ними (для України і Польщі — війна під проводом Богдана Хмельницького, гайдамацький рух, польсько-українська війна 1918-1919 рр., трагічні події на Волині у 1943-1944 рр. та повоєнні роки (операція «Вісла» та ін.); для Польщі і Білорусі — дії польського підпілля під час Другої світової війни). Принагідно відстежуються існуючі дискурсивні моделі примирення й порозуміння між сусідніми народами, які мають обтяжену конфліктами пам'ять.

У монографії використанні наступні методи дослідження: комплексного міждисциплінарного підходу, структурно-функціонального системного аналізу, зокрема й історіографічних фактів, порівняльно-історичного методу, та методу критичного аналізу конкретного документального матеріалу, а також статистичний, проблемно-хронологічний, синхронний, біографічний методи.

У тексті монографії розглядаються наступні проблеми:

теоретико-методологічні, що полягають у напрацюванні та використанні епістемологічних технологій виявлення, фіксації й комплексного аналізу образів сусідніх країн (народів) України,

Польщі, Білорусі задля з'ясування джерел виникнення, форм і наслідків прояву конфліктних історичних дискурсів про минуле, продукування моделей примирення через використання потенціалу науки й дидактики;

конкретно-історичні, які дають змогу виявити стійкі та світоглядно формуючі образи сусідніх народів, притаманні історикам (науковцям і дидактикам), більш предметно йдеться про отримання знання про теоретичні й практичні презентації історичних конфліктів у поширених на теренах трьох країн Центрально-Східної Європи (Україні, Польщі та Білорусі) дидактичних текстах з історії, географії, суспільствознавства та інших гуманітарних дисциплін;

суспільно-політичні, які зумовлені особливостями історичних традицій, внутрішньої державної політики та залежної від неї офіційної політики пам'яті в Україні, Польщі та Білорусі, і взаємопов'язані з особливостями продукування й функціонування відповідної науково-дидактичної літератури;

культурно-ідентифікаційні, які полягають у виявленні та оцінках тих особливостей українського, польського та білоруського дискурсів, у межах яких були створені (виявлені) відповідні образи, потреба і рефлексія на які відбивала широкий спектр чинників їхнього продукування: від екзистенціальних етнічних глибин до вузько-політичних, у тому числі трансформованих ззовні ідей і намірів;

напрацювання моделей примирення; спираючись на інтелектуальний ресурс, у тому числі враховуючи дидактичні практики творення та поширення «конфліктних» образів, які залежали не тільки від політичної (суспільної) кон'юнктури, а й певних освітянських традицій.

У тексті монографії певною мірою піднімаються і проблеми ментального історичного картографування простору в якому локалізуються території сучасної України, Польщі і Білорусі. Зокрема, зауважено позитивний досвід функціонування терену Міжмор'я принаймні у час формування киеворуського чи русько-литовського політичного і державного організмів, і потенційні інтенції для майбутнього розвитку регіону.

* * *

Авторський колектив підготував відповідні структурні складові монографії:

Вступ (*Масненко Віталій*); Розділ I. У полоні національних міфів. Конструювання образів добрих/поганих сусідів (випадок України, Польщі, Білорусі) (*Масненко Віталій*); Розділ II. Україна й українці у польській історіографії: 2.1. Уявлення про Україну та українців на сторінках польських історичних часописів Львова (кін. 20 — поч. 80 рр. XIX ст.) (*Лазурко Ліда*); 2.2. Між історією та політикою: польські та українські історики у боротьбі за східноєвропейську спадщину (кінець XIX — початок XX ст.) (*Тельвак Віталій*); 2.3. Образ України та українців у польській історіографії міжвоєнного часу (*Гриневич Тарас*); Розділ III. Відображення української минувшини в історичній пам'яті білорусів і білоруській історіографії (*Присяжнюк Юрій*); Розділ IV. Польща і Білорусь в українському історичному дискурсі: 4.1. Образ Польщі на цивілізаційних картах українських істориків XIX ст. (*Куций Іван*); 4.2. Українські історики про українсько-білоруські й українсько-польські стосунки: основні аспекти студіювання (*Касян Андрій*); Розділ V. Сучасна політика пам'яті та шляхи подолання конфліктних дискурсів (*Шамара Сергій*); Замість висновків (*Масненко Віталій*).

У ПОЛОНІ НАЦІОНАЛЬНИХ МІФІВ. КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗІВ ДОБРИХ/ПОГАНИХ СУСІДІВ (випадок України, Польщі, Білорусі)

Впровадження

В умовах модерного націєтворення, в тому числі й притаманних простору Східної та Центрально-Східної Європи, коли виникала потреба об'єднати окремі локальні регіональні варіанти ідентичностей у загальнонаціональну свідомість, надзвичайно зростає значення такого чинника як актуалізована історична пам'ять, особливо її політичного/державницького складника. Так, Мирослав Грох свого часу прийшов до висновку, що успішніше до організаційної стадії націєтворення переходять ті народи, які утримали певну традицію політичної індивідуальності, яка знаходить своє вираження не так в історичній реальності, а радше в історичній пам'яті². У цьому сенсі різні народи регіону мали відмінні стартові умови. Найкомфортніше тут почувалась польська спільнота, адже на її інтелектуальному озброєнні перебувала розгалужена система політизованих міфологем: «історичної Речі Посполитої», «передмур'я християнства», «міжмор'я», «польського цивілізаційного плуга», ягеллонський міф тощо.

Попри всі складнощі, українці також мали певний потенціал. Так, міф Козацької України,

² Hroch M. Social Preconditions of National Revival in Europe. – Cambridge, Ma, 1985. – P. 178.

вироблений нащадками козацької старшини, на думку Я. Грицака, зберігав свою притягальну силу аж до початку ХХ ст.³ Цей міф мав полісемантичну структуру, яка поєднувала найрізноманітніші сенси, починаючи від особистої свободи і шляхетських прав індивідуума, та завершуючи державницькими аспіраціями еліти (старшини). Особливо привабливим він був для населення колишньої Гетьманщини, але поширювався і на Правобережжя, навіть на Галичину. Зрештою цей міф, до певної міри, допомагав утримувати солідарність українців різних земель до часу становлення “нової” України⁴. С. Плохій висловив цілком справедливую думку, що ключовим текстом «у процесі перетворення козацтва з живого досвіду в історичний і національний міф» була «Історія русів». Саме цей трактат допоміг «замінити міф загальноросійської єдності на міф української історичної і культурної унікальності», зробив «козацький міф наріжним каменем модерної української історичної ідентичності»⁵.

Відносно слабші позиції посідала білоруська спільнота, інтелектуали якої на межі ХІХ-ХХ ст. ще не спромоглися «віднайти» попередні прецеденти власної державності у минулому. Побудова такої інтелектуальної конструкції завершується тільки в наш час — з активним апелюванням до історичної спадщини Полоцького князівства та Великого князівства Литовського, для яких «прописується» білоруська належність.

Необхідною складовою національної ідентичності є не тільки уявлення про себе, а й відповідні стереотипні уявлення про «інших», передовсім про сусідні народи, з яким довелося мати справи як у минулому, так і у сучасному. Такі уявлення досить часто обтяжені конфронтаційними дискурсами, які породжені негативним досвідом спільної минувшини, особливо наслідками збройних конфліктів, територіальної експансії,

---

³ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. – К., 1996 – С. 100.

⁴ Детальніше про зародження і функціонування цього міфу, у тому числі й умовах модерного націєтворення: Кралуєк П. Козацька міфологія України: творці та епігони. – Харків : Фолио, 2016. – 394 с.

⁵ Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій / авториз. пер. з англ. – К.: Laurus, 2013. – С. 21-22.

дискримінаційною державної політикою та іншими віктимними практиками. З другого боку, важливо враховувати природу самих історичних стереотипів, які продукуються шляхом т.зв. «хибної стереотипізації», і досить часто залежать не від гносеологічних, а від функціональних чинників. Тобто, їхнє виникнення і поширення зумовлені не тільки, і не стільки реальним подіями минулого, а цілою низкою інших — позаісторичних факторів. Тут можна погодитися з думкою А. Киридон, яка посилаючись на американця В. Ліпмана, зауважує: «Історичні стереотипи як образи мислення й сприйняття сусіднього народу формуються під впливом різних історичних обставин, ідеологічних, пізнавальних чи емоційних чинників, маркуючи відповідні ситуативні характеристики. У багатьох випадках стереотипи є частиною культурної традиції, а також системи цінностей, що культивуються певною соціальною групою»⁶.

Отже для того аби з'ясувати механізм конструювання образів добрих/поганих сусідів, у тому числі й в українському, польському та білоруському випадках, спочатку розглянемо націєтворчу дію історичної думки та її соціологізацію, яка обумовлена міфологічною складовою процесу національної ідентифікації.

Історична думка та історична пам'ять у національному контексті

Варто враховувати, що на національному рівні самоусвідомлення з'являється нова якість, якої не спостерігалося раніше. Особливо наочно це підтверджується появою усвідомлення ідеологічних та політичних цінностей, зокрема, ідеї національного суверенітету, яка має втілитися у національній державі. У цьому контексті зростає вага організованої усвідомленої праці національної еліти. Таку обставину спеціально підкреслює В. Жмир: «Ідеологічно-політичний компонент національної свідомості, на відміну від інших, не виникає стихійно на побутовому рівні, а є

---

⁶ Киридон А. Гетеротопії пам'яті. Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. – К. : Ніка-Центр, 2016. – С. 271.

результатом, напрацьованим національною інтелігенцією”⁷. Особливу вагу в такому ціленаправленому процесі має історична пам’ять, що актуалізується у напрямку окреслення континуїтету, як реального так і, рівнозначно, штучного щодо власної особливої історичної долі, осібно щодо державотворчої традиції. В умовах формування модерної нації здійснити таку народнокультурну мобілізацію було б не можливо без розвиненої національної історіографії. Тим самим перед історичною наукою, окрім суто сцієнтистського призначення, виразно повстав актуальний суспільний запит — створення національного гранд-нарративу. Зрештою, не буде великими перебільшенням таке твердження — не тільки нація мала потребу в національній історичній думці, але й історична думка для свого подальшого розвитку на певному етапі потребувала окресленої «національної прописки». Причому цей зв’язок не варто розглядати лише як прояв зовнішніх утилітарно-ідеологічних інвектив. Йдеться про внутрішньо пов’язані іманентні явища.

Проте, варто враховувати, що процес конституювання національних історіографій в просторі Східної Європи був надзвичайно складним і далеко неоднозначно сприймався суспільною свідомістю. Цьому, значною мірою, заважали суспільні стереотипи, які сформувалися на базі домінуючих тут імперських традицій. Їхня “живучість” пояснюється цілим комплексом чинників, серед яких, зазвичай, виділяють складну структуру, яка утворює багатоваріантні “паралельні версії” для різних соціальних та національних груп, значну масштабність дії та впливу, як просторово, так і хронологічно, здатність до трансформацій, наявність певного типу суспільного розвитку, масовану підтримку урядових кіл, офіційної науки, інтелектуальної та соціальної еліти тощо⁸.

Початковим пунктом розмірковувань варто вибрати *історичну пам’ять*, оскільки вона дозволяє сформуванню ланцюг

---

⁷ Жмир В. Національна свідомість та державність // Вісник Академії наук України. – 1993. – №10. – С. 63.

⁸ Дмитрієнко М.Ф. Проблема традиції і суспільних стереотипів в історичній свідомості та історіографії // Історична наука на порозі ХХІ ст.: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Харків, 1995. – С. 23.

взаємопов'язаних та взаємодіючих процесів суспільної свідомості. Можна погодитися з формулою, запропонованою російським дослідником В. Полянським: "За допомогою пізнання люди опановують знаннями, що через механізми пам'яті закріплюються в їхній свідомості"⁹. Проте стосовно визначення сутності самої історичної пам'яті серед дослідників немає єдиної точки зору. Принаймні, можна говорити про два її розуміння: широке й вузьке. Зокрема, той же Полянський пропонує перше розуміння, включивши до історичної пам'яті історичні зрізи практично всіх виявів суспільної свідомості. Однак більш поширеним є інший підхід, коли під історичною пам'яттю розуміють ту частину культури, яка включає лише власне історичні знання. Подібної точки зору притримується Л. Дробіжева, коли твердить, що "історична пам'ять — своєрідний духовний потенціал народу"¹⁰. Але у будь-якому випадку, цілком зрозуміло, що до пам'яті потрапляє далеко не все історичне знання, а лише найбільш вартісне, продуктивне, придатне до подальшого "вжитку". У цьому сенсі історичну пам'ять можна розглядати як своєрідне психологічне оснащення спільноти чи окремої особи, як матрицю-сито яке слугує для просіювання потоку історичних подій, явищ, фактів. Механізм формування самої історичної пам'яті розглянемо дещо нижче.

Дослідники, зазвичай, звертають увагу на декілька рівнів історичної пам'яті: національний, локальний та особистісний. Відповідно їм виділяють колективну, групову та індивідуальну форми самої історичної пам'яті. При розгляді цього феномену як соціологічної категорії виявляють низку ознак (критеріїв): постійний розвиток, вибірковість, наступність, персоніфікований характер, можливість набуття парадоксальних виявів тощо.

Як доводять реалії суспільного буття, історична пам'ять (зрештою, як будь-яка пам'ять) має також таку особливість як

---

⁹ Полянський В.С. Историческая память в этническом самосознании народов // СоцИС. – 1999. – №3. – С. 14.

¹⁰ Дробіжева Л.М. Историческое самосознание как часть национального самосознания народов // Традиции в современном обществе. Исследования этнокультурных процессов. – Москва, 1990. – С. 227.

обмеження у часі. Пам'ять не може бути всуціль наскрізною, такою, що забезпечує глобальний континуїтет. Зрештою, історична пам'ять розпадається на певні, достатньо протяжні *пласти*, які самі по собі спроможні забезпечити тяглість свідомості етнічної чи національної спільноти. Але кожний з таких пластів є обмеженим у часі, має певну, хоча і не досить чітку межу. Поняття такої межі, назвемо її *обрієм пам'яті*, дуже важливе для з'ясування природи та механізму формування історичної й національної свідомості модерних спільнот, оскільки ця характеристика дозволяє виявляти своєрідну протяжність, чи точніше, глибину усвідомлення ними власного соціального історичного досвіду.

Таким чином *обрій історичної пам'яті* являє собою рухливу межу усвідомленого спільнотою власного історичного досвіду. Відповідно до обставин він може розширюватися або звужуватися, набувати чіткості або втрачати свої обриси, достоту як це буває зі звичайним обрієм у сприйнятті людини. Він недосяжний і невичерпний, і є досить суб'єктивним та відносним. Саме на кордонах обрію соціальної пам'яті найчастіше зустрічаються міфологеми та легенди. Власне обрій усвідомленої (притомної) історичної пам'яті переходить у суцільний міф, який далі у глибину століть заповнює весь можливий хронос.

У західних модерністських, конструктивістських концепціях досить поширена малопереконлива теза про цілком штучний характер історичної традиції. Йдеться про т.зв. "інструменталістські" або "функціоналістські" версії її тлумачення. Так, ще Е. Гобсбаум стверджував, що "винаходження традиції" є "набором прийомів, що спрямовані на прищеплення певних цінностей і норм поведінки шляхом повторів, якими автоматично імплікується безперервність зв'язку з минулим"¹¹. Звернення до минулого у такому контексті набуває також вибіркового характеру, а сам вибір відбувається у межах довільних конструкцій, що далеко не завжди мають щось спільне із реальним минулим. У такому випадку традиція

---

¹¹ Hobsbawm E. *Invention of Tradition* // Hobsbawm E., Ranger T. (Ed.) *The Invention of Tradition*. – Cambridge; New York; Port Chester; Melbourne; Sydney, 1983. – P. 1.

перетворюється у деяку нормативну схему, збудовану суто на міфологічних конструктах.

Механізм формування самої ж історичної пам'яті, у контексті зазначених вище особливостей, видається більш зрозумілим. Тут провідну роль відіграють соціальний досвід відповідної спільноти, етнічні стереотипи аксіологічного забарвлення, історична традиція. Чимале значення, напевне має й емоційне навантаження — до пам'яті імплантується з потоку подій, фактів, явищ лише уявлення про те, що викликало найбільше збурення суспільних пристрастей, про те, що пов'язане з найбільшим емоційним напруженням — великі досягнення та втрати, перемоги та поразки, докорінні зміни у різних ділянках життя. У соціальній пам'яті, зрештою, актуалізується те, що викликає емоційний відгук відповідний сьогоденню. Це спостереження, вочевидь, стосується і конструюванню образів сусідніх народів, коли щоденне мирне співжиття, яке має рутинний характер, виноситься на маргінес «спогадів про минуле». Воно ж бо не викликало будь яких яскравих переживань і емоцій у сучасників, і тому опинилося у «секторі соціальної амнезії». А будь-які порушення «сусідського» спокою (навіть якщо вони становлять незначну частину хронотопу взаємин між сусідніми спільнотами): війни, примус, страждання, втрати, взаємні образи доволі жорстко закарбовуються в уяві сучасників і передаються наступним поколінням, зазвичай у гіпертрофованому вигляді.

До речі, для окреслення пам'ятевої парадигми наступних генерацій деякими дослідниками (зокрема, Маріанною Хірш) пропонується застосовувати поняття постпам'яті. Виходячи з цієї концепції, історична пам'ять сучасних поколінь — це майже виключно постпам'ять. На відміну від соціальної пам'яті, і на противагу їй, постпам'ять формується в результаті вольового актуального психоемоційного руху. В більшості вона являє собою етичний і, отже, політичний вибір. Протистояння різних версій постпам'яті — тепер така ж лінія політичного поділу, як проблема приватної власності в минулому столітті¹². Звідси стає

---

¹² Немцов М. Горе vs гордость в постпамяти. Этика памяти и политика горя: расхождения неизбежны? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gefetter.ru/archive/18020>

зрозумілим парадокс активізації уваги до трагічних подій минувшини наступними поколіннями, які насправді не могли їх безпосередньо «переживати» і відповідно пам'ятати. Очевидно протистояння різних постпам'ятей посилюється, коли йдеться про ставлення до сусідніх народів. Такі пам'ятеві суперечності, при певних умовах, можуть набувати радикальних форм, переростати у «війни/конфлікти пам'ятей». Цілком зрозуміло, що в умовах протистояння посилено продукуються переважно негативні образи «винуватих у всіх історичних прикростях» сусідів. Нажаль, стосунки між українцями і поляками, білорусами і поляками, помітно меншою мірою між українцями і білорусами, не позбавлені конфліктів пам'яті. Чергове загострення польсько-українських історичних суперечностей спостерігається в останні кілька років¹³.

Відповідно, моделі примирення щодо сприйняття спільної минувшини повинні також містити й образи сусідніх народів — позитивної, або, принаймні, нейтральної конотації. Ця процедура буде доволі специфічною у кожному конкретному випадку, але можна виокремити й певні загальноєвропейські підходи порозуміння. Зокрема, А. Киридон звертає особливу увагу на той факт, що «при формуванні новітньої культури відповідальної та діалогічної міжсусідської пам'яті важливим видається врахування дискурсу етики діалогу двосторонніх відносин, яка скеровує європейську культуру пам'яті від міжсусідської “історії взаємних зрад” (Р. Траба) до “спільних імпульсів досвіду” (Р. Козеллек), здатних у довгостроковій перспективі деконструювати травмовані тоталітаризмами свідомості»¹⁴.

Окремо стоїть питання про вплив наукового знання на визначення обрисів та змісту історичної пам'яті. У відомих нам працях як українських, та і зарубіжних дослідників не зустрічаємо спеціального розгляду цього аспекту, окрім принагідних згадок про раціоналізуючий вплив історичної

---

¹³ Детальніше див. : *Війна двох правд. Поляки та українці у кривавому ХХ столітті* / Уклад. й передмова В. Кіпіані. – Харків : Вид-во «Vivat», 2017. – 302 с.

¹⁴ Киридон А. Гетеротопії пам'яті. Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. – С. 147-148.

науки. У контексті означеного явища варто звернути увагу на ще один, суттєвий аспект проблеми — значення наукового знання як вагомого чинника врівноваження свідомого й несвідомого складників національної ідентифікації. Адже історична свідомість нації розуміється “як специфічний і обов’язковий елемент національної свідомості, що належить як до ірраціональних, так і до раціональних феноменів свідомості, оскільки є тим пунктом, де “сходяться” свідоме і несвідоме, виявляючи високий заряд психічної енергій нації” (за І. Кресіною)¹⁵. Завдяки історичній науці, ірраціональне, яке містилося в етнічному, а пізніше й національному міфіві, сублімується в раціональну форму наукового знання (сублімація за З. Фройдом — перехід, витіснення несвідомого у царину свідомого). Відтак наукова думка виступає чинником стримування від падіння у “прірву ірраціоналізму”, зберігає наукову вартість історичного знання, чим забезпечує необхідний баланс раціональних та ірраціональних складників національної свідомості. Зрештою, оптимальне співвідношення цих компонент може розглядатися як показник зрілості нації, ступінь загального розвитку її свідомості. З певним спрощенням, можна стверджувати, що оптимальний пам’ятевий баланс у сприйнятті сусідніх народів, також є свідченням їхньої зрілості, як відповідальних частин загальнолюдської спільноти.

Утім, варто враховувати, що питання співвідношення ролі міфології та науки у історичній притомності спільноти чи особи не повсякчас піддається однобічному визначенню. Зокрема, важко погодитися з твердженням, висловленим свого часу В. Потульницьким, що “наука завжди виконуватиме деміфологізуючу функцію, оскільки саме вона покликана деміфологізувати національну самосвідомість”¹⁶. Насправді тій же науці притаманна й інша, протилежно спрямована функція — міфологізуюча, так як науковці не вільні від багатьох рис буденного мислення, у тому числі і його міфологічного

---

¹⁵ Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз). – К., 1998. – С. 228.

¹⁶ Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII – XX століть. – К.: Либідь, 2002. – С. 28.

компоненту. Ще О. Лосев влучно підмітив: “Коли “наука” руйнує “міф”, то це означає лише те, що одна міфологія бореться з іншою міфологією”¹⁷. Справді, замість старих, зруйнованих міфів незмінно повстають нові, появи яких, прислуговується й історична наука. Тим паче, ця поліфункціональність зростає у національних координатах. Зрештою, загальний рух наукової думки відбувається у своєрідному коридорі між деміфологізацією та міфологізацією. Це впливає із самої природи історичного пізнання.

У кінцевому підсумку, у взаємодії означених чинників і маємо феномен історичної пам’яті, яка за твердженням В. Полянського “фіксує епохальні події, що визначають загальний напрямок розвитку етносів, не утримуючи всіх історичних фактів”¹⁸.

Тому, в нашій монографії окрема увага приділена саме формуванню уявлень про сусідні народи в рамках академічного дискурсу. Однак, в силу різних причин, передовсім суб’єктивних, історіографічна традиція осмислення сусідів була доволі несхожою. Не важко передбачити, що найбільш тривалою і закоріненою може похвалитися польська сторона, оскільки вона мала й найбільш розвинену наукову історичну думку. Відповідно, у наступних розділах монографії це знайде своє відображення. Для української, тим більше білоруської сторони у цьому випадку була притаманна т.зв. «наздоганяюча» модель академічного історіописання. Це в свою чергу, приводило до своєрідного зміщення суспільних дискурсів — академічний змушений був співіснувати з публіцистичним, а іноді останній йшов попереду.

Враховуючи механізм формування історичної пам’яті, її рівні, форми існування, характерні ознаки можна запропонувати певну робочу/інструментальну типологізацію. Свого часу, ми вели мову про співіснування, таких типів історичної пам’яті: безпосередньої, наукової, міфологічної та постійно відновлюваної¹⁹. Безпосередня, або коротка, історична пам’ять

---

¹⁷ Лосев А.Ф. Диалектика мифа // Философия. Мифология. Культура. – Москва, 1991. – С. 33.

¹⁸ Полянский В. С. Вказ. праця. – С. 18.

¹⁹ Масненко В.В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). – К; Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001 – С. 73; Його ж. Історична пам’ять як основа формування національної свідомості // Укр. іст. журнал. – 2002. – №5. – С. 51-52.

спостерігається в учасників, свідків та сучасників історичних подій. Вона доволі нестійка, неусталена, обмежена часом людського життя і має постійно прогресуючу амнезію. «Науковою» ми означали ту історичну пам'ять, яку імплантовано до наукової думки. Вона не тільки зберігає свій обсяг, але й має зворотній вплив на масову свідомість. Не меншим, а часом і більшим є вплив історичної пам'яті, яка міститься у легендах і міфах (міфологічна пам'ять у нашій робочій схемі). І нарешті, найбільш поширений тип — *постійно відтворювана історична пам'ять* соціальних груп, спільнот та окремих осіб, яка функціонує під впливом найрізноманітніших чинників і агентів пам'яті.

Тут доречно дещо скоригувати нашу типологізацію в частині визначення такого різновиду як «наукова» пам'ять. Варто визнати, що наукова історична думка як певний інтелектуальний продукт має розглядатися автономно від простору історичної пам'яті. Реалії функціонування останнього, в свою чергу, повсякчас демонструють доволі обмежений вплив власне історичного знання на колективну соціальну пам'ять. Тут переважає, або навіть домінує дія інших більш впливових компонентів, які не вповні корелюються з науковим складником. Отже досить проблематично визначати певний тип пам'яті як суто науковий. Більш коректно вести мову лише про наближеність/віддаленість колективної історичної пам'яті до актуального на той час академічного дискурсу.

Розглядаючи історичну пам'ять у національних координатах, варто звернути увагу і на її своєрідний зворотній бік — на забуття того минулого, яке може бути перешкодою для націостановлення. Вперше сутність цього феномену показав ще Е. Ренан у своїй класичній праці “Що таке нація?” (1882 р.). На його переконання процес творення націй відбувався через примус та завоювання. Сформована таким шляхом єдність, зрештою мала благодотвірні наслідки, але історичний досвід, який кидав світло на факти насильства шкодив становленню нації. Тому для її утворення необхідно забути непривабливе минуле та протоетнічну чи навіть етнічну належність, яку мали предки до входження у нову національну спільноту. Дослідник

твердив: “Забута історія, або краще сказати, історична помилка є одним з головних чинників творення нації, і тому розвиток історичних досліджень часто буває небезпечним для національності”²⁰. Подібне твердження, вочевидь, суперечить фундаментальним засадам наукової діяльності, оскільки підштовхує до селективного вибіркового, а тому упередженого підходу до студіювання минулого. На нашу думку, напевне, вихід полягає у розрізненні суто наукових та суспільних функцій історичного знання. Завдання академічної науки полягає у прискіпливому неупередженому дослідженні гострих дискусійних сюжетів, особливо тих які є предметом міжнаціональних чи етнічних суперечок. А розвиток суспільної свідомості сусідніх народів, спираючись на науковий аналіз, зможе виробити таку історичну пам’ять, яка буде відповідати актуальним потребам національних спільнот і стосункам між ними. Можливо, задовольнившись вичерпанням взаємних претензій, нації і зможуть забути історичні образи. Важливе не саме забуття трагічного минулого, а процес пошуку порозуміння, формування взаємоприйнятних історіографічних моделей і знаходження консенсусу в його оцінці. Тобто йдеться не про безпам’ятство чи присилувану суспільну амнезію. Втрата суспільного інтересу до вже вирішених (осмислених, оговорених) проблем і буде рівнозначним їхньому забуттю. У цьому сенсі зростає роль політичних еліт сусідніх держав, особливо їхня відповідальність за політику пам’яті, яка має створювати умови для порозуміння та примирення.

Таким чином, можна констатувати, що історична пам’ять і пов’язане з нею суспільно-психологічне оснащення національної спільноти відіграє провідну роль не тільки у її власному становленні, а й у побудові стабільних стосунків із сусідніми народами. Механізм їхньої взаємодії досить складний і поєднує у собі дію багатьох чинників різної природи. Серед останніх, чималу вагу має і науковий компонент, який врівноважує процес націєтворення.

---

²⁰ Ренан Е. Що таке нація? // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2000. – С. 110.

Запропонований до розгляду випадок України, Польщі і Білорусі дозволяє стверджувати, що тут взаємозв'язок історичної пам'яті та національної свідомості суттєво не відрізнявся від загальноєвропейських тенденцій. Певні особливості були зумовлені загальними центрально-східноєвропейською підімперськими та постімперським реаліями. Вони виявлялися, передусім, у своєрідній сакралізації історичної традиції (вазі релігійного компоненту в історичній свідомості), особливому поєднанні міфологічного та наукового складників у процесі націєтворення, поширення міфологічного й у наукову сферу, надмірно загостреній увазі до самотності власного історичного процесу, особливо до віднайдення його державницької складової. Однак, виявленні особливості не варто розглядати як певні аномалії чи анахронізми. Вони були цілком очікуваною відповіддю на виклики часу та специфіку історичної долі народів указанного регіону.

Міфологічний компонент образів «сусідів»

Отже студіюючи проблематику історичних образів «сусідів» на українсько-польсько-білоруському прикордонні не можна обійти увагою міфологічний компонент у їхньому конструюванні.

Починаючи розгляд міфологічної складової одразу зупиняєшся на думці про різновекторний вплив цього чинника на предмет дослідження. Якщо, у становленні націй використання міфів сприймається як певна іманентна необхідність (“неунікний компонент національно-творчих процесів” за В. Скуратівським) і трактується як цілком прийнятна річ. То у формуванні історичної свідомості, міфологізація розглядається як певна антитеза, як протиставлення науковій складовій, як “зло” що руйнує наукову картину світу. Раціоналістичне мислення бачить історичну науку “стерильно чистою” від будь-яких міфологем. Однак минуле ХХ ст. виразно засвідчило обмежені пізнавальні можливості науки базованої на “чистому розумі”. Таким чином, міфологізація створює незручності у дослідному процесі, вносить ускладнення і вагання при спробі інтерпретацій явищ

минулого та узагальнень в історіописанні. Але вже у цьому можна побачити й стимулюючий вплив — усе це певною мірою рятує від спрощених підходів та скороспілих висновків. Отже, спробуємо, бодай у загальних, орієнтовних рисах накреслити основні координати співвідношення міфологічного та наукового у контексті нашої теми.

Враховуючи складність проблеми, почати варто з певного визначення метафізичної картини сучасного духовного світу, у межах якої можна і побачити місце цих складових. Тут, цілком можна погодитися з думкою В. Горського про продуктивність погляду щодо багатоярусної структури духовного світу, “в межах якого раціональне й ірраціональне, міфологічне й наукове посідають належне їм місце, виконуючи функції, продуктивність яких визначається мірою компетенції кожної з них”²¹. Міфологія, за своєю внутрішньою природою ненаукова, точніше — поза-наукова. Адже міф не вимагає праці наукової думки, оскільки він базується на суто світоглядних засадах і стосується екзистенційної сфери. Як висловився свого часу О.Ф. Лосев: “Міфологія є не наука, а життєве ставлення до навколишнього світу”²². Окреслене розмежування сфер між міфологічним і науковим важливе для розуміння їхньої взаємодії у царині формування уявлень про сусідні народи.

Водночас, необхідно визнати наявність тісного зв'язку між наукою та міфологією. Той же О. Лосев цілком справедливо зауважував, що реальна наука, тобто наука, яка реально твориться живими людьми у певну історичну епоху “рішуче завжди не тільки супроводжується міфологією, але і реально живиться нею, черпаючи з неї свої вихідні інтуїції”²³. Отже історик і його творчість у такому контексті є інтелектуальним продуктом власної епохи — вони вже від самого початку включені в простір її суспільного міфологічного мислення. Тому недивними є взаємопроникнення “міфологічного” та “наукового” навіть у найбільш академічних текстах. Але,

---

²¹ Горський В. Міф у сучасній культурі та його модифікації на полі історико-філософського українознавства // Дух і літера. – 1998. – №3-4. – С. 95.

²² Лосев А.Ф. Дialeктика мифа // Философия. Мифология. Культура. – Москва, 1991. – С. 42.

²³ Там само. – С. 29.

визнаючи подібну конвергенцію, необхідно ще раз наголосити на тому, що не наука як така, не науковий пошук чи отримані в результаті нього наукові знання є міфологічними, а міфологічність виникає при включенні їх у систему інтелектуального життя суспільства, у процесі усвідомлення суспільством власної сутності, у тому числі й в історичній площині. Тобто явище міфологізації можна розглядати як продукт взаємодії, накладання кількох рівнів осмислення реального світу. Історичні знання самі по собі становлять “другий рівень” щодо реального потоку суспільного буття: фактів, явищ, подій. Їхнє ж повторне усвідомлення людською спільнотою і породжує благодатний ґрунт для міфотворення. Відповідно й образи сусідніх народів, які сконструйовані в історичному науковому наративі, у процесі його соціалізації наповнюються новими сенсами, насичуються міфологічним інтенціями. Це й робить їх, зрештою, конвекційними, придатними для широкого масового вжитку. Водночас, саме тут спостерігаються найбільші суспільні ризики, які полягають у спрощені, вульгаризації образів «сусідів», наділені їх негативними зневажливими характеристиками, формуванні стійких етнічних стереотипів у сприйнятті один одного.

В усвідомленні спільної історичної спадщини особливе значення має національний міф, який розглядається як обов'язковий елемент, складова національної свідомості. Водночас, сам же національний міф постає як породження специфічної рефлексії минувшини. У цьому смислі, виглядає продуктивними визначення національного міфу як результату “символічного сприйняття подієвого перебігу історії, яке свідомо і несвідомо типологізує певну кількість і якість відповідних ситуацій, що відбулися у минулому”²⁴. На думку Г. Касьянова: “В модерну епоху, тобто в епоху націотворення, відбувається легітимізація національного міфу: тут важливу роль відіграє історія, яка дає “наукове обґрунтування” міфів. Національний міф стає тотожним історичному”²⁵.

---

²⁴ Левенець Ю. Роль національного міфу у відродженні національної свідомості українського народу // Нова політика. – 2001. – №2. – С. 51.

²⁵ Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. – К., 1999. – С. 150.

Тут варто також зазначити, що поняття “історичний міф” і донині залишається нечітко окресленим, існують різні його розуміння і тлумачення. Зокрема, знаний польський методолог Є. Топольський визначав це явище наступним чином: “Міф є твердженням, групою тверджень, нараційною цілісністю, загальним переконанням, яке набуло виняткового статусу як щось тривале та свідомо чи несвідомо заакцептоване”²⁶. Крім того, цей дослідник запропонував досить продуктивну типологізацію різновидів міфів в історіографії, поділивши їх на: 1) міфи про початок світу, людності, племен, народів або держав, які зазвичай досліджують етнологи, та міфи релігійного характеру; 2) міфи прогностичні, які проектують бачення майбутнього; 3) історіографічні міфи, які поділяються на фактологічні та теоретичні; 4) міфи фундаментальні²⁷. З свого боку, інший польський історіограф Є. Матерницький наголошує на телеологічному аспекті визначення поняття міфу: “Під історичним міфом розуміємо ті міфічні уявлення, які принаймні з “зовнішньої”, нараційної сторони, стосуються окреслених історичних явищ, підтверджених (істориками) з допомогою джерел, подій, постатей, інституцій. ...Історичний міф є переказом визначених цінностей, прагнень і надій, він не стільки говорить про те, що було, скільки про те, як повинно було відбутися”²⁸.

Леонід Зашкільняк стверджує, що «будь-яке знання, а насамперед історичне, з часом перетворюється на міф, якщо не піддається переосмисленню з нових епістемологічних позицій»²⁹. Виходячи з цього спостереження зростає роль науковців-істориків, завдання яких полягає «у постійному

---

²⁶ Topolski J. Historiografia jako tworzenie mitów i walka z nimi // Ideologie, poglądy, mity w dziejach Polski i Europy XIX i XX wieku. Studia historyczne. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. Dr. Lechowi Trzeciakowskiemu w 60 rocznicę urodzin / Pod red. J. Topolskiego, W. Molika, K. Makowskiego. – Poznań, 1991. – S. 245.

²⁷ Topolski J. Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej. – Poznań, 2008. – S. 171.

²⁸ Maternicki J. Mity historyczne, ich geneza, struktura i funkcje społeczne // Metodologiczne problemy badań nad dziejami myśli historycznej. Materiały konferencji naukowej w Krynicy w 1989 r. / Pod red. J. Maternickiego. – Warszawa, 1990. – S. 70.

²⁹ Зашкільняк Л. Історичні міфи і стереотипи як складова суспільної свідомості та соціальної практики // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні / Колективна монографія за ред. Л. Зашкільняка. – Львів: Ін-т українознавства ім.І. Крип'якевича, 2009. – С. 24.

руйнуванні застарілих міфів, котрі не відповідають новій епістемологічній ситуації», але при цьому вони мають усвідомлювати минулий характер нових знань, що так само з часом перетворяться на міф³⁰.

Особливе значення історичні міфи мали для тих регіонів, спільноти яких із запізненням стали на шлях модерного націєтворення. Це повною мірою стосується народів Центрально-Східної та Східної Європи, у тому числі українців, поляків і білорусів. Відмінність між ними полягала у ступені зрілості національної ідеї та наявності/відсутності державницької традиції.

Насиченість українського культурного простору міфологічними сюжетами, на думку сучасних дослідників, має багато пояснень. Так, Ю. Левенець вважав, що особливості національного міфотворення полягають, передусім, у геополітичному розташуванні України (інтенсивні історико-культурні контакти) та у темпоральній (у порівнянні з іншими європейськими націями) глибині української історії³¹. Я. Грицак до специфіки української ситуації зараховує «сильні регіональні відмінності у функціонуванні цих міфів»³². Йдеться про сучасну ситуацію побутування історичних міфів різного ґатунку. Але цілком доречними буде припустити, що в історичній ретроспективі, особливо на час активного творення національної спільноти, регіоналізація у поширенні конкуруючих національних міфологем була більш відчутною.

Розглядаючи національний міф спільнот, які оприявлювалися на підімперському просторі, варто мати на увазі ту обставину, що він, зазвичай, виникав у системі бінарних стосунків за принципом «виклик-відповідь». Цілком можна погодитися з міркуваннями М. Рябчука про те, що українська націоналістична міфологія формувалася як відповідь на міфологію імперського домінування, міфологію культурної,

---

³⁰ Там само. – С. 25.

³¹ Левенець Ю. Роль національного міфу у відродженні національної свідомості українського народу. – С. 51.

³² Грицак Я. Як викладати історію України після 1991 року? // Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії): 36. наук. ст. – К., 2000. – С. 69.

мовної та всякої іншої зверхності Центру над периферією³³. У цьому контексті, для українців доби «національного відродження» імперським було не тільки реальне політичне панування Російської імперії, але й не менше реальне економічне і культурнецьке домінування польського сусіда (стосовно до білорусів такої ситуації не спостерігалось, бо українці сприймали їх як своєрідних «товаришів по нещастю»). Цілком зрозуміло, що подолати, або бодай потіснити домінуючу міфологію можна було лише у такий само міфологічний спосіб. Однак, імперська міфологія була менше вразливою, оскільки мала офіційний статус. Це дозволяло їй спиратися на найрізноманітніші інституційні засоби й виглядати у масовій opinіi більш легітимною ніж її конкурентка — напівпідпільна націоналістична міфологія.

Явищам міфологізації сприяла загальна особливість духовного життя на просторах Східної Європи, де релігійна настанова лишалася тривалий час чинною, у тому числі й історичній сфері. А націєтворення, як правило, відбувалося на базі етнічно-генеалогічної моделі. Подібна специфіка не могла не позначитися на національній міфотворчості. За визначенням Г. Кона для “культурницького” націоналізму Сходу була типовою апеляція до “славного минулого” та специфічних атрибутів — в тому ж числі, і до історичних міфів³⁴. Міфологема “золотого віку” може розглядатися як одна з основних міфологічних структур — як сакральне вічне, що протиставляється теперішньому — профанному й земному.

У таких умовах, як зауважив Г. Касьянов, політична еліта вдавалася до перманентного використання реформульованих міфів. У XVI-XVII ст. — це була заново винайдена традиція про “київську спадщину”. У середині XVII ст. на перший план висувається інша винайдена традиція і міф — “козацький”. У XVIII ст. “козацький міф” остаточно формулюється. У XIX ст. — спостерігаємо реінтерпретацію “козацького міфу” в “демократичнішому” варіанті. У цьому випадку він стає частиною національного міфу. Дослідник, зрештою, робить

---

³³ Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. — К., 2000. — С. 221.

³⁴ Kohn H. The Idea of Nationalism. Study of its Origins and Background. — New York, 1949. — P. 330.

важливий висновок: “Усе це згодом відбивається на формуванні історичної свідомості й на позитивістичних реінтерпретаціях історії і становленні двох історіографічних шкіл: М. Грушевського й В. Липинського”³⁵.

Важливо зазначити, що “козацький міф” функціонував не тільки в ідентифікаційному просторі українського модерного націєтворення. Як переконливо показав П. Кралюк, ця міфологема була базовою для польської романтичної візії, зокрема представників т.зв. української школи в польській літературі³⁶. Більше того, козацька міфологія, в доволі специфічній інтерпретації, отримала прописку й в імперській інтелектуальній традиції, яка заперечувала самотність українців як окремого народу³⁷.

Розрізняючи історію та міфологію варто звернути увагу на відмінність їхнього функціонального призначення. Цікаву думку з приводу цього висловив М. Попович: “Міфологією історичну оповідь робить не її звернення до неприродного, а функція: вивести сучасність з певних історичних джерел, прийняти їх як “священні”, вказати норми поведінки й через ритуали (передовсім свята) поєднати сучасність з “вічним минулим”, відтворюючи його знову і знову через мистецтво і ритуал”³⁸. Послугуючись таким розумінням, не важко побачити те, що навіть міфологізована оповідь не обов’язково означає спотворену або фальсифіковану картину минулого — тут більше йдеться про суспільно заангажований актуалізований варіант її усвідомлення.

Характерною ознакою міфу є його імперативність — наявність віри у здатність вольовим чином змінити світ. Як зауважував В. Бурлачук: “Він абсолютизує принцип панування, привласнюючи історію у вигляді речі, яку можна радикально трансформувати, якщо маєш правильне розуміння”³⁹. Історія у

---

³⁵ Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. – К., 1999. – С. 290.

³⁶ Кралюк П. Козацька міфологія України: творці та епігони. – Харків : Фоліо, 2016. – С. 341–353.

³⁷ Там само. – С. 308–340.

³⁸ Попович М. Міфологія в суспільній свідомості посткомуністичної України // Дух і літера. – 1998. – №3-4. – С. 58.

³⁹ Бурлачук В. Соціальні переживання та політичний міф // Політична думка. – 2001. – №1-2. – С. 119.

таких умовах позбавляється свого звичайного анонімного суспільного статусу (в смислі однаковою приналежності до всіх членів спільноти), а стає власністю певної соціальної групи й через це володіння може бути по-різному перетворена. Категоричність у посіданні історичної спадщини та претензії на її використання найочевидніше виявляється у випадку національних історій.

Тут не поодинокі випадки взаємних звинувачень у привласненні “чужої історії”, імен героїв, пам’яток тощо. Така приватизація заднім числом минувшини, яка не мала безпосереднього відношення до історії нових національних спільнот, відкривала шлях для цілковитій міфологізації. Особливо гостро така ситуація спостерігається у стосунках сусідніх народів, адже спільна минувшина таїть у собі безліч спокус оголосити її лише «своєю власністю», «своєю героїчною історією», а іншу сторону не тільки позбавити цього «спадку», але й звинуватити у тих чи інших «гріхах». Крім того, не варто забувати, що приватизація минувшини має яскраво виражений політичний підтекст, адже претензії на «історичну спадщину», як правило, передують реальним територіальним зазіханням і спробам перекроїти існуючі кордони, у тому числі й збройним шляхом.

Суттєва відмінність між міфом та історією полягає у властивих для них різних концепціях часу. Міф є, по-суті, позачасовим явищем. Цей постулат, спираючись на методи структурної лінгвістики, наочно продемонстрував К. Леві-Строс. Він наголошував, що міф завжди належить до подій минулого, принаймні “до перших віків”, але справжнє значення міфу витікає з того, що події, які згодом відбулися в якийсь проміжок часу, утворюють ще й постійну структуру. А вона одночасно належить до минулого, теперішнього і майбутнього⁴⁰. У певному сенсі, міф є принципово аісторичним, оскільки передбачаючи постійну співвідносність сакрального Першочасу (“Золотого віку”) і актуального моменту дій, він не виявляє зацікавленості “проміжним” часом, що спливає між

---

⁴⁰ Леві-Строс К. Структурна антропологія / пер. з фран. – К., 1997. – С. 198.

позначеними темпоральними позиціями⁴¹. Натомість для історії саме цей час і є предметом студювання. Модерна історична думка мислить у категоріях лінейного часу. Подібна часова парадигма стала домінуючою при переході від Середньовіччя до Нової доби, коли на зміну концепції одночасного “месіанського часу” прийшла ідея “однорідного, порожнього часу” (за В. Бенджаміном та Б. Андерсоном)⁴². Звідси, можна зробити припущення, що міфологізовані образи «сусідів» також мають позачасову характеристику, хоча й породженні певною послідовністю конкретних явищ минувшини. Так, наділивши представників сусіднього народу певною негативною ознакою, надалі її можна зробити універсальною, «переносячи» на інші події, ситуації, контексти. Прикладом може слугувати доволі поширений у ранньомодерному річпосполитському середовищі образ козака як «бунтівника» і «свавільника», який накладался на все українське (руське) населення, яке до козачини, можливо, й не мало жодного стосунку. Пізніше цей образ «помандрував» у часі і виринає в абсолютно несподіваних контекстах навіть у ХХ ст.

У націотворчих історичних міфах, порівняно з історичним науковим знанням, можна виявити сильні і слабкі сторони. Міф як найдоступніша форма світогляду спроможний, через свої структури, надати необхідного смислу оточуючому людину соціальному світу, у тому числі не тільки власної національної спільноти, а і сусідніх народів. Ця риса міфу пов'язана з потребою заповнення духовної порожнечі, утвореною обмеженими можливостями науки, яка не може сама по собі дати цілісного світогляду⁴³. Зокрема, й історична наука, попри найбільші претензії на це, не становить щасливого винятку з такого загального правила. Водночас, як справедливо зауважує Ж. Ніва: “Міфологізоване минуле завжди вразливе, оскільки міф не підпорядковується критеріям науковості”⁴⁴. Отже

---

⁴¹ Малахов В. Міф про міф. Національна міфологія як тема сучасної міфотворчості // Дух і літера. – 1998. – №3–4. – С. 78.

⁴² Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / пер. з англ. – К., 2001. – С. 42.

⁴³ Бурлачук В. Соціальні переживання та політичний міф. – С. 113.

⁴⁴ Ніва Ж. Народження та смерть національних міфів // Дух і літера. – 1998. – №3–4. – С. 53.

міфологізоване минуле, у тому числі й щодо усталених стереотипних образів «сусідів» не таке константне, як здається на перший погляд. Крім того, варто враховувати ту обставину, що сучасна історична пам'ять менш стабільна, ніж це було в домодерних суспільствах. Така відносна рухомість мнемонічного простору пояснюється феноменом сучасної надмірності історизму і великим потоком інформації, яка постійно змінюється.

Зрештою, відмінності історії та міфу в узагальненому вигляді досить добре сформулював канадський історик Р. Сербін. На його думку, попри спільний корінь — минуле, вони різняться способом формування та остаточним призначенням: “Історія досліджує достовірні джерела згідно з науковими засадами для того, щоб відкрити минувшину й висвітлити її у зрозумілій формі. Міф підбирає історичні джерела й легендарні епізоди, без особливого огляду на їхнє походження, з наміром створити про них бажане й емоційно насичене уявлення. Завданням історика є зрозуміти минуле, а міфотворця — використати його для сьогоденних і майбутніх цілей”⁴⁵.

Для повнішого розуміння дилеми “історія–міф” в конструюванні історичних образів «сусідів» доби націостановлення варто врахувати особливості загальної історіографічної ситуації, яка склалася на той час у ширшому Центрально-східноєвропейському ареалі. Як вказує Л. Зашкільняк, тут під впливом суспільно-політичних та інтелектуальних обставин витворилися дві провідні теоретичні течії. Перша базувалася на традиції переосмисленого в нових умовах позитивістського соціологізму й у багатьох історіографія (у тому числі й українській) розгалужувалася на т.зв. “народницький” та “державницький” напрями. Тут зберігалися наукові принципи пізнання і прагнення відстояти самостійність науки від політики та ідеології. Друга течія, ґрунтована на суб’єктивно-інтуїтивних принципах, реалізувалася у неоромантичній історіографії, яка абсолютизувала своєрідні риси історичного розвитку кожної

---

⁴⁵ Сербін Р. “Велика Вітчизняна війна”: советський міт в українських шатах // Сучасність. – 2001. – №6. – С. 63.

нації. Це приводило до появи стійких історичних міфів, що вкарбовувалися в історичну свідомість народу у вигляді стереотипів⁴⁶. Ці загальноєвропейські явища у межах кожної національної історіографії набули своєрідного вигляду. У цьому сенсі українська, польська і білоруська історична наука не були виключенням із загального процесу. Тут також співіснували більш науковий та більш міфологізований підходи до студіювання минулого.

Викладене приводить нас до певного висновку, що найпростіше може бути сформульований так — історія як система знання є об'єктом, а не суб'єктом міфотворення. Набуття історичною думкою міфологічних ознак відбувається при її соціологізації, тобто суспільному усвідомленні. Взаємодія історії та міфу незмінно породжує низку антиномічних явищ, впливи яких на духовне життя людських спільнот практично врівноважуються один одним, забезпечуючи тим самим його подальший розвиток. Відповідно, наявність наукового та міфологічного складників може розглядатися як іманентна сутність історичної та національної свідомості. Співвідношення між ними побудоване за принципом динамічної врівноваженої системи — яка існує за рахунок противаг та компенсацій. У добу інтенсивного націостановлення, особливо за несприятливих підімперських умов, національна модель історичної думки нових спільнот за формальними ознаками схильна наблизитися до міфу. Проте, в ній залишалась досить вагомою присутність суто наукового знання. Науковість полягала у застосуванні відповідних теоретико-методологічних підстав, критичного ставлення до джерел, методів студіювання тощо. Все це, окрім сцієнтиського спрямування виконувало й вагому націєтворчу задачу — вироблення наукових критеріїв для адекватного пояснення минулого та пропонування суспільно прийнятних проектів для сучасного і майбутнього.

Запропонований у наступних розділах виклад орієнтований на те, аби простежити кореляцію між історіографічними

---

⁴⁶ Зашкільняк Л. Історіографічна творчість Михайла Грушевського на тлі європейської історичної думки кінця XIX – початку XX століття // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. – Львів, 1999. – С. 37-38.

образами «сусідів», котрі продуковані академічним нарративом, і історичними образами у просторі масової соціальної пам'яті українців, поляків і білорусів.

Спадщина Речі Посполитої: ментальні мапи та соціальна пам'ять

Чимала кількість історичних образів «сусідів» у ментальному просторі українців, поляків і білорусів виникли у часи існування їхньої спільної держави — Речі Посполитою. Зрозуміло, що в тих умовах не йшлося про статус прикордоння між цими спільнотами, радше ними вибудовувалась система конфесійного, територіального, станового, пізніше етнокультурного іншування, яка дозволяла здійснити більш якісну самоідентифікацію. Так для руської спільноти, як українців так і білорусів, важливим бар'єрним чинником слугувала православна (руська) віра, яка виразно протиставлялася латинський (лядській) вірі. Між українцями і білорусами цей маркер не діяв, тут відмінності починають накопичуватися власне після Люблінської унії, коли перші, в переважній більшості, опинилися в складі Корони, а другі залишилися в ВКЛ.

Певною перепорою національній диференціації можна вважати «ягеллонський міф», що утверджував у суспільній свідомості ілюзію гармонійного співіснування сусідніх народів у межах давньої Речі Посполитої.

Рівень взаємного іншування зріс в умовах Хмельниччини і формування козацтвом власного політичного простору — Гетьманщини. У побутовій свідомості стає реальністю новий погляд на бар'єрний простір, що логічно виокремлював Україну від сусідів. Простежується двоїстість у ставленні до поляків («брати-вороги наші польські савромати»⁴⁷). До білорусів (литвинів) ставлення ще не носило виразного бар'єрного забарвлення, але відмінності вже фіксувалися. Зокрема, їх досить добре видно під час воєнних дій на території ВКЛ, коли

---

⁴⁷ Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – К.: Генеза, 1997. – С. 252.

місцева спільнота відчула на собі «козацьку шаблю» та «московський бердиш».

Натомість, польські хроністи, виправдовуючи жорстку політику давньої Речі Посполитої під час козацьких війн кінця XVI-XVII ст. та часів Руїни на українських теренах, «створили стереотип українця-варвара, жорстокого й аморального розбійника, дикуна, якому протиставлявся добропорядний польський шляхтич, що боронив від зазіхань «польську Русь»⁴⁸.

Симптоматично, що відокремившись від Речі Посполитої політично, Козацька Україна (Гетьманщина) лишалась тривалий час пов'язана з нею культурно і ментально. Як влучно висловила Н. Яковенко: «Ляхи “відійшовши лишилися” зв'язковою ланкою України з давнім польсько-білорусько-литовським цивілізаційним простором, витвореним за часи співжиття в Речі Посполитій. Виявляючись у тих чи інших формах, його присутність в «козацькій» культурі протриває ледве не до кінця XVIII ст., тобто до остаточної переорієнтації духовного життя Києва й Гетьманщини на Росію (а точніше — до затухання козацької автономії)»⁴⁹.

У річпосполитських часах бере свій початок і польський міф «східних кресів», який постав із ідеалізованого уявлення про українські терени як «степову Аркадію», де «героїчні» шляхтичі здобувають собі честь у борні проти степових наїзників. Цей міф був пов'язаний із усвідомленням польської «вищості», тому, як справедливо зазначає О. Руда, «повстання козаків і гайдамаків не послабили, а навпаки посилили його. На зміну татарській небезпеки постала козацька, а оборонна роль польського землеволодіння на сході перетворилась на своєрідну місію, яка з часом перетворилася в міф»⁵⁰.

Також варто зважати на загальну специфіку Центрально-східноєвропейського регіону, яка полягала у тривалому збереженні ранньомодерної національної ідентичності навіть у пізніші часи. Особливо це стосується її польського шляхетського

---

⁴⁸ Руда О. До джерел міфологізації українсько-польських відносин // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні/ Колективна монографія за ред. Л.Зашкільняка. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – С. 300.

⁴⁹ Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – С.253.

⁵⁰ Руда О. До джерел міфологізації українсько-польських відносин. – С. 316.

варіанта, як найбільш поширеного та потужного. Він покривав шляхетську спільноту не лише польської етнічності, але й білоруської, руської (української) та литовської. Як зазначає Т. Снайдер, ранньомодерна ідентичність Речі Посполитої пережила на ціле століття зникнення самої держави, а у свідомості шляхти панували національні ідеї, у яких ще не було місця для “простого народу”⁵¹. І тільки після поразки повстання 1863 р. почався перехід до ідеології модерної нації. Можна припустити, що в таких умовах продовжували побутувати і ранньомодерні образи сусідніх народів.

Не менш буремними виявилися останні десятиліття існування Речі Посполитої, насичені доволі гострим протистоянням на Правобережжі України, зокрема у вигляді гайдамаччини, особливо її найвищої точки — Коліївщини. Простір соціальної пам’яті як українців так і поляків заповнений чималою кількістю міфологем щодо вказаних подій.

Зокрема, початковий польський міф інтерпретував гайдамаччину і Коліївщину, як справу бандитів і людовбивць. На думку Зенона Когута підвалини цього міфу були закладені недостовірною мемуарною літературою⁵², у якій змальовувалась надзвичайна жорстокість гайдамаків і наводилися вражаючі (перебільшені) цифри їхніх жертв.

Пізніше, у першій половині XIX ст. з’являються романтичні ремінісценції щодо гайдамаччини (Северин Гоцинський «Канівський замок», Міхал Чайковський «Вернігора», Юліуш Словацький «Срібний сон Саломеї»): тут гайдамаччина, зокрема і Коліївщина інтерпретуються як руйнація попередньої ідилії стосунків між поляками і українцями, як підступна справа рук московських агентів, фанатиків священників, які ввели в оману довірливих, але в цілому лагідних українців.

Означені міфологеми були перенесені і до польської історіографії. Зокрема, вони позначились на концепції Францишіка Равіти-Гавронського про расову зіпсутість

---

⁵¹ Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. 1569-1999 / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2012.

⁵² Когут З. Міти старі та нові. Гайдамацький рух і Коліївщина (1768) в історіографії 1960-х – 1970-х років // Його ж. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К., 2004. – С. 273.

українців⁵³. Своєрідною деконструкцією цього міфологізованого нарративу стали праці Владислава Серчика⁵⁴, який за словами З. Когута «зруйнував ті залишки міту про гайдамаків, що так довго існували в польській історіографії»⁵⁵, зокрема, він визнавав важливу роль цього явища у формуванні сучасної української свідомості.

Український національний міф щодо Коліївщини дещо менш мобільний, ніж польський, але також побудований на національному та конфесійному антагонізмі. Серед міфотворців один з перших — Тарас Шевченко з його поемою «Гайдамаки». Тут інша сторона представлена чванливою шляхтою, магнатами, конфедератами, які «Руйнували, мордували, Церквами топили...». Останні постають як типові антигерої, з якими ведуть справедливую боротьбу гайдамаки-українці.

Водночас, окремі українські інтелектуали шукали позитивні історичні образи, які могли сприяти українсько-польському порозумінню навіть у «тому страшному XVIII столітті — столітті всесилля більших і менших кроленят, століття фанатично засліпленої Барської конфедерації, століття Тарговиці й Гайдамаччини». Так, В. Липинський наводив приклад шляхтича Юзефа Квасневського (постать не відома широкому загалу), який захищав своїх православних селян від конфесійних утисків. Позитивна реакція з українського боку не забарилась: «І за це йому зуміли висловити вдячність ті «кровожерні» гайдамаки: сам Залізняк пропонував йому очолити повсталий люд. І хоча Квасневський не прийняв запропонованого командування, його, однак, не було й серед тих, котрі разом із приснопам'ятним Стемпковським катували в Кодні гайдамаків...»⁵⁶.

---

⁵³ Rawita-Gawroński F. *Historia ruchów hajdamackich*. – Т. I-II. – Lwow, 1899-1901.

⁵⁴ Serczyk W.A. *Hajdamacy*. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1972. – 267 s.; Serczyk W. M. *Znaczo-Jaworski i monaster Motroniński przed wybuchem Koliszczyzny*.// *Studia Historyczne*. – 1968. – № 3.

⁵⁵ Когут З. Міти старі та нові Гайдамацький рух і Коліївщина (1768) в історіографії 1960-х – 1970-х років. – С. 285.

⁵⁶ Липинський В. Шляхта на Україні. Її роль в житті українського народу на тлі його історії // Його ж. Суспільно-політичні твори (1908-1917) / Ред. Р. Пеленський, І. Гирич, О. Проценко. – К. : Укр. письменник, 2015. – Т.1. – С.191-193.

Принагідно варто згадати, що советський міф Коліївщини був замішаний на концепції класової боротьби, у якій поляки інтерпретувались, передовсім, як репрезентанти експлуататорських класів, як «польські пани». Як антитеза до нього в українській діаспорі постала концепція Петра Мірчука про державотворчий потенціал Коліївщини та скерування дій повстанців на незалеження України — своєрідний «державницький» міф, у якому протиборча сторона розглядалася включно в імперському контексті.

Однак, Коліївщина й донині лишається символом українсько-польської ворожнечі. Барська конфедерація, як правило, перебуває на маргінесі української історичної пам'яті і розглядається як свідчення католицької реакції і переслідування православних, чи радше спонука до активізації дій гайдамаків. Зміщення уваги на антиімперське (антиросійське) спрямування дій конфедератів видається як один з можливих векторів формування нового наративу про Барську конфедерацію. Щось змінити у цьому можливо також через пошук спільної перспективи історіописання, яка б об'єднала зазначені події в один сенсовий простір. Крім того, варто враховувати, що ще більше негативних конотацій містить єврейський міф про Коліївщину, відлуння якого більш відчутні у сьогоденні, ніж міфу польського. Про це свідчить досить гострі критичні заяви окремих єврейських організацій проти «героїзації» Залізняка і Гонти в сучасній Україні, зокрема, щодо відкриття їхнього пам'ятника в Умані.

В нинішній Білорусі також починають все більше уваги приділяти добі Речі Посполитої. Про це свідчать, передовсім, спроби вписати шляхетську верству ВКЛ в білоруський національний наратив, надати їй більш виразного білоруського характеру.

Річпосполитським спадком зацікавились навіть сучасні політологи і політтехнологи, вививши подібність електоральних настроїв виборців Польщі й тієї частина сучасної України, яка входила до складу Речі Посполитої. Ця особливість дозволяє зробити припущення про збереження деяких металних структур політичної культури, які можуть

активізуватися через тривалі проміжки часу (такі собі явища довгої тривалості). Отже спадщина Речі Посполитої переживає черговий процес актуалізації, переосмислення в нових умовах, водночас із цим актуалізуються і давні стереотипні образи «сусідів».

Стереотипи модерної доби

Взаємсприйняття народів у просторі Центрально-Східної та Східної Європи на початку модерної доби формувалось під впливом кількох важливих чинників, як політичного, так і власне культурно-ідентифікаційного характеру. Серед яких виокремлюється залежність від імперських історичних конструктів, успішною умовою подолання якої було створення власних національних гранд-наративів. Але при цьому до національних концепцій потрапляло чимало стереотипних явлень. Так, цілком можна погодитися з думкою Л. Зашкільняка, що сучасна українська візія образу Польщі і поляків, в своїй основі має систему «поглядів на Польщу, авторами яких були “батьки-засновники” української ідеї XIX — початку XX ст. Їм належить першість у конструюванні образу української нації, а також її ворогів і суперників. Від перших історичних праць Миколи Костомарова, згодом Володимира Антоновича, Михайла Грушевського, Дмитра Дорошенка та багатьох інших тогочасних істориків у свідомості українських патріотів укорінився стереотип “багатовікової боротьби Русі з Польщею”, “головного ворога” української незалежності, носія “ворожих західних цінностей і католицизму”⁵⁷.

У свою чергу польській інтелектуальний простір модерної був цілком зорієнтований на потребу відновлення власної державності «від моря — до моря», або принаймні у кордонних 1772 р. Відродженню міфу «історичної Польщі» значною мірою сприяли праці польських істориків і, особливо, письменників. Не випадково польські соціологи констатують, що навіть на сучасне польське мислення про Україну все ще впливає роман, написаний в дев'ятнадцятому столітті Генріком Сенкевичем

---

⁵⁷ Зашкільняк Л. Образ Польщі та поляків у сучасній Україні // Проблеми слов'янознавства. – 2011. – Вип. 60. – С. 69.

«Вогнем і мечем», який описує події XVII ст.⁵⁸. Тому українській (руський) елемент, який мешкав на частині вказаного простору, розглядався лише як етнографічний матеріал для реалізації цього проекту. Відповідно, українцям відмовляли в самобутності і праві на власне політичне самовизначення. Аби довести правомірність такої ідеологічної конструкції, польськими інтелектуалами поширювалась думка, що русини можуть існувати лише як складова частина польської нації. Цілком зрозуміло, що представники українського національного руху апіорі не могли сприймати таких постулатів, що приводило до посилення конкуренції і протистояння між двома національними проектами (принаймні у Галичині, і частково на Правобережжі Наддніпрянщини). Звідси спостерігаємо накопичення негативних характеристик щодо один одного, які фіксуються в масовій opinii в вигляді стереотипних спрощених образів.

Перша світова війна та наступна революційна хвиля породили до життя нову якість у конструюванні образів сусідніх народів, але й тут зустрічаємо доволі суперечливі візії. З одного боку, дійшло до жорсткого збройного протистояння — польсько-української війни 1918-1919 рр. в умовах якої, протиборчі сторони бачили в «іншому» передовсім непримиренного ворога, супротивника власної державності, який зазіхає на «історичні права» сусіда. На думку О. Рудої, радикальні зміни в сприйнятті поляками українців сталися під впливом ендецької пропаганди, яка вдало скористалася війною 1918-1919 рр.⁵⁹.

З іншого боку, нетривалий союз між молододу польською державою та УНР, скерований проти більшовицької експансії, залишив у спадок, по суті, перший досвід спільної боротьби, з відповідними позитивно зафарбованими образами «союзників на полі бою». Проте, згадуючи союз Пiлсудського-Петлюри варто розрізняти два явища. З одного боку — Варшавський договір (Політичну та Військову Конвенцію), який українська громадськість сприйняла переважно негативно, а сучасні

---

⁵⁸ Konieczna J. Polska – Ukraina: wzajemny wizerunek: Raport z badań. – Warszawa, 2001. – S. 12.

⁵⁹ Руда О. До джерел міфологізації українсько-польських відносин. – С. 310.

дослідники вказують на його нерівноправний кабальний для української сторони характер. З другого боку — спільну боротьбу українських і польських воїнів проти «червоних» російських окупантів, яка сприймалась, і продовжує сприйматися як позитивний приклад співпраці двох народів задля ствердження незалежної України і незалежної Польщі.

Найбільш обтяжливим для взаємного бачення виявився міжвоєнний період та буремні роки Другої світової війни. Тут як поляки, так і українці встигли накопичити величезну кількість взаємних образ, які постійно актуалізуються в сучасних умовах. Як правдиво зауважив Ю. Сілецький, участь польської влади у придушенні визвольних змагань українського народу та т. зв. акція «ревідикації» — покатоличення українського населення на Волині в 1937-1939 рр. вплинули на формування негативного образу поляка в очах українців⁶⁰. У свою чергу, ключовою подією, навколо якою сформовано польське стереотипне бачення збірного образу українців стала Волинська трагедія 1943 р. Цьому сприяла й антиупівська та антиукраїнська риторика, яка почала набирати помітних обертів ще в комуністичній Польщі. Ретрансляторами відповідних міфологем була публіцистика, белетристика, кінематограф.

Також варто враховувати, що комуністичне панування в Україні також привело до посилення негативних конотації у маркуванні один одного. Чого варті, тиражовані компартійною пропагандою образи «білополяків», «польських панів», «завойовників-поневолювачів» тощо. Оперування подібними «зворотними» стереотипами суттєво зміцніло і за часів ПНР, коли відпрацював своє й вичерпався, з огляду на утворення держави «гарних німців» — НДР, ворожий прототип німця, й потрібно було знайти інший об'єкт для «народного гніву», щоб відвернути увагу від сталінських злочинів. Так було створено образ «українського ворога» — «бандерівця», «упівця», «різуна», «колаборанта».

---

⁶⁰ Сілецький Ю. Стереотипи «ляха» і «москаля» у традиційному світогляді українців: спільні та відмінні риси // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні / Колективна монографія за ред. Л. Зашкільняка. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009.. – С. 126-127.

Прикметно, що у модерний час, образ білорусів, як в українському, так і польському дискурсі лишавсь на маргінесі суспільного простору і не зазнавав суттєвих змін. Як правило, він не містив негативних конотацій, але й не мав активістського потенціалу — такий собі «тихий сусід», який завжди поруч, але й одночасно відокремлений від твого власного життя.

Не зважаючи на помітні зміни в громадській opinii українців і поляків після здобуття Україною незалежності, чимало старих стереотипів продовжують жити, час від часу підживлюючись політиками. Спостереження Л. Зашкільняка, що «історична доля України склалася таким чином, що ще значна частина громадян залишається в полоні застарілих стереотипів і міфів, котрі впродовж багатьох століть нав'язувалися їм усіма можливими методами неукраїнськими правлячими колами. І процес їх подолання ще далеко не закінчений»⁶¹, може бути віднесене і на карб польської сторони.

«Сусіди» в дзеркалі соціології

Цікаві емпіричні дані щодо побутування у сучасній масовій opinii історичних образів «сусідів» серед громадян України, Польщі та Білорусі дають соціологічні опитування.

Вони, зокрема, свідчать, що в польському суспільстві за останні чверть століття відбулися помітні зрушення у ставленні до українців. Незважаючи на спільне минуле та близьке сусідство, на початку 90-х рр. XX ст. поляки ще не бачили Україну серед своїх головних стратегічних партнерів. Так, у 1995 р. 17% поляків вважали, що Україна є важливим партнером Польщі в економічній співпраці, 13% — у політичній сфері, 10% — у військовій, і лише 8% називали її головним стратегічним партнером⁶².

Важливим для обох народів є питання про можливість подолання наслідків драматичних подій Другої світової війни, у тому числі Волинської трагедії, попередніх історичних

---

⁶¹ Зашкільняк Л. Образ Польщі та поляків у сучасній Україні. — С. 78.

⁶² *Opinie o kierunkach współpracy Polski z innymi krajami. Komunikat z badań.* Warszawa, sierpień '97. BS/109/109/97. [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1997/K_109_97.PDF

польсько-українських конфліктів та примирення України та Польщі. У 1997 р. таке зближення вважали можливим 58%, неможливим — 39% опитаних поляків. Однак поступово під впливом геополітичних реалій, особливо із зростанням неоімперських зазіхань сучасної Росії, розвитку двосторонніх контактів, позитивних зовнішньополітичних кроків, продуктивної праці істориків двох країн (маємо сподівання), та перемоги політичного прагматизму, ставлення до України поступово змінювалося. Опитування проведене у липні 2008 р. фундацією CBOS⁶³, засвідчило що 75% респондентів висловилося на користь можливості порозуміння між поляками і українцями, і лише 13% відкинули таку можливість⁶⁴. А в 2009 р. уже 84% поляків бачили співпрацю з Україною цілковито можливою⁶⁵. У 2008 р. поляки також однозначно висловлюються на підтримку розширення НАТО на Схід та входження до Альянсу України (“так” сказали 67% респондентів, “ні” — лише 12%). У 2009 р. ідею Східного партнерства підтримали вже 77% респондентів⁶⁶.

Сприйняття поляками українців також зазнало змін. Польські дослідники висунули гіпотезу, що загальним правилом стосунків до інших народів є два стереотипи, що визначають цивілізаційні та культурні аспірації поляків — стереотип цивілізованого Заходу, до якого поляки відносяться із симпатією, і стереотип відстаючого у розвитку Сходу, котрий поляки сприймають часто негативно⁶⁷. Ці стереотипи набувають іноді майже константного характеру і дуже важко

---

⁶³ CBOS – Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej (Центр дослідження громадської думки у Варшаві).

⁶⁴ *Opinie o stosunkach polsko-rosyjskich i możliwości pojednania polsko-niemieckiego i polsko-ukraińskiego. Komunikat z badań.* Warszawa, lipiec 2008. – S. 11.

⁶⁵ Feliksiak M. *Ocena stosunków Polski z Rosją, Ukrainą i Niemcami. Komunikat z badań.* Warszawa, lipiec 2009. BS/97/2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_097_09.PDF

⁶⁶ Мусієнко І. В. Сприйняття України та українців у Польщі (на матеріалах Центру дослідження громадської думки, Варшава) // *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: матер. Всеукраїнської наук. конф., 17 грудня 2011 р. – У 2-х ч. – Дніпропетровськ : ТОВ «Інновація», 2011. – Ч. 1. – С. 102–104.*

⁶⁷ Wądołowska K. *Stosunek Polaków do innych narodów. Komunikat z badań.* Warszawa, styczeń 2010. BS/12/2010. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2010/K_012_10.PDF

корегуються. Відповідно до цієї концепції, українці потрапляють під дію другого, негативного стереотипу. Так у 1993 р. українці перебували, за результатами опитувань CBOS, у списку найменш любимох народів. Лише 12% поляків декларували до них симпатію, натомість 65% висловили своє негативне ставлення. Величезну роль в позитивних змінах у ставленні поляків до українців, вочевидь, відіграли події Помаранчевої революції, за якими польське суспільство стежило дуже уважно. Приязнь до українців покроково зростала на 10% (з 19% у 2003 р. до 29% у 2004 р.)⁶⁸. У 2011 р. польські громадяни поділилися на три майже однакові за чисельністю групи — ті, що висловлювали симпатію до українців (32%), ті, що декларували нейтральність у ставленні (29%) та ті, які висловили своє негативне ставлення (33%). Цікаво, що майже аналогічні показники ставлення поляків і до білорусів: 31% - позитивне, 34% — нейтральне і 26% — негативне⁶⁹.

Події Революції Гідності і розгортання російської агресії проти України внесли помітні корективи у ставлення поляків до українців. Якщо у липні 2013 р. лише 60% поляків вважали польсько-українські стосунки добрими, то у липні 2014 р. цей показник становив уже 80%⁷⁰. У лютому 2014 р. — лютому 2015 р. 62-64% поляків вважали, що Польща повинна у тій чи іншій формі надавати підтримку Україні у її демократичних проєвропейських аспіраціях⁷¹. Як загострення стосунків між країнами за нової польської влади у 2016-2017 рр. вплинуло на громадську опінію поки що не відображено в даних соціологічних опитувань.

Стосовно взаємного сприйняття білорусів і українців у сучасній колективній пам'яті обох народів, в цілому, присутні переважно позитивні конотації. Певною мірою тут

---

⁶⁸ Strzeszewski M. Stosunek do innych narodów. Komunikat z badań. Warszawa, styczeń 2005. BS/1/2005. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2005/K_001_05.PDF

⁶⁹ Wądołowska K. Stosunek polaków do innych narodów. Komunikat z badań. Warszawa, luty 2011. BS/13/2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_013_11.PDF

⁷⁰ Polish public opinion. Research Center CBOS. July 2014. – P. 1.

⁷¹ Polish public opinion. Research Center CBOS. February 2015. – P. 1.

простежується дія ще советської міфологеми «народів-братів». Отже, білоруси й українці сприймають один одного у більшості доброзичливо і не ворожо. Принаймні в історичній пам'яті обох спільнот зафіксований чималий досвід добросусідства і практично відсутні приклади прямого протистояння й агресії. Згідно з опитуванням проведеним Незалежним інститутом соціально-економічних і політичних досліджень (НІСЕіПД) у березні 2015 р. у Білорусі до українців переважало нейтральне ставлення (понад 51% респондентів), позитивне ставлення становило 33,5%, а негативне — тільки 10,8%⁷².

З іншого боку, варто звернути увагу на результати соціологічних опитувань (як офіційних, так і незалежних агенцій), які свідчать, що білоруси не вважають Україну пріоритетною країною для міждержавного співробітництва. Так, згідно з даними Інформаційно-аналітичного центру (ІАЦ) при адміністрації президента Республіки Білорусь, у 2014 р. порівняно з 2013 р., більше ніж у два рази скоротилась кількість громадян Республіки Білорусь, які виступають за зміцнення стосунків з Україною (із 36% до 16,5%)⁷³. За цим показником Україна взагалі опинилась на маргінесі міжнародного обр'ю білоруської спільноти, значно поступаючись — Росії (86,5%), Казахстану і Китаю (по 43%), країнам СНД і Європейського союзу (по 31%), і навіть країнам Латинської Америки (17%). Результати опитування Незалежного інституту соціально-економічних і політичних досліджень, проведеного у 2016 р., в цілому підтвердили вказану тенденцію. Для білорусів Україна більше друг, ніж ворог, але за цим показником вона знаходилась аж на восьмому місці, після Росії, Китаю, Казахстану, Венесуели, Азербайджану, Італії та Польщі⁷⁴.

---

⁷² Независимый институт социально-экономических и политических исследований (НИСЭПИ). Национальный опрос 2-12 марта 2015 г. (опрошено 1515 чел.). 9.10.2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://www.old.iiseps.org/data15-31.html>

⁷³ Республика Беларусь в зеркале социологии. Сборник материалов социологических исследований за 2014 год / Под ред. А.П. Дебриня. – Минск, 2015. – С. 37, 40.

⁷⁴ Независимый институт социально-экономических и политических исследований (НИСЭПИ). Июнь 2016: друзья и враги Беларуси. 9.10.2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.iiseps.org/?p=4793>

Водночас, в білоруській масовій opinіі доволі поширене уявлення про те, що білоруси, росіяни та українці становлять «три гілки одного народу». Опитування НІСЕіПД у березні 2010 р. зафіксувало, що цю тезу поділяло дві третини білорусів⁷⁵. Згідно даних НІСЕіПД за березні 2015 р. ситуація практично не змінилася і цей показник залишився стабільним — 66,6%. Лише 27,1% респондентів вважають, що українці, росіяни і білоруси — окремі народи⁷⁶. Парадоксальність такого стану речей можна пояснити «автономністю» різних рівнів самоідентифікації білорусів: доволі розмитої етнічної та декларованої державницької.

Російська агресія проти України, попри всю специфічність її оцінки білоруською владою, також помітно вплинула на ставлення білорусів до українців і проблем, які їх спіткали. Зокрема, ІАЦ при адміністрації президента Республіки Білорусь подає дані, що ситуація в Україні посідає перше місце серед міжнародних проблем, які турбували білорусів (на це вказали 78% опитаних)⁷⁷. Військовий конфлікт в Україні на думку 62% білорусів також був основною міжнародною подією 2014 р.⁷⁸

При з'ясуванні питання щодо причин Євромайдану, Революції гідності та зміни влади в Україні, згідно офіційної соціології, більшість опитаних громадян Білорусі (32%) назвали — втручання Заходу і США у внутрішні справи країни. Кожний п'ятий опитаний (18%) пов'язав ці події із корупцією у держструктура, кожний десятий (в середньому 11%) — із бездіяльністю Віктора Януковича та слабкістю і некомпетентністю влади, і лише 2% респондентів уважали це наслідком втручання Росії⁷⁹. Дані НІСЕіПД зафіксували дещо іншу картину ставлення білорусів до української революції. Результати загальнонаціонального опитування у березні-квітні 2014 р. показали, що 21% респондентів симпатизували

---

⁷⁵ Manaev O. Peculiarities of Belarusian Authoritarianism and Its Influence on the Regime Dynamics in Russia and Ukraine // Acta Slavica Iaponica (Japan). – 2014. – Vol. 35. – P. 69.

⁷⁶ НИСЭПИ. Национальный опрос 2-12 марта 2015 г. (опрошено 1515 чел.) 9.10.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://www.old.iiseps.org/data15-31.html>

⁷⁷ Республика Беларусь в зеркале социологии. – С. 39.

⁷⁸ Там само. – С. 196.

⁷⁹ Там само. – С. 41-42.

евромайданівцям, 16,1% — були на стороні Віктора Януковича і 56,2% — займали нейтральну позицію. Щодо оцінки характеру подій в Україні білоруський соціум розділився на дві майже рівні частини, що це суб'єктивний процес інспірований Заходом і слабкістю влади (36,9%) і об'єктивний процес, викликаний широким народним незадоволенням діями влади (36,8%). Усунення В. Януковича від влади білоруські громадяни оцінили також амбівалентно: як державний переворот (54,7%), як справедливе покарання за кровопролиття (27,7%)⁸⁰.

Загальнонаціональне опитування проведене НИСЕiПД у грудні 2015 р. показало, що до ідеї «русского мира», завдяки якій російський президент Владімір Путін обґрунтував анексію Криму, позитивно ставилось 32,3% білорусів, байдуже — 44,8%, і лише 15,1% негативно. Агресивні дії Росії в Криму оцінювали як «повернення російських земель, відновлення історичної справедливості» 65,7% респондентів, а як «імперіалістичний захоплення, окупацію» лише 20,2% (у вересні того ж року 57,4% проти 26,5%)⁸¹.

Проведення української владою антитерористичної операції на Донбасі (а по суті — відбиття російської агресії) 80% білоруських громадян сприйняли негативно, і лише 6,5% виправдовували ці дії⁸². Такі результати, вочевидь, є наслідком, з одного боку — майже тотального впливу російського інформаційного поля, а з іншого — неготовності самих білорусів до активних дій із захисту навіть власної країни.

Щодо загрози подій в Україні для самої Білорусі, то більшість опитаних (до 46%) заперечували її наявність. Проте, до 39-40% респондентів вважали таку загрозу цілком реальною⁸³. Такі показники можна вважати свідченням збільшення компоненту «ворожості», а не тільки «чужинності» у сприйнятті білорусами українців.

---

⁸⁰ НИСЭПИ. Национальный опрос 24 марта - 4 апреля 2014 г. (опрошено 1502 чел) 9.10.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.old.iiseps.org/data14-31.html>

⁸¹ НИСЭПИ. Пресс-релиз по результатам национального опроса в декабре 2015. 9.10.2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.iiseps.org/?p=3865>

⁸² Республика Беларусь в зеркале социологии. – С. 42.

⁸³ Там само. – С. 42-43.

З появою «біженців» із України (офіційна оцінка кількості українських громадян, які у 2014-2015 рр. переїхали до Білорусі коливається у межах 80-160 тис. осіб) більшість білорусів (94%) висловлювала думку, що Білорусь повинна надавати їм допомогу, і лише 4% не схвалювали такі дії⁸⁴.

Стосовно позиції Білорусі в російсько-українському конфлікті (російсько-українській війні), згідно офіційної соціології, більшість білоруських громадян у 2014 р. висловлювалося за збереження нейтралітету (55-57%), 27-29% схилилось до підтримки Росії, і лише 2,5-4% декларували підтримку України⁸⁵.

Водночас українська громадська думка демонструє постійну тенденцію до позитивного сприйняття Білорусі і білорусів. Так, дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова у жовтні 2009 р. показало, що 41,9% українців оцінюють відносини України з Республікою Білорусь як добрі; 30,2% — нестабільні; 5,7% — погані і 22,2% — вагалися з відповіддю. Згідно з цим опитуванням 58,6% українців позитивно ставилось до О. Лукашенка; 33,1% — нейтрально, байдуже; 3,9% — негативно, критично; 4% — важко відповісти; 0,4% — не знаю такого⁸⁶.

Згідно з опитуванням, яке було проведено у лютому 2016 р. Інститутом Горшеніна, 83,6% респондентів заявили, що добре ставляться до Білорусі, і тільки 10,4% — негативно. Це найкращий показник ставлення українців щодо громадян інших країн. Як не дивно, білоруський президент Олександр Лукашенко знову також очолює рейтинг довіри щодо іноземних політиків в Україні. Виявилось, що йому довіряють 43,2% українців⁸⁷. Хоча рівень довіри українців до нього після Революції Гідності дещо зменшився.

---

⁸⁴ Там само. – С. 43.

⁸⁵ Там само. – С. 45.

⁸⁶ Центр Разумкова (2009). 16.03.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=502

⁸⁷ Інститут Горшеніна. Общественно-политические настроения населения Украины. Блок 3: Геополитический выбор. 16.03.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://institute.gorshenin.ua/media/uploads/020/20/57233b52958ac.pdf>

Опитування, яке проводилося у кінці травня — на початку червня 2016 р. соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Міжнародного республіканського інституту зафіксувало, що Польща і поляки посідають перше місце симпатій українці: 12% респондентів задекларувало «дуже тепле» ставлення до Польщі, 42% — «тепле», 39% — нейтральне, і лише 4% — «холодне». Білорусь опинилася на другому місці. Зокрема, 10% респондентів задекларувало «дуже тепле» ставлення до Білорусі, 40% — «тепле», 41% — нейтральне, і лише 6% — «холодне»⁸⁸. Січневе 2016 р. опитування «Рейтингу» знову зафіксувало найкраще ставлення українців до О. Лукашенка — 63% українців (тут показник знову зріс, навіть більше, ніж у 2009 р.). Зокрема, 25% респондентів оцінили його «цілком позитивно». 38% — «швидше позитивно», 13% — «швидше негативно» і лише 8% — «цілком негативно». Найвищий рівень симпатій до Лукашенка на Півдні України — до 73%. Для порівняння — 70% українців «цілком негативно» оцінили Владіміра Путіна ⁸⁹.

Можна погодитися з думкою польської дослідниці Й. Конечної, що для українців Польща є прикладом успішної суспільної та соціально-економічної трансформації, тому зміцнення взаємних контактів сприяє подоланню фобій щодо невідомого Заходу. У довгостроковій перспективі це може вплинути на зростання прозахідних симпатій українців⁹⁰.

Надзвичайно цікавий матеріал щодо історичних аспектів ставлення українців до Польщі і поляків розглянутий у дослідженні Національного центру культури та Інституту політичних досліджень Польської Академії Наук, яке проводилося наприкінці 2016 р. в Україні за сприянням

---

⁸⁸ Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні. 28 травня – 14 червня 2016 р. / Рейтинг. Опитування IRI демонструє скептицизм українців з проблемами надії. 9.07.2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/opros_iri_demonstruet_skepticizm_ukraincev_s_probleskami_na_dezhdy.html

⁸⁹ Ставлення українців до світових лідерів. Січень 2016 р. / Рейтинг. 10.02.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_ukraincev_k_mirovym_lideram_yanvar_2016.html

⁹⁰ Konieczna J. Polska – Ukraina: wzajemny wizerunek: Raport z badań. – Warszawa, 2001. – S. 82.

соціологічної групи «Рейтинг». Звіт «Українці про історію, культуру та польсько-українські відносини», підготовлений Томашем Стриском, Йоанною Конечною-Саламатін, Камілією Захарук засвідчив, що серед десяти держав, щодо яких респондентів запитували, чи є історія важливою у відносинах з ними, Польща зайняла друге місце (23% дуже важливою, 44% важливою) після Росії (33% дуже важливою, 37% важливою).

Загалом, сприйняття ролі Польщі та поляків в історії України представниками сучасної української інтелігенції є неоднозначним. З одного боку, вони звертають увагу на цивілізаційний вплив, який полягає на передачі взірців Західної Європи через Польщу в Україну в добу пізнього середньовіччя та в новітній історії, а з іншого — відзначають обмеження та складнощі в процесі емансипації українського народу та його шляху до утворення власної держави в XIX і XX ст. з огляду на політичне панування, та культурну й соціальну домінацію поляків у період до 1939 р.

Міжрегіональні відмінності, які відзначаються у звіті, не дають підстав стверджувати, що за своєю колективною пам'яттю та ідентичністю існують або «дві» (по обидві сторони Дніпра), або «чотири» (Захід, Центр, Схід і Південь) України. Результати дослідження дозволяють стверджувати, що загальна картина є значно більш різноманітною. Це стосується також ставлення українських респондентів до спадщини, яка пов'язана з польськими аспектами в Україні. Відмічено було тільки одну регіональну закономірність: критичних оцінок ролі Польщі та поляків в історії України — найбільше в західному регіоні, а їхня кількість та однозначність зменшувалися по мірі віддалення від польсько-українського кордону в східному та південному напрямку.

Найважливішими подіями в історії українсько-польських відносин в колективній пам'яті українців виявилися наступні: 1) конфлікт козацтва з Першою Річчю Посполитою; 2) боротьба та спроби співпраці в період 1918-1921 років; 3) трагедія на Волині та у Східній Галичині в період 1943-1944 років, а також акція «Вісла» в 1947 році; 4) репресії, які зазнали обидва народи від СРСР та Третього Рейху, а також боротьба проти цих окупантів;

5) допомога Польщі Україні в період після 1991 р. Ці події загалом мають потенціал, здатний більш-менш рівною мірою об'єднувати або розділяти поляків та українців. На думку авторів звіту, в Польщі на цей час спостерігається політично-медійна тенденція концентруватися у відносинах з Україною щодо минулого, передусім, на волинському питанні, яке викликає найбільші суперечки, що значною мірою призводить до протилежних наслідків, ніж планувалося. Адже українська інтелігенція, яка доволі критично висловлюється про політику пам'яті власних державних інституцій, одночасно бачить політику пам'яті Польщі односторонньою і такою, що уникає визнання польських провин періоду до 1939 р. та не шанує національної гідності іншої сторони.

Представники громадської думки України не мають чіткого явлення щодо відповідальності сторін, які брали участь у конфлікті на Волині в 1943-1944 рр., зокрема і самої УПА. Сформульовану Сеймом і Сенатом Республіки Польща в липні 2016 р. однозначну класифікацію дій УПА проти «громадян Другої Речі Посполитої» як геноциду учасники опитування сприймали як нав'язану і політично спрямовану. Якщо навіть припустити, що така класифікація була б офіційно визнана Президентом, Урядом чи Верховною радою України (а така ймовірність є дуже низькою), це за існуючих обставин не отримало б підтримки української гуманітарної інтелігенції.

Проведене опитування також виявило ті сегменти спільної минувшини, у яких формується найменше конфронтаційного дискурсу. Враховуючи те, що українські респонденти оцінюють добу Середньовіччя (до середини XIV ст.) як таку, під час якої українсько-польські відносини мали рівноцінний характер, а XIX ст. як добу, що відзначалася співпрацею та обміном, ніж конфліктами, і період від 1991 р. як період, протягом якого значення польського впливу було майже виключно позитивним, польській стороні в її відносинах з українською стороною було б доцільніше звернути на ці періоди більше уваги. Саме факти, історичні постаті та явища переважно цих періодів, а також обставини співпраці між Польщею та Українською Народною Республікою та її рухом за незалежність

несуть у собі позитивний потенціал для розвитку сучасних відносин⁹¹.

* * *

Отже, український, польський і білоруський випадки модерного націєтворення незмінно супроводжувалися потужною міфологізацією уявлень про спільну минувшину цих народів. У процесі їхньої національної самоідентифікації набували чіткіших обрисів і образи «сусідів», котрі також слугували уявними ментальними межами власної тотожності. Тому конструювання образу «сусіда» апіорі базувалося на імагологічній стратегії, яка полягала у процедурі іншування, наділення його рисами відмінними від власних чеснот. Механізм і характер такого конструювання залежав від певних історичних реалій співжиття українців і поляків, українців і білорусів, поляків і білорусів. Оскільки українсько-польські стосунки були обтяжені протистояннями і конфліктами, то й уявлення один про одного містять чималий складник негативних стереотипів. У випадку українсько-білоруських взаємин маємо іншу картину — попри «родинну близькість» сусід лишався малозрозумілим і доволі дистанційованим. У результаті маємо певну таксономію міфологізованих образів історичних сусідів закарбованих в історичній пам'яті українців, поляків, білорусів.

Про деконструкцію цих міфологем в історіописанні й іструменталізацію історичного знання в контексті політики пам'яті йдеться у наступних розділах монографії.

---

⁹¹ Українці про історію, культуру та польсько-українські відносини / Т. Стрик, Й. Конечна-Саламатін, К. Захарук // Рейтинг. 1. 06. 2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraincy_ob_istorii_kulture_i_polsko-ukrainskih_otnosheniyah.html

УКРАЇНА Й УКРАЇНЦІ У ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

2.1. Уявлення про Україну та українців на сторінках польських історичних часописів Львова 20-х — поч. 80-х рр. ХІХ ст.

Вивчення історії сусідніх народів, поєднаних/обтяжених спільним минулим, у якому представлено увесь спектр людських взаємин (від співпраці до конфронтації) є неможливим без досягнення елементарних уявлень одне про одного — історичних образів — таких собі конструктів історичної пам'яті. Поняття історичний образ використовується для позначення уявлень про найбільш значимі історичні події, людей, процеси, закріплені в суспільній свідомості у формі стійкого коду (набору символів) та може відображати як наукову, так і не наукову інформацію⁹². А нагромаджуються, зберігаються, вкорінюються в культуру і передаються з покоління в покоління ці комплексні емоційно забарвлені образи етнічних груп за посередництвом історіографів⁹³. Нашу увагу привернуло питання про те, як образи України та українців представлені на сторінках польськомовної наукової історичної преси ХІХ ст. — у часи, коли остання тільки починає з'являтися і торувати собі дорогу та, опираючись на раціональну основу, поширює історичні

⁹² Мазур Л. Н. Образ прошлого: формирование исторической памяти // Известия Уральского федерального университета. Сер. 2, Гуманитарные науки. – 2013. – № 3 (117). – С. 249.

⁹³ Julkowska V. Historiografia polska II połowy XIX wieku, jako źródło i rezerwar stereotypów narodowościowych // Stereotypy narodowościowe na pograniczu /red. W. Banasiuk. – Rzeszów: Wyd. UR, 2002. – S.17-18.

знання, апелюючи до більшого кола читачів. Особливий інтерес тут викликає періодика Львова, історіографічне середовище якого завжди виявляло підвищений інтерес до спільного польсько-українського минулого.

Одним з перших місцевих видань, що претендувало на роль наукового часопису і значну частину змісту якого займали питання історії, став видавничий орган наукового товариства “Оссолінеум”, що з різною періодичністю та під різними назвами видавався у Львові протягом 1828 — 1869 рр. Ще у 1817 р. граф Юзеф Максиміліан Оссолінський заснував у Львові, у приміщенні колишнього монастиря сестер ордену кармеліток, приватну бібліотеку, фонди якої склали книги з його власної колекції та зібрань Любомирських, Скарбків, Сапег, а також і інших книгозбірень. У 1827 р. на базі бібліотеки було створено польське науково-дослідницьке товариство “Оссолінеум”, або “Інститут Оссолінських”, чия історія давно стала об’єктом наукового вивчення⁹⁴.

Натомість значно менше уваги приділялося історії діяльності видавничої трибуни цього наукового закладу, який протягом 1828 — 1830 рр. мав назву “Czasopism naukowy Księgozbioru publicznego imienia Ossolińskich,” у 1831–1834 та 1841 рр. — “Czasopismo Naukowe od Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich”, у 1842–1844 та 1847–1848 рр. — “Biblioteka Naukowego Zakładu imienia Ossolińskich”, а протягом 1862–1869 рр. діяльність періодичного органу Оссолінеуму провадилася під назвою “Biblioteka Ossolińskich” з підтитлом “historii, literaturze, umiejętnościom i rzeczom narodowym poświecone. Poczety nowy”.

Започаткував цей видавничий проект о. Францішек Сярчинський — перший директор Оссолінеуму, що приступив до своїх обов’язків у листопаді 1827 р. Назагал головним завданням Ф. Сярчинського, згідно з планами М. Оссолінського, було перетворення ввіреної йому інституції на науковий заклад,

---

⁹⁴ Gębarowicz M. Zakład narodowy imienia Ossolińskich we Lwowie. – Lwów: wyd. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1926. – 24 s.; Fischer A. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich: Zarys dziejów. – Lwów: wyd. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1927. – 96 s.; Wasylewski S. Pod kopułą lwowskiego Ossolineum: Pamiętnik stypendysty i asystenta Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w latach 1905–1910. – Wrocław: wyd. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1957. – 214 s.

де здійснюється справжній інтелектуальний пошук. У цьому контексті вельми важливим було зорганізувати регулярне функціонування наукової трибуни, якою мав стати часопис, орієнтований на кращі взірці свого часу. Один з перших дослідників творчості Ф.Сярчинського Теофіль Еміль Модельський вважав, що прототипом “Czasopisma naukowego...” був часопис чеського Національного музею, який з’явився у 1827 р. і мав назву “Czasopis Společnosti vlasteneckého muzea v Čechách”⁹⁵.

У відповідності до волі фундатора установи, часопис мав інформувати читачів про праці вчених, що знаходилися у колекціях закладу, поширюючи “світло науки”⁹⁶. Але вже від початку Ф. Сярчинський вирішив не обмежуватися тільки цим і звертався до усіх, “чия письменницька, зазвичай невдячна, праця поєднує різноманітні товариства... чий смак не зіпсутий, хто зацікавлений пам’яттю про славу предків і мову вітчизни, хто відчуває насолоду в цій справі”, з проханням надавати матеріали для часопису⁹⁷. У намірі редактора було збирати все, що є найкращим і найістотнішим у науковому житті і повідомляти про це, щоби дати уявлення про рівень, на якому знаходиться польська наука і культура. Як уже зазначалося, орієнтиром йому слугували кращі взірці тогочасного часописання, зокрема Ф. Сярчинський цитував французького поета, драматурга і критика Жана Франсуа де ла Арпа, який в наукових часописах вбачав шлях до швидкого поширення наукової інформації.

Що до архітекτονіки майбутнього часопису, то він мав містити наступні рубрики: 1. Дослідження з історії чи літератури польської вітчизни. 2. Давні хроніки, особливо невідомі чи маловідомі, які ще не публікувалися (для використання відомостей з них та збереження пам’яті про них). 3. Дослідження історії краю та загальної історії, пов’язаної нею.

---

⁹⁵ Modelski T. Ossolineum i czeskie Muzeum Narodowe (Pierwsze związki i zawiązki) // Roczn. Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1953. – Т. 4. – С. 200.

⁹⁶ Obwieszenie Czasopisma, które Zakład naukowy księgozbioru imienia Ossolińskich wydawać będzie // Czasopismo Naukowego Księgozbioru Publicznego imienia Ossolińskich (dalei - CNKPiO) . – 1828. – Z. 1. – S. 1.

⁹⁷ Там само. – С. 5.

4. Регіональні статистичні відомості, описи древніх пам'яток, загальні відомості про них та спростування не точної інформації. 5. Відомості про природні багатства регіону, нові наукові відкриття, а також про засоби покращення сільськогосподарської діяльності та ведення домашнього господарства. 6. Зауваги і дослідження мови. 7. Дослідження про літературну майстерність. 8. Актуальну інформація про стан книгозбірні, пожертви, біжучі наукові справи суспільства, добродійність, відомості про появу нових книги, стан економіки краю та некрологи⁹⁸. За задумом Ф. Сярчинського це мав бути часопис наукового характеру, кварталник, обсягом 9 — 10 друкованих аркушів.

Але між проектом часопису та його втіленням у життя лежав напружений в інтелектуальному і емоційному сенсах час підготовки матеріалів першого зошита та очікування на рішення органів цензури⁹⁹. Наприкінці березня 1828 р. дозвіл на видання часопису було видано і Ф. Сярчинський приступив до правки текстів, вилучаючи, у відповідності до вимог цензора, такі поняття як “народ”, “нація”, “вітчизна” “вітчизняний” і намагаючись не згубити сенсу написаного. Ці “вправління у майстерності” не минули марно, оскільки уже наступний зошит часопису, підготовлений Ф. Сярчинським до кінця квітня 1828 р. не викликав у представників влади жодних зауважень¹⁰⁰. І 28 квітня 1828 р. у друкарні Юзефа Шнайдера було видрукувано перший номер „Czasopisma Naukowego Księgozbioru Publicznego imienia Ossolińskich”.

Для створення уявлень про представлення на сторінках часопису образу України та українців, проаналізуємо публікації, що, тією чи іншою мірою, стосувалися української (у термінології того часу, яку вважаємо за потрібне відтворити — русинської) тематики. Зазначимо також, що аналіз змісту видання вважаємо за доцільне здійснювати за хронологічним принципом у відповідності до виокремлених періодів його

---

⁹⁸ Там само. – С. 5-7.

⁹⁹ Kawalec A. Lwowski okres w życiu i działalności naukowej Franciszka Siarczyńskiego. Prace wydawnicze i dzieła historyczne // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w., t. 2, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak. – Rzeszów: wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004. – S. 35-58.

¹⁰⁰ Там само. – С. 42.

діяльності, котрі тісно пов'язані з персонами очільників редакції.

Перший такий відтинок відповідає часу діяльності на посаді головного редактора та автора чи не більшої половини редакційних матеріалів Ф. Сярчинського (усього протягом 1828 — 1831 рр. ним було опубліковано 49 тематично різноманітних текстів, більшу частину яких становили розвідки з історії та географії.) Відзначимо, що Ф. Сярчинський не був професійним істориком, а його зацікавлення стосувалися, радше, питань збереження пам'яті про минуле польського народу. В цій іпостасі він був типовим представником доби просвітництва і керувався в своїй творчості засадами раціоналізму, емпіризму та утилітаризму, розділяючи погляди прихильників історичної школи А. Нарушевича¹⁰¹.

На початку XIX ст. польські вчені активно обговорювали проблему “слов'янськості”. Як вважає російська дослідниця М. Лескінен: “Вони не просто дошукувались “слов'янських” ознак у польському національному характері, а й намагались інтерпретувати специфіку своєї історії (зокрема й падіння польської державності) слов'янським походженням”¹⁰². Для польських слов'янофілів, як зазначає А. Стемпнік: “Україна була натхненною землею, а український фольклор трактувався як елемент автохтонної польської культури”¹⁰³. Ф. Сярчинський не залишався осторонь цих процесів — він був пов'язаний зі слов'янофільським напрямком у якому його зацікавлення поширювалися не лише на історію слов'янських народів, але й на питання мови, культури та віри.

Ймовірно саме тому першим дослідженням першого номеру часопису за 1828 р. стала праця Ф. Сярчинського про походження назви “слов'яни”. У ньому автор намагався знайти

---

¹⁰¹ Kawalec A. Franciszek Siarczyński (1758–1829) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. Red. Jerzy Maternicki. – Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, 2007. – S. 13-34

¹⁰² Цит за: Куций І. Слов'янофільство як ідейно-світоглядне джерело слов'янської цивілізаційної ідентичності українських інтелектуалів XIX ст. // Проблеми слов'янознавства. – 2014. – Вип. 63. – С. 37-50.

¹⁰³ Stępnik A. Mit Słowiańszczyzny w historiografii polskiego romantyzmu // Historia: ciągłość i zmiana. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Maternickiemu, red. M. Hoszowska, J. Pisulińska, P. Sierżęga. – Rzeszów, 2016. – S. 217.

відповідь на питання про те, що дало початок цій назві — поняття “слово” чи “слава”, а також чи слов’яни, словаки, склавини є одним народом. Потребу такої праці він обґрунтовував у суто романтичному дусі: “Вважаю це дослідження потрібним і справедливим, оскільки стосується правди, бо люблячи правду та вітчизну, мило мені бачити в її назві значення слави”¹⁰⁴. Основними джерелами цієї розвідки були повідомлення давніх авторів — західноєвропейських, візантійських, арабських про назви народів, що у 2 пол. I тисячоліття н.е. населяли значні терени від Балтики до Чорного моря. Не обійшов увагою автор і давньоруський літопис “Повість минулих літ”, вступивши в полеміку з Нестором, який називав згадувані народи слов’янами, а їхню мову слов’янською (через “о”). Цю проблему з повідомленнями Нестора, які не вписувалися у власну авторську концепцію Ф. Сярчинський вирішує просто, зазначаючи, що це могла бути помилка переписувачів чи неточність самого літописця: “адже невідомо чи так їх зазначав, як вони себе називали”¹⁰⁵. Здійснений автором аналіз, у якому він без жодних докорів сумління, нанизував факти на заздалегідь виструнчену нитку теорії, привів його до висновку про те, що усі назви слов’ян були видозмінами первинної назви “славів”, що, своєю чергою виводилося з поняття “слава”.

На час переїзду до Львова у 1827 р. у доробку Ф. Сярчинського була монографія під назвою “Історія Червоної Русі”, опублікувати яку, з огляду на цензуру, вочевидь не видавалося можливим. А от окремі її фрагменти, з тих, що були найкраще опрацьовані і становили окрему цілісність, Ф. Сярчинському вдалося надрукувати в часописі. Відтак на шпальтах видання з’являються його описи історії регіонів давньої Русі: минулого Перемишльського, Белзького, Звенигородського та Тереховлянського князівств та їхніх столиць, а також нариси з історії слов’янської культури.

---

¹⁰⁴ Fs.S. [F. Siarczyński], *Rozprawa, czyli Sławianie, lub Słowianie zwać się, i mówić właściwie mają* // CNKPIO. – 1828. – Z. 1. – S. 40-41.

¹⁰⁵ Там само. – S. 43.

Наступний, другий зошит за 1828 р. відкривався дослідженням Ф. Сярчинського про походження назв “русь” та “русини”¹⁰⁶. Автор наводив відомі на той час згадки давніх авторів з різних країв про ці етніми та аналізував різноманітні версії їхньої етимології. Не погоджувався з А. Нарушевичем, який вважав, що перед Рюриком про русинів не знали. Натомість Ф. Сярчинський вважав, що такого бути не могло і що про це просто не дійшли відомості. Він писав: “такий видатний і славний народ віддавна мав мати свою назву і мусів бути добре знаний світові”¹⁰⁷. Сам Ф. Сярчинський був прихильником теорії скандинавського походження назви “русь”, згідно з якою варяги принесли її та поширили на південь, де вона, на думку дослідника, поєдналася з автохтонними етніми “рос” та “роксолан”. Був переконаний також, що такі латинізовані назви як “рутени”, “рутенус”, які вживали польські автори (наприклад М. Кромер,) не позначали “тих давніх русинів”. Звертав він увагу й назву “росіяни”, появу якої виводив з часів царя Івана Васильовича та доводив, що вона не мала нічого спільного зі словом “русь”.

Захоплення Ф.Сярчинським “славними слав’янами” та героїчними “русинами” на поширювалося на питання віри, яку сповідували останні. Специфічне ставлення Ф. Сярчинського як католицького священика до грецької віри русинів можемо спостерігати у його розвідці про міфічний лист Івана Смери до князя Володимира Великого, який ніби то було знайдено у XVII ст. в монастирі Св. Спаса біля Самбора¹⁰⁸. Як пізніше з’ясував дослідник Іван Малишевський, автором цього листа був Козьма (Андрій) Колодинський, білорус з Вітебська, спочатку диякон в православній церкві, потім однодумець феодосіан-антитринітаріїв, який за їх дорученням в 1563-1564 рр. проповідував у Вітебську. Близько 1567 р. він опинився в Перемишльській і Сандомирській областях, де, ймовірно, намагався проповідувати вчення антитринітаріїв серед русинів,

¹⁰⁶ Fs.S. [F. Siarczyński] Rozprawa o początku nazwy Rusi s Rusinów // CNKPiO. – 1828. – Z. 2. – S. 3-30.

¹⁰⁷ Там само. – S. 17.

¹⁰⁸ Fs.S. [F. Siarczyński] Badanie wzdlędem listu Jana Smery do Włodzimierza wielkiego Książęcia Rusi, o którego znajdowaniu się w monasterze S.Spasa blizko Sambora położonym, napisał Krzysztof Sandysz // CNKPiO. – 1828. – Z. 2. – S. 31-42.

поширивши й цей сумнівний артефакт, що заховався у старосамбірському монастирі¹⁰⁹. У 1677 р. Бенедикт Вішоватий переклав цей лист з польської мови на латину, а вже у латинському перекладі його видав Христофор Сандіус (Кшиштоф Санден, один з послідовників і письменників социніанської секти) в додатку до свого твору: “Nucleus historiae ecclesiasticae” (1668 та 1676 pp.).

На це видання й спирався Ф. Сярчинський у своїй розвідці. Йшлося про епістолярну пам'ятку ніби то 990 р. у якій лікар, половець за походженням, Іван Смерт, що його князь Володимир ще у 980 р. відправив з місією дізнатися про різні релігії світу, розповідає про свою подорож. Переповідаючи текст цього листа Ф. Сярчинський полемізує з російським істориком М. Карамзіним, який вважав цей лист невмілим фальсифікатом як за формою (невідповідність датування), так і за змістом (наявність тенденційних звинувачень грецької віри). Натомість сам Ф. Сярчинський схилився вважати цей лист автентичним, оскільки вважав, що давня хронологія назагал була непевною, а зміст листа йому видавався цілком прийнятним і адекватним ситуації, адже автор цього послання несхвально відгукувався про грецьку віру. Ще одним “переконливим” аргументом для Ф. Сярчинського було те, що спростувати (чи підтвердити) зберігання у даного листа у старосамбірському монастирі було неможливим, через руйнування останнього.

Вельми важливою для Ф. Сярчинського була тема спільного історичного минулого двох народів у якому він послідовно і цілеспрямовано доводив право Польщі на окремі географічні терени. Так у тому ж другому зошиті часопису за 1828 р. Ф. Сярчинський почав публікувати фрагменти зі своєї “Історії Руських князівств”, присвячені історії Перемишльської землі у період з VIII — по XIV ст.¹¹⁰. Автор представляв Перемишль найдавнішим містом Галичини і переповідав легенду про його заснування польським князем Пшемиславом — “ще у VIII ст.” Як аргумент, чому це місто слід вважати саме польським він

---

¹⁰⁹ Мальшевский И. Подложное письмо половеца Ивана Смеры к великому князю Владимиру // Труды Киевской духовной академии. – 1876. – № 6, 7.

¹¹⁰ Fs.S. [F. Siarczyński] Dzieje Księstwa niegdyś Przemyskiego // CNKPiO. – 1828. – Z. 2. – S. 63-77.

стверджував: “Перемишльський край від початків постановня міста був польським, доведенням чого є те, що жоден з руських князів не називався Пшемиславом”¹¹¹. А той факт, що місто було заселене руськими людьми він пов’язував з діяльністю князя Ярослава, який, підкоривши собі Червенські землі, утворив окреме Перемишльське князівство та “заповнив” його руськими людьми.

Ця тема спільного історичного минулого і “наших та ваших” героїв піднімалася редактором і автором в одній особі і в подальших текстах. Роботу над часописом Ф. Сярчинський продовжив і у 1829 р., заповнюючи його зміст, більшою мірою, своїми публікаціями. Його перу, зокрема, належали такі історичні розвідки як: продовження оповіді про історію давніх князівств, їхніх столиць та просто регіональних міст, дослідження про писемні кодекси Червоної Русі, тощо. Наприклад, у описі міста Самбора та регіону, як і у нарисі про Белз та Белзьку землю та історію Теребовлянського й Звенигородських князівств з їхніми столицями, автор подавав легенди про походження їхніх назв, з’ясовував час постановня цих поселень, занурювався в політичну історію цих земель, подавав географічно-статистичні описи, розповідав про звичаї та традиції населення. Згадував також знаменитих вихідців з цих міст — наприклад багато уваги приділив самбірчанину і польському шляхтичу, що особливо підкреслював, Ю. Кульчицькому — ключовому герою битви під Віднем)¹¹². До слова — останньому присвячувалася на сторінках часопису окрема велика розвідка М. Закшевського “Юрій Францішек Кульчицький (Самборянин)” у якій він також однозначно представлявся польським шляхтичем та величався не інакше як “наш Кульчицький” і “наш великий Самбірчанин”¹¹³.

---

¹¹¹ Там само. – С. 64.

¹¹² Fs.S. [F. Siarczyński] Opisanie miasta Sambora i obwodu iego, dzieie dawne miasta tego i stan niniejszy // CNKPIO. – 1829. – Z. 2. – S.50-73; Fs.S. [F. Siarczyński] Dzieie niegdys Księztwa Belzkiego i miasta Belza // CNKPIO. – 1829. – Z. 3. – S.4-32; Fs.S. [F. Siarczyński] Dzieie niegdys księztwa Trembowelskiego i Dzwiniogrodzkiego // CNKPIO. – 1829. – Z. 4. – S.3-30; Fs.S. [F. Siarczyński] Wiadomość o Trembowli i Dzwiniogrodzie // CNKPIO. – 1829. – Z. 4. – S.31-39.

¹¹³ Zakrzewski M. Jerzy Franciszek Kulczycki (Samborzanin) // CNKPIO. – 1831. – Z. 1. – S.74-87.

Поряд з історичними розвідками на сторінках часопису Ф. Сярчинський публікував і відомості науково-популярного характеру. Таким був нарис про гігієну в давні часи в слов'янських країнах (Польщі та Русі). У цьому нарисі Ф. Сярчинський переповідав літописну оповідь про подорож у слов'янські краї апостола Андрія та ті місцеві звичаї, які він спостерігав у побуті цих народів. Один з таких епізодів стосувався опису тодішньої парової лазні, поширеної по містах та селах цих теренів — загального користування для біднішого населення та індивідуальних прибудов для більш заможних людей. Ф. Сярчинський домішував до цього літописного фрагменту фольклорні згадки та розповіді з життя князів і королів, які теж шанували “традиційну” руську лазню. Детально описував її облаштування, наводив інформацію про те, що лікарі сходу вважали її корисною при багатьох захворюваннях і роздумував над питанням чому з появою в Польщі “чужих” королів, які запровадили тут західні порядки, цей звичай, що був ознакою високої культури гігієни тіла, зник з польських країв. А у висновку Ф. Сярчинський навіть зауважував, що “задніпрянські русини були щасливішими, оскільки краще вберегли свої народні звичаї”¹¹⁴.

Вельми цікавою і показовою для цього періоду діяльності видання є перша публікація польською мовою вступної статті Івана Могильницького “Про руську мову”, написаної ним до підручника “Грамматика языка словено-руського” (1823 р., автором перекладу з української на польську був поет Людвік Набелак)¹¹⁵. Нагадаємо, що І. Могильницький був першим серед західноукраїнських мовознавців, хто обґрунтував положення про самостійність і самотність української мови, чим спростовував поширені у той час уявлення про українську мову як діалект польської чи російської мови та аргументовано представляв її як одну з реально існуючих східнослов'янських мов¹¹⁶.

---

¹¹⁴ Fs.S. [F. Siarczyński] Wiadomość o dawnem powszechnem uzywaniu łazien w kraich sławiańskich, a w szczególności w Polsce i Rusi // CNKPIO. – 1828. – Z. 2. – S. 100-115.

¹¹⁵ Rozprawa o języku ruskim, przez Jana Mogilnickiego // CNKPIO. – 1829. – Z. 3. – S. 56-87.

¹¹⁶ Kozik J. Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848. – Kraków, 1973. – S. 82.

Отож розглянемо більш детально якою постає перед читачами часопису руська мова у представленні І. Могильницького. Автор розділив свій нарис на 10 окремих смислових частин, у першій з яких намагався розтлумачити що то таке — руський народ і чим є руська мова. Для цього він зробив невеликий екскурс в тогочасну довідково-словникову літературу, яка або ігнорувала цю тему, або визначала руську мову як діалект польської чи російської мов. Натомість І. Могильницький представляє руську мову як одну з давніх слов'янських мов. Попри те, що, як писав І. Могильницький: “мова є властивістю народу, але не є залежною від його долі”, він кількома штрихами окреслює історію Руської держави та трансформацію її назв. У цьому тексті вперше зустрічаємо на сторінках часопису використання етноніму “Україна” на позначення частини руських теренів. Так, підкреслюючи, що руський народ був поєднаний з польським королівством на правах рівності, І. Могильницький писав: “В краях польської Русі були, зокрема Поділля, Волинь і Україна”¹¹⁷. Як аргумент цієї давньої рівності автор наводив інформацію про те, що у руських землях польської корони руська мова була не лише мовою народу, а й уряду, вживалася також при дворі Великого князівства Литовського та нею послуговувалися у знаних руських родинях. І. Могильницький доводив це фактом написання Литовського статуту руською мовою, якою провадилося й тодішнє судочинство і зазначав, що така ситуація залишалася й після 1569 р. На думку автора мова вийшла з ужитку еліт через посилення тиску і приниження русинів, які, щоби уникнути цього, зрікалися свого походження і його основної ознаки — мови.

Окрему увагу І. Могильницький приділив питанню відмінності руської мови від інших слов'янських мов — і від церковнослов'янської, і від російської, і від польської, про що свідчили численні перекладні тексти та згадки іноземців. У цих твердженнях він апелював до до “Граматики” М. Смотрицького, який у 1619 р. писав про руську мову як окрему. І. Могильницький наголошував, що: “У руських землях малої,

---

¹¹⁷ Rozprawa o języku ruskim, przez Jana Mogilnickiego // CNKPiO. – 1829. – Z. 3. – S. 56.

червоної, білої і чорної Русі один діалект вживався аж до XVIII ст. і був, без жодних додатків, просто відомий як руська мова: “lingua ruthena, idioma ruthenium”. Це давало можливість порозумітися усім — від Чернігова до Перемишля, а відрізнялася на цих теренах завжди лише усна та книжкова мови. Діалекти мало-руський, мало-російський і біло-руський реально почали вирізняти лише після того, як значні частини Малої і Білої Русі відійшли до Росії в часи Петра I.

Наголошував І.Могильницький і на тому, що руська мова не виокремилася з польської мови, як це подавали тодішні польські дослідники. “Як історія народу, — писав автор, — так і історія мови свідчить, що вони не є похідними від польської, а лише подібними, що є свідченням їхньої спорідненості, але не ідентичності... Руська мова не є повітовою польською, оскільки руські землі ніколи не були повітом, так як тепер польські землі не є повітом російським. Руський народ був частиною Корони, так як зараз угорці та чехи є частиною великої Австрійської монархії. А якщо руська мова польській щось і винна, то свій борг вже давно сплатила, подарувавши багато нових виразів”¹¹⁸.

З усталеної колії випав четвертий зошит часопису Оссолінеуму, також повністю підготовлений до друку Ф. Сярчинським. Цей номер розпочинався з некролога у якому повідомлялося про смерть головного редактора і першого директора Закладу. І у зв'язку з такими трагічними подіями цей номер довелося видавати куратору книгозбірні Генрику Любомирському. В усьому іншому його наповнення залишалося традиційним, оскільки над ним повністю працював ще Ф. Сярчинський. Протягом цих років йому вдавалося наповнювати видання матеріалами різного рівня науковості і атракційності, працюючи і самостійно, і залучаючи інших авторів. Ця різноплановість мала сприяти популярності видання. Проте популярним, а значить таким, який би купували і читали, часопис Оссолінеуму так і не став. Одним з найбільших його випробувань була нерентабельність. Вже після виходу в світ першого річника за 1829 р. ілюзії головного редактора про можливий швидкий успіх проекту розвіялися, оскільки число

---

¹¹⁸ Там само. – S.81.

підписників зі 122 у 1828 р. зменшилося на третину і у наступному році сягнуло 89 осіб.

Ф. Сярчинський звертався до друзів (зокрема до А. Росцішевського) з проханням допомогти у розширенні кола читачів і дуже гостро реагував на зустрічне побажання зробити журнал більш доступним¹¹⁹. Але для головного редактора це означало знизити його науковий рівень а, отже і відступитися від заповіту М. Оссолінського. Одним з варіантів порятунку ситуації було звернення до влади Галичини з проханням про державну підтримку часопису шляхом поширення його, наприклад, у навчальних закладах краю. Але з губернаторської канцелярії відповіли згодою передплатити лише один річник “для свого користування”¹²⁰. Спробою порятунку ситуації було й розміщення у тогочасних газетах рекламних анонсів про зміст номерів часопису та умови його передплати і отримання поза межами краю, що, однак, не вельми допомагало¹²¹.

Головною проблемою низької популярності видання, як зазначав один з дослідників історії Оссолінеуму А. Фішер, було те, що “часопис виявився занадто серйозний, з огляду на загальний стан освіти суспільства, яке, напевно, нічого не читало”¹²². А з висоти уже свого часу А. Фішер взагалі трактував часопис, редагований Ф. Сярчинським, як найкраще польське періодичне видання в тодішній Галичині, особливо цінне нагромадженими в ньому історичними матеріалами.

Після раптової смерті 7 листопада 1829 р. уже літнього Ф. Сярчинського, яка трапилася за робочим столом, тривало дволітнє “безкоролів’я” — час, коли на тлі ротації допоміжних кадрів інституція не мала ні директора, а ні хранителя фондів. Новим директором Оссолінеуму у 1831 р. став Костянтин Слотвінський, який зіткнувся, найперше, з господарськими проблемами, пов’язаними з незадовільним станом будівлі

---

¹¹⁹ Kawalec A., Lwowski okres w życiu i działalności naukowej Franciszka Siarczyńskiego. Prace wydawnicze i dzieła historyczne // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w., T. 2, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak. – Rzeszów: wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004. – S. 44.

¹²⁰ Там само. – S. 44.

¹²¹ Gazeta Polska. – 1829. – 21 czerwca (№ 163).

¹²² Fischer A. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich: Zarys dziejów. – Lwów: wyd. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1927. – S. 36.

книгозбірні і вирішення яких поглинало багато ресурсів і часу. Та не залишалось без уваги й провадження видавничої діяльності: публікування наукових праць з колекцій Оссолінеуму та провадження часопису. Для збереження високого рівня періодичного видання К. Слотвінський зав'язав контакти зі знайомими літераторами з краю та за його межами, а також різноманітними науковими товариствами.

Продовжуючи діяльність часопису головний редактор спершу звернувся до підготовлених ще Ф. Сярчинським матеріалів для третього річника, що планувався на 1830 р. Рубрикаційна схема видання залишилася такою ж, як і за попереднього редактора, проте змінилося її змістове наповнення. Тут далі друкувалися джерельні матеріали, переважно епістолярного характеру. А от у історичних нарисах значне місце стали займати описи життя європейських королів та королев польського походження. До уваги читачів представлялися повідомлення про видатних представників науки чи культури, переважно XV–XVII ст. у контексті дотичності їхніх життєвих шляхів до Польщі. Продовжувала публікуватися і корисна інформація господарського характеру.

Протягом 1831 — 1834 рр. часопис Оссолінеуму вже вповні редагувався К. Слотвінським, який, відповідно до настанов фундатора, намагався зосередити довкола закладу та його часопису польський інтелектуальний рух. Першим кроком для досягнення цього стало розширення кола авторів часопису. У цих річниках зустрічаємо дописи самого К. Слотвінського, а також А. Бельовського, М. Закшевського, М. Попеля, К. Василевського, М. Стюгера, К. Качковського, Я. Подолецького, В. Поля, Л. Семінського, А. Батовського.

У цей період вперше з'являється іменний покажчик часопису, частіше публікуються рецензії і значно скорочується, практично зникає зі змісту видання українська тематика. Правда з розширенням кола запрошених до співпраці авторів на сторінках часопису з'явилися прізвища українських дослідників. Так у 1831 р. з'являється розвідка під назвою “Зауваги, що стосуються руського напису на церковному дзвоні при львівській церкві Св. Юрія” о. Венедикта Левицького —

українського греко-католицького церковного діяча, професора, а у 1829–1830 рр. ректора Львівського університету. Що правда в українській історії він більше відомий як ініціатор цензурної заборони альманахів “Руської Трійці” (наказав конфіскувати весь наклад “Зорі” і “Русалки Дністрової”), граматики живої народно-розмовної мови Йосипа Лозинського та інших видань. Але уже під час революції 1848–1849 в Австрії він став членом Головної Руської Ради (керівником її відділу освіти), брав участь у діяльності першого з'їзду української інтелігенції у Львові та був співзасновником Галицько-Руської Матиці¹²³.

Стрижневою темою його розвідки стало питання з'ясування часу встановлення польського панування у Львові у XIV ст., що почало дискутуватися через напис на давньому церковному дзвоні з церкви Святого Юрія у Львові: “В ле[то] 6849 [1341] сольян бил колокол сій святому Юрию при князі Дмитрії ігуменом Євфимьем. А писал Скора Іяков”. Це датування підважувало основну версію тодішньої польської історіографії про початки в 40-х рр. XIV ст. королівського панування на цих теренах. Цікавим є вживання українським автором відмінних від польських істориків термінів (оперували такими поняттями як включення, інкорпорація¹²⁴), якими описувалися ці події. В. Левицький писав, що Казимир Великий ті частини Русі з містом Львовом завоював, використовуючи терміни: взяв, захопив, оволодів¹²⁵.

Звертання до питань спільного історичного минулого завжди містило елемент конфронтації, то теми культурної спадщини, а особливо у контексті слов'янофільських ідей, не були такими гострими. Як вважає А. Вежбіцький “Між слов'янофілами та слов'нознавцями польськими та українськими часом бракувало довіри і повного розуміння, але

¹²³ Стеблій Ф.І. Левицький Венедикт // Енциклопедія історії України: у 10 т. / ред: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2009. – Т. 6 : Ла – Ми. – С. 85.

¹²⁴ Fs.S. [F. Siarczyński] Badanie, czyli mieszkańcy Rusi czerwoney mieli niegdyś iakie szczególne prawa pisane? // CNKPIO. – 1829. – Z. 2. – S. 77; Stadnicki K. O pierwszych zaborcz wariagów na ziemi lachickiej i o grodzie Czerwieńsk // BNZIO. – 1844. – T. 9. – S. 102.

¹²⁵ B.L. [x. Ben. Lewicki] Uwagi dotyczące się napisu ruskiego na dzwonie przy cerkwi metropolitalnej lwowskiej S. Jerzego Męczennika, a usuwające trudności z niego wynikłe // CNKPIO. – 1831. – Z. 4. – S. 123-135.

взаємне захоплення мистецьке та наукове в кінцевому рахунку зближувало одних та інших”¹²⁶. Своєрідним сакральним текстом для тодішніх слов’янофілів було “Слово про Ігорів похід” — поетична слов’яно-руська пам’ятка XII ст. На сторінках другого номеру часопису за 1833 р. було уміщено поетичний переклад Л. Семенським на польську мову вступної частини цієї пам’ятки¹²⁷. Паралельно з Л. Семенським у той же рік свій варіант повного перекладу твору представив А. Бельовський, який з цього приводу писав: “Чую потребу привнесення у нашу поезію слов’янського духу з усією розкішшю та багатством старої мови і побратимчо-слов’янських засобів”¹²⁸. Справа цього перекладу видалася настільки важливою тодішньому головному редактору часопису, що протягом усього наступного року він публікував критичний огляд робіт Семенського і Бельовського. Він ставив своїм завданням порівняти ці два переклади між собою та співставити їх зі списком О. Мусіна-Пушкіна. У процесі роботи К. Слотвінський звертав особливу увагу на історичну канву твору, порівнював її з літописною історією, відтак, аналізував історичність персонажів та, основне, відслідковував адекватність цих перекладів зі староруської на сучасну йому польську мову¹²⁹.

Як і попередній редактор К. Слотвінський зіткнувся з проблемою сприйняття часопису, оскільки вельми сумною була ситуація з зацікавленими наукою читачами. Так протягом двох місяців наприкінці 1831 р. часопис отримав заявку тільки від одного підписника — Александра Батовського¹³⁰. А після опублікованого у 4 зошиті 1832 р. списку пренумератів, яких назбиралося аж 26 осіб, бачимо під ним допис-вигук від

---

¹²⁶ Wierzbicki A. August Bielowski (1806 - 1876) // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. Red. Jerzy Maternicki. – Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, 2007. – S.52.

¹²⁷ Początek pieśni o wyprawie Igora Światoławicza przeciw polowcom, przekładał Lucian Siemiński // *CNKPIŃO*. – 1833. – Z. 2. – S.71-77.

¹²⁸ Wierzbicki A. August Bielowski (1806 - 1876) // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. Red. Jerzy Maternicki. – Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, 2007. – S.52.

¹²⁹ Słowinski K. Uwagi nad polskimi przekładami pieśni o wyprawie Igora Światosławicza na polowcow// *CNKPIŃO*. – 1834. – Z.1. – S. 33-40; 1834. – Z.2. – S. 121-128; 1834. – Z.3. – S. 223-240; 1834. – Z.4. – S. 345-379.

¹³⁰ Słowinski K., Do Pana Macieja. O czasopiśmie naukowem Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich // *CNKPIŃO*. – 1832. – Z.1. – S. 13-41.

редакції: “Двадцять шість на більш ніж чотири мільйони мешканців Галичини!”¹³¹

Ситуація була критичною і у новий 1833 р. редакція часопису вступила з наміром зрушити її з мертвого місця. Планувалося зробити часопис місячником (що правда було видано 8 зошитів), який мав продовжувати публікувати роботи Оссолінського та праці з його колекції, дослідження з історії, передруки з іноземних часописів, закордонні відомості про події у розділеній Польщі, відомості з Галичини, поезію, описи місцевих старожитностей, наукову кореспонденцію, сучасну історію, звіти про діяльність Закладу. Виступаючи зі звітом про діяльність Оссолінеуму у 1833 р. К. Слотвінський говорив, що “Невідомо, чи вдалося задовольнити читачів, але у одному з закордонних часописів відзначалося (без уточнення назви), що наше видання є найважливішим науковим часописом, яке в даний час з’являється польською мовою”¹³².

У директора Оссолінеуму і головного редактора його видання К. Слотвінського було ще одне важливе амплуа. Оскільки його діяльність у закладі розпочалася одразу ж після подій 1830–1831 рр., одним зі своїх обов’язків К. Слотвінський вбачав у створенні і поширенні патріотичної літератури, що в умовах Австрійської імперії могла існувати тільки нелегально. Це були заборонені часописи, брошури, патріотичні відозви та пісні. Зрештою, це вилилося в те, що 17 червня 1834 р. друкарню та читальню Оссолінеуму було закрито, а директора арештовано і у 1837 р. засуджено до тривалого ув’язнення у австрійській фортеці Куфштайн в Тиролі. Спеціальним розпорядженням було вилучено усю друковану на той час продукцію. Найкращою ілюстрацією масштабів втрат від цієї акції тут будуть цифри: до арешту директора Заклад видав власним коштом і, частково, у власній друкарні 130 найменувань книг та 2 часописи (загальною кількістю 1031 видавничі аркуші), більше половини яких мали патріотичний зміст. Нагадаємо, що ще у 1828 р. уся кількість друкованої в

---

¹³¹ K.S. [K. Slotwinski], Spis przedplacicieli 1831r. a 1832 r. // CNKPiO. – 1832. – Z.4. – S. 137-139.

¹³² Ogłoszenie czasopisma naukowego na rok 1834 // CNKPiO. – 1833. – Z.8. – S. 114-115.

столиці Галичини літератури складала шістнадцять позицій, а у 1829 р. було надруковано аж тринадцять книг¹³³.

Після арешту директора протягом тривалого часу невизначеності наукова інституція залишалася під опікою лише кількох працівників. Допіру у 1839 р. куратор Х. Любомирський представив нового директора — Адама Клодзінського та хранителя фондів — Яна Шляхтовського. Бібліотека залишалася невпорядкованою, друкарня була опечатана, а читальня закрита. Як і в 1831 р. перше чим зайнявся новопризначений директор був ремонт занедбаних приміщень та впорядкування господарських питань. А у 1841 р., після семилітньої перерви, А. Клодзінський отримав дозвіл на відновлення діяльності часопису. До арешту попередній редактор К. Слотвінський встиг видати перший, та, частково, другий і третій зошити 1834 р. Відсутні сторінки цих двох зошитів та четвертий зошит видавав уже А. Клодзінський зі збережених матеріалів. І цим видавці часопису з дещо видозміненою назвою „Czasopismo Naukowe od Zakładu Narodowego im. Ossolińskich wydawane” виконали зобов'язання перед передплатниками 1834 р.

Видання 1842 р. називалося уже “Biblioteka Naukowego Zakładu imienia Ossolińskich. Pismo poświęcone dziejom, bibliografii, rozprawom i wiadomościom naukowym”. У “Вступі до нового часопису” головний редактор обережно висловлювався про невідповідність ідеї Оссолінського тому, що представлялося на сторінках попередніх видань, оскільки перший редактор Ф. Сярчинський робив особливий акцент на питання історії, що не надто похвалявало часопис, а другий редактор К. Слотвінський представляв хоч і ширший спектр матеріалів, деякі з них не мали жодного стосунку до національної культури і також були надто зосереджені на минулому. На думку А. Клодзінського, обидві редакції навіть не намагалися йти в ногу з часом та не виконували основного постулату М. Оссолінського про потребу поширювати відомості про його наукові колекції. А це було особливо важливим, оскільки мало

---

¹³³ Wyszle dzieła drukowane w roku 1829 we Lwowie // CNKPiO. – 1829. – Z.4. – S. 148-149.

заохочувати читачів ближче знайомитися з ними, розуміти їхню значущість¹³⁴.

Це підштовхнуло редакцію до вироблення наступної рубрикаційної схеми видання, що тепер мало містити: 1. Історичну інформацію з рукописів М. Оссолінського. 2. Малознані наукові праці (Оссолінського, Сярчинського та ін.). 3. Відомості про заклад та його колекції. 4. Польськомовні наукові дослідження різноманітного спрямування. 5. Літературні розмаїтості: відомості про наукові заклади, вчених та їхні дослідження, рецензії. У планах було видавати по 8 зошитів в рік обсягом не менше 10 друкованих аркушів, хоча реально у 1842–1843 рр. видавали по 4 зошити. У порівнянні з ситуацією 30-х рр., дещо зросла кількість читачів видання і у 1842 р. редакція надрукувала список зі 125 імен тих, хто підписався на цей річник часопису.

Протягом третього періоду діяльності видання на його сторінках українська тематика також з'являлася не часто. У 1843–1844 рр. публікувалася розвідка польського історика-аматора, члена краківської Академії Знань Казимира Стадницького “Про перші навали варягів на ляхицькі землі і місто Червенськ”¹³⁵. У ній автор переказував оповіді Нестора про розселення слов'ян та походи Володимира на ляхів, а також розповіді Я. Длугоша про те, звідки ляхи прийшли над Віслу. К. Стадницький стверджував, що ляхи ще перед русинами панували на більшій частині Галицького королівства, “там, де зараз руська мова і віра панує”. Перемишль він трактував як головне місто цих теренів, а другим за значенням полісом визначав Червень, намагаючись з'ясувати його розташування, а також визначити межі давніх Руської та Польської держав в X— XI ст. Специфічно трактував русинів, яких уособлював з варягами. Зокрема у третій частині розвідки він писав, що “після вигнання Болеслава Сміливого з Польщі закінчився героїчний період боротьби князів з дому Пястів з нащадками Рюрика. Київ, спершу слов'янське місто, став столицею

---

¹³⁴ A.K. [A. Klodziński] Wstęp do nowego czasopisma naukowego // Biblioteka Naukowego Zakładu imienia Ossolińskich (BNZIO). – 1842. – Т.1. – С. 3-12.

¹³⁵ Stadnicki K. O pierwszych zaborcz wariagów na ziemi lachickiej i o grodzie Czerwieńsk // BNZIO. – 1843. – Т.5. – С. 116-152; 1843. – Т.6. – С. 115-145; 1844. – Т.9. – С. 102-152.

нової держави, втягненої у вир насильницької діяльності варягів, зрікся своїх побратимів, закryw перед ними свої Золоті ворота”¹³⁶.

У цей період з редакцією часопису співпрацював український дослідник Іван Вагилевич, який на той час поволі еволюціонував від ідей “Руської трійці” до полонофільських позицій. І першим у часописі було надруковано його історико-краєзнавчий нарис — написаний красивою, поетичною мовою — про оповиту легендами давньоруську кам’яну заставу на урицьких скелях “Берда в Уричі”¹³⁷. А у наступному році І. Вагилевич опублікував фольклорно-історичну розвідку “Шелудивий Буняк”. Цей персонаж в український фольклор потрапив в часи монгольської навали і у народній пам’яті поставав у демонізованому образі, а в літописній характеристиці представлявся безбожним, шолудивим та хижим і, навіть, став прототипом гоголівського Вія. У своїй розвідці І. Вагилевич, окрім фольклорних мотивів, намагався простежити й історичну канву переказу в контексті монгольської навали на Галицько-Волинську Русь. Адже згідно з літописами Шолудивим Буняком називали монгольського воєначальника, відомого своїм протистоянням з Данилом Галицьким. Йому ж приписувалася осада фортеці в Уричі (до цієї теми згодом звертався І. Франко у повісті “Захар Беркут”) та знищення легендарного міста Бич (за однією з оповідей на його місці згодом постав сучасний Дрогобич — Другий Бич). Хоча, як зазначав І. Вагилевич: “в Галичині немає міста, з яким би не були пов’язані легенди про Буняка” і автор намагався з’ясувати походження цих легенд¹³⁸.

І в ще одній іпостасі з’являвся на сторінках часопису І. Вагилевич — як перекладач. У його тлумаченні на сторінках видання було опубліковано працю знаного слов’янофіла, любителя археології, етнографа і фольклориста З. Ходаковського “Комунікаційні дороги в стародавній Росії”¹³⁹.

---

¹³⁶ Stadnicki K. O pierwszych zaborcz wariagów na ziemi lachickiej i o grodzie Czerwieńsk // BNZiO. – 1844. – Т.9. – С. 102.

¹³⁷ Wagilewicz J. Berda w Uryczu // BNZiO. – 1843. – Т.6. – С. 151-168.

¹³⁸ Wagilewicz J. Szeludywy Buniak. Z podań ludu // BNZiO. – 1844. – Т.11. – С. 181-195.

¹³⁹ Chodakowski Z.D. Drogi komunikacyjne w starożytnej Rosyji (z rosyjsk. Przełożył J.Wagilewicz) // BNZiO. – 1843. – Т.7. – С. 111-138.

Виразно слов'янофільська, ця розвідка була покликана показати Давню Русь як торгівельно-комунікаційний центр, підкреслити її роль посередника між Заходом та Сходом, Північчю та Півднем.

Аналізуючи ситуацію з виданням часопису після його “осучаснення” та за підсумками річної діяльності головний редактор зауважував: “Зміна титулу і духу часопису була прихильно прийнята. Читачі добре сприйняли ці зміни. А один з найвідоміших сучасних письменників Ю. Крашевський не лише похвалив нашу ініціативу, а й побажав успіхів”¹⁴⁰. Але насправді зусилля головного редактора не зробили часопис популярнішим, і коло його читачів далі не розширювалося. В інформації про діяльність закладу за 1845 р. у контексті виголошення подяк усім, хто долучався до створення часопису (більше десятка людей) непропорційно малою виглядала кількість його читачів — 50 осіб. Це змушувало редакцію утримувати часопис коштом Оссолінеуму, що виливалося в порядну суму — майже тисячу ринських злотих¹⁴¹. І А. Клодзінський вдався до радикальних заходів — зробив паузу у виданні часопису, а у 1846 р. запропонував посаду головного редактора В. Полю, який тривалий час був кандидатом на місце в керівництві Закладу. Останній поставив умову — вступати в права поволі, знайомлячись з внутрішніми механізмами функціонування редакції. Зійшлися на компромісному рішенні і В. Поль очолив редакцію і керував виданням часопису у 1847 — 1848 рр.

Знову відбулося оновлення змісту часопису, який з кварталника черговий раз мав стати місячником з об'ємом до 7 друкованих аркушів. Було вирішено, що не варто зосереджуватися виключно на науковій тематиці, а ввести й белетристику, новинки літератури й мистецтва. Тобто розповідати про резонансні теми, що цікавили суспільство і мали висвітлюватися якомога оперативніше та доступніше.

---

¹⁴⁰ Zdanie sprawy z czynności Zakładu Naukowego imienia Ossolińskich (12 października 1842) przez A. Kłodzińskiego // BNZIO. – 1843. – T.5. – S. 165-166.

¹⁴¹ Sprawozdanie z czynności Dyrekcji Zakładu Naukowego imienia Ossolińskich (12 października 1845) przez A. Kłodzińskiego // BNZIO. – 1844. – T.12. – S. 214-215.

Подавали цю ідею автори часопису красиво: “Приводом зберігати наш часопис в тісних наукових рамках було сподівання, що з’являться видання белетристичного характеру... Але коли ця наша надія не справдилася, Науковий Заклад імені Оссолінських відчуває обов’язок зайняти цю нішу”¹⁴².

Вочевидь однією з перших таких “емоційних” тем, що мали сколихнути інтерес до часопису, стала тема початків козацького повстання під проводом Богдана Хмельницького, яка з’явилася напередодні його 200-ї річниці. На сторінках часопису це була перша окрема публікація, адже до того часу козацька проблематика не була присутня на сторінках часопису, якщо не враховувати невеличкого пасажу Ф. Сярчинського у його “Історії Перемишльської землі” про те, що “козаки під проводом Хмельницького у 1648 р., які разом з татарами Львів обдерли, свої дрантаві полки по цілій Русі розсипали і до Перемишля підійшли”¹⁴³.

Нарис 1847 р. друкувався за джерельними матеріалами з колекції Оссолінського і складався з трьох частин: короткої оповіді про початки повстання Б. Хмельницького, опису розгрому польського війська під Збаражем та листа до родичів у Краків львів’янина С. Кушевіча у часи облоги міста козацьким військом ¹⁴⁴. У першому фрагменті під назвою “Новини про Хмельницького: підступну і хитру зраду Богдана Хмельницького, очільника, повстанця, лідера запорозьких козаків проти Корони Польської і Великого Князівства Литовського 1648 р.” невідомий автор, розповідаючи про початки повстання, акцентував на злочинах, які чинилися козаками. Тут козаки поставали розбійниками, що страчували людей, пљундруючи міста і села, а награбоване вивозили на Запоріжжя. А Б. Хмельницький представлявся зрадником, що розумів навіть турецький султан, у вуста якого автор вкладав

---

¹⁴² Obwieszczenie redakcji // BNZIO. – 1847. – Т.1. – З.1. – С.3.

¹⁴³ Fs.S. [F. Siarczyński] Wiadomość o dawniejszym i późniejszym stanie miasta Przemyśla, o dziejach jego, o mieszkańcach niegdyś ziemi, teraz obwodu Przemyńskiego // CNKPiO. – 1829. – З.1. – С. 8.

¹⁴⁴ Nowiny o Chmielnickim. Fortelna i przemysłna zdrada Bohdana Chmielnickiego pryncypała, rebelizanta starzego kozaków zaporoskich przeciw Koronie Polskiej i W. X. Litewskiemu 1648 (Z rękopismów księgozbioru Ossolińskich) // BNZIO. – 1847. – Т.2. – С. 3-7.

наступну характеристику гетьмана: “Хмельницький був людиною легковажною, такою, що не дотримався віри і підданства стосовно свого пана і Речі Посполитої, повстав, негідний віри, і ця гультяйська купа свавільних козаків; а коли в час смерті короля Польща не мала пана, не годиться вламуватися до них і воювати проти них осиротілих”¹⁴⁵. Що правда, коли Хмельницький повторно звернувся до турків по допомогу використавши протиріччя в країні (яничари збунтувалися проти султана, вчинили заколот і вбили його), то отримав її. Але, як зазначав невідомий автор, “не виглядало, щоби вони хотіли вірити цій поганій і гультяйській свавільній козацькій купі, однак пообіцяли допомогти Хмельницькому, надавши кілька тисяч татар”¹⁴⁶.

Наступний документ мав назву “Новини про погром Війська Польського під Пилявцями 1648 р.” і, окрім опису опис розгрому, що його зазнали поляки, містив доволі гостру критику дій очільників польського війська та свавільної шляхти, що виявили неспроможність об’єднатися і консолідувати сили заради захисту, через що, зрештою і зазнали неймовірних втрат¹⁴⁷. Завершувався цей триптих копією листа від 3 листопада 1648 р. львівського міщанина Самуела Кушевіча до батька та теці у Краків і містив опис поневірянь, пов’язаних з облогою міста¹⁴⁸.

Звітуючи про діяльність Оссолінеуму у 1848 р. його директор А. Клодзінський наголошував, що для часопису цей рік мав стати найкращою епохою. Те, що публіка прихильно прийняла його у 1847 р. обіцяло достатню кількість передплатників, кошти яких мали покрити значні витрати на друк і оплату співпрацівникам. Подорожі Польщею та за її межі задля розширення літературних зв’язків співпрацівників видання — редактора часопису В. Поля та кустоша Оссолінеуму Я. Шляхтовського дозволяло розраховувати на значну допомогу вчених з інших земель та сприяти поширенню часопису за межі

---

¹⁴⁵ Там само. – С. 3.

¹⁴⁶ Там само. – С. 5.

¹⁴⁷ Nowiny z pogromu wojska polskiego pod Piławcami r.1648 // BNZiO. – 1847. – Т.2. – С. 8-13.

¹⁴⁸ Kopia listu ze Lwowa p. Samuela Kuszewicza, syndyka lwowskiego do Krakowa do p. Ojca swego i matki żonki swej // BNZiO. – 1847. – Т.2. – С. 14-17.

Галичини. А збільшення кількості фахових співпрацівників мало забезпечити редакцію якісними і різноплановими матеріалами. Зрештою, полегшити ситуацію мало й відновлення у 1847 р. діяльності власної друкарні. Словом все сприяло розвитку часопису, але різкі політичні зміни в державі зупинили цей процес поступу. Наприкінці 1848 р. редактор бідкався, що в Галичині “інтерес до політики витіснив усі інші інтереси”¹⁴⁹. Часопис, позбавлений співпрацівників, які також кинулися у вир політичної боротьби, став менш цікавий для читачів, і вже не міг утримувати достатній рівень науковості. Це змусило очільників Оссолінеуму прийняти рішення про припинення діяльності “Biblioteki...”, щоби, як зауважував А. Клодзінський, “не вислуховувати звинувачень в тому, що не вміють відчутти важливості цієї хвилини”¹⁵⁰. Зрештою, позбавлене опіки меценатів, видання потрібно було би фінансувати з фондів Закладу, які були не безмежними. Накладалася й ще одна “технічна” проблема — з запровадженням у 1848 р. у школах польської мови виникла величезна потреба нових підручників, які першочергово друкувалися у друкарні Оссолінеуму. З огляду на усі події 4 зошит першого тому часопису за 1848 р. вийшов зі значним запізненням і став останнім на цьому етапі діяльності Оссолінеуму. Настала найбільш тривала пауза у його виданні.

Допіру у 1862 р. зміна політичних умов та покращення фінансового становища організації створили можливість відновити власне періодичне видання, редактором якого став Август Бельовський, що протягом 1850–1876 рр. очолював Заклад. Як зазначав Т. Купчинський, один з перших біографів А. Бельовського: “На Заклад він дивився не лише як на інституцію, призначену для нагромадження, упорядкування та доступу до колекцій, а як на вогнище літературно-наукової та видавничої праці”¹⁵¹.

---

¹⁴⁹ Zdanie sprawy z czynności Zakładu Naukowego imienia Ossolińskich (12 października 1848) przez A. Kłodzińskiego // BNZiO. – 1848. – T.1. – Z.4. – S. 504-506.

¹⁵⁰ Там само. – S. 504-505.

¹⁵¹ Kupczyński T. August Bielowski (1806 – 1876) // Wiek XIX: sto lat myśli polskiej: zyciorysy, streszczenia, wyjątki. T. VIII. – Warszawa: wyd. Geberthner i Wolff. – 1913. – S. 485.

Вдалий у фінансовому плані для Оссолінеуму початок 60-х рр. дозволив очільникам відновити діяльність періодичного наукового часопису під іменем “Biblioteka Ossolińskich. Pismo historyi, literaturze, umiejętnościom i rzeczym narodowym poświecone. Roczet nowy”. Редагований А. Бельвським часопис від самого початку був орієнтований на дещо вищий рівень сприйняття. З цього приводу говорилося: “Ми би хотіли не лише оголошувати твори наших предків, що зберігаються в рукописах, але й публікувати сучасні авторитетні дослідження з питань науки і мистецтва, критичні огляди відомих праць і погляди на сучасний стан літератури. Ми не збираємося сягати окресів ні політичної журналістики, ні так званої белетристики”¹⁵².

Більш детально про історіографічну мотивацію створення видання головний редактор писав у першому номері у вступі до розділу присвяченому історії: “Докладне знання про свій край, його історію та сучасність (...) а також усвідомлення народом себе — роз’яснити чи до вищої степені підняти — буде займати нашу увагу та становитиме предмет часопису Закладу, який від перших років свого існування надавав перевагу історії вітчизни та місцевим пам’яткам”¹⁵³.

Що правда уже через рік у виступі заступника куратора Оссолінеуму М. Дзедушицького читаємо: “Не може бути річчю байдужою для видавців періодичного часопису кількість читачів, бо від цього залежить поширення його впливу. Тим більше там в краю, де немає власне наукових видань, новостворений часопис мусить розширюватися і охоплювати твори не лише літературні, а навіть і більш-менш белетристичні”¹⁵⁴. Але анонсований значно вищий, більш професійний рівень видання, якого намагався сягнути редакційний колектив на чолі з А. Бельвським, галицька спільнота високо оцінювати (купуючи його) не поспішала.

---

¹⁵² Sprawozdanie z czynności zakładu na posiedzeniu publicznem 17 dnia października 1861 r. M. Dzieduszyckiego // Biblioteka Ossolińskich (BO) . – 1862. – T.1. – S.398-399.

¹⁵³ Bielowski A., Królestwo Galicyi // BO. – 1862. – T.1. – S.1.

¹⁵⁴ Sprawozdanie z czynności zakładu na posiedzeniu publicznem dnia 13 października 1862 r. kuratora M. Dzieduszyckiego // BO. – 1863. – T.2. – S. 439.

Дві третини змісту першого тому часопису займали питання історії, які висвітлювалися у дослідженнях: “Королівство Галичини” та “Ян Станіслав Яблоновський” А. Бельовського, “Архів монахів” К. Годельбського та оглядах А. Бельвським праць В. Ільницького та І. Шараневича у збірці “Стародавні галицькі города”.

До теми історії Галичини звернувся тодішній директор Оссолінеуму та редактор часопису А. Бельвський у праці “Королівство Галичини”. Свою розвідку він представляв як аполітичну і наголошував: “Не маю наміру розглядувати питання минулого з погляду політики чи права народів, хочу лише пізнати ближче якими були початки Галицького королівства і на підставі певних свідчень вказати де воно постало, як змінювалася його назва, сподіваючись привідкрити важливу, досі незнану частину історії нашого народу”¹⁵⁵. Що правда вже від самого початку не зовсім зрозуміло що саме вкладається в поняття “наш народ”, та згодом з тексту випливає, що йдеться не про русинів чи поляків, а про галичан.

Дана праця складалася з двох частину у яких була представлена історія двох різних королівств, відомих під однією назвою Галичина: давнє словацьке (IX-X ст.), яке належало угорцям зі столицею у м. Галич (територія сучасної Словаччини) і наддністрянське (XI-XIV ст.) зі столицею у українському Галичі, у складі якого була Лодомерія і яке було під владою угорських королів лише кілька років після смерті Романа Мстиславовича. Це перше королівство Галичини А. Бельовський співвідносив з словацькими землями між Дунаєм та Карпатами, столицею якого вважає місто Галич (Galicz) над рікою Тугар. Відповідно ці терени він заселив словацькою людністю та “віддав” у власність угорській короні.

У наступній частині дослідження А. Бельовський зосереджувався на історії наддніпрянського Галича та довколишніх земель, особливо Волині, оскільки наприкінці XII ст. ці землі були об’єднані Романом Мстиславовичем у єдине Галицько-Волинське князівство. Волинь в уявленнях автора була важливим краєм, оскільки належала до давньої Польщі,

---

¹⁵⁵ Bielowski A., Królestwo Galicyi // BO. – 1862. – Т.1. – С.1.

мала важливі оборонні укріпленнями та була головною садибою слов'янського племені волинян, що згодом, через напади варягів, перемістилося в м. Володимир. У висвітленні історії цих земель автор, більшою мірою, звертав увагу на скандальні подробиці особистого життя князів та публічне життя мешканців Галича, зокрема на особливості місцевого самоврядування, при якому боярське правління межувало зі свавіллям. Жителів Галицького князівства А. Бельовський називав галичанами, уникаючи етноніму русини, а от князів називав “князями руськими”, представляючи їх як нащадків варягів, що були гультьями та грабіжниками.

Навіщо автору всі ці складні конструювання-вигадкування минулого, як і те, що уникати політики він не мав наміру, стає зрозумілим наприкінці розвідки. Своїм дослідженням, вочевидь, А. Бельовський мав намір підважити правові підстави приєднання Галичини до Австрійської імперії у 1772 р. Автор стверджував, що угорським королям належала тільки ця давня словацька Галичина, натомість Галичина, яку утворили при першому поділі Польщі і яка охопила так зване Руське воєводство та деякі землі інших воєводств, які в давні часи не належали Галичині і Лодомерії, а завжди були невід'ємною частиною Польщі¹⁵⁶. Ці фантастичні концепції А. Бельовського, перші паростки яких з'явилися ще у його дослідженні “Критичний вступ до історії Польщі” (1850 р.), викликали радше іронічну посмішку, хоч інколи і гостру критику ще у його сучасників¹⁵⁷. Проте до історії історичної науки А. Бельовський увійшов як серйозний видавець джерел та автор історико-критичних оглядів.

У цей останній період діяльності часопису його автори повернулися до практики рецензування і у першому томі за 1862 р. бачимо огляд історичних праць українських авторів В. Левицького та І. Шараневича. Характеризуючи “Стародавній Звенигород” В. Ільницького¹⁵⁸ А. Бельовський вітав потяг до

---

¹⁵⁶ Bielowski A., Królestwo Galicyi // BO. – 1864. – Т.3. – С. 26-27.

¹⁵⁷ Wierzbicki A. August Bielowski (1806 - 1876) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. Red. Jerzy Maternicki. – Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, 2007. – С.54-55

¹⁵⁸ Bielowski A. [рец.] Starodawne halickie grody. Część I. W. Ilnicki. Starodawny Dzwiniogrod (1861, 23 s.). Część II. I. Szaraniewicz. Starodawny Lwów (1862, 118 s.) // BO. – 1862. – Т.1. – С.378-391.

наукового пізнання, що з'явився в краї. В. Ільницький — священник та гімназійний вчитель — подав невеликий опис села Звенигород під Львовом, що у княжі часи було центром Звенигородського князівства. Там був опис місцевості, домисли, як це місто могло виглядати та хронологічно укладені літописні згадки про нього. Відзначивши позитивні сторони роботи, такі як замилюваність предметом вивчення та ретельність відбору інформації, А. Бельовський вказував і на непевні моменти. Наприклад на те, що автор виводив початки Звенигорода з 1084 р. з краю, який називав Галицько-Перемишльським, не зважаючи на те, що перші відомості про Галич датувалися, допіру 1141 р. Цим оглядач нагадував, що говорячи про минуле, потрібно розрізняти часи та застосовувати відповідну, властиву їм номенклатуру. Окрім того, на думку А. Бельовського більшої ретельності вимагали опрацювання джерел та питання датування.

Що стосується “Історії міста Львова” І. Шараневича, то, на думку рецензента його праця вирізнялася з поміж інших тим, що автор не акцентувала на політичних перипетіях, а намагався дати своєму читачеві опис внутрішнього життя тодішньої спільноти. А. Бельовський вважав, що праця І. Шараневича мала усі ознаки повчальної, а, отже, добротної монографії і зазначав, що “прочитали ми її зі справжньою приємністю і користю і мусимо визнати за автором дар непересічного проникнення в стосунки внутрішнього життя і їх з'ясування. На одне лише звернемо увагу — щоби намагався свої одиничні спостереження краще систематизувати і однорідні від різнорідних ретельніше відокремлювати. Читаючи працю видно, що складові частини не завжди належно пов'язані між собою, натомість вплітається багато загального, що розпилює увагу читача¹⁵⁹.”

І. Шараневич на сторінках часопису цього періоду постав і як автор дослідження “Церковні справи на Русі за часів Казимира Великого”¹⁶⁰. Основним завдання цього дослідження було з'ясувати якими були досягнення “усіх цих пап, єпископів і

---

¹⁵⁹ Там само. – С.390-391

¹⁶⁰ Szaraniewicz I. Kościelne sprawy na Rusi za rządów Kazimierza Wielkiego // BO. – 1863. – Т.2. – С.318-337.

монахів” з навернення Південної Русі в католицизм чи запровадження унії, що часом переривалися неприязними римській церкві стосунками на Русі і тривали від XII до XIV ст., коли їм почав допомагати король Казимир. І. Шараневич вважав, що саме факт захоплення Русі став визначальним у масовому покатоличенні місцевих мешканців. Проте самого Казимира автор характеризував як короля обережного, що погодився на відновлення Галицької митрополії у 1370 р. “заради спокою в цих землях та з огляду на труднощі, які переживала малоруська церква, яку у XIV ст. розривали протиріччя і протистояння з Константинополем та Московією”.

І ще одна розвідка історико-економічного характеру, яку на сторінках часопису представив А. Бельовський, стосувалася України. Вона присвячувалася діяльності українського гетьмана Івана Мазепи і містила нарис його життя та публікацію кількох листів 1702–1708 рр.¹⁶¹. Передував розвідці епіграф з Тацита: “Ми показали взірць терпіння”. Найперше автор вважав за потрібне спростувати деякі усталені в популярній літературі міфи про гетьмана. Він писав: “На початку XVIII ст. відізналися в історії діяння Мазепи, але з такими фантазійностями, що часом сміх охоплює, то що ж можна сказати про їхніх наслідувачів?” А. Бельовський переповідав та намагався спростувати байки про перебування Мазепи при дворі польського короля, зокрема, ті, що стосувалися конфлікту з Пасеком, його взаємин з Яном Казимиром, причини протистояння з Яном Собеським, тощо. Не оминув увагою й історії про любовні перипетії в житті Мазепи та долю його майна, розміри якого також вражали уяву багатьох. Проте часом А. Бельовський вносив ще більшу плутанину в оповіді, зокрема, намагаючись спростувати чутки про роман Мазепи з княгинею Катериною Дольською, вочевидь плутаючи її з Анною Дольською. Остання була посередником у переговорах між І. Мазепою, С. Лещинським та Карлом XII, замаскованих під приватне чи, навіть, інтимне листування гетьмана з княгинею. Багато уваги автор приділив дипломатичним місіям Мазепи в Україну та темі обрання його на гетьманську посаду. Роздумував також над питанням, яке

---

¹⁶¹ Bielowski A. Jan Mazepa i jego listy // BO. – 1864. – Т.3. – С.150-172.

збурювало увагу усіх дослідників життя Мазепи — про причини прихильного ставлення до нього тодішніх монархів. На думку А. Бельовського гетьман заробив особливу прихильність можновладців наукою, вихованням та почуттям гумору, перше з чого отримав від освічених людей, друге при дворах, а третім обдарувала його природа. Що правда віддавав належне А. Бельовський й долі, яка “вела Мазепу своєю рукою”¹⁶². А на завершення навіть навів цитату з, ніби то, листа Сірка, у якому той писав про Мазепу: “Шкода мені Івася! Терпить від собак дитина, але видно Господь його на щось краще готує”¹⁶³. Ці слова А. Бельовський трактував як пророчи.

Протягом семи років “Biblioteku Ossolińskich” редагував А. Бельовський, доки суспільна байдужість не змусила його завершити цей проект. Часопис такого типу виявився дуже дорогим: згідно зі звітом про діяльність у 1867 р. — коли сталася чергова перерва у виданні часопису, вартість його 10 тому становила третину наукових видатків усієї бібліотеки (поповнення колекцій та забезпечення діяльності бібліотеки та провадження, власне, часопису)¹⁶⁴. А кількість підписників і надалі залишалася дуже малою, про що свідчили 315 ринських злотих, виручених від продажу попереднього тому (на той час вартість одного тому становила 3 ринські злотих)¹⁶⁵.

Назагал ситуацію з [не]затребуваністю такого типу видань добре передано в словах самого редактора, присвячених темі важливості освіти, особливо її вищого рівня: “Наша інтелігенція не така чисельна та всебічно освічена, щоби могли рівнятися з французькою чи німецькою. Лише літератори мають у нас багато працюючих і вправних представників, що знаходять достатню кількість читачів. Серед вузьких спеціальностей, фундаментальних наук, навіть тих, що тісно пов’язані з покращеннями матеріального побуту, бракує і тих, хто пише, і тих, що читають. А інколи від листів віє навіть якоюсь відразую

---

¹⁶² Там само. – S. 156-157

¹⁶³ Там само. – S. 156.

¹⁶⁴ Sprawozdanie z czynności zakładu na posiedzeniu publicznem dnia 12 października 1867 roku M. Dzieduszyckiego // Biblioteka Ossolińskich. – 1868. – T.10. – S.432.

¹⁶⁵ Там само. – S.431.

і погордою у ставленні до вузькоспеціальних знань”¹⁶⁶. Провадження “Biblioteki Ossolińskich” припинилося і 12 том за 1869 р. став останнім у цьому періоді. Але, попри недооцінку читачами, часопис “Biblioteka Ossolińskich” під керівництвом А. Бельовського був одним з найповажніших і найкращих тогочасних польських часописів¹⁶⁷. Свідченням цього є, хоча б вельми прихильні рецензії К. Ліске на X та XI томи видання, опубліковані ним у “Dzienniku Literackim”¹⁶⁸.

Від початку створення Національна бібліотека імені Оссолінських у Львові планувалася як науковий заклад, в якому здійснюється реальний інтелектуальний пошук. У цьому контексті важлива роль відводилася діяльності власної наукової трибуни — часопису, що, орієнтуючись на кращі взірці того часу, мав поширювати світло науки. Діяльність такого видання вдалося зорганізувати першому директору Закладу Ф. Сярчинському у 1828 р. і від того часу під різними назвами і з перервами різної тривалості, часопис функціонував до кін. 60-х рр. XIX ст. Вивчення історії функціонування та особливості змістового наповнення видання дозволяє виокремити 4 етапи його діяльності, що відповідали як дослідницьким зацікавленням їхніх творців, так і відображали суспільні реалії часу. З’ясування цілей, які ставили перед собою редактори і того, як громада сприймало їхні зусилля, дозволяє сформулювати уявлення про загальний стан культури публічної наукової комунікації у Львові в означений період.

Наступним історичним науковим часописом, що з’явився у Львові у середині 70-х рр. XIX ст. стало спеціалізоване видання “Przegląd Archeologiczny”. Саме у XIX ст., у зв’язку зі зростанням інтересу до предметів старовини, як наука почала заявляти про своє існування археологія, залишаючись, проте, ще тривалий час в лоні історії культури та збираючи довкола себе шанувальників минулого дуже різних зацікавлень. Мода на

---

¹⁶⁶ Przemówienie A. Bielowskiego na posiedzeniu 12 października 1868 roku // Biblioteka Ossolińskich. – 1868. – T. 11. – S. 358.

¹⁶⁷ Kupczyński T. August Bielowski (1806 – 1876) // Wiek XIX: sto lat myśli polskiej: życiorysy, streszczenia, wyjątki. T. VIII. – Warszawa: wyd. Geberthner i Wolff, 1913. – S. 485.

¹⁶⁸ Poznańczyk (X. Liske). [рец.] Biblioteka Ossolińskich, t. X i XI, // Dziennik Literacki. – 1869. – № 6. – S. 98–99.

старовину, що її частково забезпечувала археологія, не оминула й тогочасну Галичину. У 1848 р. у річці Збруч біля села Городниця було випадково знайдено Збруцького ідола — статую невідомого язичницького бога Святовіда. Ця знахідка виявилася надзвичайно великим стимулом, котрий сприяв появі цілої низки різних за характером наукових праць та ознаменувала початок пошуку та вивчення археологічних знахідок у Галичині”¹⁶⁹. Широкий розголос в пресі за якийсь час зробив зображення Святовіда своєрідним символом археологічних досліджень у Східній Галичині, що стало потужним поштовхом до подальших пошуків та організаційної роботи. Станом на середину 70-х рр. XIX ст. у Львові сформувалося достатньо велике гроно зацікавлених археологією осіб, зусиллями яких 31 грудня 1875 р. постало “Towarzystwa Archeologicznego Krajowego” (далі — “ТАК”) з власною науково-інформаційною трибуною — спеціалізованим історичним часописом “Przegląd Archeologiczny” (далі — “РА”) ¹⁷⁰.

Вивчення організаційно-наукової діяльності редакції цього видання, а також окремих аспектів його функціонування вивчалось низкою дослідників (Є. Яровецький, А. Точек, Л. Лазурко, Р. Масик, Н. Булик)¹⁷¹, однак специфіка змістового наповнення видання у контексті представлення на його сторінках України та українців ще не здійснювалося.

---

¹⁶⁹ Булик Н. До питання про формування археологічної науки в Галичині у XIX столітті // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 9. – Львів, 2005. – С. 377.

¹⁷⁰ ЦДДАУ у Львові. – Ф. 192 (Крайове археологічне товариство). – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 17 – 22 (Statut Towarzystwa).

¹⁷¹ Jarowiecki J. Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 r. – Kraków – Wrocław, 2008. – S. 122; Toczek A. Czasopiśmiennictwo historyczne we Lwowie // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w., t. III., red. J. Maternicki, L. Zaskilnajak. – Rzeszów, 2005. – S. 190–191; Масик Р. Крайове археологічне товариство у Львові (1875–1890) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. – Вип. 9–10. – Львів, 2008. – С. 157–170; Булик Н. Археологічні осередки Львова (1875–1914): Наукові пошуки та польові здобутки // Археологічні дослідження Львівського університету. – Вип. 11. – Львів, 2008. – С. 209–237; Лазурко Л. Початки спеціалізованої історичної преси у Львові (часопис «Przegląd Archeologiczny») // Historia. ciągłość i zmiana. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Maternickiemu / Pod redakcją naukową Mariola Hoszowska, Joanna Pisulińska i Paweł Sierżega. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. – С. 373 – 383.

Поява у Східній Галичині наприкінці 1875 р. археологічного товариства видається закономірним результатом зростання цікавості до дописемної історії, з допомогою якої модерні європейські нації шукали власне етнічне коріння. Що правда ситуація цього краю мала свою специфіку пов'язану з нашаруванням інтересів двох народів, що однаково завзято претендували на ці землі — поляків та українців¹⁷². Однак в часи, про які йдеться, основною дослідницькою настановою ще був радше пошук задля пізнання та збереження спільного минулого, а не використання історичної аргументації для конфронтації. Ідейним натхненником та творцем львівської організації археологів виступив С. Крижанівський (1841–1881 рр.) — краківський історик, археолог та геральдист, знаний поціновувач мистецтва і старожитностей. На той час С. Крижанівський був дійсним членом краківської Академії знань та російського Імператорського археологічного товариства¹⁷³. У 1875 р., перебуваючи у Львові, він утворив підготовчий комітет до якого запросив “зацікавлених осіб та пошановувачів археологічних досліджень”¹⁷⁴. Віце-президентом та секретарем об'єднання стали, відповідно, професор Львівського університету Є. Янота та К. Відман, заступником секретаря — Ю. Колачковський.

Територіальна специфіка існування організації виявилася в тому, що Товариство — як наголошує Н. Булик — членським складом і мовою було польським, однак існуючи у середовищі Львова і Східної Галичини, воно зосереджувало навколо себе і українських дослідників¹⁷⁵. Так у першому списку членів Товариства зустрічаємо прізвище І. Шараневича¹⁷⁶. Згодом до активної праці у Товаристві та часописі долучився і А. Петрушевич. Підтвердженням такої навмисної “наднаціональної” спрямованості організації можуть слугувати

---

¹⁷² Ситник О. Археологічна наука у Львові (перша половина XX ст.). – Львів ; Жешів, 2012. – С. 14.

¹⁷³ Kronika Towarzystwa archeologicznego krajowego we Lwowie // Przegląd archeologiczny (далі – ПА). – 1876. – Z.1. – S. 29.

¹⁷⁴ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 192 (Крайове археологічне товариство). – Оп. 1. – Спр.7. – Арк. 44.

¹⁷⁵ Булик Н. Археологічні осередки Львова (1875–1914): Наукові пошуки та польові здобутки // Археологічні дослідження Львівського університету. – Вип. 11. – Львів, 2008. – С. 210.

¹⁷⁶ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 192 (Крайове археологічне товариство). – Оп. 1. – Спр.1. – Арк. 4, 9 – 16.

й слова самого С. Крижанівського, виголошені ним на першому засіданні: "... До спільної праці над доісторичною археологією в нашому Товаристві слід закликати вчених всіх народностей і племен, а перш за все спільних нам родом слов'янських племен-побратимів! Спільне давнє минуле, спільна історія і спільні пам'ятки об'єднують нас на ниві історії давніх епох, об'єднувати повинні нас і на полі археології! Жорстока боротьба і всі справи політичні нехай будуть поза нами! Залишмо їх дипломатам і державним мужам!"¹⁷⁷ Відзначимо, що цей заклик відобразився і в символі організації, що ним було обрано зображення Збруцького ідола. Округлий знак обрамляла повна назва Towarzystwo Archeologiczne Krajowe, а в середині постать язичеського божества Святовида оточували написи його імені польською та українською мовами та рунічні знаки. Цим символом прикрашалися титули кожного номеру часопису "РА".

Вважається, що безпосереднім поштовхом до ідеї організації Товариства та власного часопису була "українська тема" — виставка колекцій археологічних знахідок Східної Галичини (Відень, 1873 р.), зібраних львівською Ставропігією. Виставка була успішною та доволі резонансною, що дало можливість львівським дослідникам звернутися до цісаря з проханням вирішити болюче на той час питання захисту від розорення історичної спадщини народу. У відповідь на державному рівні під страхом накладення штрафу, арешту або фізичного покарання було заборонено самовільно розкопувати історичні об'єкти та пам'ятні місця. Такий захід, як наголошує Н. Булик, мав стати на перешкоді скарбошукачам та аматорам від археології¹⁷⁸. Водночас існував і ще один фактор втрат предметів старовини, пов'язаний з елементарною відсутністю розуміння їхньої історичної цінності. В останній чверті XIX ст. більшість артефактів виявлялася переважно випадково, про що не завжди повідомлялося владі і що також призводило до втрат.

---

¹⁷⁷ Krzyżanowski S. Mowa miana dnia 20 lutego 1876 r. na pierwszym posiedzeniu wydziału // PA. – 1876. – R. 1. – Z. 1. – S. 5.

¹⁷⁸ Булик Н. До питання про формування археологічної науки в Галичині у XIX столітті // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 9. – Львів, 2005. – С. 381.

Назагал, стан тогочасних археологічних пошуків, розцінювався зацікавленими особами як загрозливий.

Саме це визначило й мету новоствореного Товариства, сформульовану у § 2 його Статуту: “охорона древніх знахідок, що реалізується шляхом збору, опису (або фотографування) та вивчення різноманітних рухомих та нерухомих пам’яток, які відносяться до минулого Галичини і Великого князівства Краківського”¹⁷⁹. Окрім цього Товариство мало займатись популяризацією археології шляхом організації публічних обговорень її питань та видання, згідно з § 45 Статуту, часопису “Przegląd Archeologiczny”¹⁸⁰. Символом новоствореної організації стало зображення згадуваного вище Збруцького ідола. Ескіз емблеми було обговорено і прийнято на засіданні організаційного комітету 12 січня 1876 р., а згодом затверджено на Загальних зборах¹⁸¹.

Спеціально-історичний часопис “РА” видавався з 1876 до 1888 рр. з різною періодичністю та, навіть, тривалими паузами. Більш прискіпливе вивчення змісту номерів цього часопису дозволяє стверджувати, що видання 1876 1877 рр. та 1882–1883 рр. і 1888 р. суттєво відрізнялися між собою змістовим наповненням.

Першим головним редактором “РА” став львівський історик-аматор, краєзнавець, археолог, етнограф, член правління Товариства та його бібліотекар Антоній Шнайдер. Структура першого номеру часопису відповідала типовим взірцям науково-історичних видань того часу. Перший, достатньо об’ємний сто-сторінковий зошит часопису поділявся на чотири рубрики: статті, огляд наукової літератури з археології (її укомплектовував історик мистецтва, заступник голови Товариства Ю.Колачковський, який працював інженером-залізничником), різноманітних відомостей (містилася наукова інформація) та хроніки діяльності Товариства (забезпечував

---

¹⁷⁹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 192 (Крайове археологічне товариство). – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 17 – 22 (Statut Towarzystwa).

¹⁸⁰ Sprawozdanie o Towarzystwie archeologicznym we Lwowie // PA. – 1882. – R. II. – Z. I. – S. 102.

¹⁸¹ Kronika Towarzystwa archeologicznego krajowego we Lwowie // PA. – 1876. – R. I. – Z. 1. – S. 30.

К. Відман, один із засновників і секретар львівської організації археологів).

Перший номер часопису 1876 р. відкривався публікацією виступу голови Товариства С. Кжижановського, виголошеному на першому засіданні відділу, яке відбулося 20 лютого 1876 р.

Попри те, що домінантною темою на сторінках часопису була археологія, не бракувало тут й генеалогічних розвідок, причинкових публікацій, зокрема в галузі дипломатики та мистецтвознавських оглядів. Що правда, останні з'явилися у другий період існування часопису, коли Товариство очолив В. Дідушицький. Саме з його іменем пов'язана поява на сторінках часопису "РА" доволі сенсаційних та неоднозначно сприйнятих у наукових колах розвідок про русинське мистецтво, що якнайкраще характеризує тогочасні уявлення про українців ¹⁸². Розвідка В. Дідушицького про руське сакральне мистецтво, яскравим взірцем якого був віднайдений у 1880 р. Богородчанський іконостас — тогочасна сенсація, знахідка, не менш резонансна, а ніж, свого часу, статуя Святовида. На думку дослідника, ця пам'ятка, в цілому, не була відособленим одиничним явищем, як її воліли представляти мистецтвознавці, а взірцем та виявом своєрідного русинського стилю — мистецьким твором, що не мав аналогів на просторах Русі ¹⁸³. Власне В. Дідушицький у цьому дослідженні відстоював ідею самобутнього русинського мистецтва. З цього приводу він писав: "Невідомо, чи русини самі були творцями кращих образів, що творилися тут, але назва "русинське мистецтво" не є надто сміливою. У давніх руських воєводства Речі Посполитої повстало мистецтво настільки оригінальне, що має мати власну назву, бо є окремою школою — староруською" ¹⁸⁴. Дослідник вважав, що представники цього мистецтва дотримувалися східних церковних канонів, дещо змінюваних під впливом Заходу. Правда спосіб у який майстри представляли традиційні сцени був новим: вільніше трактувалися біблійні сюжети,

---

¹⁸²Більш докладно про погляди В. Дідушицького на руське сакральне мистецтво див.: Руденко О. Естетичні погляди на сакральне мистецтво В. Дідушицького // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – Львів, 2004. – Вип. 6, – с. 165–172.

¹⁸³ Dzieduszycki W. Ikonostas Bohorodczański // PA. – 1888. – R. II. – Z. IV. – S. 91–130.

¹⁸⁴ Там само. – S. 91 – 92.

зображувані постаті не були статичними, часто поставали на пейзажному тлі, а їхній одяг відповідав епосі творця.

На думку В. Дідушицького твори, в яких візантійська традиція була пронизана духом заходу, з'явилися в часи Вазів, коли староруське мистецтво сягнуло свого розквіту. Проте цей розквіт тривав не довго і незабаром руське мистецтво розчинилося в італійському бароко.

Богородчанський іконостас, про який йшлося у статті, був власністю монастиря Скит Манявський на Покутті. Після його закриття в часи імператора Йозефа, якийсь австрійський чиновник продав іконостас в Богородчани, в скромну дерев'яну церкву, таку тісну, що деякі образи довелося відтяти від комплексу, щоби вмістити його. Серед інших втрат були деякі, перемальовані невідомим художником, композиції та ушкоджені часом елементи. В. Дідушицький припускав, що мальовані образи іконостасу походили з XVI ст., а дерев'яні різьблені елементи — з XVIII ст. З погляду архітектоники цей іконостас перегукувався з іконостасом Бучацької церкви Св. Миколая. Як і там усі зображені на цьому іконостасі постаті молилися на східний манер, але Богородиця і з нею деякі ангели мали складені на західний манер руки. Власне в цьому фрагменті автор бачив богородчанського майстра таким собі посередником між Заходом і Сходом.

У цьому ж номері часопису було опубліковано детальний звіт про археологічну виставку у Львові 1885 р., що супроводжувала таку небуденну подію, як перший з'їзд польських археологів¹⁸⁵. Піднімалося питання цілей і завдань саме львівського з'їзду. Вони були сформульовані у програмі зібрання і стосувалися актуальної для регіону дослідницької проблеми: відсутності домовленостей між представниками різних націй, що живуть на одній території, про збереження історичних та археологічних пам'яток власної культури та цивілізації. Організатори з'їзду вважали, що трепетне ставлення до артефактів минулого, особливо тих, що мають мистецьку цінність, може згаснути,

---

¹⁸⁵ Sprawozdanie o wystawie archeologicznej we Lwowie w roku 1885 // PA. – 1888. – R. II. – Z. IV. – S. 207–218.

якщо не підняти рівень зацікавлень з національного замишування до наукових досліджень.

З метою реалізації цієї декларації дискусії на зібраннях мали проводитися двома мовами — польською та українською, а виставка пам'яток та екскурсія до Богородчан для ознайомлення з іконостасом, мали бути спільними. Приклад подав сам В. Дідушицький, виголосивши промову на відкритті з'їзду польською та українською мовами, а свою доповідь присвятив церковному малярству на Русі, характеризуючи його з погляду архітектури, живопису та різьби.

Найдавнішими русинськими архітектурними пам'ятками В. Дідушицький вважав тисові будівлі часів галицьких князів. У силу специфіки матеріалу, вцілів лише костел Святого Станіслава (церква Святого Пантелеймона) під Галичем. Споруджена згідно з візантійськими взірцями, ця будівля мала багато романських деталей. На думку автора цей храм постав у XIV ст. під угорським впливом, а польські елементи виявлялися допіру у цегляних добудовах до цієї споруди.

До найдавніших руських малярських пам'яток автор зараховував фрески в ягелонській каплиці Вавеля, створені в часи Казимира Ягелоньчика. В них візантійська традиція злегка відтінювалася мотивами західноєвропейського ренесансу. А власне розквіт руського малярства, на думку В. Дідушицького, настав в часи Сигізмунда III. До найвизначніших пам'яток тих часів він зараховував богородчанський та львівський (церкви Св. Пракседи) іконостаси. А вже після козацьких воєн на руських землях запанувало бароко, що якнайкраще виявилось в бучацькому та краснопущанському іконостасах, які вирізнялися неймовірними пластичними скульптурами з дерева.

Зауважимо, що не всі розділяли те захоплення, з яким В. Дідушицький представляв руське малярство. Але питання, відкриті у його дослідженнях, з огляду на новизну та певну сенсаційність для тих, хто ніколи не звертав уваги на українське мистецтво та, навіть не припускав можливості його існування, викликали зацікавлення.

Ще раніше, у 1880 р., на першому з'їзді польських істориків ім. Я. Длугоша у Кракові М. Соколовський, з метою з'ясування

рухомих, демаркаційних ліній східної та західної цивілізації, піднімав питання руського мистецтва. М. Соколовський порушив питання, що виходили за межі вузькоспеціального дослідження і мали дискусійний характер, оскільки автор, всупереч поширеним уявленням, визнавав можливість існування руської школи малярства і зосереджував увагу дослідників на потребі вивчення польських впливів у процесі її становлення. Цю проблему жили також і інші дослідники галицьких пам'яток старовини, як з польського, так і з українського боку. А виставка старожитностей стала своєрідною кульмінацією цих обговорень, різко розділивши думки дискусіантів.

А от з трибуни першого польського фахового історичного часопису, яким був створений у 1887 р. у Львові “Kwartalnik Historyczny”, пролунала доволі різка критика. Уже в першому номері бачимо досить велику статтю присвячену цій темі. Виставка старожитностей, писав оглядач, організована у Львові разом із з'їздом археологів, не мала як наукових, так і політичних здобутків. Трохи показово названа польсько-українською, мала бути єдиним аргументом, чи компліментом на честь окремої руської цивілізації краю, пробою утравізму на теренах археології та мистецтва¹⁸⁶. Результати виставки настільки нікчемні, що якби не вступна стаття до видання М. Соколовського про руське малярства, не було б що критикувати. Натомість невелика за обсягом передмова М. Соколовського визнавалася за поважну, написану з метою, зі смаком, з ерудицією. Проте, на думку критика, те, що М. Соколовський приймав за вияв окремого руського мистецтва та власної школи, було лише свідченням взаємопроникності та взаємовпливів східного та західного мистецтв¹⁸⁷.

У тому ж номері часопису “КН” за 1887 р. також було розміщено велику, полемічну за характером, статтю В. Лозінського з приводу вище згадуваної праці В. Дідушицького, у якій йшлося

---

¹⁸⁶ Σ. Wystawa Archeologiczna Polsko-Ruska we Lwowie. Tekst objaśnijący napisał Ludwik Wierzbicki. O malarstwie Maryan Sokolowski (Вистава археологічна польсько-руська. Львів 1885) // Kwartalnik Historyczny. – 1887. –R. I. – Z. I. – S. 24.

¹⁸⁷ Там само. – S. 25.

про іконостас з василіанського монастиря у Скиті Манявському, що після ліквідації монастиря потрапив до Богородчанської церкви і наприкінці XIX ст. став “найновішим документом” у справі українського малярства. Полемізуючи з автором В. Лозінський зазначав, що “піддаючи науковій критиці це дослідження, безсумнівним залишається його громадське значення, але оскільки будь яке дослідження вимагає опозиції, то просимо не підозрювати нас у негативному ставленні до самої проблеми, якщо у канонізаційному процесі “руського мистецтва” дозволимо собі виступити у ролі “адвоката диявола”. Нами керує не антагонізм до справи, лише антагонізм до методи, що акцептує тезу, яка ще не виросла з досліджень і потребує доведення”¹⁸⁸.

Основна суперечка у цій статті точилась довкола питання існування української школи малярства, яка, на думку В. Дідушицького, виробилась під впливом вільної західної цивілізації, під відкритим небом європейського мистецтва¹⁸⁹. У свою чергу, В. Лозінський на підставі власного стильового, композиційного та колористичного аналізу елементів іконостасу, малярської техніки припускав, що ця пам’ятка сакрального мистецтва не могла бути витвором окремої української школи і ставив під сумнів існування останньої взагалі. Особливістю статті В. Лозінського було те, що значну частину її змісту становив аналіз історії манявського монастиря, ґрунтований на дослідженнях українських вчених І. Вагилевича, Ю. Целевича та А. Петрушевича. Прикметним, однак, є те, що у своїх припущеннях В. Лозінський керувався лише текстом дослідження В. Дідушицького та монохромними рисунками, якими воно супроводжувалось і сам зазначав те, що через недостатню кількість іконографічних та історичних підстав не зміг зробити остаточних висновків з цього питання¹⁹⁰.

* * *

---

¹⁸⁸ Sygma (Łoziński W.) Malarstwo Cerkiewne na Rusi // Kwartalnik Historyczny. – 1887. – R. I. – Z. 1 – S. 150.

¹⁸⁹ Dzieduszycki W. Ikonostas Bohorodczański // PA. – 1888. – R. II. – Z. IV. – S. 91–130.

¹⁹⁰ Sygma (Łoziński W.) Malarstwo Cerkiewne na Rusi // Kwartalnik Historyczny. – 1887. – R. I. – Z. 1 – S. 149 – 209.

Наприкінці третього десятиліття XIX ст. у Львові розпочалося видання першого наукового часопису — наукового органу бібліотеки Оссолінських, значну частину змісту якого займала історична тематика, зокрема й українська. Протягом перших років існування видання перебувало під керівництвом Ф. Сярчинського, який провадив його у дусі ідей Просвітництва, представляючи українське минуле як елемент польської національної історії та трактуючи українців у категоріях “свійщини”, визначаючи, проте, їхню етнічну незалежність.

З поширенням у польській історіографії ідей романтизму, що припав на час між повстання 1830-1831 рр. та 1863-1864 рр. історія починає розумітися не лише як інструмент пізнання минулого, а й засіб у політичній боротьбі за незалежність польської держави. Відтак українська проблематика на сторінках часопису відтісняється на маргінес, а домінантною тематикою стає польська історія, покликана формувати політичне мислення й зміцнювати “дух нації”.

Повернення інтересу до образу України і українців у публічному історіографічному просторі львівської наукової періодики відбувається уже в середині 70-х рр. XIX ст. Саме тоді з ініціативи С. Кжижановського та при активній підтримці пошанувачів старовини постало перше на теренах Східної Галичини “Towarzystwo Archeologiczne Krajowe”, офіційним речником якого став часопис “Przegląd Archeologiczny”. Тодішні шанувальники археології не перебували у фаворі “офіційної” історії і не чули себе політично зобов’язаними, а тому ніщо не заважало їм залишатися на засадах наукової толеранції. Очільники Товариства та автори часопису відкривали свої шпальта для досліджень культурної спадщини без огляду на національну приналежність досліджуваних артефактів. Свідченням цього стали опубліковані у “Przeglądzi Archeologicznym” перших, дещо аматорських розвідок про русинське сакральне мистецтво та архітектуру як окремий стиль, що не лише сколихнуло гострі наукові дискусії і активізувало дослідження у цьому напрямку, а й стало своєрідним маніфестом історичності українців, демонстрацією власної національної та культурної самобутності.

2.2 Між історією та політикою: польські та українські історики у боротьбі за східноєвропейську спадщину (кінець XIX — початок XX ст.)

Теза про конфліктність сусідських історичних пам'ятей віддавна є аксіоматичною в історії історіографії. Підтверджувана численними прикладами з різних регіонів світу, вона демонструє цілковиту слухність і в польсько-українському випадку. При цьому можемо говорити про існування певних історичних періодів, коли проблематика співіснування сусідських спільнот з різних причин ставала особливо актуальною, перебуваючи у фокусі як експертного, так і громадського обговорення. Зазвичай, це трапляється тоді, коли одна зі сторін вказує на необхідність перегляду попереднього стану речей.

У минулому польсько-українських взаємин особливо насиченою така рефлексія виявилася на зламі XIX-XX ст. Її активізацію викликав цілий комплекс різнопланових причин із виразним домінуванням громадсько-політичної складової. Йдеться про те, що у візію Галичини як національного «П'ємонту» для українців і поляків, від початку було закладено конфлікт історичних пам'ятей, адже йшлося про ексклюзивне право на одну й ту ж територію — східногалицькі терени. На зламі століть очевидність цього конфлікту значно радикалізувала громадсько-політичні рухи. Українці все частіше — і в пресі, і з парламентської трибуни — наполягали на потребі поділу Галичини на західну польську та східну українську частини. В польському ж русі дедалі більшу популярність здобувала ідеологія Національно-демократичної партії (ендеків), де українське питання

розглядалося виключно з імперської перспективи — як «внутрішня» справа багатоетнічного суспільства колишньої Речі Посполитої.

Такі політичні тенденції сформували громадське замовлення представникам історичного цеху. Українські вчені здебільшого усадилювали наукову схему М. Грушевського, в якій українці поставали «звичайним» європейським народом — із власною територією «від Сяну до Дону», а також культурною та державницькою традицією, котрих витоки сягають середньовічних часів. Їхні польські колеги, захоплені неоромантичними віяннями, повернулися до категорії «свійщини» при зверненні до минулого українських земель, повсюдної заміни топоніму «Україна» на «Русь», зрештою, реанімували «ягеллонський міф», що утверджував у суспільній свідомості ілюзію гармонійного співіснування сусідніх народів у межах давньої Речі Посполитої, що було прозорим натяком на потребу її відродження у майбутньому, бажано в кордонах 1772 р.

В інституційному вимірі, інтелектуальними осередками для опонуючих сторін стало очолене М. Грушевським Наукове товариство імені Шевченка та його «Записки» — з одного боку; з іншого — Історичне товариство у Львові та «Kwartalnik Historyczny», довкола яких концентрувалися польські історики краю. Згадані культурні інституції, попри універсальність опрацьовуваної їх представниками проблематики, були сфокусовані на минулому галицького регіону, з відповідним завданням доведення власного «історичного права» на ці обшари. Приміром, у статутних документах Історичного товариства прямо вказувалося завдання «пробудження та допомогу розвитку історичних наук із особливою увагою до минулого Червоної Русі»¹⁹¹. Тому й друкований орган створеної Ксаверієм Ліске інституції, як відзначають дослідники «КН», від самих початків був зорієнтований на відстоювання прав поляків у межах давньої Речі Посполитої¹⁹².

---

¹⁹¹ Statut Towarzystwa Historycznego. – Lwów, 1886. – S. 1.

¹⁹² Див. напр.: Sreniowska K. Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887-1900 w świetle «Kwartalnika Historycznego» // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne. – Seria I. – Z. 15. – 1960. – S. 153-163.

Тож не повинно дивувати, що в змальованій вище ситуації, найбільш напруженою лінією дискусій стали численні спірні питання українсько-польського минулого. Нижче спробуємо реконструювати ті з них, що отримали особливо голосне обговорення в тогочасній науковій і публіцистичній літературі.

Історична термінологія

У фокусі термінологічних дискусій між істориками двох народів перебував топонім «Україна», що в досліджуваний період набирало дедалі більшої популярності в наукових і популярних виданнях для позначення всіх територій, заселених українцями. Як відомо, в XIX ст. цей топонім в історичній літературі здебільшого вживався на позначення наддніпрянських земель, тоді як зазбручанські території зазвичай називали Руссю. Галицькі народовці, вповні виправдано вбачаючи в такому термінологічному дуалізмі небезпеку поглиблення розколу поділених кордоном і конфесійними симпатіями земляків, запропонували оригінальну термінологічну комбінацію. Лідер галицьких народовців Олександр Барвінський сконструював двочленний термін «Україна-Русь», що мав, з одного боку, символізувати соборницьку єдність поділених Збручем українських теренів, з другого — пов'язати спільністю історичної долі стару Русь та новітню Україну¹⁹³. Пропозиція виявилася на часі та стала популярною не лише в Галичині, але й на Наддніпрянщині, де її всіляко поширював Володимир Антонович.

Припав до смаку термін «Україна-Русь» і М. Грушевському, в чому переконує назва головного твору львівського професора. Втім, поступ національного життя на початку XX ст. виявився настільки динамічним, що для лідерів тогочасного українства стала очевидною потреба чіткішого маркування території розселення співвітчизників, як також і їх національного імені. Ця тенденція найбільш виразно проявилася в працях М. Грушевського, котрий у перших роках нового століття

---

¹⁹³ Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті своєї і нинішньої епохи // Олександр Барвінський 1847-1927. Матеріали конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Олександра Барвінського. Львів, 14 травня 1997 року. – Львів, 2001. – С. 43.

поступово відмовляється від двочленного терміну, залишаючи лише етнонім «українці». Цю метаморфозу дуже цікаво вдається простежити при підготовці львівським професором нових видань науково-популярних творів, зокрема «Очерка истории украинского народа», коли він у старому тексті послідовно скреслював другу складову словосполучення («руський»).

Така термінологічна ініціатива М. Грушевського в цілому була зі зрозумінням сприйнята співвітчизниками по обидва боки Збруча. Принаймні, відкритих полемічних заперечень йому з боку патріотично налаштованої інтелігенції не було. Більше того, реагуючи на виклики часу, київські українці вирішили замість ідейно застарілої «Киевской старины» видавати журнал з більш модерною назвою «Україна», який, утім, надалі залишався на виразних культурницьких позиціях. Також і синтетичний нарис Олександри Єфіменко, що побачив світ у 1906 р., мав відповідну духові часу назву «История украинского народа», хоча ще роком раніше вийшла її інша синтетична праця, з більш традиційною назвою, «Южная Русь». Втім, інерція історичного мислення ще доволі довгий час — практично до самої війни — позначувалася на історіографічній роботі колег М. Грушевського з національного табору. На Наддніпрянщині топоніми «Південна Русь» та «Малоросія» доволі неохоче поступалися модерному «Україна». Подібну ситуацію спостерігаємо й у тогочасній Галичині, де топонім «Русь» також домінував у назвах праць на історичну тематику, щонайбільше об'єднуючись у вже звичний термінологічний дует «Україна-Русь».

Згадану термінологічну ініціативу українських істориків з дедалі більшим занепокоєнням сприймали польські колеги. Якщо протягом 1880-х рр. спостерігаємо вповні спокійне сприйняття факту популяризації галицькими народовцями терміну «Україна-Русь», то під впливом окреслених вище чинників в останнє десятиліття XIX ст. все голоснішою стає критика термінологічного новотвору українських дослідників минулого. А вже на початку XX ст. нарікання на поширення у працях М. Грушевського та його учнів топонімів «Україна-Русь», а особливо «Україна», стало загальним місцем тогочасної

польської історіографії. При цьому академічні історики (приміром, А. Брюкнер, С. Смолька, Л. Колянковський) щиро дивувалися тому факту, що М. Грушевський згадує у своїх працях терміни, котрих не існує в більшості проаналізованих ним джерел; вказувалося на недоречність вживання етноніму «українці», особливо в контексті історії східноєвропейського середньовіччя. Александр Яблоновський, наприклад, переконував, що топонім «Україна» доволі пізнього походження, тож не може претендувати на окреслення усіх теренів, заселених східними сусідами поляків; для цього, твердив він, більше пасують загальнопоширені терміни «Русь» та «Малоросія»¹⁹⁴. Термінологічні новації українських колег були для польських учених чи не найбільш промовистим свідченням їхньої суб'єктивності, підпорядкування наукового верстату вимогам біжучої політики. На це прямо вказував, наприклад, Станіслав Смолька, неодноразово закидаючи М. Грушевському «форсоване впровадження» «штучної мовної номенклатури», котра, переконує польський учений, заважає адекватній інтерпретації історичних подій¹⁹⁵.

Ще більш відверто про мотивацію термінологічних нововведень М. Грушевського писали польські галицькі публіцисти, заангажовані в українсько-польське протистояння в краї. Здебільшого, вони поділяли поширювану ендеками тезу, що «немає Русі, є лише Польща та Москва, а Русини не є народом, а етнографічною масою»¹⁹⁶. З огляду на це, зрозумілим стає поширення в їхніх текстах назви «Україна» не в етнографічному, а у виключно географічному сенсі для позначення її правобережної частини по лінії першого поділу¹⁹⁷. Найбільш оригінальний і емоційний з галицьких публіцистів історик та етнограф Францішек Равіта-Гавронський чи не в кожній праці,

---

¹⁹⁴ Pisma Aleksandra Jablonowskiego / Z przedmową J.K.Kochanowskiego: W 4 t. – Warszawa: Księgarnia E. Wende i Spółki, 1910. – Т. 1.: Ziemie Ruskie Rzeczypospolitej. – S. 3.

¹⁹⁵ Smolka S. Przedmowa Aleksandr Jablonowski. Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej. – W Krakowie: Akademia Umiejętności, 1912. – S. XI-XII.

¹⁹⁶ Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906: W 2 t. – Kraków: Książka, 1907. – Т. 2. – S. 202.

¹⁹⁷ Коко Е. Польсько-українські відносини в суспільно-культурній галузі в XIX–XX ст. (до 1914 р.): Пер. з пол. // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 9.

присвяченій чоловім діячам модерного українства, на різні лади опонував їхнім намаганням популяризувати нову історичну термінологію¹⁹⁸.

Як і колеги з академічного середовища, польський публіцист вважає абсолютно неправомірним вживання терміна «Україна-Русь»; особливо ж недоречним для нього це виглядає в контексті східноєвропейської історії доби середньовіччя та ранньомодерного часу. Прикметно, що з'ясовуючи мотивацію М. Грушевського при конструюванні та впровадженні нової історичної термінології, Ф. Равіта-Гавронський наголошує на його політичних «державницьких» аспіраціях, з яких нібито логічно витікають «історичні» й «територіальні» претензії нової української еліти до Росії, Австро-Угорщини та Польщі в її кордонах XVIII ст.

З метою системного протиставлення історичній ідеології М. Грушевського власних історіософських поглядів, Ф. Равіта-Гавронський в 1911 р. заснував часопис «Ruś»¹⁹⁹, присвячений, як зазначалося в підtitулі, «історії та культурі України, Поділля, Волині та Червоної Русі». Про той факт, що полемічне вістря нового журналу було спрямоване проти створеної автором «Історії України-Руси» історіософії, польський публіцист сам пише у своїх спогадах: «Думка про потребу видання такого квартальника віддавна блукала в моїх мріях. — Поштовхом до цього була попросту потреба оборони нашої історії від наклепів та фальші, якими її закидали розгнuzдані руські історики, наштамповані Михайлом Грушевським, професором Львівського університету»²⁰⁰.

---

¹⁹⁸ Див. про це докл.: Koko E. Franciszek Rawita-Gawronski (1846-1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006. – 274 s.

¹⁹⁹ Лазурко Л. Львівський часопис “Ruś”: організаційні засади та основні напрями діяльності // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. XVI. – Дрогобич: Коло, 2012. – С. 338-352; Тельвак Віталій, Тельвак Вікторія. Грушевськіана Францішка Равіта-Гавронського // Spheres of culture. Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies. – Lublin, 2013. – Vol. IV. – S. 244-251; Лазурко Л. Францішек Равіта-Гавронський як дослідник українського минулого // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. XVII. – Дрогобич: Коло, 2014. – С. 625-638.

²⁰⁰ Rawita-Gawronski Fr. Ludzie i czasy mego wieku. Wspomnienia, wypadki, zapiski (1892-1914). Opracował Eugeniusz Koko. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2012. – S. 130.

Джерела української державності

У фокусі польсько-українського полемічного обговорення ранньоісторичної проблематики перебувала запропонована і постійно удосконалювана М. Грушевським оригінальна схема східноєвропейського минулого, в якій уперше в тогочасній літературі український народ з'являвся як самостійний історичний актор. При цьому витoki цієї дискусії можемо віднести до середини 1890-х років, незважаючи на те, що перші концептуальні праці самого М. Грушевського вийшли з друку тільки наприкінці століття. Поштовхом до дискусії стали антинорманські погляди вченого, уперше викладені в його медальній праці з історії Київського князівства. Антинорманізм М. Грушевського, перейнятий з імперської інтелектуальної традиції та модифікований для потреб української історіографії, не викликав застережень з боку його російських рецензентів.

Натомість, саме польські колеги найбільш послідовно піддали критиці антинорманські погляди вихованця київської документальної школи. Тут, крім суто наукознавчої складової, можемо говорити також і про суспільно-політичну складову проблеми. Адже послугування антинорманською оптикою дозволяло українським інтелектуалам представити свій народ цілком «нормальним», витoki державності якого сягають раннього середньовіччя. Згодом цю державність, подібно до багатьох інших європейських націй, структурували та посилили скандинавські завойовники. Вони ж дали правлячу династію, вповні легітимну з огляду на тогочасну історико-правову традицію. Все це дозволяло розглядати взаємини двох народів в добі середньовіччя як цілком рівноправні, проектуючи таку рівноправність на наступні історичні періоди.

Уперше антинорманізм українських колег підважив уже згадуваний Ф. Равіта-Гавронський. У присвяченій суспільно-державному устрою Київської Русі в XI-XII ст. монографії, польський дослідник відзначив, як певну тенденцію сучасної йому східноєвропейської історіографії, ренесанс антинорманської теорії. При цьому він вказує, що найбільш послідовно її засади обстоюють В. Антонович і його талановитий учень М. Грушевський. Останній, за словами критика, у своїй медальній

праці й інавгураційній лекції у Львівському університеті (1894 р.) твердив, що слов'янська держава існувала задовго перед навалом варягів. Вони й надали їй згодом знаного з джерел військово-дружинного характеру. Ця теза й стала об'єктом критики Ф. Равіти-Гавронського, що закинув українському колезі тенденційність і апіорність, бажання за будь-яку ціну утвердити в науці тезу про існування доварязької Русі²⁰¹.

Окремої відповіді на висловлені польським дослідником закиди М. Грушевський не дав. Така відповідь, до певної міри, містилася у його рецензійних оглядах польської історичної літератури, де на багатьох прикладах відзначалася недостатність ознайомлення з історіографічним контекстом проблеми й українською традицією вивчення доби середньовіччя²⁰². Як приклад ставлення М. Грушевського до українознавчого доробку польських колег, наведемо його оцінку книги Ф. Равіти-Гавронського «Ustrój państwowo-społeczny Rusi w XI i XII w.»: «Взагалі робота робить вражіння недбало і претензійно зробленої дилетантської роботи, справжнього «наїзду» на руську історіографію, що не приносить особливої честі ані імені автора, ані польській історіографії, що якось дуже тяжко здобувається на соліднішу знайомість з історією Русі»²⁰³.

Спеціальним об'єктом наукової критики з боку західноєвропейських і польських дослідників антинорманізм М. Грушевського став після появи першого тому його «Історії України-Руси», де концепція доварязької Русі стала вихідною при конструюванні модерної схеми українського історичного процесу. В цілому сприйнята тогочасною вітчизняною та російською історіографією, вона вкотре стала інтелектуальним подразником для польських учених. Так, Александр Брюкнер, висловивши своє захоплення від ерудиції українського вченого,

---

²⁰¹ Rawita-Gawroński Fr. Ustrój państwowo-społeczny Rusi w XI i XII w. W zarysie. – Lwów: Jakubowski i Zadurowicz. – S. 2-8.

²⁰² Див. напр.: Грушевський М. Новіша література по історії в. кн. Литовського // Український науковий збірник. – Москва, 1916. – Вип. II. – С. 36–39.

²⁰³ Грушевський М. Нові розвідки з історії давньої Русі // Грушевський М.С. Твори : У 50 т. / Редкол. : П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2004. – Т. 6 : Серія «Історичні студії та розвідки (1895-1900)». – С. 523.

найбільше уваги присвятив докладній та принциповій полеміці з його антинорманською концепцією²⁰⁴.

Втім, найбільш голосне обговорення антинорманізму М. Грушевського розгорнулося в середині 1900-х рр. після появи німецькомовного перекладу першого тому великої «Історії» (1906 р.)²⁰⁵. Фактично, всі тогочасні польські оглядачі тою чи іншою мірою розкритикували представлену на сторінках книги концепцію генези давньоруської державності. Так, згаданий вище А. Брюкнер у ґрунтовній розвідці «Норманська догма» продовжив розпочату раніше полеміку. Для польського вченого антинорманська концепція постає «новітньою історичною ерессю»²⁰⁶. Основний закид М. Грушевському полягав у тому, що, не будучи мовознавцем, учений у своїх філологічних аргументах на користь антинорманізму був змушений цілком покладатися, за його словами, на хибні та перестарілі ідеї українських і російських дослідників. «Коли б автор був філологом, — переконує рецензент, — то ніколи не потрапив би в антинорманські тенета». Далі польський оглядач полемізує з основними тезами антинорманської теорії М. Грушевського, наводячи власні аргументи, переважно філологічного характеру.

Накопичені полемічні зауваження, а втім і критика А. Брюкнера, спричинилися до дискусії між польськими та українськими дослідниками щодо ваги норманського чинника в утворенні та еволюції державних форм Київської Русі. На зауваження польського вченого невеликою ремаркою відреагував і сам М. Грушевський на сторінках «Записок НТШ». У відповідь на закиди А. Брюкнера щодо слабкості висунутих у книзі філологічних аргументів на користь антинорманської теорії, український учений веде мову про застарілість і безпорадність суто історіографічного інструментарію польського філолога, неврахуванні ним широкого

---

²⁰⁴ Brückner A. Publikationen der Szweczenko-Gesellschaft // Archiv für Slavische Philologie. – Berlin, 1900. – Zweiundzwanzigster band. – S. 293–294. Див. також: Brückner A. Neuere Arbeiten zur slavischen Volkskunde // Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. – Berlin, 1902. – S. 228–237.

²⁰⁵ Див. про це докл.: Тельвак В. Німецькомовна «Історія українського народу» Михайла Грушевського в оцінках сучасників // Український історичний журнал. – 2007. – № 3. – С. 175–189.

²⁰⁶ Brückner A. Dogmat normański // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1906. – Rocznik XX. – S. 665.

дослідницького контексту вивчення проблеми. «Проф. Брюкнер, — з певним дотепом підсумовує М. Грушевський, — занудившись в товаристві фільологів любить останніми роками загостити до істориків. Гість шумний і веселий. Там переверне, там догори ногами поставить, а при тій нагоді насварить безрадних істориків — і гайда додому, полишивши господарів в непевності, чи брати все сказане під серйозну дискусію, чи вважати його борше за анекдот»²⁰⁷.

До полеміки з польським мовознавцем невдовзі приєдналися представники львівської історичної школи. Найбільш запальний серед них Степан Томашівський, підтримуючи наукову аргументацію вчителя, вказав на численні слабкі місця історичних концепцій А. Брюкнера, наголосивши на хибності однієї філологічної аргументації наукової теорії, необхідності врахування цілого спектру історичних, археологічних, лінгвістичних даних при реконструкції такої складної проблеми, як генеза державотворчих процесів у східноєвропейському регіоні²⁰⁸.

На критику українських колег А. Брюкнер відгукнувся ще однією ремаркою, де в загальних рисах переповів попередні тези, однак погодився із закидом щодо надмірної категоричності деяких своїх висновків²⁰⁹. Цікаво, що дискусія польського мовознавця з українськими колегами була помічена далеко за межами львівського осередку²¹⁰.

Відзначимо також, що західні дослідники в суперечці польських та українських учених одноставно стали на сторону перших, вказуючи на слабкій обґрунтованості антинорманізму М. Грушевського. Всі вони побачили в концепції доварязької Русі українського колеги не стільки історіографічну доцільність перегляду усталеної схеми, скільки ідейну мотивацію, найбільш

---

²⁰⁷ Грушевський М.: Brückner A. Próbkі najnowszej krytyki historycznej (P.H., 1905, S. 24–35) // Записки НТШ. – Т. LXXVII. – 1907. – С. 206.

²⁰⁸ Наукова хроніка // Записки НТШ. – Т. LXXX. – 1907. – С. 181–186.

²⁰⁹ Brückner A. O Rusi normańskiej jeszcze słów kilka // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1909. – Rocznik XX. – XXXIII. – S. 362–371.

²¹⁰ Zprávy // Český Časopis Historický. – Praha, 1907. – Sešit 1. – S. 130.

влучно окреслену А. Брюкнером — «якнайбільш ранньої появи своєї України» на історичній арені²¹¹.

Цікаво, що згадана полеміка стосовно ваги норманського чинника в політичній історії давньої Русі змусила самих же українських дослідників більш рефлексивно застановитися над цією проблемою. Так, натхненно захищаючи позицію свого вчителя, згадуваний С. Томашівський зрештою дійшов до переконання про більшу слухність аргументів норманістів. У статті «Злість і Зависть («Руслан» і проф. Милькович)» він уперше чітко заявив про своє неприйняття вчительової аргументації на користь антинорманської теорії, акцентувавши свої норманістські вподобання²¹².

Генеза польсько-українських взаємин

З'ясовуючи специфіку взаємин двох сусідніх народів у добу середньовіччя, польські дослідники акцентували увагу на кількох історичних подіях. Насамперед, і в науковій, і в публіцистичній літературі наголошувалася одвічна польськість так званої «червенської» землі. Також дедалі настійливіше утверджувалася теза про цивілізаційну вагомість та мирний характер колонізаційної політики Казимира Великого на східноєвропейських теренах. На переконання більшості польських дослідників, це мало важливий вплив на подальшу долю правобережної України, адже уможливило її населенню безпосередньо користати зі скарбів західної культури. Врешті, з особливим запалом польські дослідники змальовували віровизнавчу й етнічну толерантність нових господарів українських земель, що полягала у нібито всебічній опіці над місцевим населенням.

До цих та подібних тез цілком очікувано критично поставилися українські дослідники. Насамперед, ними було рішуче відкинуто тезу про польськість «червенської» землі, а український етнічний кордон у деяких працях було посунуто аж до Кракова. Також в українській літературі скептично

---

²¹¹ Brückner A. Dogmat normański. – S. 679.

²¹² Томашівський С. Злість і Зависть («Руслан» і проф. Милькович) // Діло. – 1907. – Ч. 205. – С. 1.; Ч. 206. – С. 1–2.; Ч. 208. – С. 1–2.

оцінювалося угоду 1340 р., адже вона базувалася лише на присязі Казимира Великого й не поширювалася на його наступників, що згодом і відчуло руське населення новоприєднаних територій²¹³. З не меншим скепсисом українські дослідники поставилися й до облюбованої польськими колегами тези про Казимирову «толерантність» до нових підданих. М. Грушевський, зокрема, писав: «[...] Казимир старався жити можливо в згоді з руськими елементами Галичини, не дражнити, не зражати їх безпотрібно. Але при тім вів безоглядно політику: «Галичина для Польщі»»²¹⁴. Останнє, на переконання українських учених, і стало вихідним моментом тривалого польсько-українського протистояння в краї.

Одностайно критично українські історики поставилися й до реанімованого польськими неоромантиками міфу про Польщу як «передмур'я християнства» — захисника Європи від степових орд і цивілізатора «диких» українських теренів. Прописуванням цієї міфологеми у суспільній свідомості поляків, тогочасні історики та політики утверджували претензії на включення етнічно українських земель до складу майбутньої Речі Посполитої. На відміну від польських колег, українські дослідники вказували на фатальності геополітичної переорієнтації представників династії П'ястів. Іван Франко, приміром, звертав увагу на очевидність того факту, що інтереси польського народу лежали не над Чорним морем, а над Балтикою, не над Дніпром, а над Одрою. Учений наголошував на шкоді для польської цивілізації відмови королів від твердої оборони своїх західних теренів та зосередження виключно на східній політиці. Адже захоплення етнографічно чужих земель вимагало значних фінансових та людських ресурсів, що поступово ослаблювало саму польську народність і в далекій перспективі стало причиною зникнення національної державності²¹⁵.

---

²¹³ Томашівський С. «Історичний момент» (I) // Діло. – 1914. – 16 лютого. – Ч. 34. – Р. 35. – С. 1.

²¹⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1993. – Т. IV. – С. 61.

²¹⁵ Франко І. Я. Наш погляд на польське питання // Франко І. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1956. – С. 270.

Ще більш різко наслідки польської експансії охарактеризував М. Грушевський. В запропонованій ним історичній схемі кілька століть перебування українців у складі польської держави були виразно марковані як період стрімкого занепаду всіх сфер життя, що мало не закінчилося «національною смертю». Так, на сторінках третього тому «Історії України-Руси» інкорпорація українських земель була емоційно названа «фатальним переломом в життю українсько-руського народу», від якого Русь і староруська культура «не виграли нічого, а стратили — безконечно [...] на шкоду не лише свого народу — на шкоду цивілізації взагалі»²¹⁶. «Польська [зверхність] знищила матеріально й морально ті верхні верстви, котрими держалася руська культура, й вони упадають, щоб дати місце шляхті польській, німецькому міщанству, — твердить М. Грушевський. — З тим упадком їх культурний розвій Руси був перетятий майже до споду: тільки низом, народніми масами та низшим духовенством, текла ще, струмком тонким і бідним, староруська культурна традиція, себто ті нужденні останки староруської культури, які встигли перейти в ті низші верстви»²¹⁷. Цю пояснювальну модель численними розвідками узаasadнювали представники львівської історичної школи. За завданням учителя, вони фокусувалися на деконструкції найбільш міфологізованих польською історіографічною традицією сюжетів тривалого співжиття двох народів.

Найбільш багатого на приклади цивілізаційного «іншування» українців стала сфера релігійного співжиття українців і поляків. Як відомо, польська історіографія ХІХ ст. змальовувала цілком безхмарні взаємини між католиками та православними. Опонуючи такому погляду, як творець львівської школи, так і молоді вчені, аргументовано відтворювали процес поступового відсунення православних на периферію суспільних процесів давньої Речі Посполитої. Наслідком ставало винародовлення більшості представників давньої української шляхти.

Так, на зламі ХІХ-ХХ ст. особливого громадського резонансу набула дискусія довкола становища православної церкви на

---

²¹⁶ Грушевський М. Історія України-Руси. — К.: Наукова думка, 1993. — Т. 3. — С. 503.

²¹⁷ Там само.

українських землях польсько-литовської держави. Вона була ініційована ще в 1899 р., коли відбувся обмін полемічними репліками між М. Грушевським та кустошем львівського крайового архіву Антонієм Прохаскою. Приводом для обговорення стали події, що розгорнулися довкола побудови православної церкви у Дрогобичі на початку XVI ст. Український професор, опублікувавши низку документів, апелював до них, щоби продемонструвати упередженість королівської влади до православних. А. Прохаска, також навівши джерельні свідчення, стверджував, що жодних утисків не було, а заборона на будівництво церкви в Дрогобичі не пов'язана з конфесійним чи національним протистоянням²¹⁸.

До дискусії про практики релігійного «іншування» українців у давній Польщі долучився й І. Крип'якевич. Досліджуючи становище українців Львова в першій половині XVI ст., він особливу увагу акцентував на їх обмеженнях в релігійному житті. Систематизуючи наявні утиски, молодий вчений виділив «п'ять точок» релігійних обмежень: «Русинам не дозволяли складати присягу перед урядом, відсилали їх з нею до церкви; в урядах свідоцтва Русина не приймають зовсім; коли руський священник іде з святими тайнами до слабого, то не вільно йому переходити улицями або ринком з запаленими свічками; магістрат надуживає права патронату над руськими парохами; не можна нести померлих на цвинтар з відповідними церемоніями»²¹⁹. Історик зауважив, що скарги русинів на ці обмеження, на жаль, не збереглися. Про їх зміст дещо можна було дізнатися з відповіді на них короля, котрий 1524 р. відвідав Львів. У ній І. Крип'якевич зауважив цікаве обґрунтування міщанами потреби скасування обмежень: «Три обставини: перше — Русини сидять на тім праві, що і всі міщане; друге — руські міщане поносять всі тягарі рівно з католиками; третє — Русини у Львові представляють чисельно поважну силу»²²⁰. Усі їхні «прошення» були майже безуспішними, однак, зберігаючи

---

²¹⁸ Див. докл.: Тельвак В. Дрогобиччина в дослідженнях М. Грушевського // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 1997. – Вип. II. – С. 160–164.

²¹⁹ Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI віку // Записки НТШ. – 1907. – Т. LXXIX. – С. 11.

²²⁰ Там само. – С. 12.

об'єктивність, дослідник відзначив деякі «полекші» в релігійних справах.

Дискримінація за віровизнавчою ознакою вела за собою утиски українців і в інших сферах суспільного життя давньої Речі Посполитої. Певним новаторством для української галицької історіографії стала демонстрація соціально-економічного упослідження руського населення. Учні М. Грушевського, з подачі вчителя, почали комплексне опрацювання проблеми поступового звуження економічних свобод українців. Наприклад, цій проблемі розлогу студію присвятив уже згадуваний І. Крип'якевич.

Досліджуючи становище українців Львова в першій половині XVI ст., І. Крип'якевич констатував, що «руська суспільність в Галичині доживала [...] останні хвилини свого національного життя»²²¹. На його думку, упадок «руського елемента» розпочався за останніх галицьких князів, пройшов через часи Казимира, Володислава Опольського, панування Ягайла, і за перших його нащадків «дійшов кінця». Насамперед упали руські міста, засаджені німецькими колоніями, що стали швидко розвиватися. «Знайшовши собі землю добре підмащену виїмковими правами і привілеями, — образно зазначив історик, — розрослися розкішно, пустили глибоко коріне, а пожирливе віте стали розтягати широко навкруги, обхапуючи чим раз більше простору і відпираючи все далі і далі туземну руську рослинність — аж її зовсім приглушили»²²².

І. Крип'якевич простежив поступове обмеження «руської людности» у її участі в міських урядах, у вступі до цехів, у заняттях торгівлею, у праві вільно «дідичити» спадщину, у накладанні надзвичайних повинностей, у невизнанні в магістраті чинності їхніх свідчень, в обмеженні релігійних обрядів і «в цілім міськім житю відсунено її на другий плян»²²³. Унаслідок цього, наголосив він, «старий город, в котрім колись збиралося і кипіло жите цілої землі, втратив руський характер

---

²²¹ Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI віку // Записки НТШ. – 1907. – Т. LXXVII. – С. 78.

²²² Там само.

²²³ Там само.

[...]. Так, вирвано з живого тіла староруської землі її серце»²²⁴. Однак, зауважив дослідник, й сама земля не залишилась такою, якою була в «часах незалежності».

Новий устрій, принесений польським пануванням, почав різко відмежовувати суспільні верстви, котрі ледве були зазначені в давній Русі. На місце різноманітних, але майже рівних між собою груп населення, стверджував історик, прийшов «оден шабльон: привілейованих і безправних, шляхти і хлопів»²²⁵. Селянство, втративши свою землю і волю, було змушене відробляти панщину і підлягати панському суду. Друга частина населення — нащадки руських бояр — зберегла свої давні права, але змушена була ця «нова руська шляхта зложити свій національний характер [...], тонути все більше в морі чужинців»²²⁶. Підупало також духовенство, хоч було воно, зазначав І. Крип'якевич, «найкраще організоване, бо найближче стояло при одинокій ще національній інституції, церкві». Однак, проти державної католицької церкви, стверджував він, православна — була фактично безправна, а руське духовенство позбавлене політичного значення. Польське панування завдало галицькій суспільності «тяжкі рани», підсумував історик. Щоправда, він переконаний, коли в народові, незважаючи на тяжкий гніт, ще збереглася «іскра духа, дрібка національної свідомости й енергії — він не загине»²²⁷. Дослідник висловив жаль, що «народний дух» не переніс всіх катастроф, які на нього звалились, що «в народню душу ввійшла гірка зневіра, а з нею бездушна апатія»²²⁸. Як приклад такої апатії, він навів безпрецедентний факт, коли за наказом Ягайла з перемиського собору викинули кістки руських небіжчиків — у відповідь тільки «ридання і плач».

Аналізуючи економічне життя українців Львова, І. Крип'якевич зазначив, що тут, як і у всіх містах, кожен, хто хотів «лояльно» займатися своєю професією, мусів належати до певного цеху. Історик відзначив залежність зростання і

---

²²⁴ Там само.

²²⁵ Там само.

²²⁶ Там само.

²²⁷ Там само. – С. 79.

²²⁸ Там само.

розвитку ремесел серед українців від того, чи знаходили вони «толеранцію і підмогу у католицькій людности» при вступі до «офіціальних ремісничих товариств». Він наголосив на тому, що доступ українців до цехів був ускладнений і аргументовано довів, що їх права у цехах були значно обмежені. Так, вони не могли стати цехмайстрами, повинні були брати участь у католицьких богослужіннях, хоч і не були католиками, мусили давати гроші на свічки для костелів і утримання образів і т. ін.

Історик звернув увагу на «неприхильність» міської ради до українців, бо вона «стала вже тоді монополем і синекурою» найбагатших міщан-католиків. «Всі ласки ради до руської людности, — пише історик, — мають вартість відпадків від стола, котрими зацитькується голодного і одертого з прав»²²⁹. Ця «неприхильність» виявлялася, зокрема, в обмеженні українців в купівлі ними землі, яка супроводжувалася суворим застереженням, що в майбутньому можна було продати її «тільки чоловікові римської віри».

«Між мурами давно вже минувся для Русинів той щасливий час, — пише І. Крип'якевич, — коли то мали привілеگیю сидіти, де хто хотів»²³⁰. Немов спогад того «золотого віку», він знайшов в актах одну єдину звістку про те, що «Русин мав землю поза руським кварталом». Його — Олександра Ігнатовича — автор назвав «останнім Могіканцем» і наголосив, що це був «одинокий факт, можна підозрювати, що тут була якась нелегальність — або бодай Олександр Ігнатович був звязаний якимось застереженнями»²³¹. Українці, стверджував дослідник, були обмежені до маленької частини міста — «до руської ulиці, котра обіймала крім нинішньої руської ulиці, ще ulицю бляхарську й зацерковну»²³². На них він нарахував 40 окремих ґрунтів, які тримали українці. Кількість ґрунтів, якими володіли українці, звичайно була дуже незначна, але він переконаний, що «на тих

---

²²⁹ Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI віку // Записки НТШ. — 1907. — Т. LXXIX. — С. 9.

²³⁰ Крип'якевич І. Русини — власителі у Львові у першій половині XVI ст. // Науковий Збірник присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894—1904). — Львів : Видання Комітету, 1906. — С. 233.

²³¹ Там само.

²³² Там само.

кількох уличках, які визначив Русинам уряд, таки більше не могло поміститися»²³³.

Дослідник також відзначив інші наявні обмеження українців Львова в міському житті. Історик поставив перед собою запитання: коли вони розпочалися і який вплив на це мало спольщення Львова в першій половині XVI ст., яка народність — польська чи німецька — була більш «не толерантна» до русинів? Відповідаючи на них, він переконливо довів, що факти «свідчать скоріше на не користь як користь Поляків»²³⁴. Так, за німецького правління руські міщани мали доступ до ради, а за польського — не мали; від 1520 р. зникає посада «руського писаря» в магістраті, що була весь час за німецького урядування; у XV ст. русини могли купувати будинки в Ринку, а в XVI ст. — не могли і т. ін.

Врешті, молоді галицькі дослідники піддали деконструкції найулюбленішу тезу польської історіографії — про рятівний від степових орд характер колонізації українських теренів. Спеціальну увагу цій проблемі присвятив Степан Рудницький, досліджуючи питання організації пограничної оборони на українських землях у складі Польщі від кінця XV ст.²³⁵. Він зазначив, що в польській історичній літературі значного поширення набув термін «креси». Польські історики представляли їх читачеві, як «добре укріплене і твердинями засіяне пограниччя». Жити тут, щоправда, було небезпечно через постійні напади татар. Однак захищали землю «майже легендарні кресові велетні — рицарі [...], ідеальні воїтники [...], які закривають власною груддю Європу перед навалюю східного варварства і борються в ім'я християнства і цивілізації»²³⁶. Український історик послідовно спростовував ці «ідеальні представлення» про південне пограниччя Польщі, які, на його думку, «цілком фальшиві», оскільки протягом XV–XVIII століть

---

²³³ Там само. – С. 235.

²³⁴ Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI віку // Записки НТШ. – 1907. – Т. LXXIX. – С. 9.

²³⁵ Рудницький С. Руські землі польської корони при кінці XV в. Ворожі напади й організація пограничної оборони // Записки НТШ. – 1899. – Т. XXXI–XXXII. – С. 1–54.

²³⁶ Там само. – С. 1.

«пограничні відносини були дуже сумні, а оборона була слаба»²³⁷.

С. Рудницький зробив докладний огляд татаро-турецьких нападів кінця XV ст. на українські землі в складі Польщі, внаслідок яких «Волинь, Поділе і Русь Червона сплили кровю і задимились пожарищами»²³⁸. Описуючи страшний напад на галицькі землі в 1498 р., історик емоційно зазначив, що «хоч про яку-небудь оборону краю не чуємо нічого»²³⁹. Дослідник наголошує на суттєвій різниці в організації пограничної оборони на Східному Поділлі і Червоній Русі. На Східному Поділлі «на перший зазив», немов регулярне військо, з'являються шляхта, міщани та селяни і виходять «в поле за ворогом»²⁴⁰. Така мобільна готовність «туземного елемента», на думку історика, пояснювалася тим, що тут «людність козакувала»²⁴¹.

Цілком інакше виглядала погранична оборона на Західному Поділлі і особливо на Галицькій Русі. «Могучий стан боярський, а пізніше шляхетський та заведення тут польського права від півтора ста літ [...] убили самостійного духа у селянина»²⁴². Татарські напади тут траплялися набагато рідше, ніж на Східному Поділлі, тому не було потреби «вічно хапатися за зброю». «Козаччина тут не витворилася, — пише С. Рудницький, — через те погранична оборона не була проста, легка, справна і дешева як на східному Поділлі»²⁴³. У Галицькій Русі, стверджував він, оборона трималась на двох «елементах»: загальному поході шляхти та жовнірах-найманцях. Про участь у походах проти ворогів селян і міщан жодної інформації у джерелах немає.

Історик докладно характеризує тогочасне шляхетське військо, називаючи його «великим анахронізмом». Шляхта дуже довго і неохоче збиралася в похід, та й бойова придатність того

---

²³⁷ Там само. — С. 2.

²³⁸ Там само. — С. 7.

²³⁹ Там само. — С. 17.

²⁴⁰ Там само. — С. 37.

²⁴¹ Там само.

²⁴² Там само. — С. 38.

²⁴³ Там само.

війська, на його думку, була «дуже сумнівна». Вона часто відмовлялася йти на війну, мотивуючи це тим, що «вже заплатила множество різнорідних податків на удержане наємного війська»²⁴⁴.

Розглядаючи оборонну систему, розміщення військ та замків, дослідник знову звернув увагу на різницю західних і східних теренів південного пограниччя польської корони. Західна його частина була «засіяна» укріпленими королівськими містами та магнатськими замками. У східній — лише де-не-де «подибуємо» замки, а «справдешне» місто було лише одне: Кам'янець. Проте замки тут мали, на його думку, незрівнянно більше значення, він їх називає «оазисами серед пустелі»²⁴⁵. С. Рудницький констатував, що їхній стан був дуже «сумний» і пояснив це тільки безпорадністю представників державних урядників на місцях — «недбалістю старост і браком грошей». Він переконаний, що якби вони старанно утримувалися і в них стояла сильна застава, «ніколи б татари не могли б датися взнаки пограничним землям»²⁴⁶.

Підводячи підсумок, С. Рудницький констатував, що організація оборони пограниччя в той час створює враження «неприємне, майже гірке». Вона не відповідала «своїй задачі», а «приватні старання» ніколи не могли замінити необхідних зусиль держави. Він слушно наголосив, що саме байдужість правителів Польщі до долі місцевого населення пограниччя покликала до життя феномен української козаччини.

Такі відповіді українських істориків на творені польською історіографією міфи про «креси» викликали доволі емоційну реакцію²⁴⁷. З особливим занепокоєнням у польській публіцистиці було відзначено той факт, що до обговорення проблеми польсько-українських взаємин приєдналися представники львівської історичної школи М. Грушевського. У

---

²⁴⁴ Там само. – С. 26.

²⁴⁵ Там само. – С. 47.

²⁴⁶ Там само. – С. 52.

²⁴⁷ Kolankowski L. Kilka uwag o Prof. M. Hruszewskiego Historii Ukrainy-Rusi. – Lwów, 1913. – 20 s.; Rawita-Gawroński Fr. Profesor Hruszewskij i jego Historia Ukrainy-Rusi // Świat Słowiański. – Rocznik VII. – Kraków, 1911. – Maj. – S. 337–356; Kamiński Jan. Przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego. – Lwów, 1910. – S. 1–10.

зв'язку з цим польські історики зазначали, що ідеї львівського колеги склали своєрідну «українську історіософію», яка мала значний вплив на його вихованців.

Критичні зауваження до праць учнів видатного вченого були характерними для тогочасної польсько-української дискусії та розширювали предмет полеміки польських учених із самим М. Грушевським. Критики відзначали добрий фаховий вишкіл молодих галицьких істориків, залучення ними до наукового обігу значної кількості незнаного джерельного матеріалу, віднайденого в багатьох європейських архівах. Водночас, їм узвичаєно закидалося тенденційність у виборі джерел, викривлення історичної перспективи, емоційність наукового дискурсу. Прикметно, що простежуючи генезу історіографічних поглядів галицьких істориків, польські оглядачі неодмінно вказували на залежність висловлених ними оцінок від вчительового концептуального впливу. Тут чи не найбільш промовистими є слова Яна Камінського з його рецензії на «Львівську Русь в першій половині XVI ст.» І. Крип'якевича²⁴⁸. Відנותовуючи подібність оцінки становища православних в українських землях давньої Речі Посполитої у праці молодого історика та великій «Історії» засновника школи, польський оглядач відзначив, що «яблуко від яблуні недалеко падає».

Річпосполитська спадщина. Унії

У фокусі польсько-української дискусії стосовно ранньомодерної доби перебували дві ключові події — Люблінська та Берестейська унії. Першу з них польські вчені одностайно розглядали як логічне продовження східної політики Казимира Великого та Владислава Ягайла. На їхнє переконання, Люблінська унія виправила недоліки зовнішньої політики попередніх поколінь, адже за її умовами православні здобули рівні з католиками політичні права та станові привілеї. Особливо голосно йшлося про ті переваги, що його отримало

---

²⁴⁸ Kamiński Jan. Przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego // Słowo Polskie. – Lwów, 1909. – № 528. – S. 1–2; № 530. – S. 1–2. Див. також: Kamiński Jan. Nowy przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego // Słowo Polskie. – Lwów, 1909. – № 587. – S. 1–2; № 589. – S. 1–3.

місцеве українське населення, врешті об'єднавшись у складі єдиної держави, котра надала захист і мілітарні засоби для подальшої колонізації «українних» теренів. А Яблоновський, для прикладу, змальовуючи позитивні наслідки Люблінської унії для українського народу, висловив солідарну позицію своїх колег, що подія 1569 р. уможливила наповнити новим життям «українські пустки»²⁴⁹.

Про деякі користі, що їх принесла Люблінська унія русинам, згадували й українські дослідники. М. Грушевський, приміром, наголошував, що угода 1569 р. об'єднала «давно роз'єднані частини України». Погоджувався з таким баченням й І. Франко, звертаючи увагу на підтримку українською шляхтою умов унії, що зрівнювала їх у правах з католиками²⁵⁰. Разом із тим, зауважувалося, що в культурному аспекті та з огляду на правову рівність, ситуація для українців була кращою до 1569 р. Тож, за словами М. Грушевського, «прославлений пізніше як акт любові, братерства, пожертвування, в дійсності сей сойм був ланцюгом насильств на чужих переконаннях, на чужих правах, довершених пресією державної власті й тяжких політичних обставин. Від початку він був засідкою на литовські стани, де в кожному разі *ultima ratio* — королівська власть мала довершити то, чого не удалося б вимогти від Литви добровільно»²⁵¹. Характерно, що вчений далекий і від ідеалізації позицій противників унії. Він говорить про їх егоїзм, переслідування насамперед своїх класових корисливих інтересів і т. п.

Емоційність в обговоренні феномену Люблінської унії помітно підігривали кількаразово влаштовувані галицькими політиками урочистості з нагоди її трьохсотліття²⁵². Найбільшим ефектом згаданих вшанувань стала оригінальна ініціатива Станіслава Смольки з насипання на Високому замку у

---

²⁴⁹ Jabłonowski A. Kolonizacja Ukrainy za ostatnich Jagiellonów // KH. – 1893. – R. 7. – S. 50–65.

²⁵⁰ Франко І. Я. Дві унії. Образок з історії Русі при кінці XVI віку // Франко І. Історичні праці. (1883–1890): Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 46. – Кн. 1. – С. 584.

²⁵¹ Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – Т. 4. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 414–415.

²⁵² Sierzęga P. Obchody rocznicy Unii lubelskiej na terenie Galicji w 1869 roku // Galicja i jej dziedzictwo. – Т. 15: Działalność wyzwolenca. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2000. – S. 146–193.

Львові штучного пагорбу — «копця Люблінської унії», що став поважним фінансовим та екологічним клопотом для міста²⁵³. У згаданих святкуваннях польським діячам ішлося про привернення загальної уваги галицької громади до провідної ролі Польщі в східноєвропейському регіоні з неодмінною проекцією на сьогодні, а — в уяві найбільш сміливих голів — навіть і на майбутнє.

Саме з цієї причини ювілейний запал поляків більш ніж прохолодно, а подекуди й відверто вороже, сприйняли українці. Адже вшанування ювілею унії, змальовуваної актом «братерської любові», насправді стало черговим приводом продемонструвати польським політикам свої імперські амбіції. Про це відверто йшлося в численних дописах українських публіцистів. «[...] Ініціатори святкування ювілею Люблінської унії могли тішити себе гадками про її життєву силу та бачити в ній путеводну зорю польського життя, яка кінець кінцем ще виведе польський корабель з скель і мілин, куди він був заблудив, нерозвагою «неситих ксьондзів і магнатів» наразившись на конфлікти з українськими масами, — на повне море будучої вільної і незалежної Польщі, — писав з перспективи кількох десятиліть, що минулися від ювілейних урочистостей М. Грушевський. — Але нові речники унії не устереглися від помилок старих її творців і в результаті добили тільки її до решти протягом отсих сорок літ»²⁵⁴.

Подібним польсько-українським дуалізмом оцінок було позначено й обговорення Берестейської унії. Польськими істориками та публіцистами її проголошення оцінювалося як чергове свідчення державної мудрості тогочасних правителів та видавалося за прояв особливої опіки над православним населенням, що отримало можливість приєднатися до духовних цінностей західноєвропейської цивілізації. Характерними для польської історіографії можна назвати оцінки Фелікса Конечного, котрий писав про Берестейську унію як про початок

---

²⁵³ Прокопович М. Копець Люблінської унії: імперська політика та національне святкування у Габсбурзькому Львові. [Інформаційний ресурс] режим доступу: <https://www.academia.edu/18652500>.

²⁵⁴ Грушевський М. Похорони унії / На українські теми // Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. — Львів: Світ, 2005. — Т. 2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907-1914)». — С. 141-142.

творення єдиної загальнонаціональної церкви, яка мала не лише навернути русинів на католицизм, а й об'єднати їх за допомогою спільної релігії з поляками та литовцями в кордонах однієї держави. Вчений переконував, що унія мала виключно позитивні наслідки для українського народу, а завдяки польським впливам церква зміцнила свої позиції і піднялася на вищий щабель розвитку²⁵⁵.

Польську апологетику в оцінках Берестейської унії з багатьох сторін підважили українські дослідники. Ще протягом другої половини ХІХ ст. історики-москвофіли (приміром, Антін Петрушевич) виопуклювали силове запровадження Берестейської унії польським урядом і зраду з боку уніатських єпископів. В широкому подієвому контексті наслідки Берестейського собору були представлені в «Історії України-Руси» М. Грушевського. Церковна унія, на його думку, до краю загострила релігійні суперечності, що виплеснулися на сторінки полемічних творів, на трибуну польського сейму, проникли в середовище парафіяльного духовенства та міщанства. «З насіння церковної незгоди, засіяного між Руссю, — пише вчений, — збирали овочі польонізм, католицизм і святкували свої тріумфи над Руссю, що падала все глибше і глибше. Український елемент відтіснявся все далі на далекі пляни політичного і суспільного життя»²⁵⁶. М. Грушевський висунув і докладно обґрунтував тезу про всестановий, національний характер боротьби за збереження православного віросповідання: «Прапором релігійним заступається прапор національний, і під окликами інтересів релігії ведеться боротьба задля інтересів національних, політичних, з мотивів клясових і економічних»²⁵⁷. Критичну оптику М. Грушевського в оцінках релігійної унії цілком поділяли та на багатьох прикладах обґрунтовували Богдан Бучинський²⁵⁸, Федір

---

²⁵⁵ Koneczny F. Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski: W 2 t. – Poznań; Warszawa: Księgarnia św. Wojciecha, 1921. – Т. 2. – S. 112.

²⁵⁶ Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – Т. 8. – К.: Наук. думка, 1995. – С. 15.

²⁵⁷ Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – Т. 6. – К.: Наук. думка, 1995. – С. 301.

²⁵⁸ Бучинський Б. Студії з історії церковної унії // Записки НТШ. – 1908. – Т. LXXXV.

Срібний²⁵⁹, Олександр Сушко²⁶⁰ та інші представники львівської історичної школи.

Відвертий скепсис українських істориків стосовно оспіваних польською історіографією подій річпосполитської доби очікувано наразився на різку відповідь. Її дали галицькі вчені, котрі сфокусувалися на особі лідера тогочасної української науки М. Грушевського. При цьому найбільш розлогою виявилася реакція Людвіка Колянковського. Річпосполитській рецепції львівського професора він присвятив доповідь, виголошену 15 березня 1913 р. на засіданні Краківського кола Історичного товариства²⁶¹. Польський історик, що було традиційно для оглядачів, віддав належне «великій, імпонуючій ерудиції» українського вченого, котрий вперше представив докладний та всебічний образ економічних, соціальних, національних і культурних відносин на українських землях Речі Посполитої²⁶².

Далі Л. Колянковський зосередився на дискусійних моментах, які об'єднав довкола трьох найбільш вагомих, на його думку, наукових проблем: характері політики польських володарів стосовно Русі, значенні для українського народу Люблінської та Берестейської уній. Опонуючи М. Грушевському, він навів популярні в середовищі своїх колег факти опіки королів над українським населенням польських земель, особливо у сфері захисту православ'я, наголосив на тих перевагах, які отримали українці після проголошення Люблінської та Берестейської уній. На думку рецензента, М. Грушевський гіперболізує вагомість і значущість українського національного чинника на польських землях того часу, що проявляється, зокрема, в авторській термінології — уживанні топоніма «Україна» замість «Русь», намаганні показати козаччину як чинник національного відродження вже

---

²⁵⁹ Срібний Ф. Студії над організацією львівської Ставропігії // Записки НТШ. – 1911. – Т. CVI-CXV.

²⁶⁰ Сушко О. Предтеча унії. Критично-історична студія // Записки НТШ. – 1903. – Т. LIII, LV, LXI.

²⁶¹ Sprawy Towarzystwa. Zebrania członków grona krakowskiego // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1913. – Rocznik XXVII. – S. 198.

²⁶² Kolankowski L. Hruszewski M. Istorija Ukrainy–Rusi, t. IV, V, VI // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1913. – Rocznik XXVII. – S. 350.

від другої половини XVI ст., загальній характеристиці річпосполитської доби як часу стрімкого занепаду Русі. Усе це, вважає польський автор, свідчить про тенденційність поглядів українського вченого.

Проте найбільшою вадою «Історії України-Руси» для Л. Колянковського є намагання М. Грушевського надмірно загострити та підкреслити українсько-польське протистояння в усіх можливих вимірах тогочасного суспільного життя — соціально-економічному, політичному, культурно-релігійному. Для такого глибокого міжнаціонального конфлікту, переконаний рецензент, не було жодних вагомих підстав. А тому висновки українського вченого не тільки безпідставні, а й надмірно тенденційні та заполітизовані, зумовлені напругою у стосунках двох народів на початку XX ст. Саме ці обставини, на думку Л. Колянковського, спричинилися до того, що «незвичайно працьовитий, просто невтомний дослідник у своїй праці, що має всі риси наукового опрацювання, дає відступи та цілі розділи, які личать лише завзятому публіцистові. Бо, мабуть, до цієї категорії [...] належить зарахувати постійно порушуваним ним струни польсько-української ненависті, так, аж часами складається враження, що саме це і є метою автора»²⁶³.

Зрозуміло, що в науковій рецензії не зовсім коректно послуговуватись емоціями, замість того щоб спростувати висновки опонента конкретними історичними фактами. Однак рецензія Л. Колянковського вкотре засвідчила, що польсько-українська наукова полеміка дедалі частіше набувала яскравого політичного забарвлення. Слід визнати, що в цій дискусії й українська сторона нерідко послуговувалася метанауковою лексикою та різного роду емоційними випадками, що простежується при аналізі рецензійного блоку «Записок НТШ»²⁶⁴.

Спеціальної відповіді на висловлені польським дослідником закиди М. Грушевський не дав. Утім, у своїх рецензійних оглядах польської історичної літератури львівський професор особно

---

²⁶³ Там само. – С. 357.

²⁶⁴ Див. напр.: Тельвак В. Теоретичні проблеми історії в творчій спадщині М.С.Грушевського-рецензента (1894–1914 рр.) // Київська Старовина. – 2001. – № 5. – С. 157–166.

зупинився на студіях Л. Колянковського, відзначивши їхню поверховість і фахову недосконалість, слабке знання історіографії східноєвропейського регіону ранньомодерної доби, особливо української фахової літератури²⁶⁵.

Критику історичних поглядів М. Грушевського Л. Колянковський продовжував і в багатьох публіцистичних працях, слушно наголошуючи, що наукові концепції українського вченого є теоретичною підвалиною його суспільно-політичної діяльності. Наприклад, на засіданні «Слов'янського клубу» у Кракові в грудні 1907 р. він виступив з доповіддю «Українські думки та ідеї професора М. Грушевського»²⁶⁶. У ній було наголошено на шкідливості історичних концепцій львівського професора, оскільки спопуляризовані в пресі та поширені серед широких мас народу картини одвічного протистояння поляків та українців роблять вибухонебезпечною й без того наелектризовану атмосферу в Східній Галичині²⁶⁷. Український патріотизм, переконує Л. Колянковський, не повинен виховуватися на прикладах кривавих сцен міжнародного протистояння. Обом народам, пропонує він, треба об'єднатися в боротьбі проти спільного ворога — російського імперіалізму, адже «дорога до вільного Києва веде й до вільної Варшави»²⁶⁸. Полеміка з вищезгаданими поглядами М. Грушевського розгорнулася також на сторінках численних історичних праць, де польські дослідники, неодмінно відзначаючи вагомість наукового внеску професора в розробку більшості проблем польсько-українських взаємин, водночас пропонували зазвичай кардинально відмінні інтерпретації історичних фактів²⁶⁹.

---

²⁶⁵ Грушевський М. Новіша література по історії в. кн. Литовського // Український науковий збірник. – Москва, 1916. – Вип. II. – С. 36–39.

²⁶⁶ Trzy posiedzenia Klubu Słowiańskiego // Świat Słowiański. – Kraków, 1908. – Rocznik IV. – Styczeń. – S. 42–43.

²⁶⁷ Kolankowski L. Pomysły i idee ukraińskie Prof. M. Hruszewskiego // Świat Słowiański. – Kraków, 1908. – Rocznik IV. – Styczeń. – S. 19–30.

²⁶⁸ Там само. – S. 29.

²⁶⁹ Див. напр.: Rumbold z Połocka. Rafał Korsak, metropolita Rusi // Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1906. – T. III. – S. 351–373; Jabłonowski A. Stosunki rodzinne na Wołyniu na przełomie XVI i XVII wieku // Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1911. – T. XVI. – S. 87.

Козацька доба

Якою б гострою не була емоційність згаданих вище польсько-українських дискусій, справжні «бої за історію» між істориками двох народів розгорілися довкола обговорення феномену української козаччини та його впливу на долю польської державності. Незважаючи на те, що козацька проблематика виявилася надзвичайно різноманітною (генеза, етнічна та соціальна природа козацтва, перші козацькі повстання, станове оформлення козаччини та ін.), а специфіка її обговорення визначалася методологічними та суспільно-політичними смаками польських дослідників²⁷⁰, останні були як ніколи однотайними у твердженні про фатальність козацьких рухів для долі Речі Посполитої.

В українському козакознавстві досліджуваного періоду виразно домінувала концепція М. Грушевського, всебічно обґрунтована в третьому циклі «Історії України-Руси». Також численні поодинокі сюжети козацького минулого вчений доручав розробляти своїм вихованцям, для яких козаччина, за зізнанням І. Крип'якевича, «стала немов [...] спеціалізацією»²⁷¹. В оцінках українських учених місце і значення козацтва визначалися насамперед його репрезентативною роллю в історії українського народу та внутрішніми потенційними можливостями. Тож не випадково, наприклад, на сторінках «Історії України-Руси» ми неодноразово зустрічаємо такі оціночні характеристики козацтва як явища, «що покривало [...] інші суспільні прошарки», мало «всенародне значення», було «носієм і виразником національних устремлінь українського народу», «речником національних змагань української народності» і т. п.²⁷². Принциповою була теза М. Грушевського про конструктивну роль козацтва в різних сферах історичного

---

²⁷⁰ Див. про це докл.: Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця ХІХ – першої третини ХХ століття. – Львів, 2010. – 418 с.

²⁷¹ Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894-1913 роках // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 397.

²⁷² Див. про це докл.: Смолій В. А., Сохань П. С. Видатний історик України // Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1994. – С.ХХХІІ-ХХХІV.

розвитку України, яке всупереч політиці Речі Посполитої колонізувало і освоювало територію «дикого поля», захищало свої терени від вторгнень татарських орд і нарешті стало тим ґрунтом, з якого «наростала соціальна опозиція українських мас і національна енергія українського елемента, що спасала від розкладу і загибелі українське жите»²⁷³.

Ці та подібні оцінки козацького феномену зазнавали здебільшого нищівної критики у середовищі польських дослідників, котрі розглядали військовий виступ під проводом Богдана Хмельницького як одне з найбільших потрясінь, що їх зазнала Річ Посполита. Польські інтелектуали хоч і не пов'язували поділ Речі Посполитої безпосередньо з козацькою революцією, разом із тим наголошували, що саме вона підірвала політичне та економічне становище держави, призвела до втручання сусідніх держав у польські справи. Тож вповні очікуваною стала та емоційність, котрою польська історіографія зустріла козакознавчі спостереження українських колег. Про її градус яскраве уявлення дає розлога стаття Ф. Равіти-Гавронського «Професор Грушевський та його «Історія України-Руси», в якій основний фокус уваги зосереджений на томах, присвячених козацьким часам, хоча нерідко автор сягає й інших частин «Історії» для підтвердження своїх висновків²⁷⁴. У характерному для нього іронічному тоні, польський дослідник показує інтерпретацію М. Грушевським початків та генези козащини, а також її ролі в історії українського народу. Він назагал віддає належне працьовитості та ерудиції українського колеги. Пише також про поважну фактологічну базу праці та правильно вибудовану хронологію подій. Цей своєрідний «кістяк» роботи закликає залишити, а все решта, тобто авторську інтерпретацію подій, фактів і явищ історії козащини, однозначно відкинути як речі тенденційні, ненаукові, надмірно суб'єктивні, спричинені «націоналістичним становищем автора».

---

²⁷³ Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – Т. 7. – К.: Наук. думка, 1995. – С. 271.

²⁷⁴ Rawita-Gawroński Fr. Profesor Hruszewskij i jego Historia Ukrainy-Rusi // Świat Słowiański. – Kraków, 1911. – Rocznik VII. – Maj. – S. 337–356.

Змальовуючи темними барвами минуле козаччини та показуючи її виключно руйнівний вплив на суспільство Речі Посполитої (без розмежування народності та віросповідання), рецензент стверджує, що в праці М.Грушевського «над історичною логікою вивищується сьгоднішня політична думка, бажання неодмінно перетворити звичайних грабіжників на національних та ідейних героїв ХХ століття». У результаті такого послугування політичними міркуваннями, стверджує критик, історія козаччини в праці М.Грушевського постає «єдиним актом оскарження Польщі», а «ватаги бандитів» перетворюються на шляхетних лицарів, які мету свого життя вбачали єдино в захисті українського населення. Причиною такого спотворення історичного минулого, вважає Ф. Равіта-Гавронський, є «школярська» методологія автора, що полягає, з одного боку, в упередженості до аргументів опонентів, з іншого — у відсутності логічного зв'язку між вихідними фактами та проголошеним висновком, намаганням підтасувати фактаж під заздалегідь сформульовану тезу та вибудовану конструкцію. Не задовольняє рецензента й мовний бік наративу, причина — у «юності», як він пише, української мови, неусталеності її поняттєвого апарату, що зробило стиль «Історії» «надмірно важким».

Висловлюючи суворі оцінки стосовно дій українців у революційну добу, польський публіцист сміливо проводить паралелі з сучасним собі станом польсько-українського протистояння. Так, він неодноразово наголошує на слабкості та нерозвиненості культури та національної самосвідомості українців (останніх принципово все життя називав русинами), що не готові ще до активного суспільно-політичного життя, оскільки не усвідомлюють вповні власних потреб²⁷⁵. «Їхне нещастя полягає в тому, — вказував Ф. Равіта-Гавронський, — що русини хочуть більше, аніж на те може вистачити їхніх розумових, культурних та матеріальних сил, що їхні прагнення ніколи не відповідають реальності та межам, що неспокійність

---

²⁷⁵ Див. докл.: Koko E. Rusini czy Ukraińcy? Kształtowanie się nowoczesnego narodu ukraińskiego w oglądach Franciszka Rawity-Gawrońskiego // Polacy i sąsiedzi – dystanse i przenikanie kultur. – Część I. Zbiór studiów pod redakcją Romana Wapińskiego. – Gdańsk, 2000. – S. 31–35.

їхнього первісного характеру — риса етнічна — приносить їм більше шкоди, аніж все разом взяте й описуване Грушевським та його adeptами»²⁷⁶. Унаслідок такої слабкості, вважає Ф. Равіта-Гавронський, народ некритично сприймає політичні ідеї українських діячів і передусім М. Грушевського — «соціаліста з переконання».

У своїх працях Ф. Равіта-Гавронський не шкодує місця для дошкульних характеристик української еліти, змальовуючи її представників як аморальних і корисливих інтриганів, цілком байдужих до долі свого народу. При цьому дослідник не обмежується лише своїм часом, а сміливо сягає в глибину століть. Так, характеризуючи діяльність українських гетьманів після Хмельниччини, він зазначає: «Ми оглянули заледве півстоліття, а скільки в ньому сваволі, зради, вбивств. Робилося то не в ім'я добра народу, не в ім'я державної окремішності, не в обороні втрачених прав, а лише з бандитського неспокою, з браку ясної мети перед собою, будь-якої іншої, аніж власна»²⁷⁷.

Політичні традиції гетьманів, переконаний Ф. Равіта-Гавронський, продовжують українські діячі початку ХХ ст.²⁷⁸. Це особливо небезпечно напередодні неминучого конфлікту на європейській арені, у ході якого українці, очолювані такими «авантюристичними» провідниками, неодмінно виступлять, передбачливо вказував він, проти гегемонії поляків у Східній Галичині²⁷⁹. Зауважимо, що негативні оцінки, якими Ф. Равіта-Гавронський наділяв тези М. Грушевського, були поширені польським ученим на весь загал українських інтелектуалів і суспільних діячів — саме в їхній діяльності він вбачав загрозу для майбутнього Польщі²⁸⁰.

---

²⁷⁶ Rawita-Gawroński Fr. Kwestya ruska wobec Austrii i Rosyi // Świat Słowiański. – Kraków, 1912. – Rocznik VIII. – Sierpień–Wrzesień. – S. 557–578. Див. також: F.K. Z prasy ruskiej // Świat Słowiański. – Kraków, 1907. – Rocznik III. – Luty. – S. 136–141.

²⁷⁷ Rawita-Gawroński Fr. Kwestya ruska wobec Austrii i Rosyi // Świat Słowiański. – Kraków, 1912. – Rocznik VIII. – Sierpień–Wrzesień. – S. 568.

²⁷⁸ Див. напр.: Rawita-Gawroński Fr. Oderwanie Chełmszczyzny i Rusini. – Lwów, 1909. – S. 18, 21.

²⁷⁹ Див. докл.: Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński wobec stosunków polsko-ukraińskich na przełomie XIX i XX wieku (do 1914 r.) // Studia z dziejów polskiej myśli i kultury politycznej XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Romanowi Wapińskiemu. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2001. – S. 166–178.

²⁸⁰ Див. докл.: Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński wobec historiografii ukraińskiej na przełomie XIX–XX wieku // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – Tom III. Pod redakcją

Відзначимо, що змальована різкість оцінок Ф. Равіти-Гавронського була ознакою не лише його запального стилю, бо з викладеними вище поглядами солідаризувалися й інші польські оглядачі тогочасної української наукової літератури²⁸¹. Так, візію М. Грушевського історії козацтва піддав сумніву Тадеуш Корзон в своїй праці «Dzieje wojen i wojskowości w Polsce». Називаючи українського колегу «творцем нової (української т[ак] зн[ачить] козацько-січової) теорії», він вказував на факт значної модернізації вченим світогляду козацької старшини та самого Богдана Хмельницького. Польський дослідник закидав М. Грушевському прояви національної мегаломанії, а також вказував на численні «цікаві маніпуляції» «плідного дослідника України-Руси» з джерельним матеріалом²⁸².

Не менш критично за М. Грушевського, польські дослідники оцінювали праці його львівських учнів, відкидаючи в рецензіях модернізацію молодими українськими дослідниками подій Хмельниччини, героїзацію її провідників, беззастережно вважаючи останніх «порушниками суспільного спокою»²⁸³. В критичних оглядах козакознавчого доробку львівської школи вони вкотре переконували, що не існувало жодних об'єктивних підстав для незадоволення політикою польських королів. Численні ж факти соціально-економічних і релігійних утисків, які наводили у своїх працях українські дослідники, вважалися перебільшеними, несуттєвими та вирваними із загального подієвого контексту²⁸⁴. З таких позицій, наприклад, критикував

Jerzego Maternickiego, Leonida Zaskilniaka. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – S. 270–278.

²⁸¹ Див. напр.: Szelaowski A. Kwestya ruska w świetle historyi. – Warszawa: Nakładem «Przeglądu Narodowego», 1911. – S. 19, 37; R.: Dr. Bohdan Barwiński: Istorycznyj rozwij imeni ukraińsko-ruskocho narodu. U Lwowi 1909. Nakładem Redakcyi Ruslana // Ruś. – Lwów, 1911. – Rocznik I. – Zeszyt III. – S. 339–340.

²⁸² Korzon T. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. – T. I. – Kraków: Akademia Umiejętności, 1912. – S. 63-67; 91; Korzon T. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. – T. II. – Kraków: Akademia Umiejętności, 1912. – S. 302-303, 312, 354-355.

²⁸³ Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Львів: Світ, 2016. – С. 245-275.

²⁸⁴ Див. докл.: Mądzik M. Wojny kozackie w polskiej historiografii przelomu XIX i XX w. // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. За редакцією Леоніда Зашкільняка. – Львів; Люблін, 1996. – С. 213–224; Stępnik A. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918. – Lublin, 1998. – S. 245–246.

працю Василя Герасимчука «Виговщина і гадяцький трактат» Мечислав Гавлік. Він дорікав авторові у політизації предмету дослідження, надмірному захопленні постаттю гетьмана Хмельницького та зробив висновок, що роботу написано «*cum ira et studio*»²⁸⁵.

Коліївщина

Інша контрверсійна проблема української та польської історіографії — гайдамаччина, на думку І. Франка, протягом тривалого часу була «вмісно затемнювана з різних боків — чи то ненавистю з одного, чи фальшивими доктринами з другого»²⁸⁶. Не прояснили ситуації й студії на зламі XIX–XX ст.: тогочасна українська історіографія проблеми, представлена, здебільшого студіями молодих галицьких істориків²⁸⁷, лише підступалася до завдання комплексного осмислення цього історичного явища. Та незважаючи на це, поряд із одностайним засудженням здійснюваного повсталими насилля, переважала думка про соціально-національну зумовленість їхнього виступу. Тож гайдамаків і коліїв показували як представників тривалої української визвольної традиції. Для прикладу наведемо уривок з «Ілюстрованої історії України» М. Грушевського: «[...] Симпатія української людности до гайдамацтва не була зовсім неоправданою, не вважаючи на всі прикмети грабіжництва, які виявляли часто гайдамацькі ватажки. Полякам се зісталося незрозумілим, що ми, давні і нинішні Українці, можемо бачити в гайдамаках щось більше ніж звичайнесеньких розбишак. Галицькі вороги українства прозвали нинішніх Українців гайдамаками, обвинувачуючи їх, що вони спочуювають старим гайдамакам»²⁸⁸.

---

²⁸⁵ Gawlik M.: Herasymczuk W. Wyhowszczyzna i hadiackij traktat // *Кwartalnik Historyczny*. – Lwów, 1912. – *Rocznik XXVI*. – S. 353–354.

²⁸⁶ Франко І.: Михайло Лозинський Гайдамаччина. Із історії народних рухів на Україні в XVIII–тім столітті. Львів, 1906. // *Записки НТШ*. – 1906. – Т. LXXI. – С. 209.

²⁸⁷ Шпитковський І. Матеріали до Коліївщини. V. Мемуар ржищівського тринітарія про Коліївщину // *Записки НТШ*. – 1908. – Т. LXXXIII. – С. 134–157; Шпитковський І. Матеріали до історії Коліївщини. VI. Мемуар Домініка Завроцького про Коліївщину // *Записки НТШ*. – 1910. – Т. CXVI. – С. 58–93; Т. XCVII. – С. 26–73.

²⁸⁸ Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ; Львів: Друкарня «С. В. Кульженко», 1913. – С. 449.

Вповні очікувано такому баченню українських рухів XVIII ст. опонували польські інтелектуали. При цьому в академічному середовищі домінувало переконання, що головними причинами виступів гайдамаків були російські впливи та діяльність фанатичної частини православного духовенства. Загалом же, в подіях 1768 р. польські історики вбачали одну з головних причин ослаблення Речі Посполитої, що зумовило її подальші поділи²⁸⁹.

Значно емоційнішою в своїх оцінках була польська публіцистика. Найбільш докладно феномен гайдамаччини проаналізував у двотомній праці неодноразово згадуваний Ф. Равіта-Ґавронський²⁹⁰. Насамперед, він цілковито відкинув виопуклювані українськими дослідниками соціально-економічні причини гайдамацького руху. Простежуючи генезу гайдамаччини від найдавніших часів, польський публіцист чи не найголовнішу причину гайдамацької сваволі вбачав у домінуванні варварського «туранського» елементу в українському генотипі, що нібито й зумовило надзвичайні людські жертви народного руху, котрі фантастично збільшувала польська література.

Власне концептуальне бачення гайдамаччини Ф. Равіта-Ґавронський виклав у передмові до праці. Оскільки в цьому баченні щільно переплелось бачення істориком не лише самої досліджуваної події, але й українців загалом, наведемо дещо довшу цитату: «У великому гайдамацькому рухові, котрий на правду протягом цілого століття нищив і заливав кров'ю власний край, я не віднайшов ані сліду «високих ідей», що могли би оживити нібито провідників того руху, але побачив натомість дикі інстинкти, що пхали до руйнації всього цивілізаційного доробку, нестриманість пристрастей без позитивної мети перед собою, релігійний фанатизм без християнського духу в глибині, цілковитий брак державного почуття та необмежену самоволю варварства, котре жило та

---

²⁸⁹ Rawita-Gawroński Fr.: Korduba M. Die Anfänge des ukrainischen Kosakenthums // *Quartalnik Historyczny*. – Lwów, 1912. – Rocznik XXVI. – S. 521–525.

²⁹⁰ Rawita-Gawroński Fr. *Historia ruchów hajdamackich (do r. 1770)*. – T. I. Ruina. – Lwów, 1899. – 269 s.; T. II. Koliszczynna. – Lwów, 1901. – 297 s.

твори́ло без політичного майбуття. Руське суспільство, оживлене найгіршими традиціями козаччини, виявилось нездатним до розуміння державної свободи; жорстоке в бажаннях, коли має перед собою надію на перемогу, та здатне до самоприниження в невільничій покорі, а навіть до продажності щоразу, коли відчуває над собою перевагу гноблюючої його сили. Позбавлене розумової та моральної культури — не беру до уваги одиниць, але маси — не вміє користати з державних прав з метою подальшого розвитку, також додамо непогамовану вроджену хіть — все це в будь-якій державі могло би стати дезорганізаційним началом. У державному співжитті Русі з Польщею навпереміну виявлялися дві моральні риси того суспільства: хитрість і хижачтво. Всі ці від'ємні риси посідала козаччина, та ще більше посилились і викривилися вони в гайдамаччині»²⁹¹. Власне, два томи праці й були відведені скрупульозному добиранню ілюстрацій до згаданих щойно тез.

Така дегуманізуюча українців оптика не могла залишитися без реакції українських дослідників. Тож на працю Ф. Равіти-Гавронського розлогою критичною рецензією відгукнувся С. Томашівський. Він, зокрема, зазначив, що поява цієї значної за обсягом книги про гайдамацькі рухи давала сподівання на узагальнення та критичне опрацювання всього накопиченого протягом століття матеріалу, котрий повинен був стати «точкою виходу для дальших студій». Та нажаль, твердить оглядач, рецензований двотомник не виправдав оптимістичних сподівань.

Насамперед, С. Томашівський з притиском зауважив, що всі українські дослідники одностайно засуджують масове кровопролиття, про яке свідчать численні джерела українського, польського та єврейського походження. Разом із тим, рецензент звертає увагу на хибність обраної автором рецензованої книги оціночної перспективи цієї трагедії українського Поділля. Йдеться про те, що Ф. Равіта-Гавронський виходить у своїх характеристиках виключно з «державницької рації», відмовляючи повсталим у будь-якій слухності їхньої

---

²⁹¹ Rawiła-Gawroński Fr. *Historia ruchów hajdamackich* (do r. 1770). – T. I. Ruina. – Lwów, 1899. – S. XVI-XVII.

спротиву. Натомість, твердить український оглядач, слід дотримуватися загальноприйнятої гуманістичної оптики, за якою будь-яке насильство — чи то державного, чи то повстанського кшталту — заслугове засудження.

Також, вказує С. Томашівський, польським колегам врешті слід усвідомити вину польської держави за вибухи масового невдоволення у середовищі своїх громадян. В такому випадку, пояснює український історик польському, народні виступи на Правобережжі постають органічною складовою загальноєвропейських селянських рухів, якими так багате було XVIII ст. Далі рецензент вказує на численні прорахунки історичної реконструкції Ф. Равіти-Гавронського, демонструючи подекуди дилетантське розуміння ним культури наукової праці. На закінчення, С. Томашівський концептуалізує українські народні рухи XVIII ст. з погляду українського історичного інтересу: «Остаточно головна вага характеру гайдамаччини лежить у козаччині і коли-б автор приглянувся сій без пристрасти, то був би назвав гайдамаччину конечним її наслідком, політичним і етичним нещастям, але таки природною боротьбою за волю, сим феніксом у стремліннях одиниці і народів. І козаччина і гайдамаччина мала фатальні наслідки, економічні, політичні і культурні більші ще для України, ніж для Польщі, в тім цілий їх трагізм. А се заслугоє більше симпатії для них аніж се видно у автора. Взагалі ж праця д. Гавронського, попри деякі свої добрі сторони, належить до ряду сих історичних творів, яких читанне чинить суспільности більше шкоди ніж дає пожитку, без огляду на те, хто їх писав, Українець, Поляк чи Москаль»²⁹².

«Національне відродження» XIX ст.

Якщо в обговоренні реконструйованих вище історичних подій тон у дискусії задавали все-таки науковці, здебільшого залишаючи публіцистам роботу над аксіологічним забарвленням знакових явищ польсько-українських взаємин, то при осмисленні феномену українського відродження XIX ст.

---

²⁹² Томашівський С.: Rawita-Gawroński Fr. *Historia ruchów hajdamackich (w. XVIII)*. – Lwów, 1899. – Т. I. – 269 s.; Т. II. – 297 s.; [2-ге вид.]: 1901. // *Записки НТШ*. – 1901. – Т. XLI. – С. 19-20.

ситуація кардинально змінилася. Осмислення недавнього минулого (в межах одного-двох поколінь) та сьогодення українського національного життя відбувалося насамперед на сторінках періодичних видань, головно галицьких, лише згодом здобуваючись на якусь більш відсторонену, в емоційному сенсі, рефлексію в аналітичних працях. Загадану особливість демонструвала й логіка аргументації сторін. Тут можемо говорити про певну обернену перспективу: виклики сучасності структурували історичний дискурс, а минуле перетворювалося на багате сховище потрібних для полеміки аргументів — і їх ніколи не бракувало, попри здебільшу взаємовиключність позицій сторін.

І. Франко, один із найкращих тогочасних знавців українського XIX століття, авторитетно зазначав, що «історія найновіших часів у нас найбільше занедбана»²⁹³. Окрім самого І. Франка та О. Терлецького²⁹⁴, проблеми національного минулого XIX ст. скільки-небудь комплексно вивчав лише вихованець львівської школи Іван Кревецький²⁹⁵. Українські дослідники показували національне відродження як процес органічний, історично зумовлений, неодмінно нав'язуючи до феномену пожвавлення національних рухів у Європі під впливом «Весни народів».

---

²⁹³ І. Франко наголосив, що «навіть люди, на перший погляд компетентні, фахові історики, виголошують о найновіших часах найближчої нам історії погляди, котрі попросту встидно слухати». Див.: Франко І. Півстоліття. Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890 // Зібрання творів: у 50 т. – Т. 46. – Кн. 2. – К., 1986. – С. 7.

²⁹⁴ Про О. Терлецького докладно див.: Франко І. Д(октор) Остап Телецький. Спомини і матеріяли // Записки НТШ. – 1902. – Т. I. – С. 1–64; Пронюк Є. Остап Терлецький в ідейній боротьбі в Галичині 70-х років XIX століття. – К.: Укр. Центр духов. культури, 2006. – 256 с.

²⁹⁵ Кревецький І. Оборонна організація руських селян на галицько-угорським пограниччю в 1848–1849 // Записки НТШ. – 1905. – Т. LXIII. – С. 1–26; Т. LXIV. – С. 27–58; Його ж. Цуцилівська тривога в 1848 р. Причинки до останніх днів панщини в Галичині // Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському ... – Львів, 1906. – С. 446–482; Його ж. З виборчого руху у східній Галичині в 1848 р. (Вибір Івана Капуцака) // Записки НТШ. – 1906. – Т. LXX. – С. 73–85; Його ж. Аграрні страйки і бойкоти у східній Галичині в 1848–1849 рр. До історії боротьби за суспільно-економічне визволене українських мас у східній Галичині. – Львів, 1906. – 23 с.; Його ж. Помічні дні. Причинки до історії панщини в Галичині в XIX в. // Записки НТШ. – 1907. – Т. LXXVII. – С. 143–155; Його ж. До психології 1848 року Справа Ст[ефана] Гошовського // Записки НТШ. – 1909. – Т. XC. – С. 137–157; Його ж. Баталіон руських гірських стрільців. 1849–1850 // Записки НТШ. – 1912. – Т. CVII. – С. 52–72; Його ж. Проби організованя руських національних гвардій у Галичині 1848–1849 // Записки НТШ. – 1913. – Т. CXIII. – С. 77–146.

Натомість, на зламі XIX-XX ст. у середовищі польських обсерваторів українського життя почала домінувати дискримінаційна стосовно українства оптика як явища винятково штучного, вигаданого та фінансованого численними історичними ворогами Польщі (найчастіше, звісно, згадувалися Австрія, Росія та Пруссія) для її перманентного ослаблення. Як з'ясувала Оксана Руда²⁹⁶, польські оглядачі, загалом визнаючи національні права українців, цілковито заперечували можливість (а головне — потрібність!) створення ними власної незалежної держави²⁹⁷. Протягом останніх десятиліть XIX ст. більша частина польських інтелектуалів стала на позиції безоглядно критичного сприйняття поступу українського національного життя. Схильна до діалогу частина польського суспільства намагалася переконати українців у нерациональності зусиль з плекання рідної культури, в душі «ягеллонської» ідеї твердячи, що Русь і Польща одвічно були складовими однієї багатонаціональної держави, тож так має бути й у майбутньому²⁹⁸. Полемічне протистояння значно радикалізували польсько-українські заворушення у Львівському університеті, часті сеймові обструкції, а особливо вбивство Мирославом Січинським намісника Галичини графа Анджея Потоцького в квітні 1908 р. Від того часу коло симпатиків ідеї рівноправного міжнаціонального діалогу в польському суспільстві помітно звузилося.

В цілому ж, польським оглядачам українського національного руху бракувало мотивації осмислити українське відродження як багатогранний соціокультурний феномен у всіх його складових. При цьому найбільш активними інтерпретаторами тогочасних українсько-польських взаємин стали прихильники політичної ідеології ендеків (приміром,

---

²⁹⁶ Руда О. В. Висвітлення українського національного відродження XIX ст. у працях польських істориків м. Львова зламу XIX-XX ст. // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / Pod redakcją Jerzego Maternickiego, Leonida Zaskilniaka.* – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – Т. III – S. 257-269.

²⁹⁷ Feldman W. *Dzieje polskiej myśli politycznej 1864–1914.* – Warszawa: Instytut Badania Najnowszej Historii Polskiej, 1933. – S. 358–363

²⁹⁸ Демкович–Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі // *Український Вільний Університет. Серія: монографії. Ч. 13 / 3 передмовою В.Янева.* – Мюнхен, 1969. – С. 28.

В. Собеський²⁹⁹, Ф. Конечни³⁰⁰, Ф. Равіта-Гавронський³⁰¹ та ін.). Власне в їхніх текстах зазвичай подибуємо зневажливу профанацію природних національно-культурних вимог українців. Це, звісно, не могло сприяти налагодженню рівноправного діалогу.

Вповні очікувано, що українські публіцисти, віддзеркалюючи емоційність опонентів, підважували таку інтерпретацію здобутків і вимог тогочасного українства. Довголітній співробітник польських часописів І. Франко, приміром, закидав представникам правлячих галицьких кіл нездатність згенерувати скільки-небудь придатну альтернативу дискримінаційного стосовно українців дискурсу. Український письменник також наголошував на потребі відмовитися від узвичаєної імперської оптики погляду на українство як на банальну «внутрішню проблему» поляків, радив дослухатися до логіки вимог і потреб одвічних сусідів, закликав зробити, врешті, важливу для майбутніх поколінь працю — усвідомити заподіяні сусідові кривди. «Не дурімо себе що до натури наших обопільних відносин! Вони ніколи не були поемою, іділлею, добровільним союзом «wolnych z wolnymi, równych z równymi», — наголошував І. Франко. — Чи можуть Поляки викинути сю ілюзію з багатого репертуару своїх національних ілюзій? Чи можуть признати раз по щирості, що се була довговікова боротьба невільних і нерівних і що вони, сильніші і вільніші, все і всюди витягали з того воєнного стану всі консеквенції, які тільки були в їх можности, на нашу некористь? Той з поміж них, хто щиро і вповні свідомо признає се, буде нашим першим певним союзником у праці над розумнішим і гуманнішим уладженнем русько-польських відносин»³⁰².

---

²⁹⁹ Sobieski W. Szkice historyczne. – Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa; Kraków: G. Gebethner i Spółka, 1904. – 316 s.

³⁰⁰ Koneczny F. Czy można dogodzić Rusiną // Świat słowiański. – 1907. – R. 3. – T. 2. – № 36. – S. 403–407.

³⁰¹ Rawita-Gawroński F. Sprzedaż Królestwa i Rusini // Rzeczpospolita. – 1909. – 29 maja. – № 11. – S. 135–136.

³⁰² Франко І.Я. Русько-польська згода і українсько-польське братанє // Літературно-науковий вісник. – 1905. – Р. 9. – Т. 33. – С. 159.

Чи не найбільш системно до проблеми загострення на початку століття хронічного польсько-українського непорозуміння підійшов у своїй публіцистиці М. Грушевський³⁰³. У низці праць, друкованих у галицьких, наддніпрянських і петербурзьких виданнях, він намагався переконати західних сусідів у непоправній шкоді плекання в суспільстві імперських ілюзій відновлення Речі Посполитої в кордонах 1772 р. з давно забутими традиціями та архаїчним укладом співжиття всіх народів³⁰⁴. Досконало знаючи генезу міжнаціонального протистояння в Галичині, М. Грушевський відстоював право українців на рівноправне з поляками управління краєм, численними історичними прикладами аргументував зрілість культурних і політичних домагань співвітчизників.

Оцінюючи характер польсько-українських взаємин, учений зазначав, що в умовах конституційної держави, якою була Австро-Угорщина, саме «Галичина стала пробним каменем для польсько-українських відносин». Система управління краєм, що склалася в XIX ст., в усьому суперечила національним інтересам українського населення. Завоювавши довір'я центрального австрійського уряду, польські шляхетські кола отримали Галичину у своє повне і безконтрольне владарювання, надалі користаючи з вироблених століттями практик національного, економічного та культурного визиску. Зазвичай апелюючи до минулого, М. Грушевський неодноразово закликав польську інтелігенцію позбутися цього тягара «історичної Польщі»,

---

³⁰³ Тельвак В. Громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського в Галичині в оцінках сучасників // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. – Lublin, 2016. – Vol. LXXI. – S. 65-88.*

³⁰⁴ Див. напр.: Грушевський М. В справі доступу на Львівський університет // Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т. 2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907-1914)». – С. 482–483; Його ж. Галичина і Україна // Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 376–382; Його ж. Із польсько-українських стосунків Галичини (Кілька ілюстрацій до питання: автономія обласна чи національно-територіальна) // Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 485–527; Його ж. Листи з над Полтви. Лист третій // Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 161–187.

усвідомивши потребу налагодження рівноправного міжнаціонального діалогу. Передбачаючи скептичне з боку польських інтелектуалів ставлення до своїх пропозицій, учений писав: «Мої слова, ймовірно, для багатьох прозвучать різко й неприємно, й мені самому тяжко казати про це. Але я мусив був виконати обов'язок історика й громадянина того краю, про який мова, у вирішальний момент його історії. І я хотів би вірити, що мої слова знайдуть співчутливий відгук у тих елементах польського суспільства, яким чужий національний шовінізм і які усвідомлюють свої обов'язки перед згаданими мною народними масами, які їх виховали»³⁰⁵.

* * *

Підсумовуючи згадані вище історіографічні та публіцистичні баталії, відзначимо, що у властивому розумінні цього слова, дискусії, як зацікавленого обміну думками, між українськими та польськими істориками на зламі XIX-XX ст. так і не відбулося. Адже жодна зі сторін не захотіла визнати ані найменшої рації опоненту, щонайбільше погоджуючись з другорядних фахових питань. Тож реконструйовані історіографічні суперечки можна радше назвати процесом взаємного цивілізаційного «іншування», акцентованого на ментальній нездатності опонента зрозуміти світ власних цінностей. Особливо гострою ця полеміка стала напередодні Першої світової війни: політики в ній віднаходили необхідні історичні аргументи в перманентній полеміці з опонентами; натомість учені, відчуваючи підвищену зацікавленість суспільства генезою міжнаціонального протистояння, намагалися якнайдалі в минуле сягнути за його витокami та віднайти відповіді на непрості виклики сьогодення. На жаль, сторони так і не дійшли консенсусу, адже сама постава тогочасних національних еліт його практично унеможливлювала. Як відомо, це мало наслідком численні трагічні події міжнаціонального протистояння в першій половині минулого століття.

---

³⁰⁵ Грушевський М. Із польсько-українських стосунків Галичини // Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 526.

Насамкінець, попри деяке зрозуміле спрощення, звернемо увагу на подібність змальованої ситуації столітньої давнини сучасному стану українсько-польського діалогу. Як і тоді, сьогодні непрості питання минулого вкотре стали розмінною картою в грі політичних амбітників. Тож дуже не хочеться щоб популярна Гегелева сентенція про виховну безпорадність історії вкотре довела свою слушність на непоправну шкоду обом нашим народам.

2.3. Образ України і українців у польській історіографії міжвоєнного часу

Міжвоєнний період став для польського народу часом значних перетворень. Було відновлено незалежність польської держави втраченої понад століття тому. За період іноземного панування поляки пережили формування власної модерної нації і вже у ХХ ст. вступили із сформованою національною ідентичністю та ідеологією, доволі монолітною самобутньою культурою. Польська держава була метою існування значної частини народу. У боротьбу за неї ставали покоління поляків ще з кінця ХVІІІ ст. Відродження Речі Посполитої стало як завершенням їх національно-визвольних змагань, так і початком нових політичних перспектив. В цей час на світогляд поляків значно впливали погляди сформовані у бездержавний період та ідеї, що сягали своїм корінням ще І Речі Посполитої. У ХІХ — на початку ХХ ст. в значній мірі відбувся перехід від станової ідеології до національного егалітаризму. Концепції націоналізму конкурували із ідеями рівноправної співпраці з іншими народами, що перебувають під загрозою імперської агресії. З іншої сторони в історії І Речі Посполитої поляки почали шукати зразки для втілення у життя нової Польщі. Значна частина населення мріяла про відродження польського «моцарства» «від моря до моря», яке б об'єднало під своїм пануванням різні народи Центральної та Східної Європи. Також серед поляків проявлявся смуток за «старими добрими часами» — оспіваним у культурі епохи романтизму періодом шляхетського сарматизму, де панувала честь, слава, свобода, військові звитяги та аристократична розкіш. Поєднання таких ідей

часто породжувало відчуття національної винятковості, месіанізму чи шовінізму. Втім, реалії існування у світі після I Світової війни заставляли переоцінювати усталені світоглядні конструкції та шукати нових методів розв'язання сучасних викликів епохи.

Перед важливими проблемами постала у міжвоєнний період і польська історична наука, яка у значній мірі балансувала між науковими концепціями, які були розроблені ще у бездержавний період та новими історіографічними ідеями. Так, великий вплив на історіописання мали ідеї романтичної та неоромантичної історіографії із їх глорифікацією минулого для «зміцнення сердець». З цих позицій історія повинна була слугувати практичній меті виховання молодих поколінь у патріотичних традиціях та підготовки їх до боротьби за незалежність. У таких обставинах історична нарація часто була переповнена історичними міфами та стереотипами. У значному зв'язку із такою історіографією перебувала школа т.зв. «історичного оптимізму», що появилася ще у кінці XIX ст. Її представники бачили польський народ втіленням різноманітних позитивних рис, а його невдачі та чужоземне поневолення вважали лише наслідком грубої зовнішньої агресії та підступних інтриг іноземних держав. Їй намагалась протистояти Краківська школа «історичного песимізму», що закликала поляків до критичного погляду на самих себе задля виявлення вад, що спричинили падіння I Речі Посполитої, та роботи над помилками минулого. Такі погляди намагались реанімувати в 1930-х роках окремі вчені уже молодшого покоління. Втім, на хвилі патріотизму початку XX ст. та в період відбудови польської державності прихильників цих ідей часто звинувачували у відсутності патріотизму та цькували як ворогів власного народу.

Значний вплив на усе ідейне життя II Речі Посполитої чинили ідеологічні концепції провідних політичних рухів того часу — націонал-демократів та прихильників маршала Ю. Пілсудського. Націонал-демократи, або скорочено ендеки, відстоювали ідеї побудови унітарної польської держави в етнічних межах (включаючи у їх склад також і значні українські,

білоруські та литовські території уважаючи їх «етнічно-польськими»), національної асиміляції етнічних меншин, притримувались націоналістичної консервативної ідеології та католицького традиціоналізму. Українців здебільшого розглядали як внутрішніх ворогів, що повинні підпорядкуватись волі польської більшості і поступово розчинитись у польському населенні. Виступали проти будь-яких поступок та угод з національними меншинами, вважаючи такі кроки проявами слабкості, що заохочують до бунту. Прихильники політичного табору Ю. Пілсудського, що з 1926 р. сформували правлячий режим санації, в більшості притримувались ідей федералізму. Вони пропагували т.зв. «теорію міжмор'я» — об'єднання народів на просторах між Балтійським та Чорним морями у єдину федеративну державу де поляки відіграватимуть провідну роль. У національному питанні дотримувались ідеї «громадянської асиміляції» при якій представники меншин можуть зберігати власну етнічну ідентичність, але стати частиною польської політичної нації та патріотами Польщі. З цією метою прихильники Пілсудського виступали за налагодження консенсусу із національними меншинами задля спільної розбудови держави. Втім, поступово правлячий табір санації еволюціонував у напрямку консерватизму та націоналізму, особливо таке його зближення із позиціями ендеків відбулось після смерті Пілсудського в 1935 році.

У польській історичній науці міжвоєнного періоду чільне місце серед дослідницьких зацікавлень посідала проблема витоків польської державності та перших періодів її становлення. З відновленням незалежності питання генези польського народу та його об'єднання в єдиний політичний організм було надзвичайно важливим для формування основ нової національної ідеї. Такими ж актуальними у свідомості поляків бачились і проблеми політичної історії першої польської держави, що в майбутньому визначили головні вектори розвитку народу та заклали підвалини його ідентичності. У цьому контексті принциповими для істориків стали проблеми відносин середньовічної польської держави з її

сусідами, зокрема з потужним східним сусідом — Київською Руссю. Самі ж реконструйовані події минулого дослідники часто намагались екстраполювати на наступні епохи та сучасні їм реалії політичного й суспільного життя. Так, у відносинах держави П'ястів з Руссю вбачали витоки вироблення моделей поведінки у стосунках з українським та російським народами. При цьому намагались не тільки виявити генезу розбіжностей цих народів, але й віднайти моменти, що зближували б їх. Також, досліджуючи процеси розвитку середньовічної Польщі і Русі, історики намагалися простежити тенденції їх пізнішої політичної, суспільної та культурної еволюції.

Історики різних епох намагалися відшукати початки політичного життя на теренах Польщі і віднайти достовірні історичні факти, котрі б стосувалися державного будівництва на її землях. Розглядаючи процес появи державності, вчені вдавалися до пошуку аналогій з такими ж процесами в інших народів, що дозволяло зрозуміти різні сторони цього складного явища. Найбільш доречними вважалися порівняння процесів, що відбувались у середовищі лехітських племен, з державотворчими процесами в середовищі східно- та західнослов'янських груп. Це було викликано їх культурною близькістю та перебуванням на подібній стадії культурного розвитку. Такими об'єктами порівняння для польських істориків виступали Великоморавська, а пізніше чеська держави, союзи полабських і поморських племен та Київська Русь. Останні також були і найближчими сусідами ранньої польської держави, здійснюючи на неї безпосередній вплив.

Порівнюючи початки державного будівництва на теренах Польщі із такими ж процесами у інших слов'янських народів, польські дослідники обговорювали проблему можливого привнесення державного устрою на їх землі ззовні. Ще з кінця XVIII ст. в європейській історичній науці були популярними концепції, що пов'язували державотворчі процеси з фактом зовнішнього завоювання. Так ще у середині XIX ст. польський історик Кароль Шайноха у праці «Лехітський початок Польщі» намагався відшукати факти зовнішнього привнесення політичного устрою на польські землі. Таким чином дослідник

хотів запровадити у польській історіографії ідеї «норманської теорії» вважаючи засновниками польської держави плем'я лехітів, що, на його думку, було норманським за походженням. Самі ж початки «теорії завоювання» у польській історичній науці заклав у другій половині XVIII ст. Адам Нарушевич. Дослідник виводив генезу суспільного устрою та державної влади на польських землях з їх завоювання давніми слов'янськими племенами, що походили від сарматів. Такі ідеї мали своє коріння в теоріях сарматизму популярних у колах польської шляхти ще з XVII ст., яка виводила себе від сарматських племен, а інші, нижчі групи населення, від менш «аристократичного» тубільного населення. У новітній польській історичній науці багато дослідників виступило проти норманізму. У ході боротьби проти нього вони вдавались до порівнянь із подіями на теренах Русі. Так О. Халецький, порівнюючи державотворчі процеси в Польщі та на Русі, бачив відмінність шляхів появи їх державного устрою. На його думку, Польща, будучи ізольованою від безпосередніх зіткнень з потужними германськими та азійськими народами, сама проходила еволюційний розвиток племінного устрою та поступового завоювання одних племен іншими. Натомість східнослов'янські племена, перебуваючи у ворожому сусідстві, об'єдналися на чолі з норманськими завойовниками у велику державу. Саме з їх допомогою східні слов'яни змогли «розширити свою експансію та колонізацію на схід»³⁰⁶.

До питання генези польської та руської держав у подібному ключі підходив і Вацлав Собеський. Виступаючи проти поодиноких спроб побачити в засновнику Держави П'ястів — Мешку I — нормана, він підмітив значні відмінності в процесах заснування держави і об'єднання слов'янських племен у Польську та Руську держави. Дослідник наголошував на існуванні глибокої традиції контактів населення майбутньої Руської держави зі скандинавами та на активній експансії останніх на її терени, що не прослідковується на теренах Польщі. На його думку, саме нормани, завоювавши Русь, стали її

---

³⁰⁶ Halecki O. *Historia Polski*. – Lublin; Londyn: Towarzystwo Naukowe KUL. Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1992. – S.17–18.

володарями і заснували її державність³⁰⁷. Такий же хід розвитку державотворчих процесів на Русі бачив і Владислав Смоленський, що акцентував на іноземному впливі на початок політичного об'єднання східнослов'янських племен³⁰⁸.

Також й інші польські історики міжвоєнного періоду були одностайними у своїй прихильності «норманській теорії» походження Русі. Найбільшим симпатиком цих ідей був дослідник історії українських земель Ф. Равіта-Гавронський. Відстоюючи позиції теорії завоювання, вчений розглядав норманську Державу Рюриковичів як інструмент підкорення та визиску. Але водночас вважав її «необхідним злом», що привнесло політичну організацію та культурне піднесення роз'єднаним і слабозвинутим східнослов'янським племенам. На його думку, «вся організація влади опиралася на принципах, що мали своєю ціллю надати учиненому насильству характеру джерела доходів»³⁰⁹. Особливо гостро Ф. Равіта-Гавронський вступив у дискусію з прихильниками «антинорманізму», передусім з В. Антоновичем та М. Грушевським. Вважаючи їхні погляди ненауковими та безпідставними дослідник називав їх «анти-Несторівцями», намагаючись підкреслити цим розбіжність їх поглядів зі свідченнями джерел. Також він вважав «напівфантастичною» можливість існування донорманської державної організації на Русі. Погляди ж М. Грушевського щодо співвідношення норманського та слов'янського факторів у творенні Русі, він вважав тенденційними³¹⁰.

Інший видатний польський історик М. Бобжинський також відзначав факт заснування держави на Русі скандинавськими завойовниками, що привнесли на її терени своє військово-управління. Втім, такий шлях державотворення він вважав одним з найбільш плідних, адже іноземці «були активніші в політичному житті і не мали такої незгоди і замишування до

---

³⁰⁷ Sobieski W. Dzieje Polski. T. 1. Do roku 1696. – Warszawa: Wydawnictwo Zorza, 1938. – S.31.

³⁰⁸ Smoleński W. Dzieje narodu polskiego. – Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź: Nakładem Gebethnera i Wolffa, 1921. – S.18.

³⁰⁹ Rawita-Gawroński F. Ustrój państwowo-społeczny Rusi w XI i XII w. W zarysie. – Lwów: Jakubowski i Zaburowicz, 1896. – S.11.

³¹⁰ Rawita-Gawroński F. Ustrój państwowo-społeczny Rusi w XI i XII w. – S.3

свободи»³¹¹. Але з іншої сторони історик відзначав активну участь у державотворчих процесах і місцевого елемента. На його думку нормани, будучи малочисельними, змогли здійснити масштабні завоювання на просторах Східної Європи лише завдяки включенню у свої шереги слов'ян. Але цим вони ослабили свою етнічну окремішність і швидко асимілювались.

У факті норманського завоювання бачив початок привнесення політичного устрою у середовище східних слов'ян і Ф. Конечний. Але, на відміну від інших дослідників, він відстоював ідею щодо несвідомого оформлення варягами своєї держави у Подніпров'ї. Скандинавські завойовники, на його думку, не бажали заснувати у Східній Європі свою державу, а лише бачили у ній плацдарм для походів на Візантію та створення держави на Балканах. Сам ж привнесений ними устрій був покликаний не встановити управління підкореними землями, а лише з метою «накладення данини, що забезпечила б їм [варягам. — Г.Т.] життя чужим коштом»³¹². У своїх дослідженнях генези руської державності Ф. Конечний дійшов висновку щодо неоднорідності іноетнічних впливів на політичну організацію східнослов'янських племен. На його думку, поштовх до політичного життя східним слов'янам надали вірмени та араби, що за посередництва хазар включили терени майбутньої Русі в орбіту міжнародної торгівлі. Зокрема, як вважав історик, хазари першими відкрили шлях по Дніпру і заснували торговий осередок на його березі — Київ. І лише пізніше, в ході торгових воєн, їх усунули з цих місць конкуренти — варяги. Подібні погляди відстоював і А. Шельонговський, який наголошував на існуванні двох окремих осередків державотворення — на півночі з нтрами в Ладозі та Новгороді, і на півдні — в Києві. Південний політичний центр перебував під великим впливом «тюрків-хазар» і лише пізніше був підкорений норманами з Новгорода³¹³.

---

³¹¹ Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. – Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1927. – Т.1. – С. 41.

³¹² Koneczny F. Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów. – Poznań; Lwów; Lublin; Łódź: Wydawnictwo M.Arcta w Warszawie, 1921. – С. 10-11.

³¹³ Szelański A. Historia Powszechna. – Warszawa: M.Arct, 1936. – С.255-256.

Одностайність польських істориків у прихильності до ідей «норманізму» зумовлювалася політичними концепціями та стереотипами, що сформувались у польському суспільстві. В їх основі лежала ідея про нездатність українського народу до свідомої політичної діяльності та самостійного державотворення. Заперечуючи існування української державної традиції в минулому, польські дослідники відмовляли українцям у необхідності власної держави в майбутньому. Зараховуючи український народ до «неісторичних», вони бачили його лише частиною створеної польським народом держави, як зрілим суб'єктом державотворення.

Порівнюючи державотворчі процеси на теренах Польщі та Русі, польські дослідники звертали особливу увагу на чинники, що сприяли розбудові держави. Основний такий стимул динамічного розвитку Русі вони пов'язували з активним розвитком торгівлі. Так, С. Закшевський зазначав, що головним завданням, яке покладалося на руську державу її володарями, було створення сприятливих умов для розвитку торгівлі. На організацію торговельної мережі були спрямовані усі зусилля влади на Русі. Економічна вигода від збору данини і збуту товарів на іноземних ринках була їхньою першочерговою ціллю. А. Шельонговський також вважав, що руська «державна та династія були військово-купецькою організацією й існували лише доти, доки існували міцні військові та купецькі чинники, що покликали їх до життя»³¹⁴.

Глибокий аналіз ролі міжнародної торгівлі як чинника політичної розбудови держави Рюриковичів провів Ф. Конечний. Саме торгові верстви, на його думку, були провідниками політичного й цивілізаційного розвитку регіону — «не землероб, але купець залишив тут свій історичний слід»³¹⁵. У ході боротьби з Візантією за контроль над торговельними шляхами варяги та східні слов'яни відкрили для себе шляхи торгівлі в Західну та Центральну Європу. Так, князь Святослав, утвердившись на Балканах, намагався закріпити за

---

³¹⁴ Там само. – С. 453.

³¹⁵ Koneczny F. Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów. – S. 4.

русами торговий шлях по Дунаю. Але поразка у війні відсунула в часі налагодження західної торгівлі. Продовжив боротьбу за відкриття торгових шляхів у Європу Володимир Великий. Саме з цією метою були завойовані Червенські городи та засновані нові торгово-військові осередки на підкорених західних землях, такі як Володимир (Волинський). Ці ідеї знайшли продовження в дослідженнях С. Закшевського. Причину завоювання Червенських городів він бачив у перекритті печенігами шляху по Дніпру. І тому, не маючи змоги здолати нового степового ворога, руси намагались «обігнути» його володіння і вести торгівлю з Візантією з теренів майбутньої Галичини³¹⁶.

У зв'язку з проблемою приєднання Червенських городів до держави Рюриківичів С. Закшевський порушив низку важливих питань внутрішнього розвитку Давньої Русі. На думку історика, саме з часу західних завоювань Володимира починаються важливі зміни у внутрішніх міжнаціональних та політичних відносинах на Русі. Своїми західними військовими походами Володимир розпочав курс на примирення з Візантією і відмовляв варягів від їхніх планів експансії на Балкани. Відтоді розпочинається певне охолодження в стосунках між Володимиром і скандинавами. Історик надзвичайно високо оцінював здобутки, які приніс для Русі династичний шлюб Володимира і візантійської принцеси Анни. Головними з них він вважав значні торговельні привілеї і можливість обмеження впливу варягів, військові контингенти яких в значній мірі перейшли на візантійську службу³¹⁷. Проблемою ослаблення варязьких впливів на Русі цікавився також Ф. Конечний. У своїх дослідженнях історик визначив хронологічну межу кінця «Варязької Русі». Її він пов'язував з останнім походом русів на Царгород 1043 р., коли на Русь прибула остання військова дружина зі скандинавів. Із завершенням військових походів на Візантію закінчується й еміграція варягів на Русь, для яких вона

---

³¹⁶ Zakrzewski S. Bolesław Chrobry Wielki. – Lwów; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich. – S. 246.

³¹⁷ Historia polityczna Polski. Część I. Wieki średnie. – Warszawa; Lublin; Łódź; Kraków; New York: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności. Skład Główny Księgarni Gebethner i Wolff, 1922. – S.39-40.

перестає бути заманливим «шляхом до Греції»³¹⁸. Так розпочинається період слов'янзації Давньоруської держави.

У новій політичній ситуації, що склалась в умовах II Речі Посполитої, необхідним виступав пошук міжнаціонального консенсусу між поляками та українцями як найбільшою національною меншиною у відновленій польській державі та врегулювання багатьох спірних питань у відносинах обох народів, що склались протягом багатьох століть історії складних стосунків. Саме тому важливими для польських істориків були дослідження джерел конфлікту обох народів. Польська історична наука таку центральну точку розходжень поляків та українців вбачала в конфесійному питанні. Для багатьох дослідників прийняття Руссю християнства з Константинополя стало фактором, що став основою для всіх наступних культурних та національних розбіжностей польського та руського, а пізніше й українського, народів. Конфесійні відмінності сприймалися польськими елітами як головна перешкода на шляху пізнішого злиття польського та українського народів у єдину націю Першої, а згодом і Другої Речі Посполитої. Так, В. Собеський³¹⁹ та О. Халецький³²⁰ вважали прийняття на Русі «східного обряду» джерелом цивілізаційних розходжень і міжнаціонального конфлікту між поляками та «русинами».

Власну версію прийняття християнства на Русі представив у своїх працях Ф. Конечний. Він вважав, що в період русько-візантійських воєн імператор сам вислав у Київ посольство з пропозицією миру і руки принцеси Анни. Але Володимир не бажав приймати християнство і здійснив похід на грецькі володіння в Криму. Поразка у кампанії проти Корсуня змусила Володимира прийняти попередні умови Візантії й охреститись. На відміну від В. Собеського та О. Халецького, Ф. Конечний заперечував релігійне обґрунтування конфлікту Русі і Польщі фактом прийняття християнства із Константинополя. Дослідник підкреслював, що Володимир хрестився у «єдиній

---

³¹⁸ Koneczny F. Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów. – S.9.

³¹⁹ Sobieski W. Dzieje Polski. – T. 1. Do roku 1696. – S.37.

³²⁰ Halecki O. Historia Polski. – S.24.

грецько-католицькій церкві», тому що це відбулось задовго до Великої схизми 1054 р. Активними були і стосунки Володимира Великого з католицьким Заходом, зокрема з Папою Римським, а сама нова дружина князя Анна була сестрою імператриці Теофанії, дружини Оттона I, що зближувало Русь зі Священною Римською імперією. Також стикалися східний і західний церковний обряди і на теренах Русі через активну місіонерську діяльність католицтва.³²¹

С. Закшевський початок конфлікту католицької Польщі і православної Русі бачив уже в часах наступника Володимира Великого — Святополка. Саме за його панування, що вирізнялося симпатією до Заходу, а зокрема до Польщі, католицька церква проводила активну проповідницьку діяльність на теренах Давньоруської держави³²². Це призвело до конфлікту з православним духовенством, що бачило загрозу своїм впливам з боку католиків. Ця ворожість поширилась і на їхнього покровителя — Святополка, якого монахи-літописці назвали «Окаянним» не через убивство братів, а через його відступ від православ'я. Саме відтоді веде свій початок ідентифікація «латинників» з «ляхами», що навіть вилилось у зображенні київськими монахами в XI ст. диявола в образі «ляха».

З проблемою генези протистояння Польщі та Русі була пов'язана історія «східної політики» Болеслава I Хороброго. В історичній свідомості польського суспільства період його панування розглядався як початок виходу польської держави на міжнародну арену та її боротьби за роль регіонального лідера в Центральній та Східній Європі. Так, О. Халецький зазначав, що саме Болеслав I, як творець «справді європейської за розмірами концепції побудови держави», поставив у центрі своїх зацікавлень «східну проблему»³²³. Натомість прихильник «західної» орієнтації М. Бобжинський, хоча й оцінив територіальні і торгові здобутки Болеслава, все ж критично поставився до його східної політики, що «відвертала увагу

---

³²¹ Koneczny F. Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów. – S.7.

³²² Zakrzewski S. Bolesław Chrobry Wielki. – S.224.

³²³ Halecki O. Historia Polski. – S. 24.

народу від західних справ, до яких треба було прикласти всіх сил»³²⁴. Самі ж діяння Болеслава Хороброго на Сході у свідомості польського суспільства нерідко слугували моделлю поведінки щодо східних сусідів для всіх наступних поколінь поляків. Також історичні міфи, що виростили на їхньому ґрунті, часто закладались в основу експансивної стосовно колишньої Русі ідеології та формували бачення України як «свйщини». В. Смоленський, підкреслюючи розміри держави Болеслава Хороброго, згадав легенду, що оповідала про наказ польського князя встановити пограничні стовпи польської держави на березі Дніпра³²⁵. Такі приклади мали слугувати вихованню в молодого покоління поляків відчуття патріотизму та водночас формувати візію Польщі як регіонального лідера, що має історичне право на володіння землями до Дніпра.

Проблеми історії Давньоруської держави посідали вагоме місце серед зацікавлень польських істориків. Така увага дослідників зумовлювалася новими політичними обставинами, що склалися в період існування II Речі Посполитої. У відновленій польській державі особливо гостро постала необхідність вироблення проектів розбудови держави на новій національній ідеї. Останнє зумовило неабиякий інтерес до питань витоків польської державності та народу. Досліджуючи їх, науковці зіткнулися з потребою порівняння процесів, що відбувалися на теренах Польщі, з їхніми аналогами в сусідній Давньоруській державі. Аналізуючи відмінності у державотворенні, польські історики схилилися до ідей привнесення на Русь політичного устрою ззовні через норманське завоювання. Значною мірою такий підхід зумовлювався побутуванням погляду на український народ, як нездатного до самостійного державотворення. Також, перебуваючи під впливом політичної кон'юнктури, дослідники доводили існування глибокого розколу між руською державою та суспільством, що повинно було показати генезу пізнішої появи деспотичної Російської імперії і тоталітарного Радянського Союзу. Відносини між

---

³²⁴ Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. – Т.1. – S.75.

³²⁵ Smoleński W. Historia Polski. Wykłady popularne. – Warszawa: G. Gebethner i spółka, 1924. – S.31.

державами П'ястів та Рюриковичів розглядалися крізь призму «західної» та «східної» історіографічних орієнтацій. Так, прихильники першої бачили в руській політиці польських володарів відхід від життєвоважливих західноєвропейських пріоритетів. Натомість прибічники другої розглядали її початком територіальної експансії на схід та становлення моделей позиціонування Польщі як регіонального лідера в Східній Європі. У подіях минулого польські дослідники також намагалися відшукати джерело оновлення взаємин з українським народом, що було особливо актуальним для реалій II Речі Посполитої з її проблемами у сфері міжнаціональних стосунків. Фактами минулого намагалися підтвердити польське «історичне право» на володіння Галичиною та Волинною, а подекуди і всією Правобережною Україною. З іншого боку, досліджувалася й генеза історичного конфлікту обох народів. Це мало слугувати виявленню причин розходжень українців та поляків, щоб шляхом їх переосмислення віднайти нові підстави міжнаціонального консенсусу.

У польській історичній науці міжвоєнного періоду серед проблем історії України козащина перебувала в центрі зацікавлень дослідників. Це було не випадково, адже козацька епоха збігалася з періодом найдраматичніших подій в історії польського народу. І нерідко саме з козаками було пов'язано багато подій цього часу. Козацтво приймало участь у видатних подіях воєнної історії Речі Посполитої: московських походах Стефана Баторія, Сигізмунда III, Владислава IV, битві під Хотиним, кампаніях Яна Собеського та багатьох інших. З іншого боку, з ним пов'язували занепад польської держави, розв'язання кривавої громадянської війни та іноземні інтервенції. В історичній пам'яті поляків козацтво виступало не лише грізною військовою силою, але і втіленням романтичних мрій про героїчні подвиги та реалізацією поривань людини до невгамовної свободи, а сам козак нерідко змальовувався ідеальним «воїном без страху і сумніву». Овіяним романтичним ореолом був і устрій козацьких спільнот, їх побут, незвичні життєві пріоритети та ідеали. Для поляків слово «козак» ставало синонімом поняття «українець». Саме із козащиною у

масовій свідомості асоціювалось населення Наддніпрянщини. Вказані причини спонукали польських істориків та публіцистів звернутися до феномену козацтва.

У польській історичній науці проблема появи козацтва завжди викликала неабиякий інтерес дослідників. Історики ставили собі за завдання з'ясувати причини та обставини формування цього феноменального для суспільного життя Європи явища. У розв'язанні згаданої проблеми вони вбачали можливість зрозуміти особливості самої суті козацтва та його стосунку до литовсько-польської держави. Своєю чергою, зроблені висновки польські дослідники почасти переносили на українську проблематику загалом, адже саме козацтво бачилося виразником усіх найяскравіших рис національної психології українського народу. Історичні дослідження, присвячені початкам козацтва, в значній мірі перебували під впливом романтичних образів, сформованих у польській культурі щодо героїчного побуту колонізаторів степового пограниччя та ідеалізованих візій України із її незвичайною для пересічного поляка природою.

Проблема появи і формування козацтва мала безпосередній зв'язок з рядом наріжних для польської історичної науки концепцій історії Речі Посполитої XVI ст. Першочерговими у розгляді генези козацтва були ідеї польських істориків щодо процесу колонізації теренів України. Тут необхідно окремо зупинитися на розумінні польськими істориками терміну «Україна» в контексті історії ранньомодерної доби. Межі України окреслювались в кордонах Київського та Брацлавського воєводств і часто замінювались поняттям «українні землі» (в розумінні «окраїнні» пристепові терени), під чим розуміли «креси» Речі Посполитої XVI — XVII ст. Таке визначення, зокрема, давали Оскар Халецький³²⁶ та Францішек Равіта-Гавронський. В історичних конструкціях дослідників Україна виступала «нічийною землею», «Диким Полем», що немала чіткої політичної приналежності до жодної держави та була позбавлена осілого населення. І саме колонізаційний рух

---

³²⁶ Halecki O. *Historia Polski*. – S. 145.

мав остаточно вирішити питання приналежності українських земель до Речі Посполитої³²⁷.

В контексті незаселеності «українних земель» висвітлювалась і проблема походження козацтва. Виходячи з положення про відсутність в XVI ст. осілого населення південніше лінії Бар — Брацлав — Київ, козаки розглядались як кочова тимчасова людність, що сезонно мешкала на цих теренах. Так, один з найвидатніших міжвоєнних дослідників історії козацтва Владислав Томкевич виводив їх з «уходників» та «добичників», що займались промислами та полюванням в степу. Дослідник також порівнював ці групи з американськими траперами, що вели дуже подібний до перших козаків спосіб життя³²⁸. Подібно попередників козаків шукав і Ф. Равіта-Гавронський, що вважав «протопластами козаків «бродників» — людей, що блукали степами»³²⁹.

В ході дослідження, в істориків з'являлась потреба встановлення етнічної приналежності раннього козацтва. Так, Ф. Равіта-Гавронський, пов'язуючи козаків з «бродниками», що були учасниками багатьох подій в давньоруської історії, зазначає, що вони мали етнічно змішаний характер, але все ж серед них «переважала слов'янська кров». Подібно виводив козаків з «руського населення пограниччя» і О. Халецький³³⁰. Він, як і всі інші дослідники ранньої історії козацтва, відзначав залучення до нього також й іншоетнічних елементів. В. Смоленський вважав, що козацтво повстало з степових поселенців, котрі мали як руське так і польське, волоське та угорське походження³³¹.

Велику увагу польські міжвоєнні історики приділяли дослідженню етимології назви «козак». Тут значною мірою проявлялися дослідницькі традиції XIX ст., прихильники яких

---

³²⁷ Smoleński W. *Dzieje Narodu Polskiego*. – S. 137.

³²⁸ Tomkiewicz Wł. *Kozaczyzna Ukrainna*. – Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych we Lwowie, 1939. – S. 9.

³²⁹ Gawroński Fr. *Rawita. Kozaczyzna Ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII-go wieku. Zarys polityczno-historyczny*. – Warszawa – Kraków – Lublin – Łódź – Poznań – Wilno – Zakopane: Nakładem Gebethnera i Wolffa, 1923. – S. 25.

³³⁰ Halecki O. *Historia Polski*. – S. 145.

³³¹ Smoleński W. *Dzieje Narodu Polskiego*. – S. 137.

під впливом активного розвитку етнографії та лінгвістики у світі, намагались з допомогою семантики слів встановити природу багатьох історичних явищ. Так, значну увагу пошукам етимологію слова «козак» приділяли у своїх передвоєнних працях А. Яблоновський та А. Шельонговський, що відзначали його тюркське походження і, як наслідок, намагались вивести козаків з тюркських чорноклобукських племен Подніпров'я. Надалі цю традицію продовжив Ф. Равіта-Гавронський. Історик, спираючись на широку джерельну базу, заперечив давніші ідеї про походження поняття від співзвучності з словом «коза» або з назвами хазарів-козарів³³². Він виводив термін “козак” з тюркських мов, де останній означав «юнака-наймита», що служив в охороні купецьких караванів. Також, виходячи з своїх переконань щодо деструктивного характеру козаччини, дослідник наголошував на додатковому значенні слова як «авантюрист», «бродяга» та «розбійник»³³³. Тенденційні погляди спонукали Ф. Равіту-Гавронського до підкреслення синонімічної тотожності між «козаками» і виразами «лотри», «гультяйський мотлох» та «свавільники», що використовувались до означення козаків в офіційній документації XVI — XVII ст.³³⁴. Погоджувались з татарським походженням поняття і такі дослідники як О. Халецький³³⁵ та В. Томкевич. Останній, зокрема, вважав, що він був привнесений у лексикон поляків і русинів татарськими поселенцями, яких оселив у Великому Князівстві Литовському князь Вітовт³³⁶.

Ф. Равіта-Гавронський був найбільш яскравим прихильником концепції «туранської» цивілізаційної приналежності населення степової України. Він вважав раннє козацтво «продуктом степового життя татарщини, а перед нею — різних тюркських племен». На його думку, спочатку існували «татарські козаки» і лише пізніше вони поширились

---

³³² Gawroński Fr. Rawita. Hetman Kozacki B. Chmielnicki; szkic historyczny jego życia i walk. – Lwów: Wydawnictwo Tow. Im. Piotra Skargi, 1914. – S. 4.

³³³ Gawroński Fr. Rawita. Kozaczyzna Ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII-go wieku. – S. 20.

³³⁴ Там само. – S. 31.

³³⁵ Halecki O. Historia Polski. – S. 145.

³³⁶ Tomkiewicz Wł. Kozaczyzna Ukrainna. – S. 9.

серед слов'янського населення Правобережжя³³⁷. «Туранський» елемент в козацтві повинен був, на думку Гавронського, показати відособленість козацтва відносно основної маси населення Речі Посполитої. Також, заперечуючи саму слов'янську сутність населення цього регіону в XIV — XV ст., дослідник дискутував з поглядом Володимира Антоновича та інших українських істориків щодо продовження козацтвом традиції колонізації Подніпров'я, розпочатої вільними давньоруськими громадами.

В. Томкевич бачив очевидним привнесення в козацьке середовище «тюркської крові» — спочатку з племен хазарів і печенігів, а пізніше татар, котрі мешкали на теренах, що згодом стали центрами козаччини та асимілювались між руським населенням³³⁸. С. Закшевський також вказував на «наявність татарських впливів не лише в назві, але і в деяких формах організації»³³⁹ козацтва.

Для прихильника «східної» орієнтації та реформатора «історичного песимізму» Краківської історичної школи — О. Гурки — цінність цивілізаційної місії Польщі у Східній Європі полягала у формуванні єдиної політичної нації з народів Речі Посполитої. З цих позицій він розглядав і козацтво як важливий елемент політичної системи польсько-литовської держави, що міг бути використаний у зовнішньополітичних акціях. На його думку, таким заходам політичних еліт Польщі протистояли українські магнати та шляхетський загал, що через власні егоїстичні інтереси довели державу до руїни³⁴⁰. Натомість один із патріархів Краківської історичної школи і водночас прихильник «західної» історіографічної орієнтації М. Бобжинський бачив у заглибленні Польщі в справи Східної Європи відхід від прогресивного цивілізаційного розвитку

---

³³⁷ Gawroński Fr. *Rawita. Geneza i rozwój idei kozactwa i kozaczyzny w XVI wieku.* – Warszawa; Kraków: Nakładem księgarni J.Czernieckiego, 1924. – S. 66.

³³⁸ Tomkiewicz Wł. *Ukraina między Wschodem a Zachodem.* – Warszawa: Nakładem Instytutu Badań Spraw Narodowościowych, 1938. – S. 10.

³³⁹ Zakrzewski S. *Zagadnienia Historyczne.* – T.2. – Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1936. – 39-40.

³⁴⁰ Górka O. „Ogniem i Mieczem” a rzeczywistość historyczna. – Warszawa: Skład główny Libraria Nova, 1934. – S. 43-46.

держави в середовищі західноєвропейських країн. Східні регіони Речі Посполитої, на його думку, вичерпували ресурси Польщі, стали розплідником шляхетської анархії і вогнищем внутрішнього конфлікту. Також і козацтво виступало породженням помилкової політики Польщі на Сході. Польська ж влада своїми планами війн з Османською імперією і сприяла росту потуги козащини³⁴¹. З іншої сторони, М. Бобжинський як один з головних ідеологів концепції «історичного песимізму» в польській історіографії наголошував на недостатності заходів влади по обороні пристепових регіонів перед татарською загрозою. Саме ж козацтво історик розглядав єдиним можливим засобом оборони цих земель місцевими силами без залучення допомоги з інших регіонів Речі Посполитої, що в цей час були обтяжені війнами на інших стратегічних напрямках.

Зрозуміти проблему польських впливів на появу козацтва намагався С. Закшевський. Для нього польські політичні устремління на сході виступали прямим чинником творення козацтва, що бачились прикладом цілеспрямованих заходів королівської влади по втіленню в життя принципів «Ягеллонської ідеї» щодо захисту різних соціальних та національних груп і створення всередині держави атмосфери міжнародної співпраці. «Козаччина, — писав він, — звичайно не є виключно руським витвором, але справою, котра проходила кілька періодів перетворень, і лише в XVII ст. з польських рук остаточно перейшла в руські. Генеза козащини і її зв'язки з державою — це зв'язки з політикою держави Польщі та Литви. Багато там польської та литовської крові та поту.»³⁴² В таких поглядах історика проглядається близькість його позицій до побутуючих в середовищі політичного табору Ю. Пілсудського ідей про необхідність спільних політичних та суспільних зусиль різних народів, що входили як у сучасну йому державу, так і в її попередницю — І Річ Посполиту.

Важливим елементом образу України XVI — XVII ст. в польській історичній науці є питання боротьби польської держави та суспільства проти зовнішніх загроз. Просування

---

³⁴¹ Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. — T.1. — S. 132.

³⁴² Zakrzewski S. Zagadnienia Historyczne. — T.2. — S. 39.

польської держави та колонізації на схід бачилося істориками початком протистояння новим небезпекам які приходили із степових просторів Євразії. У масовій культурі усталились погляди на Великий Степ як на дикі невідомі терени де постійно невідомим чином народжуються нові хвилі варварських навал. Головним втіленням такого «степового хижака» звичайно ж бачилось татар. Втім, попри те що польські дослідники і розглядали татар як постійну загрозу, але все ж вважали їх не такими небезпечними. Вони грабували, вбивали та забирали людей у ясир, але уже не становили загрози самому польському існуванню на цих теренах, не могли знищити там західну цивілізацію. Роль такої нової навали, яка може змести усю польську присутність на кресах, відводилась козацтву. Їх, як уже зазначалось, бачили представниками чужої степової цивілізації яка має метою свого існування ведення війни. Ця стихія народжувалась на степовому пограниччі, вбирала в себе усі руйнівні та експансивні елементи із довколишнього населення і, досягнувши критичної маси, виливалась нестримним потоком нищення на землі Речі Посполитої. Саме такими бачились в польській історіографії козацькі повстання апогеєм яких стала Хмельниччина. Вивчення усього спектру їх причин дозволяло вченим прослідкувати і корені польсько-українського протистояння в новітню епоху та глибше зрозуміти всі аспекти відносин між обома народами.

Польські історики часто намагались віднайти причини козацьких повстань у недоліках устрою І Речі Посполитої. Значною мірою це пов'язано з критичними оцінками суспільних відносин з боку симпатиків Краківської історичної школи та позицій «історичного песимізму». Ще А. Яблоновський віднаходив головну причину козацьких повстань у непослідовній та суперечливій політиці Речі Посполитої, що була підпорядкована становим пріоритетам. Учений вважав, що влада хотіла тримати козаків під своїм контролем та використовувати проти татарської загрози, але водночас не спонукала їх до вірності та зв'язку із спільною державою через переведення у шляхетський стан. Уже в 30-х роках ці ідеї продовжив послідовник ідей польської цивілізаційної місії на

сході В. Томкевич. Вчений відзначав: — «Держава вела щодо козаків найгіршу, бо безпрограмну, політику. Чинили з ними з такою самою безвідповідальністю, як через декілька століть чинитимуть щодо т. зв. руського чи українського питання»³⁴³. Така політика призвела до формування серед козацтва почуття своєї організаційно-класової окремішності. Не будучи відразу залученими державою до соціальної системи Речі Посполитої, вони поступово самі вступають у боротьбу за своє станове виокремлення.

З подібним висновками погоджувався у пізнішому В. Конопчинський. Він вказував також, що причина конфлікту з козацтвом лежала в колонізаційних заходах князів Ружинського, Януша Острозького та Олександра Вишневецького, що отримали для колонізації великі володіння на Київщині, і проти яких піднялися дрібніші землевласники, як наприклад Кшиштоф Косинський³⁴⁴. Більш широко дану проблему розглядав В. Томкевич. У згаданому конфлікті він бачив зіткнення великого латифундіального землеволодіння, яке представляли українські «королев'ята», з середніми за своїми розмірами господарствами козаків³⁴⁵. Саме тому перший козацький виступ мав характер суперечки за маєтки³⁴⁶. Але водночас історик підкреслював значущість фактів запровадження Косинським козацького судочинства на підконтрольних козакам теренах, а також спроби привести дрібну шляхту, міщан та селян до присяги на вірність козацтву. Всі ці заходи, як вказував вчений, «були спрямовані на упорядкування України за козацькими зразками», що самою тогочасною владою розцінювалось як зрада держави. Подібно глибину негативних наслідків польської колонізаційної політики і спричинення нею конфлікту в Україні підкреслював й О. Гурка. Зазначимо, що така критика недоліків суспільного устрою І Речі Посполитої мала зв'язок з процесами

---

³⁴³ Tomkiewicz W. Unia Hadziacka. Odbitka z Sprawy Narodowościowe. 1937. R. 11. Nr 1–2. – Warszawa: Nakładem Instytutu Badań Spraw Narodowościowych, 1937. – S. 2.

³⁴⁴ Konopczyński W. Dzieje Polski Nowożytnej. T. I. 1506–1648. – Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa, 1936. – S. 193.

³⁴⁵ Tomkiewicz W. Unia Hadziacka. – S. 2.

³⁴⁶ Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukrainna. – S. 22.

переосмислення позицій «історичного песимізму» Краківської історичної школи, що відбувалися у польській міжвоєнній історичній думці. Саме визнання та осмислення недоліків устрою держави і стану суспільства розглядалося як метод виправлення минулих та сучасних помилок в різних сферах суспільного життя.

Натомість Ф. Равіта-Гавронський, із позицій властивого йому негативного ставлення до козацтва вважав, що перше козацьке повстання «не мало жодних причин, окрім сваволі та життя в сваволі». Приводом же для виступу послужили особисті порахунки Косинського з Острозьким. Завжди готові до грабунку козаки відгукнулися на його заклик «шукати козацького хліба» і вдалися до погромів шляхетських маєтків на Волині³⁴⁷. Гавронський віднаходив причини суспільного конфлікту у впливі соціальної психології місцевого населення та економічних обставин його існування. На думку дослідника, місцеві селяни під впливом козацької сваволі почали вище оцінювати користі життя з грабунку, аніж ведення сільського господарства. Так люди, що покидали працю, були матеріально залежні від здобутків господарської праці шляхти, яку вони мали пограбувати, щоб вижити самим.

А. Слівінський вважав причиною козацьких повстань економічний визиск місцевого населення магнатами, які, будуючи в цей час свої «фортуни», накладали на них всілякі повинності та побори³⁴⁸. Також А. Шельонговський віднаходив корені козацьких повстань в особливостях соціального устрою, що склався на теренах України в XVII ст. На думку вченого, на Наддніпрянщині з польських поселенців, що піддалися активній «русинізації», сформувався потужний прошарок напіввільного селянства. Вони колонізували ці землі на правах слобод, що передбачало до 40 років звільнення від повинностей, і тому були незвиклі до панщини та інших обов'язків перед паном. Також козацтво, що сформувалось в особливий військовий стан, почало вимагати визнання за ними «лицарських» прав. Натомість «політика кресових магнатів не бажала собі мати

---

³⁴⁷ Rawita-Gawroński F. Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej. – S. 50-51.

³⁴⁸ Śliwiński A. Król Władysław IV. – Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta, 1925 – S. 203.

вільних селян та селянську шляхту, а лише таких самих підлеглих селян, як у цілій Речі Посполитій»³⁴⁹. Можновладці взялися підпорядкувати своїй владі місцеве населення, використавши як привід для застосування сили самовільні походи козаків на Туреччину.

Ф. Конечний уважав, що конфлікт між козацтвом та можновладцями своїми причинами був укорінений у відносинах власності на землю, що склались на Україні. Дослідник відзначав, що на величезних українських просторах розкинулись численні козацькі хутори, які несподівано опинялись у межах володінь магнатів, наданих їм королем, і «з роками виявлялося, що козак сидить на «панській» землі!»³⁵⁰. Можновладці, що гостро потребували робочої сили, згідно з положеннями Литовського статуту 1588 р., могли перетворити особу, що 10 років мешкала на чужих землях, на свого підданого. Тому козаки мусили або кожні 10 років шукати собі нової землі, або підкоритися панові.

Ф. Равіта-Гавронський зазначав, що конфлікт між козацтвом та Річчю Посполитою поглиблювався процесом його виділення в окремих соціальний прошарок. На думку дослідника, населення, що не бажало підпорядковуватись жодній владі та хотіло провадити військово життя через грабіжницькі походи, виділило себе із маси покірнього землеробського населення. Натомість, козаки різко відмежовували себе і від шляхти, яка була для них «персоніфікацією усіх нещасть козацтва» та водночас основним об'єктом грабіжницької агресії. Тому козацтво, що не поміщалось у суспільні рамки та категорії Речі Посполитої, вступило у свого роду класову боротьбу проти соціальних норм Речі Посполитої та шляхти, як її основи³⁵¹.

Подібні ідеї щодо причин поглиблення суперечностей серед мешканців України висловлював і В. Томкевич. Він вказував на виокремлення «на окраїнах держави якогось спеціального прошарку, не шляхти і не селян, але проміжного, бо не будучи

---

³⁴⁹ Szelągowski A. Historia Powszechna. – Warszawa: M. Arct, 1936. – Т. 2. – S. 50.

³⁵⁰ Koneczny F. Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów. – S. 120.

³⁵¹ Rawita-Gawroński F. Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.. – S. 61-

обкладеними повинностями, які виконували селяни, вони водночас були позбавлені всіх політичних прав шляхти»³⁵². Через те, що суспільство Речі Посполитої мало чіткий поділ на три стани — шляхти, міщан та селян, козацтво як окремий прошарок не поміщалося у загальну схему устрою, тому мало або бути перетворене у селян, або бути зрівняним із шляхтою. Саме останній варіант вчений вважав як найбільш корисний для держави. Натомість М. Антонув вважав, що конфлікт між козацтвом та владою виник, з одного боку через значне зростання чисельності козаків та усвідомлення ними своєї сили і значимості після Хотинської війни, з іншої — внаслідок небажання влади чинити будь-які поступки на їх користь³⁵³.

Початки впливу релігійного фактору на козацькі повстання віднаходив В. Смоленський вже у повстанні С. Наливайка, який, під впливом Константина Острозького, проводив погроми маєтностей прихильників Берестейської унії³⁵⁴. Також для Ф. Равіти-Гавронського Наливайко, який спочатку керувався лише мотивами грабунку, з 1596 р. під впливом свого брата — православного священника Дем'яна, почав боротись проти прихильників Унії. Так він «з часом виріс на оборонця православ'я, хоча його християнська мораль стояла на рівні татарської»³⁵⁵. Також дослідник вказував на появу у повстанському таборі Наливайка першого проекту вступу під протекторат Москви, що в пізнішому був втілений Б. Хмельницьким.

Ф. Конечний віднаходив причини козацьких повстань у втручання Османської імперії, що у час напружених польсько-турецьких відносин та підготовки до війни бажала внести розбрат між козаками та Річчю Посполитою. З цією метою Порта використовувала релігійне питання, що особливо загострилось після Берестейської унії³⁵⁶. В. Смоленський бачив причини козацьких повстань 1620–30-х років у релігійному конфлікті, що

---

³⁵² Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukrainna. – S. 29-30.

³⁵³ Antonów M. Rola Stanisława Koniecpolskiego w przygotowaniu komisji Kurukowskiej z 1625 roku. – Lwów: Nakładem Seminarjum Historji Polski Uniw. J. K., 1929. – S. 3.

³⁵⁴ Smoleński W. Dzieje narodu polskiego. – S. 192.

³⁵⁵ Rawiła-Gawroński F. Kozaczyzna ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w. – S. 54.

³⁵⁶ Konecny F. Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów. – S. 134.

розгорався на теренах Речі Посполитої. Мотивом першого з ряду цих повстань — виступу Марка Жмайла — були, на його думку, саме утиски православ'я³⁵⁷. В пізнішому, як вважав Гавронський, деякі козацькі повстання, як наприклад повстання Жмайла, були спричинені укладенням, за сприяння київських православних ієрархів, козацько-московського союзу, що міг бути скерованим проти католицької Польщі. До битви між польським військом і козаками дійшло, лише після відмови останніх видати московських посланців та зменшити чисельність війська³⁵⁸. Подібно і В. Томкевич бачив причину загострення польсько-козацького конфлікту та переходу його у відкриту війну в порозумінні запорожців з Москвою, що загрожувала в майбутньому їх спільною боротьбою проти Речі Посполитої³⁵⁹.

Початок нових козацьких повстань В. Конопчинський бачив в інтригах православного духовенства. Саме воно використовувало козаків на свій захист і водночас поглиблювало зв'язки з Москвою. Приводом до повстання реєстровців на чолі з Марком Жмайлом стало посольство до Москви, вислане луцьким єпископом Ісаком. Наступне повстання на чолі з Тарасом Трясилом дослідник також вважав інспірованим духовенством, що підготувало загальну антипольську змову й очікувало допомоги від Москви. Приводом же для пропаганди широкого збройного руху послужило розташування на Наддніпрянщині кварцяних військ, яке було подане як плани «латинників вирізати всіх православних»³⁶⁰. До таких же висновків доходив і Я. Волінський, який вважав, що духовенство висунуло гасла боротьби проти католиків, що готуються до винищення усіх православних та козаків³⁶¹.

---

³⁵⁷ Smoleński W. Dzieje narodu polskiego. – S. 200.

³⁵⁸ Rawita-Gawroński F. Kozaczyzna ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w. – S. 70-73.

³⁵⁹ Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukrainna. – S. 38.

³⁶⁰ Konopczyński W. Dzieje Polski Nowożytnej. T. I. 1506–1648. – S. 280.

³⁶¹ Woliński J. Polska i Kościół prawosławny. Zarys historyczny. – Lwów: Wydawnictwo Zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1936. – S. 87.

В. Томкевич вважав, що повстання на чолі з Трясилом мало у своїй основі протистояння між реєстровими козаками та виписниками. З цих заворушень скористалося православне духовенство яке закликала запорожців виступити на захист церкви. Трясило охоче скористався цим, «щоб надати козацькій сваволі більшу значимість «боротьби за віру»³⁶².

Широко висвітлив тло повстання 1630 р. К. Ходиніцький. Його причини вчений віднаходив саме у соціальних проблемах. Серед них він перелічував наміри козацтва отримати майже шляхетські права, здобути право власності на землі на волостях, окремої судової юрисдикції. Надання частини цих прав лише реєстровим козакам породило конфлікт у середовищі самого козацтва. Ще більше загострення викликали дії уніатського митрополита Рутського, що, об'їжджаючи у цей час південні воєводства, агітував за унію та намовляв магнатів підпорядкувати православних священнослужителів греко-католицьким ієрархам. У відповідь на це частина православного духовенства почала пропагувати гасло збройного виступу в обороні віри. У суспільній думці боротьба між Конецьпольським та Трясилом представлялась як релігійна війна. Розповідалось, зокрема, про освячення домініканами гетьманської шаблі, «щоб служила на поган і винищення Русі»³⁶³.

Г. Мосьціцький вважав, що саме у 1630-х розпочався справжній конфлікт між козацтвом та Річчю Посполитою. Його причини дослідник віднаходив у заходах держави, що після періоду воєн та використання у них козаків почала проводити курс на підпорядкування своїй владі Запоріжжя³⁶⁴. Інакшу картину повстань 1630-х років змалював В. Конопчинський. Вчений робив акцент на появі конфлікту між заможнішим реєстровим козацтвом та козацьким загалом. Перші, як зазначав дослідник, були готовим матеріалом для поповнення шляхетського стану і лише потребували легалізації свого становища, у чому їм було відмовлено, що у свою чергу мало не

---

³⁶² Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukrainna. – S. 40.

³⁶³ Chodynicki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370–1632. – Warszawa: Skład Główny Kasa im. Mianowskiego, 1934. – S. 531.

³⁶⁴ Sokolnicki M., Mościcki H., Cynarski J. Historia Powszechna.. – Warszawa: „Kultura i Wiedza”, 1936. – S. 896.

призвело до відкритого повстання. Але вже у 1635 р. реєстровці самі зайнялись придушенням бунту нереєстрових козаків на чолі з Сулимою, що виступали проти заборони владою походів на Туреччину. Натомість, під час повстання Павлюка у 1637 р. та Остряниці 1638 р. нереєстрові, як наголошував історик, в значній мірі були зайняті винищенням реєстрової старшини. В. Конопчинський писав, що «тепер козаки менше робили наголосу на релігійну сторону, а більше на суспільно-національну»³⁶⁵. Загострювали таку сторону протистояння на Україні, як вважав вчений, боротьба за землю, що через колонізацію та зростання кількості населення набувала у цей час особливо гострого характеру та посилювала конфлікт між вищими та нижчими верствами населення. Подібно Ф. Равіта-Гавронський вважав, що новий конфлікт на українських землях був розпочатий Павлюком у формі внутрішньої боротьби у середовищі самого козацтва між випищиками та реєстровцями³⁶⁶.

В. Смоленський наголошував на одночасному з виступом Павлюка повстанні селянства, чого не відбувалося під час попередніх повстань. Наступне ж повстання на чолі з Остряницею було спричинене жорсткими умовами сеймової конституції 1638 р., що хотіла перетворити козацтво на селян та чинила несправедливі утиски реєстровцям, які не приймали участі у повстаннях³⁶⁷. Таких же висновків щодо нього доходив і А. Слівінський спричиненого «нечувано недальновидна політика шляхти»³⁶⁸. Також В. Томкевич вважав, що повстання на чолі з Остряницею було прямим виступом проти сеймової постанови³⁶⁹. Натомість Ф. Равіта-Гавронський вважав, що повстання Остяниці було лише виявом щорічних весняних козацьких грабінницьких походів. Він зазначав, що «у цій акції, як і в попередньому повстанні, не було видно жодних позитивних планів, а лише пориви непогамовних людей, що не

---

³⁶⁵ Konopczyński W. Dzieje Polski Nowożytnej. T. I. 1506–1648. – S. 314.

³⁶⁶ Rawita-Gawroński F. Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w. – S. 76.

³⁶⁷ Smoleński W. Dzieje narodu polskiego. – S. 201.

³⁶⁸ Śliwiński A. Król Władysław IV. – S. 205.

³⁶⁹ Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukraińska. – S. 44.

вміли запанувати над сваволею та бачили суть волі в буйному житті за рахунок інших».

Епохальною датою в історії Польщі, що призвела до радикальних змін в усьому її зовнішньополітичному та внутрішньополітичному становищі став 1648 рік. Ще в кінці XIX ст. М. Дубецький зазначав, що цей рік був «молотом історичної долі, що мав зруйнувати державну будову давньої Польщі»³⁷⁰. Згодом і В. Томкевич, погоджуючись із такими ідеями, вважав, що «рік 1648 став справді переломним в історії давньої польської держави — відтоді розпочинається її повільне падіння, що тривало півтора століття»³⁷¹. Він також став рубежем у відносинах польського та українського народів, що у значній мірі фатально відбився на їх взаємному сприйнятті. Як образно зазначав письменник Г. Сенкевич, «ненависть вросла у серця й отруїла кров побратимчу». Такий переломний період в історії польського народу не залишився без значної уваги істориків і у міжвоєнний період.

З подіями козацьких воєн 1648–1657 років у польській історичній уяві пов'язувалися численні стереотипні образи, що сформувалися на основі архетипів національної психології. Значне емоційне навантаження, яке несли на собі бурхливі події Хмельниччини, диктувало появу образів, що повинні були повністю втілювати в собі ті чи інші значно гіперболізовані риси. Характерним було контрастне зображення подій та персон у «білих» чи «чорних» тонах, їх розподіл на «позитивних» та «негативних», носіїв високих ідеалів і нищих, примітивних інстинктів. Діячів, що були зараховані до «позитивних», усіляко намагалися ідеалізувати та героїзувати, натомість «негативних» — примітизували та демонізували. Такими «героями» у польській історичній свідомості були «природжений вождь» князь Ярема Вишневецький, «самовідданий» Станіслав Потоцький, «хоробрий» молодий Ян Собеський, «воїн-патріот» Стефан Чарнецький, «досвідчений»

---

³⁷⁰ Dubiecki M. Pole bitwy u żółtych Wód stoczony w maju 1648 r. // Rozprawy i sprawozdania wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności. – Kraków: Nakładem Akademii, 1880. – Т. XII. – S. 2.

³⁷¹ Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukraińska. – S. 53.

Анджей Фірлей, «батько народу» король Ян Казимир, «шляхетний» літературний персонаж Ян Скшетуський та багато інших. На противагу їм виступали «підступний» та «амбітний» Богдан Хмельницький, «кровожерливий» Максим Кривоніс, «запальний» Іван Богун, «шалений» Данило Нечай, «інтриган» Іван Виговський, «дикий» Тугай-бей. В архетипних формах зображувались і самі події — апокаліптичні різанини шляхти та євреїв, «останні битви добра та зла» під Жовтими Водами, Корсунем, Збаражем, Зборовом, Берестечком, Батогом, «світлоносне воїнство» лицарів-героїв та гігантські знавіснілі «війська п'тьми», «останні твердині цивілізації» ставали на перешкоді варварській навалі із невідомих земель з краю світу, нічийних володінь — Дикого Поля. Такі образи були характерними для формування у польській історичній свідомості героїчних образів минулого, які ставали зразками для поколінь поляків у вихованні патріотизму та плеканні національного духу.

У зображенні подій Хмельниччини втілилась вся існуюча в польській історіографії та суспільній свідомості першої половини ХХ ст. модель відносин з українським народом. Через призму подій майже трьохсотлітньої давнини у поляків формувався стереотипний образ українця як напівдикої істоти, що існує у своїй первісній простоті та ворожості до всіх благ цивілізації. Вона не підвладна раціональному мисленню і керується лише емоціями. «Різун», що живе за рахунок інших та існує одним днем. Такі інтерпретації події минулого нав'язували полякам силову політику як єдино можливий рецепт розв'язання «українського питання» — Хмельниччина слугувала прикладом неможливості досягнення консенсусу. З іншого боку, дедалі частіше криваві образи давнини спонукали багатьох поляків до пошуку шляхів уникнення їх повторення. Це сприяло віднаходженню пунктів зближення між обома народами. Розуміючи безвихідність слідування давнім взірцям поведінки в нових умовах, учені взялися за переосмислення фактів минулого. Так, поступово події Хмельниччини у міжвоєнних дослідженнях починали набувати нового

забарвлення неоднозначності та навіть критики попередніх візій за їх упередженість.

Величезну роль у формуванні образу Хмельниччини в модерній польській історичній свідомості відіграв твір Г. Сенкевича «Вогнем і мечем». Як зазначав О. Гурка, «образ, накинутий цілому польському народові 50 років тому з так геніальною і постійно діючою силою, є вирішальним для нашого відчуття минулого більше, аніж усі університетські кафедри разом взяті»³⁷². Сенкевичівські картини минулого через процес шкільного виховання безпосередньо впливали на формування історичних уявлень кількох поколінь поляків і, закоренившись у свідомості, впливали згодом на саму історичну науку. Однією з головних причин такого стану речей була специфіка розвитку польської історіографії всього попереднього бездержавного періоду з акцентом на практичних цілях виховання патріотизму. Саме з таких позицій у польському суспільстві, шкільництві та історичній науці був прийнятий роман Г. Сенкевича «Вогнем і мечем», що розглядався передовсім як засіб для «зміцнення серцець». Ці історичні уявлення та стереотипи, що побутували у свідомості польського народу та були тісно пов'язані з національною ідеєю, впливали на формування самих основ польської національної самосвідомості.

Протягом тривалого періоду розвитку польської історичної науки дослідники намагалися визначити характер польсько-українських воєн 1648–1657 років. У цьому аспекті вживані тим чи іншим дослідником дефініції щодо Хмельниччини позиціонували його погляди серед ідей численних історіографічних напрямків і симпатій. Так, прихильник концепцій націонал-демократії А. Шельонговський застосовував до Хмельниччини визначення «селянської революції»³⁷³. Дослідник вважав головною причиною конфлікту протистояння з одного боку вільного селянства та козаків як військового стану населення України, з панами та їхніми економічними та соціальними потребами з іншого. Цей рух отримав і своє культурно-релігійне забарвлення у гаслах

---

³⁷² Górka O. „Ogniem i mieczem” a rzeczywistość historyczna. – S. 3.

³⁷³ Szelański A. Historia Powszechna. – T. 2. – S. 50.

боротьби за оборону православ'я, що із запровадженням церковної унії опинилося під загрозою. Подібно й інший «ендек», В. Конопчинський, бачив у війні «народну революцію», що переростала із соціальної в національну. Дослідник наголошував на поступовому єднанні усіх станів українського суспільства у боротьбі проти Речі Посполитої. Так, окрім духовенства та міщанства, численні шляхетські роди вступали у шерехи повстанців, єднаючись з народом у боротьбі проти утисків магнатів³⁷⁴.

З інших позицій дифініювали Хмельниччину прихильники політичного табору Ю. Пілсудського та концепцій «східної» історіографічної орієнтації. В. Томкевич бачив еволюцію Хмельниччини від виступу козацтва за свої станові права до «повстання селянських мас з виразною соціальною основою — боротьбою проти привілейованого шляхетського стану»³⁷⁵, що у подальшому, через підтримку зі сторони православного духовенства, набрала рис релігійної війни. Натомість Г. Мосьціцький схилявся до використання щодо неї терміну «громадянська війна»³⁷⁶. З таких же позицій виходив і О. Гурка, що розглядав її як братовбивчу боротьбу українського та польського народів³⁷⁷.

Відверто протистояли таким інтерпретаціям висновки найбільшого критика історичної ролі козацтва та скептика в оцінках українства Ф. Равіти-Гавронського. Для нього Хмельниччина «була лише боротьбою варварства з культурою» і не мала жодних соціальних чи національних рис, «які їй хочуть надати історики ворожих нам [полякам-Т.Г.] народів»³⁷⁸. Дослідник, в дусі ідей сенкевичівського «Вогнем та мечем», відзначав, що характерними рисами Хмельниччини були задрість та помста. «Ці риси, — як вважав Гавронський, — були так сильні, так значимі, що не лише надавали характеру війнам Хмельницького, але стали ферментом, що отруїв руське

---

³⁷⁴ Konopczyński W. Dzieje Polski Nowożytej. T. II. 1648–1795. – Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa, 1936. – S. 7.

³⁷⁵ Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukraińska. – S. 54.

³⁷⁶ Sokolnicki M., Mościcki H., Cynarski J. Historia Powszechna. – S. 897.

³⁷⁷ Górka O. „Ogniem i mieczem” a rzeczywistość historyczna. – S. 43.

³⁷⁸ Rawita-Gawroński F. Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w. – S. 90

суспільство і відразу після смерті Хмельницького викликав війни і внутрішній неспокій, не переставав повністю дезорганізувати молоде, повне енергії життя Русі, аж поки не зламав його і не придушив»³⁷⁹.

Один з корифеїв Варшавської історичної школи та прихильник ідей націонал-демократів В. Смоленський вважав Хмельниччину продовженням козацьких повстань з 1620–1630-х років. Дослідник, що надавав великої ваги соціальній історії, вважав, що Хмельниччина вибухнула в процесі побудови нових суспільних відносин на Наддніпрянщині згідно з жорсткими положеннями сеймової конституції 1638 р. Зразком важкого перебігу цього процесу став приклад самого Хмельницького, якому місцева шляхта та влада не дали вільно займатися господарством, що дозволялося козакам постановою 1638 р.³⁸⁰.

Для іншого прибічника «ендеції», В. Собеського, причини повстання полягали у труднощах розвитку суспільного ладу в Речі Посполитій. Основними їх проявами були поступове перетворення шляхетської демократії в деспотичне правління магнатської олігархії, викликане впливами східної політичної культури Русі. Учений вважав, що саме в 1640-х роках посилились безправні дії можновладців з відбирання володінь у козаків, що супроводжувались насильством та вбивствами³⁸¹.

В пізнішому й прихильник ідей «санації» та запеклий критик соціальних й ідеологічних вад польського суспільства О. Гурка бачив причину повстання у засиллі в тогочасному суспільному житті магнатської олігархії. Дослідник навіть висловлював думку про суголосність політичних позицій козацтва та центральної королівської влади щодо усунення панування коронного гетьмана та «королевят» на Наддніпрянщині.

Попри дослідження різноманітних соціальних, політичних та релігійних чинників конфлікту на українських землях та внутрішньо- і зовнішньополітичних факторів, які довели Річ Посполиту на грань її повного краху, учені помітно

---

³⁷⁹ Rawita-Gawroński F. Próba pojednania z Rusią. Poselstwo Bieniewskiego od śmierci B.Chmielnickiego do umowy Chadziackiej. – Kraków: G.Gebethner i Spółka, 1907. – S. 5.

³⁸⁰ Smoleński W. Dzieje narodu polskiego. – S. 201.

³⁸¹ Sobieski W. Dzieje Polski. – T. 1. Do roku 1696. – S. 226.

персоніфікували цей процес. Такою ключовою постаттю всієї буремної «епохи вогнем і мечем» закономірно стала особа Богдана Хмельницького. Не лише дослідники, але й політики, мислителі, митці не шкодували епітетів для характеристики його значущості в подіях XVII ст.

Для Ф. Равіти-Гавронського Хмельницький був справжнім втіленням образу «ворога». Саме в такому ключі й намагався дослідник змалювати його особу. Для цього використовувались такі визначення як «авантюрист»³⁸² і «ватажок бунту»³⁸³. Також гетьман порівнювався з Аттілою, «мордуючого не лише людей, але й руйнуючого за собою будь-які сліди культури довгих поколінь, будь-який цивілізаційний доробок»³⁸⁴. В описах характеру гетьмана Гавронський не жалів темних фарб для характеристики його як знакового носія варварських інстинктів козацтва. На його думку, «несумісність слів з вчинками, що проявлялась в усій діяльності Хмельницького, безсумнівно була однією з визначальних рис цього дикого та непогамовного чоловіка»³⁸⁵. Це, як вважав дослідник, ще більше посилювалось його схильністю до алкоголю, що складала основу «системи його вчинків»³⁸⁶. Натомість для іншого дослідника проблеми Л. Фронся, Хмельницький був талановитим полководцем та політиком, що єдиний «зміг утримати в послуху маси селян та козацьких полків»³⁸⁷.

Прихильники політичних ідей націонал-демократів Ф. Конечний та В. Собеський намагалися відшукати у Хмельницькому, як талановитому політику, слідів впливу вищої польської культури. Так, Ф. Конечний вважав Хмельницького «польським шляхтичем, батько якого прибув з Мазовша на Україну за хлібом та був підстаростою, тобто економом у Конецьпольських в Чигирині, а пізніше записався у козацький

---

³⁸² Rawita-Gawroński F. Hetman kozacki B. Chmielnicki; szkic historyczny jego życia i walk. – S. 1.

³⁸³ Там само. – S. 39.

³⁸⁴ Rawita-Gawroński F. Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w. – S. 80.

³⁸⁵ Rawita-Gawroński F. Hetman kozacki B. Chmielnicki; szkic historyczny jego życia i walk. – S. 23.

³⁸⁶ Там само. – S. 41.

³⁸⁷ Frańś L. Obrona Zbaraża w r. 1649 / L. Frańś. – Kraków: Drukarnia J. Gablankowskiego, 1932. – S. 71.

реєстр»³⁸⁸. Дослідник зазначав, що Богдан був вихований у польських католицьких традиціях. Він, «хоча ніколи формально не перейшов у православ'я», був байдужим до релігії та одружившись на православної, дозволив їй виховувати дітей у традиціях східної церкви. Для В. Собєського Богдан Хмельницький був живим «свідченням вищості польської цивілізації», адже, попри ненависть до «ляхів», сам був «поглинутий її культурою»³⁸⁹.

У баченні В. Томкевича порив Хмельницького до повстання був для нього трагічною необхідністю. «Особа понад 50-літнього віку, — як наголошував історик, — батько численної родини, до того часу заможний, лояльний до держави громадянин, недавно пошанований особистою довірою короля та канцлера, зараз, через сваволю кресового авантюриста і його протектора, раптово позбавлений майна і під загрозою катівського меча, пішов шукати порятунку на дорозі, якої до того старанно уникав, щоб із зброєю в руках виступити як речник не лише власних кривд, але і загальної козацької справи»³⁹⁰. Подібно і В. Томкевич відзначав, що Хмельницький «розпочинав війну не проти короля чи Речі Посполитої, але, як сам казав, проти «королеват» — кресових магнатів та їх адміністрації»³⁹¹. Він поширив думку, як наголошував вчений, щодо порозуміння у цій справі з Владиславом IV, який також ненавидів великих панів.

Вивчаючи питання місця подій Хмельниччини в історичній науці треба звернути увагу на широку дискусію, викликану проблемами її зображення в польській історіографії, що значною мірою вплинула на всю традицію історіописання часів II Речі Посполитої. Так, О. Гурка у своїй праці «Вогнем і мечем» та історична реальність»³⁹² виступив з гострою критикою традиційного зображення подій та історичних постатей часів Хмельниччини. Історик запропонував відійти від усталених принципів героїзації ряду діячів, зокрема князя Яреми

---

³⁸⁸ Koneczny F. Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów. – S. 136.

³⁸⁹ Sobieski W. Dzieje Polski. –Т. 1. Do roku 1696. – S: 237.

³⁹⁰ Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukrainna. – S. 50.

³⁹¹ Там само. – S. 51.

³⁹² Górka O. „Ogniem i mieczem” a rzeczywistość historyczna. – 142 s.

Вишневецького, з метою їх представлення як виховних ідеалів для молодого покоління поляків. З іншого ж боку, вчений вимагав відійти від спроб демонізації в зображенні козаків згідно зі стереотипами, нав'язаними романом Г. Сенкевича «Вогнем і мечем». Нові запропоновані дослідником методи визначення чисельності армій дозволили підважити міфічні погляди щодо участі у військових кампаніях сотень тисяч козаків і татар. Виступаючи з такими ідеями, О. Гурка як прихильник табору «санації» намагався подолати стереотипи, сформовані шляхетською історіографією та історичним «оптимізмом», що були взяті за основу представлення минулого Польщі в концепціях істориків, прихильних до табору «ендеків». Такі ідеї були гостро сприйняті рядом істориків та піддавались ними безоглядній критиці.

Багато місця в польській науці та белетристиці посідали зображення польсько-козацьких битв, що мали вагоме ідеологічне та дидактичне навантаження. Так, Жовтоводська битва зображувалась у польській історичній свідомості як останнє змагання польської зброї за володіння Нижнім Подніпров'ям. Як зазначав ще в XIX ст. М. Дубецький, «на жовтоводських степах лицарі своєю кров'ю рішуче зреклися всіх прав і впливів на «дике поле», на цю дорогу до морських хвиль та кримських берегів»³⁹³. Для поляків битва була овіяна особливим ореолом і вважалась справжнім «полем слави» воїнства Речі Посполитої, що полягло в нерівному бою, але з честю виконало свій обов'язок перед вітчизною. У художніх творах Г. Сенкевича бій зображено як зразок протистояння світлоносного війська — легендарної польської гусарії — та темних неорганізованих мас. І лише підступи та несприятливі зовнішні обставини дозволили примітивному, але численному, натовпу здолати організовану добірну силу. Стефан Потоцький та його соратники зображувались ідеальними героями «сарматського світу» — справжніми лицарями, борцями за державу, честь та славу, що в молодому віці стали жертвою варварської навали та підступної зради.

---

³⁹³ Dubiecki M. Pole bitwy u żółtych Wód stoczony w maju 1648 r.. – S. 3.

В.Собеський наголошував, що з початку 1649 р. у Хмельницького з'явилися плани побудови окремої держави, в чому йому сприяло гуртування у повстанських шерегах представників різних станів руського суспільства. Вчений зазначав, що з цього часу «рух почав набирати ніби рис боротьби Русі проти Польщі»³⁹⁴. Подібно й В.Томкевич акцентував на появі у Хмельницького в 1649 р. ідеї створення окремої держави — Князівства Руського³⁹⁵. О.Халецький визначав появу ідеї створення власної держави основною перешкодою примиренню польського та українського народів на початку 1649 р. та суперечили усій традиції співжиття у межах єдиної Речі Посполитої³⁹⁶. Ф.Конечний вважав, що Ян Казимир був змушений розпочати війну через використання Хмельницьким титулу «князя Русі»³⁹⁷. В.Конопчинський бачив причину неможливості укладення миру у 1648 р. в суперечностях політики Речі Посполитої та повстанців. Народні маси вступили на шлях побудови політичної нації з особливими соціальними, релігійними та національними потребами і бачили єдиним їх ворогом шляхетську Польщу. Шляхта ж «визнавала єдину політику — перемог та саджання на палю, і лише після вирішального випробування сил можна було думати про якусь угоду»³⁹⁸.

Особливе емоційне навантаження несло зображення у польській історичній свідомості облоги Збаражу. Формуючись під впливом художніх описів Г.Сінкевича та історичних нарисів Л.Кубалі, уявлення широкого загалу поляків першої третини ХХ ст. про Збаражську битву були овіяні особливим романтичним ореолом. В значній мірі вони відбилися і на її зображенні в історичних дослідженнях. Зокрема, поширеним був її образ як апокаліптичної битви сил добра та зла, світла та темряви, цивілізації та варварства. Для поляків Збараж став синонімом останньої твердині на шляху ворожого наступу на європейську цивілізацію та західне християнство. Він став

---

³⁹⁴ Sobieski W. Dzieje Polski. – Т. 1. Do roku 1696. – S. 228.

³⁹⁵ Tomkiewicz W. Kozacyzna ukraińska. – S. 58.

³⁹⁶ Halecki O. Historia Polski. – S. 144.

³⁹⁷ Koneczny F. Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów. – S. 138.

³⁹⁸ Konopczyński W. Dzieje Polski Nowożytnej. – Т. II. 1648–1795. – S. 8.

втіленням всієї ідеологеми «Польщі як передмур'я Європи та християнства». Наприклад, В. Конопчинський відзначав, що «шість тижнів степова дич була штурмами в героїчно оборонений шанець»³⁹⁹. А Ф. Равіта-Гавронський, щоб підсилити образ козацького війська, як втілення зла та варварства, наголошував на присутності у таборі Хмельницького двох чаклунок, що своїми чарами намагалися посприяти його перемозі⁴⁰⁰. Самі ж події зображались у міфологізованій формі, слідує епічним художнім формам. Бої під Збаражем у свідомості поляків стали власною національною Троєю, де в останній битві зішлись справжні герої. Не уникнув цього, зокрема, і такий видатний історик як О. Халецький, що прямо використовував для неї образне означення «гомеричної»⁴⁰¹. Л. Фронсь називав її битвою «Давида з Голіафом» та «польськими Фермопілами»⁴⁰². Для В. Томкевича також вона виступала «однією із найкривавіших та разом найгарніших епопей в історії польського війська»⁴⁰³. Варто зазначити, що деякі польські історики критично ставились до висвітлення подій 1649 р. у власній історіографії. Так, Л. Фронсь погоджувався з оцінками М. Грушевського щодо змалювання цих подій польськими істориками «кошмарно-кривавими, з рисами гігантоманії»⁴⁰⁴.

Ще однією подією, що мала ідеологічне значення для формування польської історичної свідомості, була битва під Берестечком. Берестецьку кампанію 1651 р. О. Халецький розглядав як порив цілого мусульманського світу на боротьбу з християнством. На думку дослідника, султан, взявши Хмельницького під свою зверхність, підштовхував його на остаточну битву, котра повинна була «зламати останнє передмур'я християнства» — Польщу. Для історика,

---

³⁹⁹ Там само. – С. 9.

⁴⁰⁰ Rawita-Gawroński F. Hetman kozacki B. Chmielnicki; szkic historyczny jego życia i walk. – С. 54.

⁴⁰¹ Halecki O. Historia Polski. – С. 147.

⁴⁰² Frań L. Obrona Zbaraża w r. 1649. – С. 71.

⁴⁰³ Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651) // Rozprawy historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. – Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1933. – Т. 12. – С. 317.

⁴⁰⁴ Frań L. Obrona Zbaraża w r. 1649. – С. VIII.

прихильника цивілізаційної історіософії, Берестецька битва, у якій зіткнулись азійська та європейська цивілізації, «була вирішальною для долі усієї Європи»⁴⁰⁵. Подібно і творець оригінальних цивілізаційних моделей історичного розвитку Ф. Конечний відзначав, що під Берестечком було переможено авангард мусульманської повені, стриманої «передмур'ям християнства»⁴⁰⁶. В. Конопчинський зазначав, що під Берестечком Польща знову стала «шанцем європейської цивілізації» і вкотре захистила її від ворожого наступу⁴⁰⁷.

Завершальним акордом Хмельниччини для польських дослідників виступав час, що тривав від укладення московсько-українського союзу 1654 р. до самої смерті гетьмана у 1657 р. Учені одноставно вказували на виснаження сил повстанців у тривалих війнах та складність міжнародної становища України як основні причини укладення Переяславської угоди. Так, В. Собеський пов'язував зближення Хмельницького та Москви з загостренням протистояння України та Польщі. Особливо це виявилось у кривавій розправі козацтва з польським військом під Батогом, що значно ускладнила можливість знову нав'язати миротворчий процес. Тому, як відзначав вчений, «Хмельницький, сподіваючись за це помсти, намагався заручитися підтримкою царя»⁴⁰⁸. М. Бобжинський бачив причину козацько-московської угоди 1654 р. у складнощях союзу Хмельницького з Кримом. На думку вченого, гетьман хотів позбутися залежності від хана, якого дедалі більше перетягала на свою сторону Польща. Особливо загрозливим для козацтва був польсько-татарський мир, укладений в 1653 р. під Жванцем. Вибір же орієнтації на московського царя рішуче підтримувала чернь, котра в Москві бачила оплот східної церкви і очікувала від неї усунення польських королевят⁴⁰⁹. Ф. Конечний вважав, що звернення Хмельницького по допомогу до Москви було зумовлене призупиненням татарської підтримки. Дослідник вважав, що гетьман вже не міг зібрати

---

⁴⁰⁵ Halecki O. *Historia Polski*. – S. 148.

⁴⁰⁶ Koneczny F. *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów*. – S. 141.

⁴⁰⁷ Konopczyński W. *Dzieje Polski Nowożytnej*. – T. II. 1648–1795. – S. 12.

⁴⁰⁸ Sobieski W. *Dzieje Polski*. – T. 1. Do roku 1696. – S. 230.

⁴⁰⁹ Bobrzyński M. *Dzieje Polski w zarysie*. – T.2. – S. 179.

достатнього війська на боротьбу за встановлення власного князівства. Адже маси селян ставали під його знамена лише через погрози татар забрати у ясир всіх, хто не приєднається до їх війська. Тому Хмельницький змушений був шукати собі нового заступника в особі царя⁴¹⁰. А Шельонговський вважав, що до встановлення союзу з Москвою Хмельницького агітувало православне духовенство. Перші такі заклики були виголошені Єрусалимським патріархом Паїсієм ще у 1649 р., але були відкинуті самою Москвою, що боялась поширення з України на свої території «руху черні». Натомість В. Конопчинський пов'язував укладення союзу з Москвою із необхідністю пошуку гетьманом нової військової підтримки. Адже, як зазначав вчений, після Берестецької битви військовий запал серед населення України згасав, що остаточно виявилось в нерішучій Жванецькій кампанії. Російська ж сторона віддавна лише очікувала можливості помститись за численні поразки від Польщі та відразу з 1648 р. розпочала підготовку до війни⁴¹¹.

В. Томкевич вважав Переяславський акт «визначною подією, яка змінила весь попередній стан справ у Східній Європі. Козацьке питання, будучи до того внутрішньою проблемою Речі Посполитої, ставало відтоді на довгі роки предметом польсько-московської боротьби»⁴¹². Але історик відзначав, що союз мав низьку популярність серед населення України. Так, духовенство не бажало підпорядковуватись відсталій російській церкві, шляхта не бажала втрачати свої політичні права, міщани остерігались тягара повинностей, що панували у Московській державі, і «лише чернь, позбавлена відчуття національної ідентичності, що в цивілізаційному плані належала до туранського світу, позитивно сприйняла підпорядкування Москві»⁴¹³. Натомість Ф. Равіта-Гавронський вважав козацько-московський союз «лише доконаним актом продажу українських земель Хмельницьким, Виговським, Тетерею та

---

⁴¹⁰ Koneczny F. Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów. – S. 142.

⁴¹¹ Konopczyński W. Dzieje Polski Nowożytnej. – T. II. 1648–1795. – S. 18–19.

⁴¹² Tomkiewicz W. Kozacyzna ukraińska. – S. 64.

⁴¹³ Tomkiewicz W. Ukraina między Wschodem i Zachodem. – S. 36.

козацькою старшиною, за що вони отримали величезні земельні володіння»⁴¹⁴.

Попри усі стереотипні образи у змалюванні Хмельниччини, для польських істориків протистояння польського та українського народів все ж бачилось крахом усіх планів побудови імперії нового зразка на основі взаємного братерства та поєднання культур задля спільного цивілізаційного поступу згідно із постулатами Ягеллонської ідеї. Як відзначав Л. Фронсь, «лунав жаль, що взаємознищувались воїни двох рідних народів, що воював Лях з Русом, ослаблюючи себе навзаєм, руйнуючи власний край і свою культуру, готуючи собі кайдани багатолітньої неволі, прищеплюючи на довгі століття взаємну ненависть та незгоду»⁴¹⁵.

Як бачимо, зображення у польській науці та масовій свідомості подій козацьких повстань та Хмельниччини значною мірою перебувало під впливом стереотипних образів. У них втілювались шаблони зображення бурхливих подій, що займали знакове місце у національній культурі та народній свідомості і відіграли значну роль у формуванні етнічної ідентичності поляків. Образи подій нерідко використовувались із виховною метою для зміцнення патріотизму у попередній бездержавний період польської історії, що найбільш яскраво втілилось у творі Г. Сенкевича «Вогнем та мечем». Ідеалізація чи демонізація окремих історичних персон та подій, що здійснювалась з патріотичною метою, вплинула на праці дослідників. Такі підходи істориків до висвітлення цих подій значною мірою були віддзеркаленням продовження розвитку в польській міжвоєнній науці традицій неоромантичної історіографії, що нерідко відступали від позитивістських принципів об'єктивізму задля практичних цілей возвеличення власного народу. Трагізм у зображенні подій та діячів козацьких воєн значною мірою вплинув на формування образу українця у свідомості поляків. Поряд із цим у міжвоєнний період історики дедалі частіше відходили від шаблонних формул у зображенні козацьких воєн середини XVII ст. Нові реалії суспільного життя II Речі

---

⁴¹⁴ Rawita-Gawroński F. Hetman kozacki B. Chmielnicki; szkic historyczny jego życia i walk. – S. 107.

⁴¹⁵ Fraş L. Obrona Zbaraża w r. 1649. – S. 71.

Посполитої вимагали відступу від застарілих стереотипів та виховних ідеалів, заміни концепцій силового розв'язання «українського питання» на пошук рецептів міжнаціонального порозуміння. Тому польські вчені намагались зрозуміти причини вибуху такого гострого конфлікту, як Хмельниччина, віднайти «вину» у його розв'язанні з обох сторін.

У міжвоєнний період польські історики вдалися до перших досліджень ще не так далекого минулого Польщі у період іноземного панування на її землях в ХІХ ст. Значну частину теренів поділеної загарбниками І Речі Посполитої склали українські землі, з якими в національній свідомості поляків пов'язувалися багато знакових подій їх історичного минулого. Важке політичне становище бездержавного польського народу змушувало мислителів до переоцінки свого ставлення до колишніх «окраїнних» володінь Речі Посполитої. Усвідомлюючи свою меншість серед населення цих земель, поляки хотіли виробити нову систему відносин із українською більшістю краю. В нових умовах український народ, що в ХІХ ст. вступив на шлях національного відродження, міг стати як дієвим союзником у боротьбі проти спільного поневолювача, так і ще одним запеклим ворогом поляків. Істориків цікавили особливості національної свідомості та ідеології молоді української нації, а також сам процес її становлення. Це дозволяло провести компаративні дослідження процесів, що відбувались у середовищі польського та українського народів. Зрозуміти особливості формування модерної української нації та її відносин з польським народом намагались й історики.

Для польських дослідників важливим було і з'ясування основ національних ідеологій, самосвідомості та особливостей етнічної психології, що формувались у середовищі молоді української нації. Із їх появою значною мірою вчені пов'язували початки процесу національного відродження українського народу. М. Хандельсман вважав, що через відсутність власної державності місце її ідеї у свідомості українського народу зайняла «сурогатна» «віра у вождів — втілюючи у специфічній формі гетьманщини ідею власної, незалежної, козацької

держави»⁴¹⁶. На думку вченого, конкретним образом, в якому відобразились усі ці ідеали народу була особа Богдана Хмельницького, як ідеального козацького «отамана». Образи національної пам'яті українського народу, як відзначав дослідник, відобразились у потужному пласті фольклору. Саме зі збором, публікацією та дослідженням останнього і розпочиналося національне відродження українців. Через літературні твори та напівлегендарні історичні праці, побудовані на основі апокрифічної «Історії Русів», поширювалась історична пам'ять народу, пробуджувалась його національна свідомість.

Початки національного відродження українського народу виводив із перших зацікавлень історією Малоросії Л. Васілевський. Таким основним зразком історичних творів, просякнутих автономістичними ідеями, вчений бачив «Історію Русів». Прояв процесу становлення національної ідентичності історик бачив у творчості «зачинателя українського гуманістичного демократизму» Г. Сковороди. Разом із тим Васілевський відзначав, що «лише Котляревський розбудив новітній національний український рух», звернувшись до використання живої народної української мови і цим сприяв зближенню інтелігенції до народу⁴¹⁷.

У питанні формування національної свідомості українського народу Л. Васілевський схилявся до думки, що на теренах Наддніпрянської України аж до кінця ХІХ ст. національний рух відігравав малозначиму роль і розвивався лише у Києві та на Лівобережжі. Та все ж історик підкреслював, що на теренах колишньої Гетьманщини, на відміну від інших регіонів України, населення мало розвинене почуття власної регіональної ідентичності та відмінності від росіян. На Лівобережжі інтелігенція та шляхта відчували свою близькість за етнічним походженням та релігією із селянським загалом⁴¹⁸. Натомість на Волині та Поділлі, «що мали найзначніше польське населення,

---

⁴¹⁶ Handelsman M. *Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed Wojną Krymską. Rozwój narodowości nowoczesnej.* – Warszawa: Праці Українського наукового інституту, 1937. – S. 4.

⁴¹⁷ Wasilewski L. *Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe.* – Warszawa: Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego, 1934. – S. 51.

⁴¹⁸ Там само. – S. 46.

[національний рух] майже не проявлявся аж до 1905 р.». Єдиним політичним чинником у цих регіонах дослідник вважав польський національний рух, адже на думку вченого, лише поляки мали там розвинену національну свідомість та вироблену політичну культуру і традицію⁴¹⁹. М. Хандельсман підкреслював визначальне значення впливу польського національного руху на українське відродження. Його дослідник виводив із проникнення у середовище українських діячів «Дзядів» А. Міцкевича в 1838-1839 рр., що проповідували ідеї боротьби проти іноземного поневолення та моральні відносини між слов'янськими народами⁴²⁰.

В. Томкевич вважав, що на Наддніпрянській Україні «польські хлопомани перші започаткували українську справу»⁴²¹. На думку дослідника, у центральному регіоні діячі українського національного руху зрозуміли, що спільним ворогом польського та українського народів виступає абсолютистська Росія і що лише спільними зусиллями можливе їх визволення із неволі царизму. Вчений акцентував свою увагу на словах Б. Грінченка, який відзначав, що лише через згоду обох народів можна «щасливо та впевнено воювати із спільним ворогом, котрий однаково із ляха та українця хоче зробити москаля»⁴²².

М. Хандельсман відзначав подвійну національну ідентичність української інтелігенції, що започатковувала рух культурного відродження. Такими зокрема польсько-українськими діячами були Залеський, Гоцинський, Чайковський, Падура, які були «закохані у своїй малій батьківщині, в її місцевий колорит, пісні, звичаї, мову, але все ж були поляками, що були готові повторяти за Міцкевичем: «Україно, вітчизно моя», але насправді знали лише одну вітчизну — Польщу»⁴²³. Натомість Котляревського, Гребінку,

---

⁴¹⁹ Wasilewski L. Granice Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa: Skład Główny: Sp. AKC „Dom książki polskiej”, 1926. – S. 4.

⁴²⁰ Handelsman M. Op.cit. – S. 6.

⁴²¹ Tomkiewicz W. Ukraina między Wschodem i Zachodem. Odbitka z Sprawy Narodowościowe. – S. 41.

⁴²² Там само.

⁴²³ Handelsman M. Op.cit. – S. 3.

Квітку-Основ'яненка, Бодянського, Максимовича вчений вважав «справжніми росіянами», що проявлялось не лише в їх російсько-українській мові щоденного спілкування, але і в свідомості російських патріотів, що любили свою «південну Русь» із її культурою та звичаями, обороняючи її перед «штучною малорусизацією»⁴²⁴. Для прикладу вчений наводив слова Костомарова, який на слідстві 1847 р. ідентифікував себе як «великороса», а в пізнішому «виступає швидше росіянином, що цікавиться мовою малоруського народу»⁴²⁵.

Л. Васілевський також підкреслював, що політика царської влади привела до повної русифікації української шляхти та інтелігенції. Тому остання, перебуваючи у фарватері розвитку загальноросійської інтелігенції, переживала подібні до російської процеси. «Ті самі ідеї, — як відзначав вчений, — що походили із тих самих джерел — російських чи західноєвропейських — оживляли і українську, і російську інтелігенцію, а російська мова, поруч із французькою в певних сферах, стала повсякденною мовою загалу української інтелігенції»⁴²⁶. Натомість на Правобережжі вищі прошарки суспільства зазнали значного ступеня полонізації та бачили себе представниками польського культурного середовища колишньої Речі Посполитої.

Також Л. Васілевський дослідив історичні, етнографічні та культурологічні теорії про сутність та походження українців, що були запропоновані представниками держав та народів, пануючих над Україною. Він відзначив, що осердям всіх цих концепцій було намагання звести відмінності між народами до провінційних, племенних, релігійних чи соціальних ознак. Дослідник звернув увагу на побутування у Галичині поглядів щодо українців (русинів) як селян, що розмовляють українською мовою, тоді як польськомовних селян називали «мазурами», а «поляками» вважали лише освічений чи міський прошарок. Дослідник також відзначав побутування серед багатьох поляків погляду, «що русинів «придумав»

---

⁴²⁴ Там само. – С. 4.

⁴²⁵ Там само.

⁴²⁶ Wasilewski L. Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. – С. 45.

австрійський губернатор Галичини граф Стадіон для боротьби з поляками»⁴²⁷. Щодо ж самої Галичини, вчений відзначав, що «для нікого із австрійських володарів не викликало сумнівів, що це був край політично та культурно польський, адже лише польський елемент був тут представлений на вершинах соціальної піраміди»⁴²⁸.

С. Закшевський вважав усю «Червенську землю» історичним та етнографічним польським регіоном. Це, на думку дослідника, мало своє підґрунтя у приналежності місцевого населення до «племен ляхів» у Х ст., яке, після загарбання краю Руссю, протягом понад восьми століть переживало «русинізацію», що поступово припинилась лише у ХІХ ст.⁴²⁹. Сама ж «назва Галичина, — як вважав Закшевський, — штучна, нав'язана австрійською владою»⁴³⁰, щоб затерти сліди польськості краю. Натомість Ф. Буяк вважав, що саме у ХІХ ст. відбувся процес поступової українізації польського сільського населення в Галичині. Його, на думку вченого, спричинила відсутність католицьких церков та польських народних шкіл, на противагу яким існувала велика кількість українських шкіл та церков, а також національна індиферентність населення. Іншою причиною називав «добре співжиття польського населення із більш чисельним руським, прикладом чого є чисельні мішані шлюби»⁴³¹. І лише на початку ХХ ст., через цілеспрямовану політику польських еліт та посилення польсько-українського конфлікту, процес українізації галицьких поляків був призупинений та навіть повернений у сторону колонізації краю.

До відмінних висновків доходив М. Хандельсман. Вчений вважав, що протягом першої половини ХІХ ст. українці Галичини перебували у важкому становищі занепаду своєї національної свідомості. Це зокрема проявилось у відсутності в цей час одностайної самоідентифікації місцевого населення відповідно до єдиного етноніму. Так дослідник акцентував увагу на

---

⁴²⁷ Там само. — С. 5.

⁴²⁸ Wasilewski L. Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. — С. 48.

⁴²⁹ Zakrzewski S. Zagadnienia historyczne. — Т. 2. — С. 269.

⁴³⁰ Там само. — С. 245.

⁴³¹ Bujak F. Historia osadnictwa ziem polskich w krótkim zarysie. — Warszawa: Druk F. Wyszynińskiego i S-ki, 1920. — С. 48.

рівноправному вживанні етнонімів «русини», «руські», «руснаки», «росіяни», «південні росіяни», «малороси», «рутени». У цей період також відбувалась активна колонізація українського населення, відмирання української мови у середовищі вищих прошарків населення, повний занепад шкільництва. Такий процес, як вважав вчений, відбувся незалежно від волі австрійської влади, що визнала за українською мовою статус «народної» і дозволяла розвиток освіти на її основі⁴³².

Ф. Подеський також звернув увагу на проблему «появи» українців. На думку вченого, австрійська влада та лояльні до неї польські політичні кола намагались створити міцний незалежний національний рух серед русинів. Його метою мало бути формування національної опозиції російському пануванню на Наддніпрянській Україні та протистояння москвофільському рухові в Галичині. «Таким чином, — як відзначав історик, — русини в Галичині дали перетворити себе в українців, незважаючи на те, що ця назва була перш за все виразом політичної програми Австрії, яка вела суперництво з Росією. [...] Це раптове перетворення русинів із старорусинів (русофілів) в українців було здійснене в 1861 — 1870 роках, натомість справжнього «русина», що справді діяв на благо інтересів руського населення та уможлиблював спокійну співпрацю з поляками, руські політики нажаль викреслили із своїх програм»⁴³³.

Таким чином польські історики міжвоєнного періоду намагались підкреслити слабкість українського національного руху в XIX ст. Раптова, з позицій цих вчених, бурхлива національна активність українців здебільшого пояснювалась «іноземними інтригами», що намагались підбурити їх проти поляків. Подібно і саме ж існування модерної української нації часто бачилось небезпечною видумкою покликаною перетворити «русинів», як невід'ємної частини народу Речі Посполитої, у якусь нову ворожу полякам спільноту. Такі ідеї

---

⁴³² Handelsman M. Op.cit.– S. 60.

⁴³³ Podleski F. Zagadnienia „ukraińskie” na tle stosunków austriackich. – Lwów; Warszawa: Księgarnia polska Bernard Polonicki, 1935. – S. 48-49.

повинні були підкреслити незрілість українців до самостійного політичного існування. Утворення української незалежної держави часто бачилась польськими мислителями часів II Речі Посполитої небезпекою міжнародному порядку породженому загарбницькими планами Німеччини.

У польській історичній науці простежуються дві важливі та у значній мірі відмінні тенденції у зображуванні історії України та українців. Перша з них це представлення українців як кровожерної варварської маси із якими неможливо налагодити консенсус та співпрацювати. До таких поглядів прив'язували різноманітні расові чи цивілізаційні тлумачення вважаючи українців представниками чужих азіатських кочових цивілізацій у самій природі яких закладено примітивізм та бажання руйнувати, а отже такі глибокі відмінності не дають можливості порозуміння. На польському ґрунті корені таких поглядів лежали в ідеях сарматизму XVI–XVII ст. характерними рисами якого були концепції про соціальну винятковість та навіть расову вищість шляхти Речі Посполитої. До таких поглядів додавались елементи модерних європейських расових теорій кінця XIX — першої половини XX ст. Саме змалювання образу українця часто здійснювалось за художніми канонами епохи романтизму, що зробили глибокий вплив на польську культуру та сам національно-визвольний рух. Такі погляди були просякнуті стереотипами та історичними міфами і робили з українця чи не зразкову протилежність до образу ідеального поляка. Тенденції до стереотипного зображення українців у темних тонах спостерігаються навіть у працях польських вчених, що намагались більш об'єктивно підходити до історичних фактів та шукати шляхи порозуміння з сусіднім народом. Це засвідчує глибину укорінення таких стереотипів у польській культурі та світогляді, які спостерігаються і до сьогодні.

На протилежному боці польських історіографічних тенденцій лежать погляди щодо потреби консенсусу між обома народами на позиціях їх рівноправності. Дослідники відзначали процеси двостороннього культурного обміну, що призводив до значного збагачення обох народів. Підкреслювалось переплетіння культур та спільна праця для досягнення нових здобутків. Українців зображують як особливий творчий та дуже енергійний елемент у суспільстві Речі Посполитої. В поясненні протиріч між польським та

українським народами шукали об'єктивних причин у діях обох сторін, замість банального розділення по схемі «поганій бо чужий». Такі позиції характеризувалися значним критицизмом у підході до історичного матеріалу та навіть втілювались в ідеях «пошуку вини» у собі. У поєднанні із такою тенденцією існував і романтичний образ України та українців, як втілень свободи, енергії, природніх, не зіпсутих цивілізацією, стихій. Втім, на жаль, подібні погляди у польській історичній науці міжвоєнного періоду були скоріш винятком ніж трендом і не могли переважити усталені в поколіннях стереотипи та міфи масової культури.

Перехідними між двома тенденціями виступають польські патерналістичні погляди. Згідно них бачилась необхідність єднання між польським та українським народом та їх мирна праця на спільне благо. Але в даному випадку підкреслювалась культурна та політична вищість поляків, які несуть блага розвинутої цивілізації більш відсталому народу та повинні взяти на себе керівництво та опіку над ними. Саме тому за поляками в подібних конструкціях відводилась роль еліти, а українцям забезпечувалось місце керованої маси.

Підсумовуючи можемо стверджувати, що польська історична наука в нових умовах суспільно-політичного життя II Речі Посполитої в значній мірі продовжувала розвивати погляди сформовані історіографією бездержавного періоду на зламі XIX та XX століть. Нові обставини та політичні тренди сприяли появі нових ідейних постулатів, але кардинальним чином не вплинули на зміну основних ціннісних орієнтирів, через призму яких бачили минуле більшість істориків. Нові історіографічні теорії значною мірою були адаптацією давніших концепцій до нових політичних обставин. Такі тенденції особливо чітко спостерігались у моменти здійснення спроби переоцінки усталених візій історії польсько-українських відносин, що піддавалось гострій критиці із сторони більшості істориків та самого польського суспільства. Тому подібні намагання були скоріш винятком а ніж тенденцією у розвитку польської історичної науки та не змогли в засадничій мірі змінити векторів сприйняття спільної для польського та українського народу історії та укорінених у суспільній свідомості образів сусіда.

ВІДОБРАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МИНУВШИНИ В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ БІЛОРУСІВ І БІЛОРУСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

До середини 2010-х рр. ідея Європи не втратила своєї привабливості. Особливо для людей, для яких вона й надалі продовжує «асоціюватися з духом оптимізму та з надією на засоби звільнення від неприємних геополітичних угруповань, несприятливих економічно-політичних умов і тяжкого історичного досвіду»⁴³⁴. Очевидно цих симпатиків більше на європейському Сході, де з березня 2014 р., здавалося б, лише віртуальна загроза Москви вибухнула збройним конфліктом, що набув цілком реальних обрисів нової великої континентальної війни. Дипломатична «стурбованість» європейського Заходу, яку він звик висловлювати через першу-ліпшу нагоду загострення подій у цьому регіоні континенту, уже не дала позитивного наслідку, позаяк перестала бути стримуючим чинником для Кремля. Так дещо несподівано Європа, вочевидь і весь світ, вступили в нову епоху, причому за демократичними процедурами та повсякденними турботами зробили це майже непомітно для себе.

⁴³⁴ Образ Европы во времена перемен. Репрезентация учебников истории в странах Восточной Европы / Ин-т им. Георга Эккерта – Лейбницкий ин-т междунар. исследований учебников, Всеукр. асоц. преподавателей истории и общественных дисциплин «Новая Доба». – Львов: Панорама, 2017. – С. 6.

Україні, котра десятиліттями, якщо не століттями (чи навіть тисячоліттями, з огляду на відмінності джерел та способів існування, домінуючих віросповідань) перебувала на маргінесі європейського життя, у новітніх подіях випала дещо інша місія. Прагнення отримати визнання, яке тривалий час лишалося не почутим (ще й сьогодні лунають меседжі скептиків (чи ідейних ворогів), мовляв, «ніхто в Європі нас не чекає»), отримало шанс у зв'язку зі змінами суспільних настроїв під впливом Євромайдану (Революції гідності). З певною для себе несподіваністю Україна опинилася в епіцентрі багатьох вузлів європейських процесів і протистоянь — від економічних, фінансових до інформаційно-інтелектуальних та культурно-мистецьких. Так, не завжди сприятливих і оптимістичних, але таких, які засвідчили цікавість до цієї «східної» країни як суб'єкта-об'єкта міжнародних відносин, геополітичного гравця, що заходився з подвійною енергією демонструвати мобілізуючий потенціал європейських перспектив.

Щоправда, подолати силу інерції мислення та дій виявилось не так просто: на Заході зміни на Сході не відразу взяли в розрахунок. У найбільш песимістичних варіантах потужні геополітичні гравці нерідко відводять Україні роль донора для задоволення своїх амбіцій, роль різну — від територіальних придбань до ринку робочої сили та дешевої сировини. Не гидується цим і деякі амбітні сусіди, так би мовити, «регіонального масштабу»⁴³⁵.

Однак ситуація, на наш погляд, не така вже й критично однозначна. Справа в тому, що в останні десятиліття, коли з політичної мапи Східної Європи зник Советський Союз і, здавалося б, демократичні цінності запанували на всьому континенті, сам Захід не може похвалитися стабільністю та єдністю. Регіональні конфлікти й протистояння виникають там раз по раз. Чи не всі дослідники цих спалахів нестабільності погоджуються з думкою, що новітню «Європу потрібно розглядати як своєрідний, історично змінний набір якостей»⁴³⁶.

---

⁴³⁵ Термін «сусід» використано майже без виключення в значенні держава (країна), що межує з іншою державою (країною).

⁴³⁶ Образ Европы во времена перемен. Репрезентация учебников истории в странах Восточной Европы. – С. 7.

Свідченням таких викликів стали проблеми, пов'язані з масовим припливом іммігрантів із Азії та Африки, різка активізація національних рухів, що нерідко межують із добре відомим тепер чи не кожному мешканцю Старого Світу сепаратизмом, також згадане вище відчутне зростання агресивності РФ, яка перша з потужних у військово-політичному плані світових держав кинула виклик тому повоєнному облаштуванню, яке оформилося в 1975 р. на загальноєвропейській нараді з безпеки й співробітництва в Європі. Вік підписаного 1 серпня того року Заключного акту, як визначального чинника забезпечення миру й стабільності виявився досить коротким — на початку XXI ст. ситуація змінилася настільки, що про нього почали говорити/згадувати лише в минулому часі. Розв'язавши за останню чверть століття (після краху СРСР) кілька локальних конфліктів на постсовєтському геополітичному просторі, Росія остаточно перетворила цей акт із нормативно-зобов'язуючого в суто історичний. Усе це означало синхронне зростання інтересу до всіх європейських та регіональних проблем, багато з яких «накопичувалися тривалий час»⁴³⁷. Відтак нової якості осмислення має підлягати й досвід, точніше сказати, досвіди творення образів сусідів, які певний час розвивалися за власною (регіональною) логікою. Один із них — це українська історія в науковому доробку білоруських служителів Клію.

Попри збереження історичних міфів про, кажучи звично-узагальненим пропагандистським штампом, «братні слов'янські народи», який уже давно перетворився на анахронізм, щоправда, продовжує «вірою й правдою» служити деяким політичним режимам виправданням їхнього існування та відповідних дій, «Україна лишилася для Білорусі досить важливим сусідом і потенційним партнером»⁴³⁸. Це партнерство охоплює (мало б охоплювати) широкий (очікувано значно ширший, аніж насправді) спектр відносин. Окрім власне

---

⁴³⁷ Зокрема див. : Богданович И. Идея национального Возрождения в белорусской и чешской поэзии конца XIX – начала XX вв. // *Cesty k národnímu obrození : běloruský a český model : sborník příspěvků z konference konané 4 – 6.07. 2006 v Praze.* – С. 260 – 279.

⁴³⁸ Осадчий Т. Україна та Білорусь – геополітичні партнери. [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.global-analityk.com/аналітика/україна-та-білорусь-геополітичні-па/>

інтелектуальних, наукових взаємин, ще й економічні, соціальні, навіть політичні відносини. Є чимало сфер, які справді, якщо вже не «братають», то принаймні надто зближують дві країни, їхнє населення.

Насамперед це наявність спільного 1084,2-кілометрового українсько-білоруського кордону, по-друге, взаємопов'язана система транспортних комунікацій із відповідною інфраструктурою, по-третє, в обох країнах мешкають достатньо численні діаспори, кажучи інакше, багатьох українців і білорусів об'єднують родинні зв'язки. Дещо складніше питання з так званою «спільною історією», оскільки варто розрізняти не лише історичну подібність (що природно вже через самий факт геополітичної схожості), а й можливість використовувати її в, скажемо так, кон'юнктурних, спекулятивних цілях уже в нових (сучасних) історичних умовах.

До речі, науковці-практики, опанувавши новітні теоретико-методологічні засади досліджень, навчилися розрізняти епохи історії одного народу (етнічної спільноти), але стосовно міфів про народи-сусіди схильні робити це набагато рідше й, до того ж, не так ефективно⁴³⁹. Такою ж спекулятивною сьогодні може здатися теза про етнічну єдність білорусів і українців, а тим більше їхніх держав у контексті «сильних позицій православної та греко-католицької церков»⁴⁴⁰. Насправді цей чинник може не так об'єднувати, зближувати країни, їхні інтелектуальні кола, як сварити їх (досить взяти хоча б до уваги, що частина істориків узагалі не вважають греко-католицьку церкву за визнану (канонічну) конфесію, тобто власне церкву). А суперечки навколо того, хто є «справжнім православним», інколи заходять надто далеко й сьогодні, що ще більше розколює національну єдність, не кажучи вже про інтернаціональну, якою ми уявляємо (можемо уявляти) україно-білоруські відносини.

З погляду історичної науки факт, що Білорусь, як і Україна, сильно постраждала внаслідок катастрофи на Чорнобильській

---

⁴³⁹ Див. : Першы Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі. Працоўныя матэрыялы. – Т. 1 (2012). Нацыя ў Цэнтральна-Усходняй Еўропе : супольнасць і ідэнтычнасць. [Электронний ресурс] Режим доступу : [file:///C:/Users/Yura/Downloads/Sbornik_sekcyja_4%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Yura/Downloads/Sbornik_sekcyja_4%20(1).pdf)

⁴⁴⁰ Осадчий Т. Вказ. праця.

АЕС, відіграє радше емоційну та деконструктивну роль, але навряд чи сприяє поглибленню двосторонніх культурних зв'язків (перебуваючи під впливом кремлівської пропаганди, білорус радше згадає, яку допомогу його країні надала Москва після 1986 р., аніж поспівчуває українцю навколо сумних наслідків цієї спільної біди). Такою ж мірою малопродуктивним є апелювання до транзитних комунікацій, які пов'язують Білорусь та Україну. Зручність щодо підтримування відносини з балтійськими і скандинавськими державами, не кажучи вже про перспективи входження обох цих суб'єктів міжнародних відносин до майбутньої Балто-Чорноморської вісі держав Східної Європи, спонукає більше задумуватися про реалії та перспективи сьогодення, а не аналізувати минувшину⁴⁴¹. Отож, вона й надалі перебуває в царині міфів і, здається, змінити ситуацію на краще, тобто адаптувати її до потреб сьогодення, у цій царині чи не найважче.

Загалом у білоруській історіографії України чи не завжди домінували ідеологеми та міфологеми, за якими надто складно було розгледіти «реальні уподобання та інтереси, розрахунок власних сил і можливостей»⁴⁴². Автора цих рядків, який мав нагоду неодноразово відвідувати Республіку Білорусь протягом останніх десятиліть, дивувало чимало речей, зокрема істотні відмінності між декларованою риторикою про «братні народи» й прагматикою реальних двосторонніх взаємин. Причому, що особливо цікаво, вона легко простежувалася не лише на офіційному (міждержавному) рівні, а й на рівнях науковому та, що особливо дивує й насторожує, побутово-обивательському, де «їхня величність» міфи діють «особливо продуктивно». Своє ж завдання автор бачить у тому, щоб заповнити лакуну незнання відображення української минувшини в білоруській історіографії з урахуванням того, що це одне з «найслабших місць» мозаїки взаємних уявлень один одного всіх європейських спільнот.

---

⁴⁴¹ Там само.

⁴⁴² Див. : Терешкович П. Белорусы в контексте национального возрождения народов западного пограничья Российской империи на рубеже XIX – XX вв. // Cesty k národnímu obrození. – С. 41 – 43.

Попервах вважаємо за потрібне наголосити, що «з Україною» чи «без України», але й нині, тобто в період новітніх держав (відлік якого логічно починати з 1991 р.), коли в політиці Мінська домінує східний (а не південний чи південно-західний) вектор державного розвитку, білоруські історики позиціонують себе, свій науковий доробок «частиною Європи». Щодо найближчого сусіда (України), то вони «підключають» до свого арсеналу можливостей не лише опубліковані монографії, спеціальні брошури, більш-менш численні науково-популярні та популярні видання, а й дидактичну літературу вищої та середньої школи, твори кінематографії, матеріали засобів масової інформації. Важливо додати, що чи не вся ця продукція «кладеться на систематично сформовані уявлення людей про історичну картину світу...»⁴⁴³.

Загалом білоруська історіографія, яку в епоху модерну прийнято ідентифікувати як національну, пройшла непростий шлях становлення та еволюції, що було безпосередньо пов'язано з самобутнім розвитком національно-державницької ідеї⁴⁴⁴. Адже насправді «ідея самостійної територіальної (автономної) чи державної організації нації почала пропагуватися відносно пізно, фактично лише після Лютневої революції в Росії»⁴⁴⁵.

Як справедливо зазначив один із сучасних провідних білоруських фахівців у цій царині знань Дмитро Карев, «народження білоруської історіографії було тяжким і штучно загальмованим імперською політичною системою»⁴⁴⁶. Проте вона відносно швидко подолала «вік дитинства й юності», вступила в пору «напружених роздумів та історіографічної рефлексії»⁴⁴⁷. Розширення горизонтів наукових досліджень викликало інтерес до історії сусідніх народів і держав. Україна

---

⁴⁴³ Ларионов Д. Образ Европы в белорусских учениках // Образ Европы во времена перемен. – С. 80.

⁴⁴⁴ Смоленчук А. Белорусская национальная идея в начале XX в. // Cesty k národnímu obrození : běloruský a český model. – С. 103 – 105.

⁴⁴⁵ Там само. – С. 118. Див. також : Киштымов А. Влияние процессов модернизации на развитие белорусского национального движения в XIX – начале XX вв. // Там само. – С. 188 – 208.

⁴⁴⁶ Карев Д. В. Белорусская историография в конце XVIII – начале XX вв. : автореф. дис. ... доктора исторических наук : спец. : 07.00.09. – Мн., 1995. – С. 40.

⁴⁴⁷ Там само.

опинилася в першому ряду такої зацікавленості, насамперед через те, що ціла група відомих істориків мала україно-білоруське родинне походження, або їхня творчість торкалася спільного евристичного поля. Тож і не дивно, що після отримання «автономного плавання» білоруські історики заходилися досліджувати різні аспекти україно-білоруського прикордоння, передусім етнічного й культурного. Дещо згодом побачили світ праці, присвячені історичній та історіографічній тематиці.

Д. Карев наголошує, що інтерес білоруських істориків до України (Малоросії, Південно-Західного краю, Новоросії та інших історичних і регіональних квазідержавних утворень) виникав і поживався під впливом активізації модернізаційних пертурбацій пореформеної доби (кажучи конкретніше, під дією наслідків Великої 1861 р. та решти реформ). Попервах вони були повільними, еволюційними. Про це свідчить той факт, що «процес формування української та білоруської нації більш рельєфно позначився лише до початку ХХ століття»⁴⁴⁸. Власне з цього періоду можна вести мову про появу в білоруських служителів Клію зацікавленості українською минувиною в сцієнтичному методологічному розумінні.

Перше, що привертало увагу сучасників наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., то це зростаюча цікавість інтелектуалів до розвитку білоруського та українського етносів. Точніше було б сказати, цей інтерес не зникав, радше навпаки — став своєрідним продовженням етнографічного буму, відомого ще з першої половини — середини ХІХ ст. Щоправда, тепер, під тиском глибоких змін, що охопили всі сфери людського буття, зокрема й науку, зацікавленість життям народу (простолюду) помітно поглибилася, набула ознак психологічних і філософських інтерпретацій. На розвиток етнографічних студій істотно впливали такі чинники як традиційна політика російської імперської влади, національно-визвольні рухи,

---

⁴⁴⁸ Карев Д. В. Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев. – Вильнюс : ЕГУ, 2007. – С. 169.

діяльність перших політичних партій, що виникали на національному ґрунті, дещо згодом — традиції місцевого (республіканського) історіописання⁴⁴⁹. До нових явищ можна віднести вищезгадане зростання науково-пізнавального інтересу до етнографічного пограниччя.

Політичний публіцист, видавець, а насамперед знаний історик ХІХ ст. Михайло Коялович, відомий тим, що, як і решту апологетів проекту «великой русской нации», зараховував білорусів, українців, росіян до «єдиного слов'янського етносу», нібито «об'єднаного православ'ям», розглядав розвиток історіографії в руслі «єдиного поступу історичної самосвідомості суспільства»⁴⁵⁰. Свого часу він активно полемізував з Миколою Костомаровим та іншими професійними істориками й публіцистами з питань національної і конфесійної політики імперського уряду, її запровадження на регіональному (в імперських межах) рівні. Праці М. Кояловича для нас цікаві ще й тому, що їм судилося стати своєрідним дороговказом тим науковим та квазінауковим інтерпретаціям минувшини «братських народів», які матимуть місце в советській історичній науці.

Отож, іще в середині 1880-х рр., керуючись власними світоглядними переконаннями, які загалом співпадали з офіційною доктриною російського уряду, М. Коялович так писав про населення україно-білоруського прикордоння: «Достатньо цікаво спостерігати в таких місцях переливи, змішання особливостей того й іншого племені у вищому ступені важливо помічати, як возвеличується над усім цим розмаїттям корінна єдність всіх трьох племен російського (буквально *русского*. — Ю. П.) народу, великоруського, малоросійського та білоруського, і найочевидніше доводить безглуздість будь-яких російських (варто думати, насамперед українських. — Ю. П.) сепаратистів...»⁴⁵¹. З помітним захопленням, яке більше свідчило про особисті уподобання автора, аніж його

---

⁴⁴⁹ Маркава А. Пакараць нельга злітавацца : беларускі нацыяналізм у даследаванні Пэра Андэрса Рудлінга. [Електронний ресурс] Режим доступу: file:///C:/Users/Yura/Downloads/ВНА23-Markava_Rudling%20(2).pdf

⁴⁵⁰ Коялович М. О. На этнографической границе белорусского и малорусского племені. — СПб. : Тип-я Департамента уделов, 1887. — С. 1.

⁴⁵¹ Там само.

задоволення від власне побаченого й почутого, історик констатував: «Малоросів у... місті, здається, дуже мало... Вони живуть у селах... І в середовищі сільських, а тим більше міських малоросів зустрічаються часто вже повністю білорусифіковані. В обличчях їхніх і рухах білоруська м'якість... Але навіть білорусифіковані малороси твердо тримаються зовнішніх своїх особливостей, — одягу, стрижки волосся та особливо історичних... вусів і статечності»⁴⁵². А ще: «І в малоросах, і в білорусах тієї місцевості ще більше впадає в очі їхня велика твердість церковна... Навіть інтелігенція, яка, відомо, рідко коли добре поводитьсь в храмах, тут начебто стриманіша, більш статечна, а церковний староста справляє особлива глибоке враження...»⁴⁵³.

У своєму прагненні передати емоційний бік своїх уявлень і переконань, М. Коялович не зміг вийти за межі власне етнографічні в сприйнятті українців, відтак штучно лишив їх за межами будь-яких модернізаційних перспектив. Кажучи інакше, його погляди були настільки «традиційно-застарілими»⁴⁵⁴, що вповні підійшли б до минулої епохи романтизму, де, як відомо, уже тоді помітними були перші паростки «націоналізму».

Отже, зростаюча зацікавленість до розвитку білоруського та українського етносів створювала сприятливе підґрунтя для національного пробудження, але тільки наступні генерації інтелектуалів, яким випало жити в час глобальних світових змін, бурхливого розвитку природничих та гуманітарних наук, могли претендувати на радикальне оновлення в поглядах на «етно-національне питання», зокрема й щодо, так би мовити, «сусідніх народів»⁴⁵⁵.

---

⁴⁵² Там само. – С. 3.

⁴⁵³ Там само.

⁴⁵⁴ Про погляд на «українське питання» М. Кояловича можна скласти враження за його відомою статтею «Просьба жителей западной Малороссии о принятии их в русское подданство 1773 года», яка була опублікована в часопису «Журнал Министерства народного просвещения» (1872, №9). Є підстави вважати, що цим поглядам Коялович був вірний усе своє життя. Додатково див. його працю «О расселении племен Западного края России» (М., 1863). Невіра у модерне національне майбутнє білорусів і українців посилювалася, на свій лад консервувалася надто підвищеною увагою до російського та польського політико-релігійних впливів, яким учений приділяв першочергову увагу.

⁴⁵⁵ Докладніше див. : Маркава А. Беларуская мова, lingua non grata. Агітація за беларускую мову на вёсцы падчас беларусізацыі. [Електронний ресурс]. Режим доступу : file:///C:/Users/Yura/Downloads/Пос_Слав_Иссл_11в_17_января_2017_Маркова.pdf

Нагадаємо, що масова свідомість, громадські настрої та світогляд кожної історичної доби визначаються багатьма чинниками. Так, кризові явища в суспільстві, а особливо, революційні потрясіння 1905 — 1907 рр. змусили російську імперську владу ліквідувати обмеження у використанні української та білоруської мов, що, своєю чергою, створювало певні сприятливі умови для зростання інтересу, зокрема й науково-пізнавального, представників інтелектуальних кіл сусідніх народів.

Для повноти характеристики ситуації варто зазначити, що білоруський національно-визвольний рух початку ХХ ст. не лише поділявся на дві течії («ліберально-буржуазну та революційно-демократичну»), що додатково ослаблювало зусилля націонал-патріотів), а й був репрезентований достатньо своєрідним персональним складом. Це здебільшого були уродженці колишньої дрібної шляхти, духовенства, селянства, за професією, відповідно, вчителі, літератори, історики (чи завжди професійні?), діячі мистецтва⁴⁵⁶. Перебуваючи в стадії становлення, роблячи лише перші кроки на шляху напрацювання національних цінностей та вироблення відповідних політичних (державних) концепцій, вони були ще надто далекими до продукування аналогічних поглядів на сусідні народи, їхню історію. І хоча розрив між культурами еліти й народу помітно звужувався, цього явно не вистачало, особливо в умовах домінування в громадських настроях «великодержавної за характером російсько-імперської картини світу»⁴⁵⁷.

Отже, радикальні суспільні зміни початку ХХ ст. серйозно підважили монополію романтичних поглядів на народ, простолюд, хоча й не були настільки потужними, аби зламати стійкі стереотипи людей, які, кажучи узагальнено, належали до «різних історичних епох»⁴⁵⁸. Окрім того, білоруські історики

---

⁴⁵⁶ Карев Д. В. Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев. – С. 171.

⁴⁵⁷ Жидков В. С., Соколов К. Б. Десять веков российской ментальности : картина мира и власть. – СПб. : Алетей, 2001. – С. 7 – 9 та ін.

⁴⁵⁸ Щодо руйнування монополії романтичних поглядів на народ (селянство), то з цього приводу цікаві міркування запропонував Михайло Коцюбинський, який перебував під впливом тих старих/нових

виявилися помітно обеззброєними відсутністю в їхньому пізнавальному арсеналі нових на той час знань, зокрема напрацювань класичних міфологів XIX ст. та, що особливо важливо, їхніх критиків.

Справа в тому, що в процесі тривалих досліджень науковці сформували розуміння міфу як «минуле, пережиток, предмет реконструкції, яку здійснювали на основі національних фольклорів, вірувань, уявлень, обрядів, мовних даних тощо. Для других (критиків. — Ю. П.) це вже був конструкт, який давав змогу зрозуміти сутність літературної (також наукової. — Ю. П.) творчості та окремих творів (джерел, сюжетів. — Ю. П.)»⁴⁵⁹. Для нас важливо зазначити, що до Першої світової війни, наступних революційних змагань/потрясін у поглядах білоруських істориків на українську минувшину не з'явилося цієї універсальної категорії, моделі, яку можна було виявити (чи впровадити) у науково-пізнавальних інтерпретаціях. Із цих же причин у працях про Україну були відсутні ідеї швейцарського психіатра, фундатора одного з напрямків глибинної психології Карла Густава Юнга. Зокрема, цінним могло б стати залучення до методологічного інструментарію категорії «архетип» — принаймні для ідентифікації й аналізу «тих універсальних структур буття й свідомості» українців, які «наділені найбільшою сталістю та дієвістю», позасвідомо передаються від покоління до покоління⁴⁶⁰.

Загалом відображення в білоруській історіографії української минувшини, під якою ми розуміємо, беручи найширше, модерне (традиційно-модерне) суспільство XIX — початку XXI ст., відбувалося в умовах політичних і цілком відповідних їм ідеологічних реалій, світоглядних переконань

реалій початку XX ст., у яких жив і творив. У листі до Панаса Мирного, датованого 10 лютого 1903 р., цей видатний наддніпрянський інтелектуал зазначав, що «українська література дедалі частіше потрапляє в поле зору російської та європейської критики». У прагненні змінити ситуацію відповідно до тенденцій розвитку суспільства наголошував, що протягом попереднього XIX ст. вона («наша література») жила лише «переважно селом, сільським побутом, етнографією». Коцюбинський М. Твори в шести томах. Т. 5 : Листи (1886 – 1905). – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 338.

⁴⁵⁹ Крылова С. И. Мифологема : термин и понятие // Известия Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины. – Гомель : ГГУ, 1999. – С. 99.

⁴⁶⁰ Там само.

авторів. Фактично замовно-нормативною лишалася практика коректувати ідеї, концептуальні теоретико-методологічні підходи (парадигми) інтерпретацій, відповідно періодизацію та саму проблематику, не кажучи вже про висвітлення окремих історичних подій і тем. Такий алгоритм історіописання виявився надто «зручним» для істориків, бо виправдовував ту кон'юнктуру, яка складалася в самій Білорусі (у останньому випадку — постсоветській), відповідно, створювала хоча й сумнівний із погляду тенденцій історичного розвитку спільноти, проте ситуативно вповні належний комфорт для «творчості» служителям Кліо⁴⁶¹. У старому (компартійному) дусі критиці й більш-менш об'єктивно-неупередженому аналізу піддавався лише «застарілий», власне досовітський і советський періоди, коли контакти білорусів з Європою були «обмеженими й несамостійними». Відповідно й Україна тоді не представляла нічого «окремого та цікавого». Відтак складно поділити оптимізм сучасних білоруських колег-істориків, коли вони починають стверджувати, що з набуттям у 1991 р. «справжньої незалежності Білорусь спромоглася розпочати реалізацію європейського проекту як такого»⁴⁶². Принаймні на державному рівні інтерес до історії України виявився надто скромним, локальним, десь схожим із тим, яким, за своєю вибірковою тематикою та інтерпретаційною лімітованістю він був і раніше.

Тут не зайвим буде нагадати, що завершення на початку 1990-х рр. холодної війни, розпад Советського Союзу, падіння залізної завіси серед іншого ознаменували повернення України та Білорусі до європейського геополітичного простору. Головні світові гравці почали з цікавістю спостерігати за цими двома

---

⁴⁶¹ Як зазначає магістр гуманітарних наук Лейпцизького університету Олена Темпер, у постсоветській Білорусі школи й університети кілька разів змінювали інтерпретацію історичних подій, явищ, процесів. Наприклад, навчальні підручники, видані між 1992 та 1994 роками, як «просякнуті політикою» цього часу, досить швидко були виведені з користування. З запасників архівів і бібліотек повернули навчальну літературу советської епохи. На відміну від так званої «націоналістичної» моделі історії Білорусі, яка розглядала її як частину Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, «новий» підручник, виданий у 1996 р., практично не відрізнявся від свого советського попередника. Темпер Е. Модели формирования нации в Беларуси после 1990 г. // Cesty k národnému obrození : běloruský a český model. – С. 217 – 218.

⁴⁶² Ларионов Д. Образ Европы в белорусских учениках // Образ Европы во времена перемен. – С. 84.

великими, за європейськими масштабами, країнами. Не було секретом, що Європейський Союз розглядав їх як платформу для поширення демократичних цінностей, хоча окремі його члени (здебільшого сусідні країни) по-різному їх оцінювали через призму своїх, як тих же геополітичних, так і національних економічних інтересів. Своєю чергою Росія, «не гребуючи ніякими засобами, прагнула поширювати свій вплив у колишніх советських республіках (формальних суб'єктах федерації, про що згадували дедалі рідше. — Ю. П.) із перспективою відбудови неоімперії, що неможливо без інкорпорації України та Білорусі»⁴⁶³. Така політика щодо обох країн, яких усі в Східній Європі вважали потенційними «гарантами стабільності», не надало позитивної динаміки двостороннім відносинам, зокрема й в інтелектуальній сфері — їй і надалі приділялося надто мало уваги.

Відомо, що образи народів в історичній пам'яті завжди «мають багато обличч»⁴⁶⁴. Це зумовлено насамперед самою природою історичної пам'яті, яка, відомо, притаманна як окремим індивідам, соціальним і професійним групам, так і спільнотам загалом. Тож вповні логічно, що протягом ХХ — початку ХХІ ст. білоруські історики пройшли складний, суперечливий, багато в чому самотутній шлях творення образу сусідньої України, її минувшини⁴⁶⁵.

Особливістю проблеми інтерпретації історії України в білоруській історіографії є та методологічна заувага, що, бодай

---

⁴⁶³ Осадчий Т. Вказ. праця.

⁴⁶⁴ Див. : Журба О. Образы «української історіографії» другої половини ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. в історичній літературі // Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w ХІХ і ХХ wieku / Pod redakcją J. Pisulińskiej, P. Sierżęgi, L. Zaskilniaka. – Pieszów : Wydawnictwo uniwersytetu Pieszowskiego, 2008. – S. 124 ; Портнов А. Історії істориків : Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. – К. : Критика, 2011. – 237 с. ; Яремчук В. П. Рец. на кн. : А. Портнов. Історії істориків : Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. // Укр. іст. журн. – 2012. – № 2. – С. 213 – 217.

⁴⁶⁵ Білоруські советські історики ХХ ст., які здебільшого за власною волею долучилися до творення образу України в громадській думці та власне історичній пам'яті білорусів, не лише ототожнювали пам'ять із наукою, а й безуспішно виконували завдання комуністичного режиму щодо «належного підтвердження пам'яті», аби вона слугувала «надійним маркером історичного минулого». Див. : Колесник І. Історична пам'ять та історіографія : архетипи взаємодії // Історія – ментальність – ідентичність. Вип. ІV : Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття : [кол. моногр.] / За ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги. – Л. : ПАІС, 2011. – С. 57 – 58.

частково залучаючи до аналізу «всю східноєвропейську історію», авторові доводиться уникати «запозичень та полеміки з національними дискурсами і міфами»⁴⁶⁶. Іншими словами, не доцільно послуговуватися відомою метаісторичною парадигмою, яка у цьому випадку, словами Тімоті Снайдера «гірша за просто помилкову»⁴⁶⁷. Це не означає, що метаісторичні сюжети (макропроцеси), які значною мірою репрезентують предмет пізнання, його характерні риси, буде навмисне проігноровано⁴⁶⁸. Позаяк «діалектика міфу й метаісторії формує свідомість націоналістів», наголошує Снайдер, то в нашому варіанті вона справді виступає радше предметом дослідження, а не методом⁴⁶⁹.

Уже традиційно для сучасних досліджень варто зробити ще одну попередню ремарку. Вона стосується понятійного апарату. Надалі розмірковуючи над заявленою проблемою, під поняттям «білоруси» будемо розуміти не стільки представників етносу, носіїв етнічної культури чи певних субкультур, скільки громадян, інтелектуальну та політичну еліту (стосовно советської доби, то передусім ітиметься про громадсько-активну частину населення та політикум БССР). Відповідно «українцями» називатимемо громадян сусідньої України (УСРСР), однак не лише їх, а й корінне (осіло-землеробське, християнське, козацьке) населення Русі-України всіх періодів історії, на які поширювали свій пізнавальний інтерес білоруські дослідники. Такий підхід хибує низкою колізій, які потребують окремого пояснення, проте в цьому разі для нас важливо виокремити й прояснити вкрай важливий аспект: якщо не зламати, то бодай серйозно підважити домінування в суспільній (масовій) свідомості стереотип, що відбиває колоніальний синдром уявлень про українців і білорусів як таких собі мовчазних та бездержавних етнічних мас, які нібито не були спроможними до самостійного політичного життя і ця місія,

---

⁴⁶⁶ Снайдер Т. Рэканструкцыя нацый : Польшча, Украіна, Літва і Беларусь, 1569 – 1999 гг. / пер. з англ. мовы М. Рамануўскага і В. Калацкай ; навук. рэд. Г. Сагановіч. – Мн. : Медысонт, 2010. – С. 27.

⁴⁶⁷ Там само.

⁴⁶⁸ Яковенко Н. Вступ до історії. – К. : Критика, 2007. – С. 209.

⁴⁶⁹ Снайдер Т. Рэканструкцыя нацый : Польшча, Украіна, Літва і Беларусь, 1569 – 1999 гг. – С. 28.

відповідно, лежала виключно на так званих «державних народах».

Особливістю пропонованого дискурсу є та обставина, що білоруські советські історики, їхні послідовники в постсоветський період (нерідко це люди одного покоління) формували свої професійні погляди під тиском політичних реалій комуністичної доби, а на момент розпаду геополітичного утворення ССРСР, появи на європейській мапі незалежних національних держав, зокрема й України та Республіки Білорусь, виявилися не надто готовими, аби відмовитися від певних традицій, що постали ще в попередні історичні епохи. Схильність до моно-методології, водночас неготовність до швидкої адаптації та синтезу новітніх (модерних, а згодом постмодерних) інтерпретаційних практик, помітна залежність від усе тієї ж політичної кон'юнктури — усе разом знаходило свій відбиток на їхніх уявленнях та професійних поглядах⁴⁷⁰.

Для прикладу процитуємо інтерв'ю доктора історичних наук, професора Євгена Новика, яке він дав у розпал Євромайдану в Києві (9 грудня 2013 р.): «Гидко бачити те, що роблять в Україні націоналісти. Це фашисти, а не люди. Це бандерівці, це справа їхніх рук. Приклад ставлення до пам'ятників історії, передусім советської історії, демонструє Білорусь: ми тут нічого не зруйнували — на відміну від Москви й України, ми все зберегли. Зрозуміло, коли в Москві і Петрограді зносили пам'ятники російської історії, це також був акт вандалізму... «Демократи» російські на рубежі 80 — 90-х рр. виявилися такими ж вандалами, як ті, хто зносив пам'ятники в перші роки Советської влади»⁴⁷¹. Як легко помітити, руйнація пам'ятників, на думку Є. Новика, є виявом відсутності культури, цілеспрямованим знищенням творів мистецтва, яке б ідеологічне навантаження

---

⁴⁷⁰ Про згадані тут традиції білоруського історіописання досить переконливо висловився відомий чеський історик і політичний теоретик Мирослав Грох: «Якби ми хотіли знайти докази того, що історична наука вибирає свої теми не за їхньою значущістю, а залежно від політичної кон'юнктури, то розвиток досліджень у царині білоруської історії послуговував би цьому наглядним прикладом». Див. рецензію: Мирослав Грох. Alena Marková. Sovětská bělorusizace jako cesta k národu: iluze nebo realita? Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012. — 261 s. [Електронний ресурс]. Режим доступу: file:///C:/Users/Yura/Downloads/Hroch_Belorusizace_Ab_Imperio_Markova.pdf

⁴⁷¹ Белорусский историк: «Ми – белорусы, тоже русские, но только – бело-русские». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nocmc.tk/vandalizm.html>

воно не несло. З усім цим важко погодитися з кількох міркувань. Цікаво, як би колега по ремеслу відповів на цілком прогнозоване питання: а якою виявилася доля численних «творів мистецтва» під назвою пам'ятники Адольфу Гітлеру, коли зазнав краху Третій райх? Є питання й іншого, суто методологічного порядку, адже використана дипломованим доктором наук термінологія засвідчує його явну симпатію до міфологізованого варіанту інтерпретації минулого.

Щодо новітньої (після 1991 р.) Республіки Білорусі, то історіографія України формувалася в наукових колах цієї країни під впливом кількох обставин. Окрім вищезазначених, ще варто виділити зростаючий інтерес до «південного сусіда» через його відхід від ідеї «східнослов'янської православної єдності», орієнтації на європейські демократичні принципи та інституції. Щоправда, цей інтерес був далеко не послідовним і, можна напевне стверджувати, неофіційним. Про це свідчила відсутність (мізерність або формальність) комунікації на рівні академічних (державних) інституцій. Приватні ж контакти між дослідниками мали здебільшого вузькопрофільну тематику, відбувалися не на постійній основі, часто-густо з тривалими перервами. Однак і в такому разі сторони не претендували на те, аби радикально оновити епістемологічні практики, надто коли йшлося про події останніх десятиліть. У білоруських істориків, зокрема, можна було помітити певний скепсис щодо сприйняття ідей Помаранчевої революції 2004 р. та Революції гідності 2013 — 2014 рр. Навіть таке «нейтральне», позбавлене «націоналістичного присмаку» (у зв'язку з масовим, демократичним за своїм характером залученням до громадсько-політичного життя нової генерації громадян/патріотів) гасло як «Слава Україні! Героям слава!» не знайшло порозуміння в більшості білоруських колег, принаймні, знову ж таки, офіційно⁴⁷².

---

⁴⁷² Щодо неофіційних контактів, то вони справді засвідчили дещо відмінну ситуацію в поглядах білоруських істориків на українські революційні події початку ХХІ століття. Більшість тих, з ким автору довелося особисто вести дискусію, запевняли у своїй відданості демократичним цінностям, за які, і це також білоруські колеги визнавали, Україна кілька років поспіль веде національно-оборонну війну проти кремлівських окупантів.

Очевидно, що потенційні альтернативи такому розвитку подій існували. Не беручи до уваги віддалену в часі минувшину, зазначимо, що у 1989 — 1991 рр. найближчі західні сусіди (поляки), передусім ті їхні партійні лідери, які перебували при владі, бачили близьке майбутнє приблизно так: ось-ось «Литва, Білорусь та Україна мають стати національними державами»⁴⁷³. Цю перспективу вони передбачали з оглядкою не вчорашнє советське минуле, відтак із надією на зміцнення своєї стратегічної безпеки від Москви. Не дивно, що саме Польща однією з перших визнаватиме державну незалежність цих країн. Але, як відомо, західний вектор розвитку Республіки Білорусі не спрацював. Не в останню чергу тому, що він був визначальним тоді для всієї, так званої «великої» європейської політики, де ключову роль відігравали Німеччина (об'єднана в жовтні 1990 р.), котра спиралася на підтримку всього Заходу та домовленості з ослабленим на той час СРСР (із грудня 1991 р. — РФ). Польща, роль якої в Східній Європі після краху комуністичної системи повільно, але неухильно зростатиме, не могла скласти конкуренцію цим державам, проте й вона не так обнадіювала Білорусь, як лякала її. Цьому, як не дивно на перший погляд, сприяли політичні процеси в самій Республіці Білорусі, що розвивалися за мало прогнозованим сценарієм.

Отож, потужним чинником, який разом із політичною мотивацією протягом перших постсоветських десятиліть консервуватиме внутрішній світ білоруських істориків, їхню історичну пам'ять, буде, безперечно, постсоветська ідентичність, відповідні їй погляди на життя. Такий «консерватизм» приваблюватиме людей своєю стабільністю (під впливом масштабних та помпезних за своїми розмахами відзнак «переможного» дня 9 травня популярною в 1990-х рр. лишатиметься стійка стереотипна думка: «живеться не дуже добре, але, слава Богу, війни немає»). Тому будь-який вияв нестабільності — витік скандальної інформації, не кажучи вже про вуличні протистояння з владою — турбуватиме не тільки можновладців, пересічних обивателів, а й професійних істориків, перед кожним із яких поставатиме принаймні два

---

⁴⁷³ Яковенко Н. Вступ до історії. – С. 299.

питання: писати про цю «бунтівну» Україну, її історію чи ні; якщо — так, то як?

Українці, які дотепер мають близьких родичів у Білорусі, можуть пригадувати як із початком Помаранчевої революції (листопад 2004 р.) їм по кілька разів на день телефонували і схвильовано перепитували, мовляв, що у вас там відбувається. Знову ж таки, людей лякало порушення звичного ритму життя, революційно-непередбачувані настрої якщо не тотально всіх «братів-українців», то, принаймні, достатньо численної активної частини громадян, зрештою — рішучість сотень тисяч учасників мітингів («майданів»), оскільки нічого доброго, як здавалося, вони не віщували.

Але така ситуація склалася не відразу. Повертаючись до початку 1990-х рр., маємо підстави вважати, що якраз ранні демократичні процеси посприяли тому, що невдовзі вектор зовнішньої політики держави Республіка Білорусь буде змінено з Заходу на Схід⁴⁷⁴. Річ у тім, що коли минула ейфорія від проголошення незалежності (словами останнього советського лідера М. Горбачова, у союзних республіках скінчився «парад суверенітетів»), швидко з'ясувалося, що діячі, які «надали Білорусі національної форми», виявилися неспроможними контролювати державний апарат, «не кажучи вже про те, аби здобути всенародну підтримку населення»⁴⁷⁵. У будь-якому разі історія не відвела їм багато часу — за підрахунками Т. Снайдера, близько 30 місяців. «Незміцніла демократія» затримала розвиток національної справи в тому розумінні, що більшість населення не була носієм усе тієї ж білоруської національної ідентичності, і це в умовах, коли саме від неї, цієї більшості, залежав вибір майбутнього. Обрання Олександра Лукашенка на посаду Президента Білорусі в 1994 р. фактично завершить короткий період «європеїзації», зокрема співпраці з Польщею і започаткує «диктатуру советської ностальгії»⁴⁷⁶. І хоча загалом миролюбні відносини між Польщею й Білоруссю збережуться й

---

⁴⁷⁴ Повернення Білорусі під вплив Росії відбувалося насамперед із ініціативи самої Москви, яка прагнула будь-що зберегти контроль над колишніми союзними республіками.

⁴⁷⁵ Снайдер Т. Рэканструкцыя нацый : Польшча, Украіна, Літва і Беларусь, 1569 – 1999 гг. – С. 365.

⁴⁷⁶ Там само.

надалі (принаймні на рівні декларацій, побажань, культурно обміну та наукових зв'язків), остання цим кроком засвідчить, ще одну, на перший погляд менш помітну тенденцію — ігнорування перспектив розвитку країни через активізацію зовнішньополітичного вектора Північ — Південь.

Надалі постсоветська за своїми зміцнілими ідеологічними уподобаннями та політичними симпатіями наукова громадськість Білорусі вочевидь зможе перейматися іншими варіантами майбутнього. Тому сприйматиме та відповідно інтерпретуватиме події в «революційній» Україні, часто роблячи задля цього екскурси в історичне минуле. Можна припустити, що в такий спосіб певною мірою долучиться до похолодання міждержавних відносин, надто коли почне розуміти, що «братня» південна країна зможе, урешті-решт, відмовитися від шляху розвитку, який не змогла оминати сама Білорусь — «союзне» зближення та «родичання» з Російською Федерацією. Нагадаємо, що 3 квітня 1996 р. Росія і Республіка Білорусь підписала Угоду про створення Співдружності, а 2 квітня 1997 р. — Договір про Союз держав⁴⁷⁷. У випадку неприєднання України до цього утворення, а відповідні заклики Мінська до Києва лунали не рідше чим звернення від самої Москви, це, не важко припустити, ускладнювало б життя білорусам. Етнічній спільноті, яка маючи національно-державні амбіції, визначилася вповні однозначно, коли віддала й віддаватиме надалі голоси за «стабільного» О. Лукашенка. І це в умовах, коли для обізнаних і незаангажованих державною пропагандою людей уже тоді було очевидним, де і з ким краще. Інакше кажучи, ця стурбованість була мотивована розумінням того, що «великая» Росія від свого не відмовиться ніколи, а європейські перспективи України, у випадку їхньої реалізації,

---

⁴⁷⁷ Союзна держава – конфедеративний союз Російської Федерації і Республіки Білорусь з організуваним (поетапно) єдиним політичним, економічним, військовим, митним, валютним, юридичним, гуманітарним та культурним простором юридично зберігав Білорусь у статусі колишньої союзної республіки, підпорядкованій Москві. Власне ця підпорядкованість і турбувала, передусім той же Кремль, про що свідчитиме неготовність сторін, особливо білоруської, повною мірою виконувати союзні зобов'язання. Такі ж розбіжності в поглядах і підходах можна спостерігати щодо перспектив Союзної держави, надто в контексті декларованого й вочевидь очікуваного приєднання до Союзу нових держав.

змістять домінуючу лінію розмежування та протистояння Захід — Схід на саму Білорусь.

Щоб повніше збагнути залежність цих поглядів від російського впливу, цілком доречно пригадати тривалу протягом чи не всієї епохи модерності, а десь і раніше, еволюцію уявлень української та білоруської наукових еліт на «федеративне зближення слов'янських народів», яке хоча й виявилось, у кінцевому підсумку, великою історичною оманю, однак міцно тримало у своїх обіймах не одне покоління політиків, громадськість, науковців-інтелектуалів, широкі верстви населення.

Наукові й громадські діячі, слідом за політичним істеблшментом новітньої Білорусі виявилися справді добрими «учнями» своїх попередників. Окрім іншого, вони так і не насмілилися переінакшити (чи доповнити, підсилити) свою зовнішню політику з вектора Захід — Схід на вектор Північ — Південь. Певним виправданням тут може бути та обставина, що лідери сусідніх держав, зокрема й більш потужної України, не спроможуться вчинити аналогічно, насамперед тому, що довелося б кидати серйозний, здавалося смертельний для своєї країни виклик «ще більш братній» Росії. Але, думається, не лише тому.

Річ у тім, що постсоветський дискурс, притаманний громадським діячам, зокрема й більшості професійних дослідників Білорусі, справді обмежував їхню волю розмірковувати й діяти автономно. Відтак, претендуючи на державні посади або бодай громадське визнання, чи не кожному дипломованому історика хотілося раз по раз засвідчувати свою лояльність до «великого східного брата», щоразу вигравати від того якусь тимчасову користь, а ні, то хоча б похвалу. Такий стиль міркувань та відповідні йому риторика й діяльність проходять червоною ниткою через усі політичні й дипломатичні заяви, наративи, наукові інтерпретації та дидактичні тексти. Власне тому серйозно розраховувати на якусь особливу увагу до України, на творення інноваційного її образу не доводилося. Консерватизм мислення продовжував вік сформованому ще за комуністичного режиму сприйняттю сусідньої країни.

На початку 2000-х рр. автор навчального посібника з історії білоруської культури Сергій Парашков так відобразив у своєму тексті усталене ставлення до України, вироблене на основі порівняння його з промосковськими симпатіями: «Добре сприяє розвитку білоруської науки й поступове відновлення раніше (на початку 1990-х рр. — Ю. П.) втрачених зв'язків з науковцями Росії та інших країн колишнього ССРСР, а також із європейською науковою спільнотою»⁴⁷⁸. У цьому контексті східна політика Польщі також мало сприяла Білорусі активізувати проукраїнський вектор Північ — Південь. Особливі її відносини з Литвою та Україною, які розвивалися синхронно, ніяк «не змінювали усталений порядок речей»⁴⁷⁹.

Отже, науковий інтерес до української минувшини не згасав саме тому, що європейський геополітичний вектор Захід — Схід продовжував тримати у своїй орбіті Білорусь, її зовнішню політику чи, принаймні, певні світоглядні уподобання. У першу чергу власне представників білоруської державної еліти, яка через ряд історичних обставин виявилася більшою мірою пов'язаною з російським імперським центром. Утім, не тільки тому. Увагу привертає не менш важлива обставина — прощання з Советською імперією в 1991-у й наступні роки супроводжувалося для білорусів «загостренням боротьби за історичну спадщину»⁴⁸⁰. Це явище набуло майже незворотного характеру, бо суперечлива минувшина лишила після себе надзвичайно складну для осмислення картину не тільки того, хто до кого належав, а й відповідні відбитки на індивідуальній на колективній (національній) ідентичності. У випадку з білорусами болісним виявився спір із литовцями (носіями литовської державної та національної ідентичності), а особливо «дражливий» — з поляками⁴⁸¹. Згадувати й пояснювати доводилося багато чого — від спадщини «спільної білорусько-литовської Вітчизни» (Великого князівства Литовського) до

---

⁴⁷⁸ Парашкоў С. А. Гісторыя Культуры Беларусі. 2-е выд. — Мн. : Бел. навука, 2004. — С. 346.

⁴⁷⁹ Снайдер Т. Рэканструкцыя нацый : Польшча, Украіна, Літва і Беларусь, 1569 – 1999 гг. — С. 327.

⁴⁸⁰ Гнатюк О. Прощання з імперією : Українські дискусії про ідентичність. — К. : Критика, 2005. — С. 33 та ін.

⁴⁸¹ Снайдер Т. Рэканструкцыя нацый : Польшча, Украіна, Літва і Беларусь, 1569 – 1999 гг. — С. 33.

«католицької материзни» польського панування часів Речі Посполитої (зважмо, що за даними на 1991 р. із 10,3 млн населення Білорусі кожен п'ятий її громадянин виявився приналежним до католицького віросповідання)⁴⁸².

До сказаного варто додати, що білоруським історикам доводилося досліджувати історію України, окремі сторінки її минувшини в умовах, коли зовнішня політика Республіки Білорусь не позначалася стабільністю й послідовністю, особливо в перші роки здобуття (отримання) державної незалежності. Відомо, приміром, що міністр зовнішніх справ цієї держави спробував пред'являти сусідній Литві територіальні претензії. Про що це свідчило? Про сподівання перекроїти політичну мапу Східної Європи на свою користь, про данину тогочасній моді чи про некомпетентність молодих та недосвідчених білоруських дипломатів? Однозначно визначитися складно, тим більше, що спікер білоруського парламенту невдовзі «виправив свого колегу-урядовця»⁴⁸³. Загалом же розвиток білорусько-українських відносин, а відтак епістемологічні моделі образу України в уявленнях місцевих істориків залежали не лише від міждержавних, а й персональних контактів. Однак найперше, вочевидь, від політичної ситуації в країні. Цей комплекс чинників «спрацював» як на поживлення (зазвичай тимчасове), так і згортання взаємин⁴⁸⁴.

Ось, наприклад, міністр закордонних справ Республіки Білорусь Петро Кравченко (1950 р.н.), який обіймав цю посаду протягом 1990 — 1994 рр., користувався надто обмеженою, явно звуженою у своїх можливостях підтримкою слабкого самого по собі білоруського національного руху. До цього варто додати, що вістря інтересів його лідерів було спрямоване в дещо

---

⁴⁸² Див. : Malczewska-Pawelec D. Budowanie «złej pamięć». Obraz II Rzeczypospolitej w komunistycznej prasie Polski stalinowskiej // Історія – ментальність – ідентичність. Вип. IV : Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття : [кол. моногр.] / За ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги. – Львів : ПАІС, 2011. – С. 236 – 237.

⁴⁸³ Снайдер Т. Реканструкція націй : Польща, Україна, Литва і Беларусь, 1569 – 1999 гг. – С. 362.

⁴⁸⁴ Власне політичною кон'юктурою та персональними контактами можна пояснити не/визнання білоруськими дослідниками факту та відповідне використання у своїх наративах поняття «Українська революція 1917 – 1921 рр.», до того ж в умовах не використання стосовно аналогічних білоруських подій поняття «революція».

протилежний від України бік — на місто Вільно, яке «незалежна Білорусь мало якнайшвидше повернути»⁴⁸⁵. Усе це свідчило про вразливість зовнішньої політики вчорашньої советської республіки, яка переймалася досить скромними завданнями виживання та ствердження. Відтак і альтернатива проросійському вектору зовнішньополітичної орієнтації загалом була кволою, ще більше її знесилювала недосвідченість та низький ступінь креативності чиновників, зокрема й дипломатів.

А втім, не варто ігнорувати, а тим більше уніфікувати персональну позицію окремих білоруських державно-політичних діячів. Отак, глава парламенту Станіслав Шушкевич (1934 р.н.) уявляв і прагнув дещо іншого майбутнього своєї країни. Патріотичні почуття спонукали його служити ідеї інтеграції білоруської національної держави в її новітніх кордонах у європейський цивілізаційний простір. Проте це не означало зміни поглядів на Україну, яка після одноразового спалаху (підписання Біловезької угоди) знову відійшла на другий план. Найбільшою проблемою С. Шушкевич вважав «полонізацію частини білоруських селян католицькою церквою»⁴⁸⁶.

Демократизація з перспективами європеїзації приваблювала не лише С. Шушкевича — на цей шлях орієнтувалася певна частина професійних істориків, певною мірою так думали всі служителі Клію, які були вимушені брати до уваги перспективні зміни в методології наукових пошуків. Водночас європеїзація (вестернізація) лякала тим, що давала шанс пересічним людям (раніше «мовчазним» споживачам наукових знань) самим вирішувати своє майбутнє. Ще тривожнішою виглядала ситуація з тією проблемою, якою переймався Шухевич: як, зокрема, забажають індивідуально самовизначитися білоруські католики — білорусами чи поляками? І це питання не було надуманим, оскільки врешті-

---

⁴⁸⁵ Снайдер Т. Рэканструкцыя нацый : Польшча, Украіна, Літва і Беларусь, 1569 – 1999 гг. – С. 363.

⁴⁸⁶ Там само.

решт йшлося не тільки про персональну долю кожного з сотень тисяч людей, а й країни загалом.

Як впливає з запропонованих міркувань, навіть національно налаштовані білоруські лідери мали підстави «забувати» Україну, як потенційно одного з найбільших пріоритетів зовнішньої політики своєї молодій держави. Тим самим вони стверджували не лише особливий (самобутній) шлях розвитку новітньої Республіки Білорусь, а й бажали того чи ні демонстрували власні суттєві «антропологічно-культурні відмінності»⁴⁸⁷. У такий спосіб певним чином підважували усталений міф про слов'янську та православну єдність, точніше східнослов'янську сутність «трьох братніх народів», яка, нібито, зберігалася протягом століть і є чимось актуальним для сьогодення й майбутніх поколінь. Зі зрозумілих причин потенціал цієї своєрідної «точки біфуркації» невдовзі буде проігнорований режимом О. Лукашенка⁴⁸⁸.

Усе сказане змушує шукати набагато глибші основи історичного вибору розвитку історичної науки Республіки Білорусь у 1990-х рр., наступні півтора десятиліття, які зумовлювали, зокрема, творення історіографічного образу(ів) давньої, нової і новітньої української минувшини.

Опрацювавши численні наукові наративи, матеріали періодики, автор схильний вести мову про певну традицію, яка сформувалася історично, тобто в умовах домінування Росії (Російської імперії, ССРСР, РФ) у східноєвропейському геополітичному просторі. Ця традиція виявлялася в тій безкінечно великій сукупності впливів і зв'язків, яка робила білоруське суспільство пов'язаним, зобов'язаним та залежним із Москвою. Сучасний український дослідник Дмитро Губенко, як і більшість його колег-співвітчизників, вважає: низька національна свідомість білорусів досить віддаленого тепер у

---

⁴⁸⁷ Там само. – С. 366.

⁴⁸⁸ Апелюючи до російських колег-істориків, львівський професор Ярослав Грицак так прокоментував їхню показову байдужість до України, її минувшини : «Якщо на підставі статистики кафедр, курсів, монографій і т.д. скласти ментальну карту російської гуманістики, то Україна з її тематикою опинилася би десь у районі Мексики чи Мадагаскару». Див. : Грицак Я. Незнання – сила // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zbruc.eu/node/31312>. Ці міркування цілком відбивають ставлення до південного «братнього сусіда» білоруських істориків, широких кіл громадськості.

часі початку ХХ ст. стала причиною того, що їм не вдалося заявити про себе та відбутися власне як нація під час руйнування Російської імперії в 1917 р. Проводячи історичні паралелі, він наголошує на відомому факті: Білоруська Народна Республіка була проголошена лише в 1918 р., в умовах німецької окупації, але на відміну від Української Народної Республіки, котра постала на рік раніше, «так і не стала реальним державним утворенням»⁴⁸⁹. Доречно буде тільки додати, що цей факт не оминув уваги російських істориків, які з відомих причин схильні вести мову про національні держави українців і білорусів із логотипом «так звані», при цьому зовсім не вникати в принципів відмінності обох досвідів⁴⁹⁰.

Надалі советській владі випаде впливати на Білорусь значно сильніше за інші республіки, що безпосередньо позначатиметься на візії білорусами своїх сусідів, зокрема й України. Зазначена особливість істотно визначатиме алгоритм творення образу «південної Русі», причому низка чинників, а насамперед «початковість національного пробудження» та майже цілковита залежність від нього позиції професійних служителів Клію виразно ідентифікуватиме характер міркувань, дискурсів⁴⁹¹, власне образів.

Звернення до історичних подій столітньої давнини, як і історії історичної науки тут не випадкове, бо, як зазначає дніпровський дослідник О. Журба, саме тоді й так творилися «певні канони, у полоні яких історія... історіописання в цілому перебуває й досі»⁴⁹². Ці канони фактично репрезентують не одну, а кілька традицій, які відбивають історичну пам'ять, актуалізуються і активуються політикою правлячих режимів. У білоруському варіанті, про який власне ідеться, такі «співпраці» дотепер демонструють напрочуд ефективну продуктивність.

---

⁴⁸⁹ Губенко Д. Передчуття змін // Укр. тиждень. – 2010. – № 28 (141). – С. 28 – 29.

⁴⁹⁰ Барабаш Ю. Я. Сиа́мские близнецы. Западнорусизм и малороссийство в национальном самосознании белоруса и украинца // Русь – Литва – Беларусь / Ред. кол. : А. К. Кавко (отв. ред.) и др. – Москва : СИТП «Наследие», 1997. – С. 95 – 119.

⁴⁹¹ Дискурс – тут спосіб упорядкування дійсності, який відклався й закріпився в мові; це спосіб бачення світу, виражений у різних практиках; він не лише той світ відображає, а й проектує та створює його.

⁴⁹² Журба О. Образи «української історіографії» другої половини ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. в історичній літературі. – С. 124.

Нагадаємо, що чи не перші праці, присвячені історії та історіографії України, з'явилися в перші десятиліття ХХ століття⁴⁹³. Тоді ж постало завдання національно-державного самовизначення білорусів, їхньої еліти, представлені пріоритетно інтелектуальними колами.

Побіжно своїй основній (громадсько-політичній) діяльності учасники білоруського національного руху (А. Луцкевич, В. Захарка, М. Кравцов та ін.) осмислювали й узагальнювали його початковий досвід; вони ж згодом емігрували за кордон. А вже у 1920-х рр. заходилися писати мемуари, даючи «більш узагальнені оцінки революційним подіям», до яких свого часу самі були причетними⁴⁹⁴. Водночас частину істориків, які заявили про свою фахову кваліфікованість до революційних потрясінь 1917 — початку 1920-х рр., було запрошено більшовиками на роботу. Найвідоміші з них — Митрофан Довнар-Запольський⁴⁹⁵ і Володимир Пічета⁴⁹⁶. Щоправда, працюватимуть вони під ідеологічним тиском із цілком конкретними й однозначними вимогами.

Треба пам'ятати, що ще на етапі свого формування, а надалі й поготів більшовицький режим не збирався церемонитися з «гнилою інтелігенцією» й відразу висунув їй своєрідний історичний ультиматум, відлуння якого відчуватиметься навіть у далеких на той час 1990-х рр., а почасти й дотепер. Один із лідерів партії «победівшого пролетаріата» Георгій Зинов'єв так

---

⁴⁹³ Див. : Райчонак А. А. Проблема ўтварэння беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці ў беларускай гістарыяграфіі 30–50-х гг. ХХ ст. // Матэрыялы Рэспубліканскай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі «Гістарыяграфія гісторыі Беларусі, новай і навейшай гісторыі краін Еўропы і ЗША» (г. Мінск, 28 сакавіка 2008 г.) / Ред. кал. : В.А. Білецькі і ін. : У 2 ч. – Ч. 2 : Гістарыяграфія новай і навейшай гісторыі краін Еўропы і ЗША : даследаванні, праблемы, пошукі. – Мн., 2008. – С. 10 – 12.

⁴⁹⁴ Див. : Лазько Р. Западнелітэральскі нацыянальны рух як праблема польска-савецкіх адносін міжваенных гадоў // Беларусы і палякі: дыялог народам і культур (X – XX ст.) / Адк. рэд. і уклад. Д. Караў. – Гродна : [Б. в.], 1999. – С. 419 – 432.

⁴⁹⁵ Див. : Козлов Д. Г. Бакинський перыод у творчэстве М. В. Давнар-Запольскага. – Гомель : Цэнтр ісследования інстытутаў рынку, 2007. – 151 с. ; Лебедзева В. М. В. Доўнар-Запольскі і Савецкая Беларусь // Міжнародная навуковая канферэнцыя «Шостыя міжнародныя Доўнараўскія чытанні» (14 – 15 лістапада 2007 г.) : У 2 ч. – Ч. 1 : М. В. Доўнар-Запольскі : жыццё і навуковая спадчына. – Гомель : ГДУ ім. Ф. Скарыны, 2008. – С. 62 – 81.

⁴⁹⁶ Уже в постатях М. Довнара-Запольскага та В. Пічэты помітний україно-білоруський «слід». Перший був вихованцем Київського університету, учнем В. Антоновича, згодом тривалий час (1901 – 1919) професором своєї alma mater. Другий узагалі родом із Полтави, учителював, зокрема й у Катеринославі, мав численні публікації з історії України.

наставляв інтелігенцію, зокрема й білоруську: «Якщо хто-небудь... думає, що можна бути нейтральним, він глибоко помиляється»⁴⁹⁷. Із роками політичний тиск «народного» режиму посилюватиметься, досягнувши свого апогею в 1930-х рр., надто на початку другої половини того трагічного десятиріччя. Друга світова війна, як велике потрясіння для кількох поколінь людей, дещо «пом'якшить» залежність істориків, як і решту працівників гуманітарного цеху від тоталітарного режиму. Але вона зберігатиметься й надалі, що буде зумовлено не стільки історичною (народною) пам'яттю про воєнне лихоліття, як самим характером російського комунізму, де міцно переплітатимуться, фактично підсилюватимуть один одного два чинника — світовий (глобальний), інтернаціональний (марксистсько-ленінська ідеологія) та російський, національний (етнічна культура). «Детермінованість російською історією» (словами М. Бердяєва) зберігатиме в білоруському соціумі відчуття доцільності комуністичного проекту навіть тоді, коли його криза ставатиме очевидною, бо міститиме в собі значно потужніший, набагато більш універсальний мотив — «ідею російського месіанізму»⁴⁹⁸.

Щодо стосунків вихідця з України В. Пічета та деяких менш відомих його колег з більшовицькою владою, то в 1920-х рр. вони склалися порівняно сприятливо для продовження раніше розпочатої, а тоді поновленої ним(и) активної творчої роботи.

Сьогодні складно таку співпрацю оцінити однозначно. Особливо якщо керуватися міркуваннями все ще популярного серед дослідників прийому, коли зроблене беруться окреслювати логікою пересічного доповідача на звітно-виборних зборах, коли той поділяє проведену роботу на щось «позитивне» (здобутки й перспективи) та «негативне» (недоліки). Видається доцільним долучити до розуміння й оцінки історичної спадщини (традиції) більш ефективний

---

⁴⁹⁷ Баранова Е. В. В. И. Пичета и власть в 1920-е гг. // Российские и славянские исследования. – Мн. : БГУ, 2004. – С. 178 – 186.

⁴⁹⁸ Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Репринтное воспроизведение издания YMCA-PRESS, 1955 г. – Москва : Наука, 1990. – С. 7.

спосіб: звернути увагу на суттєво відмінні алгоритми людської діяльності, які умовно можна назвати тактикою і стратегією.

Отож, захопившись ідеєю національного відродження Білорусі й прийнявши програму советського (атеїстичного) керівництва, спрямовану на «будівництво» нового (соціалістичного) суспільства, В. Пічета, як і більша частина інтелігентів-перебіжчиків, щиро повірив у можливість проведення реформ, спрямованих на суспільне благо. Але, як невдовзі виявиться, зробив він це дещо передчасно. Уже згодом, у 1931 р., коли буде репресований, кілька років працюватиме на господарських роботах у далекій В'ятці та короткий термін професором Воронежського педінституту; а до активної діяльності на території Білорусі так і не повернеться. Більше того, доживатиме свій вік у Москві, уникаючи участі, як і більшість тих, кому вдалося оминати найгірше — згинуті в молохові сталінських репресій, у суспільно-політичному житті країни⁴⁹⁹. Як не важко помітити, схиляння перед тиском кон'юнктури, життєвих обставин (тактикою) виявиться згубним для перспектив такої співпраці, по суті перекреслить кар'єру, а десь і особисте життя самого вченого. На наш погляд, це засвідчило дуже важливу сторону проблеми історичного вибору людини (індивіда, ширше — громадськості, країни загалом), її уявлень, пам'яті, образів, а також поведінки: тактика не спроможна абсолютно домінувати над стратегією, визначати людської діяльність виключно потребами, запитами, принадами «бурхливого повсякдення». Навіть якщо така потреба мотивована «зверху» — авторитетними можновладцями, усевладними диктаторами, хоча, у цьому разі вибір життєвої стратегії зі зрозумілих причин набагато менший.

Видається, що сучасний образ України в історичній пам'яті білорусів, як і тих, хто намагався формувати її близько століття тому, але піддався під політичну «кон'юнктуру дня», «проріс» якраз на домінації тактики над стратегією. Люди ніби чекають, коли скінчиться епоха, аби потім горділиво заявити, що вони про неї насправді думали й продовжують думати. Проблема тут радше не в тому, що є дві правди — в часі подій і поза часом, хоча

---

⁴⁹⁹ Там само.

їх варто розрізняти й це потребує окремого аналізу, а передусім у тому, що вони обидві відносні, є ознакою і продуктом пристосування, а не творення. Кажучи інакше, вони від самого початку є стратегічно проґрашними.

На мить повернемося в період білоруської історії, який умовно розділяє ленінську «пролетарську диктатуру» та сталінський тоталітаризм (друга половина 1920-х — початок 1930-х рр.). Відтак у роки білорусизації з'явилися перші праці власне марксистських (точніше марксистсько-більшовицьких) істориків, літераторів, публіцистів. Серед цієї відносно нечисленної попервах когорти інтелектуалів помітно виділявся Зміцер Жилунович (1887 — 1937), який протягом одного місяця, січня 1919 р., навіть побував на посаді голови Тимчасового робітничо-селянського уряду Советської Соціалістичної Республіки Білорусії⁵⁰⁰. Загалом же до кінця першого советського десятиліття в Білорусі «мирно співпрацювали» представники старої і нової генерації істориків, а партійні структури тоді лише готувалися зайняти «командні висоти» в тогочасній гуманітаристиці. Ба більше, у 1920-х рр. візія України старою білоруською інтелігенцією, яка посідала провідні позиції в тогочасному історіописанні, а ця практика передавалася значною мірою й генерації молодих на той час істориків, складалася під потужним впливом історіографічної традиції другої половини ХІХ — початку ХХ століття. Її можна окреслити як «фольклорну»⁵⁰¹.

Предтечею «фольклорної» традиції історіописання послуговували праці відомих дослідників народного побуту — Євфимія Карського⁵⁰² та, особливо, Михайла Кояловича⁵⁰³, про що було зазначено вище. Усе це сукупно творило той традиційний образ українців, який уже в новітній період історії

---

⁵⁰⁰ Див.: Дмитрий Фёдорович Жилунович // [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Жилунович,_Дмитрий_Фёдорович

⁵⁰¹ Див.: Витте Е. Белорусы и литовцы // Белорусы и литовцы. – Почаев: Тип-я Почаево-Успенской лавры, 1910. – 40 с (фрагмент).

⁵⁰² Див.: Карский А. Карские – собиратели белорусского фольклора // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – 2009. – № 3. – Ч. 2. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 1999. – С. 30 – 35.

⁵⁰³ Див.: Коялович М. О. На этнографической границе белорусского и малорусского племени. – СПб.: Тип-я Департамента уделов, 1887. – 13 с.

буде важко поставити під сумнів навіть такими «потрясіннями» як політичний крах СРСР у 1991 р. (на думку по-імперськи налаштованого російського президента Путіна, «найбільшої геополітичної катастрофи століття, а для російського народу — справжньої трагедії»)⁵⁰⁴, Помаранчева революція 2004-го та Революція гідності 2013–2014 рр. в Україні.

З огляду на сказане, а також беручи до уваги визначальну роль ментальної залежності колоніальної історичної пам'яті від нового імперського (колонізаторського) режиму, творення історіографічного образу України протягом ХХ ст. та на рубежі ХХІ ст. відбувалося й завершилося (з зазначеними вище особливостями) за майже тотальної детермінації від політики. Вочевидь нічого особливо в цьому не було, адже, як справедливо зазначає львівський історик Леонід Зашкільняк, «історія як історична пам'ять є не тільки інструментом політики та ідеології, вона виконує цілком конкретні і зрозумілі легітимізаційні завдання: «узаконює» державність, націю, групові і спільнотні інтереси тощо»⁵⁰⁵. Крім тієї лише okazji, що більшовизм не зруйнував сформовану його «попередниками» етнокультурну ідентичність, хоча й обіцяв це зробити, пропагуючи на різні лади «злиття націй», а радше навпаки — щораз підпорядковував її новим ідеологічним засадам.

Щодо змін у білоруському суспільстві, які тривали у зв'язку з приходом до влади більшовиків, то вони виявилися певною мірою передбачуваними, оскільки відповідали характеру самої епохи модерності. Відтак Україна як термін/назва, країна і почасти як держава вже набагато частіше, ніж це було за правління Романових, потраплятиме в тексти наукових праць. Принагідно зазначимо, що осторонь не стоятимуть і майстри художнього пера, творці наукових наративів — від поетів, прозаїків, драматургів до професійних істориків, соціологів і публіцистів. Проте навіть достатньо глибока модернізація суспільства не відразу призведе до відчутних змін: рецепції

---

⁵⁰⁴ Путин В. «Распад СССР – крупнейшая геополитическая катастрофа века» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://regnum.ru/news/polit/444083.html>

⁵⁰⁵ Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії в сучасному світі // Історія – ментальність – ідентичність. Вип. IV : Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття. – С. 22.

(образи) України тривалий час залишатимуться тісно пов'язаними зі старомодною ідентифікацією «південно-західні руські землі» (до речі, деякі білоруські фахівці дотепер висловлюють жаль із того приводу, що, скажімо, Львів із «чисто руського міста» перетвориться на «центр українського націоналізму»)⁵⁰⁶. Цим самим у нових історичних умовах, тобто коли за логікою міркувань старої/нової влади Росія вже нібито мала попроситися зі статусом «тюрми народів», історики раз по раз зятято наголошуватимуть на тривіальній тезі про «історичну єдність Русі»⁵⁰⁷.

Білоруська історіографія української минувшини вбиратиме в себе цілу низку імператив певною мірою всього російського культурного простору, насамперед, зрозуміло, тих його сторін, які будуть активізовані кремлівськими ідеологами та пропагандистами. Колонізаторська сутність отримає моральне схвалення й досить чітко визначені локації. З одного боку, це виключно щось із минулого, з другого, сам термін набуватиме виразно негативного, так би мовити, класового («експлуататорського») забарвлення. І, найголовніше для носіїв самого дискурсу, колонізаторами далекого й близького минулого визнаватимуть здебільшого польський уряд, польських магнатів, католицьких ксьондзів тощо⁵⁰⁸. Українці ж, приміром ранньомодерної (козацької) доби, в уявленнях і студіях історично справедливо «реагуватимуть» на засилля (чинитимуть спротив) тих же поляків. Повставатимуть, бо, вповні логічно, не бажатимуть «залишатися під владою панів»,

---

⁵⁰⁶ Почему Львов так и не стал частью «русского мира» // Фокус. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://focus.ua/archivist/332634/>

⁵⁰⁷ Меркулов В. Историческое единство Руси // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskoe-edinstvo-rusi>; Його ж. Забытая родословная Рюрика // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://russsdom.ru/node/1270>. Ці та інші праці російського історика, виконані в стилі крайнощів націоналізованої (фактично шовіністичної) історіографії, отримали серйозне підкріплення в щедро профінансованих виданнях відверто квазінаукового характеру. Див. : Макаренко В. М. Откуда пошла Русь? Новая география Древнего мира. – Москва : ООО Издательский дом «Вече», 2003. – 656 с.

⁵⁰⁸ Макараў М. Важнае даследаванне пра месцы Беларусі і Украіны // Беларускі гістарычны агляд. – Т. 17. Сшыткі 1–2 (32–33). – 2010. – С. 279–296. [Електронний ресурс]. Режим доступу : [file:///C:/Users/Yura/Downloads/BHR17_2010%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Yura/Downloads/BHR17_2010%20(2).pdf)

маючи нагоду «масово покидати обжиті місця й іти в далекий степ»⁵⁰⁹.

А втім, у «непівський» період розвитку білоруської історіографії України з'являтимуться й певні концептуальні корекції та уточнення. Так, якщо раніше минувшину українських козаків прийнято було тлумачити в річищі пріоритетного заняття степовими промислами («уходництва»), і лише вряди-годи вставляти сюжети про попутне грабування й напади на татарські улуси, то тепер вони ставали «більше доброзичливими сусідами», які нібито тільки те й робили, що самовіддано обороняли власні землі. Советській владі, як політично небайдужому замовникові такої інтерпретації та відповідній їй історичній пам'яті, не було вигідно акцентувати увагу на козацьких лицарських витівках і, тим більше, виявах жорстокості, позаяк ця верства населення відтепер мала репрезентувати такий собі «наполовину експлуатований» і все ще героїзований клас минулого, який із моменту спорудження Запорозької Січі, перших козацьких повстань проти шляхти, а, особливо, у роки пам'ятної Хмельниччини повинен був постати як «колишній перший борець» за інтереси трудового народу.

Істотної наукової/квазінаукової деконструкції було піддано події самої Хмельниччини, які традиційно локалізували й вихоплювали з контексту історії України російські дослідники, а відтоді дедалі частіше й білоруські. У 1920-х рр. порівняно менше почали писати, що Б. Хмельницький «дуже обережно просив прийняти Україну в підданство», а надто мало про те, що «українські основні закони (домовленості з московським царем. — Ю. П.) створювали з України автономну державу», на чому раніше той же В. Пічета неоднозначно й авторитетно наголошував⁵¹⁰. Очевидно, що обидва підходи містили істотні методологічні хиби, проте уникнути їх було досить складно, фактично неможливо, через політичну залежність та упередженість дослідників.

---

⁵⁰⁹ Парашкоў С. А. Гісторыя Культуры Беларусі. — С. 130 — 131.

⁵¹⁰ Див. : Пічета В. И. Исторический очерк славянства (ч. 1); Иоксимович Ч. М. Состав современного славянства (ч. 2). — Москва : КМ «Вестник мануфактурной промышленности», 1914. — 184 с.

Надалі «державний» статус України-Гетьманщини стане своєрідним лакмусовим папірцем на лояльність білоруських дослідників козацької доби комуністичному режимові, а в новітній історіографії — на відданість «ще більше братній» за Україну, фактично союзницькій Москві. Найбільше, на що зможе «розраховувати» історія покаянової під булавою Б. Хмельницького України в інтерпретаціях білоруських служителів Клію, так це на визнання факту виникнення полково-сотенного адміністративно-територіального («напівдержавного») устрою. Загалом же сутність ранньомодерних змагань та життєвих практик українців зводиться до поняття, а відтак і статусу «народу» (простолюду), але аж ніяк не державної спільноти, нації, еліти⁵¹¹. Про підсилення Московії/Росії як власне держави при цьому не забуватимуть, раз по раз про це нагадуватимуть. При цьому ніби забуватимуть, за рахунок кого вона тоді підсилювалася. Це різко контрастуватиме з тими критичними нотками на адресу Московії, які лунали раніше. Скажімо, у 1914 р. В. Пічета писав: «Петро (Перший. — Ю. П.) вважав за доцільне зовсім скасувати її (автономію козацької України. — Ю. П.). Це було беззаперечним порушенням «основних законів (початкових домовленостей. — Ю. П.)». І далі: «Централістська, не зовсім законна, політика Москви взяла верх»⁵¹².

Подібні метаморфози та колізії відбувалися і зі студіями, як були присвячені інтелігенції та «одвічному» мовному питанню, тобто проблемам, які в українському звучанні набували особливо гострого характеру. Активізація модернізаційних процесів, патріотичні рухи, які виходили за рамки культурних уподобань, і ключовою ознакою яких було перманентне формування національних почуттів, безпосередньо спонукали

---

⁵¹¹ Присяжнюк Ю. Поняття «народ» у ретроспекції українських і польських інтелектуалів XIX ст. // *Rozdroża. Polsko-ukraiński dyskurs humanistyczny / Redakcja naukowa* : R. Dymczyk, I. Krywoszeja, N. Morawiec. — Częstochowa ; Humań ; Poznań : Wydawnictwo «Taurus», 2013. — S. 201 – 208.

⁵¹² Див. : Пічета В. И. Белорусский язык как фактор национально-культурный. — Мн. : Навука і техника, 1991. — 32 с. ; Карев Д. В. Белорусская историография в конце XVIII – начале XX вв. : автореф. дис. — 42 с. ; Його ж. Белорусская и украинская историография конца XVIII в. — начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев. — 310 с.

до цього. Щодо інтелектуального середовища, то в 1920-х рр. В. Пічета, тоді ректор Білоруського державного університету, зазначав: «Російська дворянська інтелігенція, ввівши в себе елементи білоруської й української дворянської маси, визнавала мовою культури лише мову російську. Мови білоруська й українська були тільки мовами дурного й дикого хлопа»⁵¹³. У такий спосіб правдиву історію вдавалося передавати, транслювати прийдешнім поколінням білорусів, прикриваючи своє критичне ставлення до імперських уподобань «братніх росіян» (справа торкалася не тільки еліти, а й обивателів) посиланням на дворянський (згодом — буржуазний) характер попередньої традиції. Питання про те, де вона, та традиція, поділася після радикальної більшовизації України й Білорусі, звичайно не підіймалося.

Ведучи ж мову про статус білоруської мови, яка на початку 1920-х рр. залишалася «цілком невивченою у своєму історичному розвитку», відомий учений побіжно торкався і долі української мови. Вона виявилася також «позбавлена уваги російських (чи добре русифікованих українських. — Ю. П.) лінгвістів., й надалі перебувала у статусі наріччя»⁵¹⁴. І це попри те, що, на відміну від білорусів, українці на початку ХХ ст. започаткували, й це набуло відповідного розголосу, видання національних наукових та літературних журналів, вивчення власне української мови. Про це писав сам В. Пічета. Щоправда, цим міркуванням судилося стати лише незначним епізодом у проведенні історичних паралелей між Україною і Білоруссю, надалі вони фактично не отримали розвитку.

До речі, якщо порівняти вживаний білоруськими істориками імперський дискурс із советським, то увагу привертає відмінність у тлумаченні власне поняття «народ». Попервах, як з'ясовується, вони (українці) не були позбавлені перспектив історичної ініціативи націотворення. У текстах, які присвячені періоду «тюрми народів» (до 1917), можна натрапити на такі сюжети: «...Русифікація краю не вдалася. Український народ до

---

⁵¹³ Пічета В. И. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии. — Москва : Гос. соц.-экон. изд-во, 1940. — 136 с.

⁵¹⁴ Там само. — С. 37.

цього часу (початку ХХ ст. — Ю. П.) становить у етнографічному відношенні самостійне ціле. Варто думати, що найближче прийдешнє принесе відродження всьому слов'янству і, зокрема, українському народові»⁵¹⁵. Надалі ставлення помітно змінюватиметься. Протягом 1920 — 1980-х рр. (надто з посиленням впливу на історичну науку «червоної професури» 1930-х рр.) усю «природну ініціативність малоросів» почнуть обмежувати «спільними з братніми народами діями», з-поміж яких росіянам уже традиційно не відмовлятимуть у гегемонії⁵¹⁶.

У намаганні виокремити українську тематику досліджень, що є своєрідним об'єднуючим містком між далекими 1920-и, 1990 — 2000-и чи, можливо, 1920-ми, 1990 — 2000-ми? Тобто рубежем ХХ — ХХІ ст., приходимо до висновку, що такий інтерес був виявлений передусім до західних областей України. І не випадково, бо симпатія до вивчення цього регіону була пов'язана з достатньо сильним польсько-католицьким впливом, який продовжували відчувати на собі мешканці західних територій власне Білорусі. З певними застереженнями можна констатувати, що антипольські настрої, зокрема й ті, які знайшли свій відбиток в історичній пам'яті білорусів, відчутно зближували їх із українцями. Очевидно, що цю «історичну близькість» так і не вдасться реалізувати в якомусь інформаційному, культурному чи, тим більше, міждержавному або національному проєкті.

Уважно знайомлячись із сюжетами, які творять узагальнений історичний образ України в білоруській історіографії, найбільше звертаємо увагу саме на історіографію українського питання рубежу ХХ — ХХІ століть⁵¹⁷. Залучивши

---

⁵¹⁵ Там само.

⁵¹⁶ Там само.

⁵¹⁷ Див.: Нацыянальная палітыка і міжнацыянальныя адносіны на Беларусі ў ХХ стагоддзі / 36. навуk. арт. — Мн.: БДПУ, 1997. — 170 с.; Валаханович И. А. Антисоветское подполье на территории Беларуси в 1944 — 1953 гг.: организационная структура, программно-уставные положения и основные этапы деятельности: автореф. дисс. ... канд. ист. наук: спец.: 07.00.02. — Мн., 1999. — 20 с.; Шавлинский Н. Б. Белорусское национальное движение в годы первой мировой войны (1914 — 1918 гг.): автореф. дисс. ... канд. ист. наук: спец.: 07.00.02. — Мн., 2000. — 21 с.; Юзаф Пiлсудскi ў гiчторыi Польшчы i Беларусi / Матэрыялы міжнароднага беларуско-польскага навуковага семiнара (г. Мiнск, 5 — 6 красавiка 2002 г.); рэд. кал.: К. І. Казак і ін. — Мн.: НАРБ, 2002. — 128 с.; Энциклопедия... История XX века. Зарубежные страны / Глав. ред. В.А. Володин. — Москва: Аванта+, 2002. — 448 с.; Василевская Н. В. Дореволюционная интеллигенция Беларуси и советская

широку палітру наукових праць до свого аналізу, усе ж не натрапляємо на щось нове, ексклюзивне. Привертає увагу все той же низький рівень обізнаності в «українських справах», а заодно й брак актуалізованого пізнавального інтересу⁵¹⁸. У цьому контексті пропонуємо наступне узагальнююче положення: понад сім десятиліть існування советської влади та, відповідно, советської історіографії, бодай із ознаками специфічних національних дискурсів, мало що змінили. Складається враження, що білоруські дослідники, науковці, експерти, як і широкі кола громадськості останніх десятиліть (тобто принагідно включаємо сюди й майже 20-літній досвід постсоветського історіописання), так і не позбулися ідеологічної спадщини вдовольнятися гучними фразами про «братське єднання» країн на тлі мізерності професійних контактів і все того ж, як доводиться нерідко читати у різножанрових виданнях, «викриття поглядів націоналістів»⁵¹⁹. А позаяк вплив того чинника, який перманентно власне продукував такий характер відносин дещо видозмінився, то ще й виник, і це не вперше, черговий вакуум взаємин. Принаймні ті громадські діячі, літератори, митці, дослідники, які присвячують Україні, українській історії й сьогоденню

власть в 1920-е гг. : проблема взаимоотношений // Интеллигенция и мир. – 2007. – № 3. – С. 44 – 60 ; Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 1 : Гісторыя, філосафія, паліталогія і сацыялогія, культуралогія, мастацтвазнаўства, педагогіка, псіхалогія, правазнаўства, філалогія. – Гродна : ГрДУ, 2007. – 148 с.; Краўцэвіч А. Гістарычныя падставы беларускай самасвядомасці (до кантэкста работы М. Доўнар-Запольскага «Асновы дзяржаўнасці Беларусі») // Міжнародная навуковая канферэнцыя «Штостыя міжнародныя Доўнараўскія чытанні» (14 – 15 лістапада 2007 г.) : У 2 ч. – Ч. 1 : М. В. Доўнар-Запольскі: жыццё і навуковая спадчына. – Гомель : ГДУ ім. Ф. Скарыны, 2008. – С. 147 – 152 ; Терешкович П. В. «Постмодерністыкі» концепцыі генезыса і развіцця нацыяў і нацыянальных рухавікаў // Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Проблемы методологии исследований истории Беларуси» (г. Минск, 26 – 27 октября 2006 года) / Ред. кол. : А. А. Коваленя (отв. ред.) и др. – Мн. : Беларуская навука, 2008. – С. 103 – 105 ; Ширко Л. Ф. Тэарэтычныя аспекты структурнага аналізу беларускай історыяграфіі // Матэрыялы Рэспубліканскай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі «Гістарыяграфія гісторыі Беларусі, новай і навейшай гісторыі краін Еўропы і ЗША» (г. Мінск, 28 сакавіка 2008 г.) / Ред. кал. : В. А. Білецькі і ін. : У 2 ч. – Ч. 2 : Гістарыяграфія новай і навейшай гісторыі краін Еўропы і ЗША : даследаванні, праблемы, пошукі. – Мн., 2008. – С. 3 – 5 ; Батяев В. Ф. Развитие белорусских общественных объединений в XIX – 20-е годы XX века. Этнологическое исследование : автореф. дисс. ... доктора ист. наук : спец. 07.00.07. – Мн., 2010. – 44 с.

⁵¹⁸ Див.: Михнюк В. Н. Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии (1919 – 1941 гг.). – Мн. : Наука и техника, 1985. – С. 23 та ін.

⁵¹⁹ Див.: Ульянов Н. И. Происхождение украинского сепаратизма. – Москва : Грифон, 2007. – 292 с.

спеціальні студії, поки що неспроможні його подолати. Знайомлячись з інтелектуальним продуктом білорусів, передусім доробком служителів Клію, в останні десятиліття майже повсюдно наштовхуємося на скупість навіть не тлумачень, ні, а радше самого бажання приділити увагу, пояснювати, розуміти другу сторону.

Почасти така ситуація пов'язана з усе тим же імперським впливом, що його репрезентує євразійський Схід. Потрапляючи до столичного Мінська та інших міст Білорусі, швидко переконаєшся, що місцеві книгарні (варто думати й бібліотеки) регулярно поповнюються численними найсучаснішими виданнями, явно сумнівного наукового рівня, в яких робляться відверті спроби (автори навіть не завжди це приховують) принизити чи спаплюжити національну гордість українців на догоду чомусь/кимсь «національно ображеним» росіянам. Справа доходить до того, що на рівні професорських кафедр престижних російських і навіть американських та західноєвропейських університетів, де працювалися апологети «єдиної і неподільної слов'янської єдності» (РФ), лунають заперечення існування повноцінних літературно-художніх творів українською мовою та інші українофобські заяви. До честі власне білоруських гуманітаріїв, випадки бездумного мавпування таких «інтелектуальних шедеврів» трапляються досить рідко⁵²⁰. Натомість, вкотре констатуємо, підвищення інтересу до південного сусіда — України — також не спостерігаємо.

У спробі узагальнити запропоновані міркування про те, як більшовицький режим підпорядковував собі гуманітарно-світоглядний світ білоруських служителів Клію, їхню діяльність, дотримуючись при цьому контексту взаємодії історичної пам'яті з науковим (можливо — квазінауковим) осмисленням минулого, треба зазначити, що він (режим) не лише унеможливив потребу (намір, завдання) «критичного

---

⁵²⁰ Широко Л. Ф. Теоретические аспекты структурного анализа белорусской историографии. – С. 4 ; Мартынюк А. В. Древняя Русь после Древней Руси : к теоретической постановке проблемы // Древняя Русь после Древней Руси : дискурс восточнославянского (не)единства ; отв. сост., отв. ред. серио А. В. Доронин. – Москва : Полит. энциклопедия, 2017. – С. 34.

ставлення до історичної пам'яті як основи згуртування й легітимації суспільної та індивідуальної свідомості» білоруського соціуму, а й змусив інтелектуалів (науковців, письменників, працівників ЗМІ, ідеологів) творити, роз'яснювати та стверджувати (пропагувати) замовний образ України⁵²¹.

Загалом рівень уваги до України, її минувшини з боку білоруської громадськості, зокрема й професійних істориків, доволі специфічний і, попри понад півстоліття, які розділяють «непівську» (1920-х рр.), «сталінську» (1930-х — початку 1950-х рр.), «хрущовсько-брежнєвську» (середини 1950-х — середини 1980-х рр.) та сучасну (пострадянську) Білорусь, багато в чому схожий. Для білоруської наукової та суспільно-політичної думки Україна була й залишається малознаною «братньою» країною. Порівняно більшою мірою інтерес звернуто на таких сусідів як Російська Федерація, Республіка Польща, Литовська Республіка. Це, на нашу думку, є свідченням того, що радикальна (десь всесильна у своїй категоричності) політична кон'юнктура ХХ ст. не лише мало сприяла активізації поглядів білоруської спільноти на Південь, а значною мірою продовжує мінімізувати цей інтерес дотепер. У період 1990-х — першої половини 2010-х рр. білорусько-українські контакти лишилися обмеженими декларативними заявами про співпрацю, вищезгаданим пошуком балансу державних інтересів, до чого, природно, громадськість, насамперед історики, поки що виявляли мало інтересу. Така «надто скромна» ситуація склалася передусім тому, що реалії російсько-імперської, советської і, як бачимо, постсоветської дійсності не позначилися виникненням достатньо потужного імпульсу для становлення білоруського національного дискурсу. Тому, беручи цю обставину до уваги, ми ведемо мову не так у контексті докорів «мовчазним і упередженим» сусідам, як намагаємося глибше збагнути глибинні мотиви ігнорування, справді малої уваги до України білоруських громадських діячів, широких прошарків пересічного населення, яке отримує достатньо інформації через

---

⁵²¹ Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії в сучасному світі. – С. 25.

мережу Інтернет, і навіть близьких родичів, які мешкають у Білорусі.

Пом'якшуючим чинником такої дещо категоричної оцінки «слабкого» образу України в білоруському громадсько-політичному, публіцистичному та історіографічному дискурсах нехай послугує визнання того факту, що й українська сторона також не приділяла(є) достатньої уваги своєму північному сусідові, а часто-густо взагалі обмежувала(є) свою зацікавленість стереотипним сприйняттям його як «наймолодшого брата», попередньо вдовольнившись порівняно більш почесною міфологічною нішею «брата середнього». Такому «зарозумілому» ставленню сприяли низка обставин. Чи не найголовніша з них: в Україні рівень національного піднесення був і залишився на порядок вищим. Достатнім для того, аби виникали підстави мріяти про цілковиту державну незалежність (уявляти себе суб'єктом, а не об'єктом міжнародної політики), про національну гідність, тоді як білоруси похвалитися таким не зможуть. Крім того, в українців, громадсько-активної частини населення України було набагато менше підстав очікувати неприємностей із боку менш численної польської національної меншини. Це вносило додаткову розбіжність у поглядах як на найближчу, так і віддалену перспективу відносин.

Підводячи попередні узагальнення проведеного аналізу, маємо підстави стверджувати, що чверть століття існування новітніх (в популярному й дотепер розумінні — «незалежних», «суверенних») держав Республіка Білорусь та Україна не надто змінили раніше усталений образ України в історичній пам'яті білорусів. Він формувався протягом історично тривалого часу, ввібрав у себе спадщину російсько-імперського та советського міфів про «східнослов'янську історично-культурну єдність», а також притаманні більшовицькій версії інтерпретації історії народів пояснення та корективи. Стосовно 1990-х — першої половини 2010-х рр., то збереження цього образу в майже незмінному вигляді було пов'язане не так із об'єктом (Україною), як суб'єктом (Білоруссю) сприйняття, якому випало набагато менше розпрощатися з минулим. Він виявився не

таким емансипованим від імперсько-радянської російської спадщини, відтак більше схильним до сприйняття й «освоєння» сучасної російської пропаганди.

Зміщення акцентів із суб'єкта на об'єкт пропонованого аналізу мотивоване тим, що власне сам об'єкт (образ України) значною, а десь і вирішальною мірою визначався не тим, яким він був насправді, а як його бажали, були спроможними уявляти. Цей алгоритм визначив базові характеристики образу України, які в цілому можна сприймати як радянські в розумінні російсько-комуністичні, ширше — російські, характерні для епохи модерності. Зміщення пріоритетів (зовнішньої політики) «на Схід» зумовлене тим, що національного дискурсу білорусам так і не вдалося виробити, не кажучи вже про те, що він виявився неспроможним заволодіти свідомістю широких верств населення. Сказане підтверджується тим фактом, що, на відміну від українсько-польських, білорусько-польських та українсько-російських відносин (подій, які наклали б відбиток на історичну пам'ять спільнот і їхніх еліт), білорусько-українське сусідство не зазнало навіть серйозних еволюційних перемін. А при мінімальній націоналізації політичного (державного) життя це означало набагато більшу залежність створених образів не так від власне внутрішніх, як зовнішніх, тобто геополітичних чинників. Що, сподіваємося, нам і вдалося відобразити у запропонованих вище міркуваннях.

Білоруські історіографічні образи української минувшини, як вони сформувалися історично й зберігалися в останні чверть століття, фактично «проігнорували» величезний масив варіацій уявлень у попередні роки-десятиліття, не кажучи вже про цілком життєздатні, так би мовити, перспективніші версії альтернативної рецепції. Значною мірою, хоча не завжди вирішальною, це було зумовлено тим, що їхні репрезентанти виявилися неспроможними подолати панівні, здебільшого ідеологічні та політичні за своїм походженням виклики, міркували й діяли кон'юнктурно (тактично, а не стратегічно). Крім того, білоруси весь час відволікалися на, як самі думали, важливіші для себе проблеми. Росія, Польща та Литва набагато

більше турбували Білорусь. Навіть зростання інтересу цих країн до України мало що туг змінювало.

Маємо підстави вважати, що інтерес до України, її історії лишився дуже сильно мотивованим «врахуванням економічного потенціалу та географічного становища», за якими легко помітити інтереси політичної системи постсоветської Білорусі, відповідно орієнтованої масової свідомості її громадян. Важко навіть оцінити однозначно — гордитиметься наступне покоління білорусів тим фактом, що «в 1993 р. основними зовнішньополітичними партнерами Білорусі були європейські країни, на які припадало 70% зовнішньоторговельного обороту»⁵²². Тим більше, що перспективи такої досить інтенсивної, якщо судити з наведеної статистики співпраці були загальмовані небажанням змінювати себе, відмовлятися від традиційних зв'язків із РФ. Не оцінюючи ситуацію однозначно, додамо, апеляція до «неконкурентоспроможності білоруської продукції, антидемпінгових квот на білоруську продукцію, прагнення іноземних (але без російських і вочевидь українських. — Ю. П.) підприємців експортувати з Білорусі сировину та продукти харчування», також до тих фактів, що «тільки на ліквідацію наслідків аварії на Чорнобильській АЕС Білорусь від Росії отримала в 10 раз більше допомоги, ніж від усієї Західної Європи», а «західні стратеги... сподівалися з допомогою... методів «шокової терапії»... зруйнувати економіку, скупити за безцінь землю, підприємства, другі цінності (активи. — Ю. П.), перетворити країни СНД у вигідні ринки збуту своєї продукції, у джерело дешевої сировини та робочої сили», виявилася не надто переконливою. У спробі розгледіти в таких розлогих міркуваннях мотиви (чи їхню відсутність) наукового інтересу до української історії, зазначимо: Україна не виділяється білоруськими істориками ні як окрема держава (радіше як частина світу під узагальненою назвою «СНД»), ні як частина Європи, до якої прагнутиме південна сусідка, принаймні від Помаранчевої революції 2004 р. цілком однозначно.

---

⁵²² Ларионов Д. Образ Европы в белорусских учениках // Образ Европы во времена перемен. – С. 85.

Особливе місце в білоруській історіографії належить тим подіям української модерної минувшини, які дотепер перебувають у полоні советських міфів, ба більше, завдячуючи новітньому російському впливу отримали «друге дихання» вже в постсоветській Білорусі. Так, готуючи друге видання збірки матеріалів «ОУН-УПА в Беларусі» в 2012 р., колектив істориків (В. Адамушко, І. Алаханович, В. Гуленко та ін.) фактично продовжили традицію «марксистсько-ленінського» історіописання, за яким легко помітити імперський слід Кремля. У передмові автори, зокрема, зазначили: «Наявність на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни в тилу Червоної Армії численних підпільних структур ОУН-УПА виступало чинником, який ускладнював проведення наступальних дій советських військ на німецькому фронті й само собою зрозуміло віддаляв розгром фашистської Німеччини»⁵²³. Вони однозначно класифікували ці структури не лише як «антисовєтське українське підпілля», а й явно упередженим поняттям «банди»⁵²⁴, які нібито лише тим і займалися, що здійснювали «диверсії та терористичні акти», «дестабілізували внутрішньополітичну ситуацію в західних областях Советського Союзу», також «перешкождали подоланню тяжких наслідків війни й відновленню мирного життя»⁵²⁵.

Намагаючись позиціонувати себе сучасними дослідниками, що, крім іншого, передбачає обов'язковість жесту в бік демократичних цінностей, укладачі наголосили: «Аби уникнути приводів для докорів в упередженому та тенденційному підборі матеріалів, автори постаралися максимально включити до збірника не тільки документи, які відбивають позицію структур, що брали участь в ліквідації антисовєтського підпілля ОУН-УПА (партійних та советських органів, підрозділів органів державної безпеки, внутрішніх справ та ін.), але й опубліковані матеріали безпосередньо українського антисовєтського

---

⁵²³ ОУН-УПА в Беларусі. 1939 – 1953 гг. : [докум. и матер.] / Сост. В. И. Адамушко [и др.] ; редкол. : В. И. Адамушко [и др.]. – 2-е изд. – Мн. : Выш. шк., 2012. – С. 10.

⁵²⁴ Доречно зазначити, що навіть у протоколах допитів заарештованих упівців, у власне їхніх показах фігурує поняття «банда» («я перебував у складі банди з 17 осіб...», «наша банда займалася підризом мостів та доріг...» та ін.).

⁵²⁵ ОУН-УПА в Беларусі. 1939 – 1953 гг. – С. 10.

підпілля»⁵²⁶. При цьому поруч із «альтернативними» джерелами розмістили листівку «До націоналістів», яку кремлівські ідеологи й пропагандисти (комісари) поширювали серед советських партизан, власне українців і білорусів, котрі перебували в таборі сталіністів і, між іншим, потрапляли туди далеко не завжди з ідеологічних, а тим більше моральних та світоглядних мотивів. Отож, фрагмент із її тексту (рос.):

...Себя (націоналіст. — Ю. П.) всегда зовет борцом
За самостийну Украину,
А сам всегда крадется с ножом,
Убить свободную людину.
Одну ли грудь вспорол ножом
Бандит оуновской банды.
С одной ли шеи и груди
Он снял кресты и бриллианти...⁵²⁷

Автор звернув увагу на ці зауваги, проте зі змісту збірника документів швидко збагнув, що ні про яку неупередженість не може йти мова. Із 295 позицій, представлених у виданні, лише 3 репрезентують український рух спротиву. Їх взято з видання «Лтопис УПА. Нова серія, т. 2» (К., Торонто, 1999). Очевидно, що упорядники не зовсім прагнули подолати монополію усталених від советської доби стереотипних уявлень про події Другої світової війни, а десь навмисно виразно підкреслювати власну ідентичність із ними. Аби бодай якимось виправити цей «ідеологічний перекис», процитуємо один із цих трьох документів, де йдеться про настрої населення окупованих нацистами Білорусі та України щодо «наших», тобто комуністів, симпатиків Москви: «Прихильність до більшовиків ґрунтована на тому, що вони: 1) дають матеріальну допомогу, 2) насильно мобілізують і тримають під тимчасовою охороною, 3) впроваджують накази, а у випадках непідлеглості застосовують терор, 4) одна людина, зв'язана з більшовиками, тим самим пов'язує до співпраці з ними всю сім'ю, 5) переважаюча збройна

---

⁵²⁶ Там само.

⁵²⁷ Там само. – С. 142.

сила»⁵²⁸. Така позиція видається нам набагато об'єктивнішою, принаймні щодо сталінських методів політичної боротьби («якщо ворог не здається, то його знищують»), методом тоталітаризації суспільства, що його можна назвати круговою порукою, надання пріоритету насиллю над переконаннями, пошуків шляхів порозуміння, діалогом.

Очевидно, що в пропонованій розвідці нам не вдається відповісти, критично, з погляду сучасних вимог наукового історіописання переосмислити положення книги, яка містить документи й матеріали ОУН та УПА в Білорусі, адже це завдання потребує окремого розлогого дослідження. Проте на деякі аспекти все ж звернемо увагу. Отож, використовувана термінологія («Велика Вітчизняна війна», «Червона Армія», «фашистська Німеччина» та ін.) не залишає сумніву в тому, що маємо справу з традицією советського історіописання, де провідним критерієм «історичної правди» був принцип (вжито за аналогією з науковим підходом) партійності, що означав: історик (чи той, хто себе так позиціонує) вибудовує логіку своєї професійної (квазіпрофесійної) поведінки відповідно до прийнятих у партії положень, настанов, рекомендацій; він цілковито й безальтернативно має підпорядковувати інтереси особи, окремої людини, соціальних груп і цілих народів (націй) зацікавленням політичної партії. Складається враження, що упорядники не наважилися внести корективи в запозичену з джерел лексику навіть у межах обраної ними парадигми, що зайвий раз дає підстави саме так оцінювати їхній доробок.

Цікаво було б також з'ясувати низку невідповідностей та своєрідних недомовок, які простежуємо в запропонованих білоруськими колегами інтерпретаціях. Зупинимося на такій, як «наявність на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни в тилу Червоної Армії численних підпільних структур ОУН-УПА». Виглядає дещо дивно, що в умовах «всенародної боротьби советського народу про гітлерівської Німеччини» значна частина населення не лише перебувала за межами цієї боротьби, а й «служила в бандах», затримувала, знову ж таки, «всенародні» зусилля до наближення «Великої Перемоги». На наш погляд,

---

⁵²⁸ Там само. – С. 85.

очевидним є факт, що не доопрацювання, помилки або невдало обрані методологічні підходи зашкодили колегам об'єктивувати свої погляди відповідно до вимог сучасної історіографії. Тим не менше численні документи, які вони репрезентували у виданні, помітно розширили джерельну базу досліджень, принаймні щодо можливостей характеризувати сталінській режим, його політику в складних обставинах розгортання українських національно-визвольних змагань періоду Другої світової війни. Ще більш «послідовними» упорядники збірки виявилися щодо використання міфологічних термінів типу «фашистська Німеччина», що не витримує критики з погляду сучасної гуманітаристики.

Дещо інакше українська минувшина постає в білоруській історіографії в контексті аналізу історії Білорусі на тлі того складного мега- й водночас монокультурного простору, який прийнято визначати поняттям «європейська цивілізація». Таких досліджень зовсім обмаль, проте вини дедалі частіше з'являються з під пера білоруських дослідників.

У цьому разі мова йтиме про інтегральне видання, що акумулювало напрацювання багатьох білоруських фахівців за останні роки, відтак репрезентує їхні підходи та погляди, — працю доктора історичних наук, професора, міністра освіти Республіки Білорусь, ректора Академії управління при Президенті Республіки Білорусь Петра Бригадина. Ґрунтуючи свій доробок на методологічних засадах К. Маркса, М. Вебера, А. Тойнбі, О. Шпенглера, М. Данилевського та П. Сорокіна, науковець приділив певну увагу й українській історії⁵²⁹.

У період, який нас цікавить насамперед, перше, що привертає увагу, то це констатація факту «першочергової ліквідації елементів вольностей і привілеїв національних територій», зокрема й України, яку проводила Катерина II. Очевидно, що для тогочасних українців, які добре розумілися на відмінностях між козацькими і шляхетськими (дворянськими) вольностями, це була особливо болюча політика. З певних причин у праці П. Бригадина ми не натрапляємо на такі оцінки.

---

⁵²⁹ Брыгадзін П. І. Гісторыя Беларусі ў кантэксце еўрапейскай цывілізацыі : [вучэб. дапаможнік]. – Мн. : ДІКСТ БДУ, 2015. – С. 8 – 11.

Загалом інтерес до України лишився мінімальним. У цьому зв'язку хотілося б зазначити, що навіть ті сторінки історії, які «зобов'язуюче» спонукають до написання «спільних історичних сюжетів», перебувають за межами пропонованих інтерпретацій. Приміром, Січневе польське повстання 1863 — 1864 рр., коли активні дії, бодай і нечисленні, розгорнулися не лише на території Білорусі, а й Правобережжя України. Цей факт не так би привертав увагу, якби автор не поспішав залучати до свого аналізу сюжети, пов'язані з реакцією на «польський бунт» Англії, Франції, Австрії, Швеції, Туреччини, Нідерландів, Іспанії, Португалії, Данії, Ватикану (Україну згадано хіба що в переліку країн, вихідці з території яких було заслано до Сибіру)⁵³⁰. Підтекст такого підходу вбачаємо в тому, що уряд, який проводив політику придушення польського національного руху, названо не «російським», а «царським». Тобто шановний автор і дотепер, схоже, не позбувся традиції советського історіописання, коли прийнято було «розводити» позиції «злого» царизму, «ворожих» поміщиків і «передової російської інтелігенції, громадськості», кажучи інакше, «експлуаторів» і «експлуатованих» (чи їхніх симпатиків). При цьому поняття «російське», «росіяни» обов'язково мали перебувати в позитивних конотаціях, ніколи не означати чогось недоброго, на кшталт «завойовників», «грабіжників», «шпигунів», «визискувачів», «імперських поневолювачів». На наш погляд, такий поділ не є виправданим. Відмовлятися потрібно не лише від упереджених із погляду науки категорій, а й самого підходу. До того ж, між «російським» і «царським» («самодержавним») було набагато більше спільного, аніж відмінного.

Сказане, до речі, стосується й мікросюжету про події Першої світової війни, де Україна фігурує лише як територія (яку втрачала Російська імперія). Про її історію, культурні та інші особливості, об'єктно-суб'єктний статус, вплив на хід історичних подій і процесів мова не йде. Є підстави зробити висновок, що історичні процеси в Україні білоруські історики розуміють і інтерпретують дуже вже «по-білоруськи», тобто з оглядкою на минувшину, історичний досвід власної країни. При цьому,

---

⁵³⁰ Там само. – С. 126.

зрозуміло, не забувають кинути погляд і на те, як, з якими пріоритетами подібні історіографічні тенденції розгортаються в сусідній («союзній») РФ.

Для білоруських істориків, які мало (чи недостатньо) знайомі з західною історіографією (ширше — новітньою гуманітаристикою) притаманним було вживання прийомів, які притаманні модерній, так званій «націоналізованій» історіографії. Визначаючи, зокрема, характер взаємин між новопосталою в 1918 р. Білоруською Народною Республікою та європейськими державами (вказуючи на такі держави, П. Бригадин чомусь поряд із Литвою та Україною назвав Варшаву, Берлін, Москву), автор ідентифікував цих сусідів поняттям «наші сусіди», дорікнув їм у непослідовності зустрічних кроків, хоча добре відомо, що саме Українська Народна Республіка та Українська Держава Петра Скоропадського були максимально зацікавлені в утвердженні на теренах Східної Європи нових національних держав⁵³¹. У цьому випадку, вочевидь, колишня кон'юнктура й сучасний прагматизм дещо суперечать одна одному.

Загалом об'єктивно подано події колективізації початку 1930-х рр. Щоправда, пропоновані судження навряд чи можна назвати оригінальними. Білоруські історики надто тривалий час перебували під політичним тиском, де головним вважалася проблема визнання голоду, масового вимирання людей актом голодомору — геноциду. Власне тому сформувався своєрідний компромісний погляд на трагедію. По-перше, хронологія подій визначається 1932 — 1933 рр., що є загальноприйнятим в українській історіографії. Райони голодомору також визначено традиційно — Україна, Поволжя, Казахстан, Північний Кавказ, Білорусь. Статистика жертв визначена наступним чином: «Злочинна політика уряду призвела до загибелі від голоду близько 8 млн осіб, із них більше половини були жителями України»⁵³². Тут варто зазначити, що число жертв визначено приблизно. Зі співвідношенням також можна погодитися, щоправда, назвавши українців «мешканцями України», автор позбавив їх національної ознаки, що для епохи модерну

---

⁵³¹ Там само. — С. 169.

⁵³² Там само. — С. 181.

виглядає спекулятивно по відношенню до людей, бо в такий спосіб їх зараховують в альтернативні нації. Крім того, нічого не сказано про політику «чорних дощок», які мали місце лише в Україні. Узагалі питанням мотивів голодомору(ів) білоруські історики приділяли надто мало уваги, що також засвідчувало їхню вірність советським традиціям історіописання.

Запропоновану гіпотезу про позбавлене українського колориту звертання до історії України підсилимо, так би мовити, «антропологічним аспектом». І справді, білоруські автори не вважають за потрібне наголошувати на національності видатних на їхній погляд людей (це також традиція, яку добре знаємо з советської школи історіописання). Приміром, розмістивши на сторінках свого видання портрети К. Рокосовського, Г. Захарова, І. Черняхівського та І. Баграмяна, П. Бригадин не вважав за потрібне зазначити, що ці воєначальники були представниками різних народів — відповідно польського, російського, українського та вірменського⁵³³. Інформація про українця Черняхівського потрапила на сторінки видання тільки тому, що цей генерал був командувачем III Білоруського фронту, який брав найактивнішу участь в операції «Багратіон», результатом якої стало вигнання гітлерівців із Білорусі. До речі, для советської школи така ідентифікація вживалася лише в одному значенні — ідеологічно-пропагандистському, тобто політичному. Спроби зробити це з погляду поваги до народів, етнічних культур чи звичайних людських симпатій не віталися. Ба більше, вважалися неприйнятними й навіть небезпечними.

Показовими є огляди, присвячені відомим особистостям власне наукового середовища. Так, відомий історик Володимир Пичета народився в Полтаві. Його життєвий і творчий шлях виявився міцно пов'язаним із Україною, водночас вкрай складним процесом адаптації до комуністичного тоталітарного режиму (невільно пригадуються слова всесвітньвідомого кардіолога Миколи Амосова, що адаптація — це ворог щастя).

Залежність білоруських істориків від політичною кон'юнктури в епоху модерну завжди була якщо не

---

⁵³³ Там само. – С. 215 – 216.

визначальною, то надто помітною. Навіть за останню чверть століття, коли державою керує Олександр Лукашенко, ситуація змінювалася неодноразово — від цілковитої підпорядкованості білоруських істориків (цілком імовірно з про вокативною метою) завданням Кремля до бажання президента популяризувати білоруську культуру⁵³⁴.

Виступаючи в грудні 2017 р. на загальнонаціональному з'їзді білоруських вчених, О. Лукашенко заявив, що «різні російські діячі» не розуміють ситуації в Білорусі. «Вони звинувачують мене в проведенні м'якої білорусизації. Слухайте, я що — повинен проводити тут германізацію?», — риторично запитав він. Синхронно президент сказав, що культура й традиції «є силою, яка об'єднує кожна націю». Він закликав білоруських вчених розповсюджувати білоруську культуру та науку. «Ви мусите навчитися робити це цікаво і дохідливо», — додав очільник держави⁵³⁵. Відповідний сигнал, треба думати, отримали й історики. Їхня традиційно-двозначна позиція щодо сторінок «спільної історії» почала коригуватися в бік національного дискурсу. Утім, це лише перші кроки, точніше півкроки, які ще не призвели до помітних зрушень як у наукових студіях, так і попиту на такої якості інтелектуальну продукцію.

Загалом потрібно констатувати, що інтерес до української історичної проблематики з боку білоруських істориків лишився незначним, принаймні явно недостатнім на тлі гучних декларацій, системно й масово тиражованих на різні лади «слов'янського», «православного» чи ще якогось «спільного коріння», «міжнародного братерства» та ін. Якщо такий стан справ був умотивованим із погляду російської (до 1917 р.) та

---

⁵³⁴ Белорусский историк : На Украине происходит не «революция», а национальная катастрофа // Вместе с Россией [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://ross-bel.ru/beloruskiy-istorik-na-ukraine-pro>

⁵³⁵ Чимало білоруських аналітиків стверджують, що після анексії Криму Російською Федерацією влада в Мінську дедалі частіше почала згадувати про білоруську національну культуру. У 2016 р., згідно з дорученням президента О. Лукашенка, Міністерство освіти Республіки Білорусь помітно розширило вивчення білоруської мови в середніх та вищих навчальних закладах. На вулицях Мінська частіше, ніж раніше, почала з'являтися реклама та оголошення білоруською мовою (яких-небудь п'ять, десять років тому цього не спостерігалось). Ба більше, наприкінці 2017 р. було започатковано перший досвід єднання й відзначення на державному рівні історії советської та історії національної.

советської історіографії, то виголошені в останні десятиліття «новітні підходи», здавалося б, мали радикально змінювати ситуацію. Однак цього, за незначним винятком, не відбулося. Наголошуючи на сучасних інтерпретаційних методологіях (нерідко лише декларуючи їх), білоруські історики часто керувалися усталеними імперативами орієнтації на Польщу, країни Західної Європи, за першої-ліпшої нагоди йшли на компроміс із Росією, російським імперським дискурсом. Україна ж лишалася на маргінесі геополітичних (стратегічних) інтересів, відтак і історичних студій, що на тлі численних державних заяв, публічних наукових промов та приватних розмов про «братні народи» виглядало не зовсім логічно.

ПОЛЬЩА І БІЛОРУСЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ ДИСКУРСІ

4.1. Образ Польщі на цивілізаційних картах українських істориків ХІХ ст.

В українському суспільно-політичному та інтелектуальному житті упродовж ХІХ ст. не втрачала актуальності проблема польсько-українських взаємин. Історична ретроспектива цих взаємин залишалася провідною темою в українській історіографії. Не викличе заперечення твердження про те, що український історіографічний процес загалом проходив під знаком гострих дискусій між польськими та українськими вченими та суспільними діячами. Звідси характерна риса більшості праць українських істориків — полемічна заостреність з метою спростування польських історіографічних концепцій щодо минулого Русі-України. У першій половині та середині ХІХ ст. предметом дискусій поставав сам факт окремішності русько-українського народу, наявності в нього власного історичного досвіду. Згодом, у другій половині століття, коли ствердна відповідь на перше питання стала вже очевидною, предмет дискусій перемістився у площину ретроспективи польсько-руських взаємин та інтерпретації окремих історичних проблем. Однак буде перебільшенням твердження, що польсько-українські наукові стосунки мали виключно

конфронтаційний характер. Знаходимо чимало наукових контактів, що давали плідні наукові наслідки для представників обох історіографій. Так, показовим прикладом у Галичині може слугувати результативна співпраця І. Вагилевича з А. Бельовським. Варто наголосити, що українська історична думка значною мірою набувала наукових форм й переймала новітні віяння європейської філософської та історичної думки завдяки посередництву польської історичної науки.

Важливість для нашого дослідження рецепції Польщі зумовлена тією обставиною, що українська інтелігенція XIX ст. в переважній більшості поділяла слов'янську цивілізаційну ідентичність з негативно-упередженим поглядом на католицизм як атрибуту Заходу. Тому факт наявності слов'янокатоликів ставав найпроблемнішим моментом в концептуальному обґрунтуванні цієї ідентичності. Так, М. Костомаров чітко проводив лінію поділу між слов'янами за релігійно-конфесійним принципом. Він стверджував, що «слов'яни-католики вже давно в руках Заходу, не становлять самобутніх державних одиниць і знаходяться під роз'їдаючим впливом німецької культури. Тільки православне слов'янство живе незалежним самобутнім життям»⁵³⁶. Представники слов'янської ідентичності вважали, що Польща зрадила родові слов'янські інтереси й обрала західний (європейський) шлях цивілізаційного розвитку. Мотив цієї «історичної похибки» (за висловом С. Качали) Польщі присутній в історичних працях багатьох українських вчених. Хоча поляки, відносилися до групи західних слов'ян, проте їхню спорідненість із східними слов'янами науковці завжди підкреслювали⁵³⁷.

Вважаємо доцільним з'ясувати ідейно-світоглядні джерела актуалізації цієї проблеми в українській історичній думці. Тут вбачаємо безпосередній вплив таких світоглядних доктрин, як слов'янофільство та панславізм, у яких теза про «зраду Польщею ідеалів Слов'янщини» була одним із основоположних

---

⁵³⁶ Цит. за: Мочалова В. Польский вопрос как славянский и европейский: русский взгляд (1863–1916) // Славянский мир в глазах России: Динамика восприятия и отражения в художественном творчестве, документальной и научной литературе. – Москва, 2011. – С. 79.

⁵³⁷ Лескинен М. Поляки и финны в российской науке второй половины XIX в.: «другой» сквозь призму идентичности. – Москва : «Индрик», 2010. – С. 166.

компонентів. Українська історична думка XIX ст. стосовно рецепції Польщі принципово не відрізнялася від тогочасної російської: в обох історіографічних традиціях спостерігаємо тотожний набір концептуальних положень та стереотипних уявлень про Польщу та поляків. На думку В. Хорева, негативний образ поляків має місце вже давньоруському літописному творі початку XII ст. «Повість временних літ». Цей учений зауважує, що у ній, зокрема, Польща зображена країною, «позбавленою благодаті», а біс представлений «в образі ляха»⁵³⁸. Проте це ще не був образ «цивілізаційного чужого».

Першорядну роль в утвердженні стійкого стереотипу «підступного ляха» як історичного противника Росії мала фундаментальна праця М. Карамзіна «Історія держави Російської» (1818–1829), у якій класик російської історіографії твердив про «нахабність і підступність», віроломство і користолобність поляків⁵³⁹. За твердженням А. Валіцького, мотив Польщі як «зрадника Слов'янщини» був одним із основоположних постулатів російського слов'янофільства та панславізму⁵⁴⁰. Цей стереотип чільно представлений на сторінках праць К. Аксакова, І. Аксакова, М. Погодіна, Ю. Самаріна, М. Данилевського та інших adeptів слов'янофільства, які стверджували думку про Польщу як «луду слов'янства» чи «бастіон латинізму» у слов'янському світі. Польщу метафорично прирівнювали до «гострого клина, увігнаного латинством у саму серцевину слов'янського світу з метою розколоти його на тріски». Відмінність поляків, за твердженням А. Ліпатова, руйнувала державно-ідеологічний різновид концепції панславізму, розхитувала культурологічну ідею слов'янофільства і демістифікувала експлуатований в політичних цілях міф слов'янської єдності. На думку цього російського вченого, відмінність поляків увиразнювала традиційне протистояння «візантизму» та «окциденталізму»⁵⁴¹.

---

⁵³⁸ Хорев В. Русский европеизм и Польша // Миф Европы в литературе и культуре Польши и России. – Москва: Индрик, 2004. – С. 32-33.

⁵³⁹ Хорев В. Вказ. праця. – С. 32.

⁵⁴⁰ Валіцький А. В поліні консервативної утопії: Структура і видозміни російського слов'янофільства. – К.: Основи, 1998. – С. 578; 580.

⁵⁴¹ Ліпатов А. Россия и Польша: «домашний спор» славян или противостояние менталитетов? // Поляки и русские: взаимопонимание и взаимонепонимание. – Москва: Индрик, 2000. – С. 26.

У російській науці вперше ввів у науковий обіг тезу про «зраду Слов'янщини» Польщею відомий славист О. Гільфердінг у серії публіцистичних статей (1858–1863)⁵⁴². За його словами, «Польща здійснила історичну зраду слов'янській справі» й просякла «західною стихією», яка спотворила слов'янську сутність польського народу. Російські вчені відмовляли полякам у праві називатися «істинними слов'янами» через їхню приналежність до західноєвропейської цивілізації. О. Гільфердінг і М. Погодін підтримували теорію про існування у Польщі «двох народів». При цьому вади шляхти трактувалися наслідком впливу чужої слов'янству німецької стихії. Д. Гловайський приписував полякам відсутність «інстинкту самозбереження», обґрунтовуючи цю тезу такими фактами, як прикликання у Польщу німецького Ордену і пасивного ставлення до непомірного ширення євреїв⁵⁴³. У сфері полоністики стиралася таким чином межа між слов'янофілами та західниками. На думку сучасних вчених-полоністів (М. Долбілов, М. Лескінен), полонофобія 1870-х рр. у Російській імперії — це не самовільне породження масової свідомості (чи підсвідомості), а керований й цілеспрямований процес конструювання національної ідеї⁵⁴⁴.

Рецепція цивілізаційної приналежності Польщі в українській (як і в російській) інтелектуальній думці не була цілком однозначною. Оцінні судження здійснювалися не лише за схемою «свій-чужий», а й «цивілізований-варварський». В основі взаємного сприйняття та взаємохарактеристик українцями та росіянами поляків (як і відповідних уявлень поляків) були уявлення про рівень «просвітництва» та «цивілізованості» антагоністичної сторони. В епоху Просвітництва на Заході сформувався стійкий стереотип щодо Польщі як відсталого країни, у якій повсюдно панує анархія. З'ясування питання, хто має право вважатися цивілізованим, перебувало у центрі

---

⁵⁴² Лаптева Л. Русский славист А. Ф. Гильфердинг (1831–1872) и его взгляд на польский вопрос // Российско-польские научные связи в XIX–XX вв. – Москва : Индрик, 2003. – С. 96.

⁵⁴³ Лескинен М. Вказ. праця. – С. 237.

⁵⁴⁴ Там само. – С. 314.

численних дискусій⁵⁴⁵. В інтелектуальному середовищі Російської імперії польське «європейство» інтерпретувалося по-різному: консервативні кола висміювали це як «мавпуючі спроби» наслідувати Європу; натомість демократи та ліберали вважали поляків носіями прогресивних європейських ідей⁵⁴⁶.

Російсько-польські відносини віддавна, на думку Л. Горизонтова, сприймалися крізь призму античної дихотомії «варварство-цивілізація»⁵⁴⁷. Для польської історіографії думка про культуртрегерську місію на східнослов'янських землях була традиційною. Так, Л. Зашкільняк зауважує, що твори львівського історика К. Шайнохи (подібно як і Г. Шмітта) містили тенденцію до оспівування «цивілізаційної місії» Польщі на Сході⁵⁴⁸. В російському ж суспільстві мало місце визнання цивілізаційної вищості не тільки західноєвропейських країн, а й західних окраїн Російської імперії, насамперед Польщі. Між російськими та польськими інтелектуалами у XIX ст. розгорнулася дискусія про відповідальність за поширення революційного руху в Росії. Обидві сторони погоджувались із думкою, що цивілізація, яка є джерелом руйнівних засад, є «такою, що гине». При цьому російські дискусанти акцентували увагу на тому, що методи боротьби польського національно-визвольного руху ніяк не еднаються із уявленнями про цивілізованість⁵⁴⁹. Полонофобський стереотип поляка-анархіста був обернутим полонофільським стереотипом поляка-рицаря: «Так, поляки представники Європи, але Європи давно не існуючої, зруйнованої прогресом людської цивілізації».

---

⁵⁴⁵ Филатова Н. Русские и поляки в Королевстве Польском (1815–1830): стереотипы взаимного восприятия // Россия – Польша. Образы и стереотипы в литературе и культуре. – Москва : Индрик, 2002. – С. 112.

⁵⁴⁶ Фалькович С. Значение фактора Европы для истории, культуры, общественного сознания и менталитета поляков // Миф Европы в литературе и культуре Польши и России. – Москва : Индрик, 2004. – С. 61.

⁵⁴⁷ Горизонтов Л. «Польская цивилизованность» и «русское варварство»: основания для стереотипов и автостереотипов // Миф Европы в литературе и культуре Польши и России. – Москва : Индрик, 2004. – С. 63.

⁵⁴⁸ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – С. 342.

⁵⁴⁹ Горизонтов Л. «Польская цивилизованность» и «русское варварство»: основания для стереотипов и автостереотипов // Миф Европы в литературе и культуре Польши и России. – Москва : Индрик, 2004. – С. 64.

Їх освіченість — середньовічна схоластика. Повстання ж 1863 р. — рицарський турнір, нав'язаний увійшовшому в епоху індустріального розвитку і нових уявлень про прогрес російському народу. В пору Великих реформ росіяни змушені полювати по лісових хащах за польськими бандами». Так писав Ф. Єленев у публіцистичному трактаті «Польська цивілізація та її вплив на Західну Русь» (1863), заперечуючи думку про цивілізаційну вищість поляків та їхню роль цивілізаторів Західної Русі⁵⁵⁰.

Після повстання 1830–1831 рр. імперська влада мобілізувала максимум міфотворчих можливостей для утвердження полонофобії. Образ поляка-ворога не був «застиглим манекеном», а пройшов складну еволюцію за порівняно короткий проміжок часу між двома польськими повстаннями. Після повстання 1863–1864 рр. інтенсивність полонофобської міфотворчості стала більш наочною, ніж при Миколі I. Навіть для полонофілів-західників, які вбачали у поляках втілення просвічених європейців, став справжнім шоком партизанський терор повстанців. На думку М. Долбілова, європейськість поляків справді є знаковою. Поляки потрактовані ним типовими європейцями, але у новому контексті й з іншим поцінуванням. Дослідник розглядає їх як «релікт» середньовічної, вже не існуючої Європи: «Рицарськість обернулася тепер войовничим фанатизмом, нетерпимістю, авантюризмом і батальним, сліпим прагненням вбивства. В результаті цивілізованість, без будь-якої шкоди для символічної експресії стереотипу, перекодовується у відсталість та дикість»⁵⁵¹.

У російській імперській історіографічній традиції XIX — початку XX ст. слов'янська приналежність поляків трактувалась неоднозначно. Одні дискусанти вбачали у них засади «майбутнього єднання», інші звинувачували поляків в розколі слов'янського світу⁵⁵². У трактуванні Польщі незрівнянно вагомішу роль, ніж російська наука в цілому, відігравала

---

⁵⁵⁰ Там само. – С. 65-66.

⁵⁵¹ Долбилов М. Полонофобия и русификация Северо-Западного края (1860-е гг.): метаморфозы этностереотипов // Образ врага / Сост. Л. Гудков. – Москва, 2005. – С. 158.

⁵⁵² Горизонтов Л. Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше. – Москва: «Индрик», 1999. – С. 9.

слов'янофільська традиція. Польське питання у Російській імперії могло інтерпретуватися і як внутрішньо слов'янське («племінне»), і як міжконфесійне (православно-католицьке), і як власне російсько-польське. Важко не погодитись із міркуваннями В. Мочалової про те, що погляди на Польщу для інтелектуалів Російської імперії були «поглядом більш загальним — на Захід, на Європу, на римо-католицький світ». На думку цієї дослідниці, такий погляд ускладнювався, оскільки він все-таки був спрямованим «на світ слов'янський», звідси поєднання спорідненості із чужістю надавало інтерпретаціям особливого драматизму⁵⁵³.

Заслуговують на увагу мотиви сприйняття українськими вченими російської слов'янофільсько-панславистської ідеології про польську «зраду Слов'янства». Зрозуміло, що боротьба із польським рухом була найактуальнішою політичною проблемою українофілів цього періоду. Звідси теза про «зраду» підсилювала й історично легітимізувала негативний стереотип поляків. Водночас, на нашу думку, мали місце і суто інтелектуальні мотиви прийняття тези про «цивілізаційну зраду». Для українських істориків слов'янської цивілізаційної орієнтації визначення місця Польщі у цивілізаційному поділі між Європою та Слов'янщиною було найбільш проблематичним моментом. Як відомо, в українській інтелектуальній традиції XIX ст. синонімами поняття *Європа* виступали *Захід*, *Католицький світ* та *Германський світ*. Якщо історичний образ Польщі цілком вписувався в поняття *Захід* чи *Католицький світ*, то в поняття *Германський світ* українським вченим його вписати було важко. Відмінність поляків руйнувала концепцію панславізму, розхитувала культурологічну ідею слов'янофільства і демістифікувала експлуатований в політичних цілях міф слов'янської взаємності⁵⁵⁴.

Приналежність Польщі до Європи для істориків усіх ідейних орієнтацій була безсумнівною. Все-таки інтерпретація поєднання слов'янського походження Польщі та її європейської

---

⁵⁵³ Мочалова В. Вказ. праця. – С. 87.

⁵⁵⁴ Липатов А. Россия и Польша: «домашний спор» славян или противостояние менталитетов? // Поляки и русские: взаимопонимание и взаимонепонимание. – Москва: Индрик, 2000. – С. 26.

цивілізаційної сутності видавалася проблематичною. Звідси прийняття тези російських слов'янофілів про польську «цивілізаційну зраду» та перехід на сторону германсько-католицького світу був оптимальним вирішенням цієї інтелектуальної дилеми. Українські історики акцентували увагу на зіставленні руських та польських етноментальних рис. При цьому, як буває майже в кожній національній історії, не обходилося без такого традиційного прийому «іншування», як гіперболізація позитивних рис власного народу («свого») й демонізація образу народу-антагоніста («чужого»). Як типові ознаки «руськості» вважалися справедливість, побожність, хоробрість, самотність матеріального та духовного світу русинів, їх несхильність до жорстокості тощо. Ідеалізованому образу давніх русинів протиставлявся негативний стереотип поляків як цивілізаційно «чужого» та «ворожого» народу.

Важко не помітити цілеспрямованого прагнення більшості вчених-істориків утвердити негативно-стереотипну рецепцію Польщі та поляків. Цим намірам була підпорядкована інтерпретація польсько-руських взаємин ще у домодерні часи. Загалом поляки в історичних працях охарактеризовані як *підступні, віроломні, надмірно горді, пихаті, хвалькуваті, нахабні*, такі, що зрадили слов'янським родовим інтересам на користь європеїзму. Як простежуємо, інтелектуальним джерелом цього негативного стереотипу поляків в українській історіографії послужила не стільки попередня українська історіографічна традиція, скільки ідейний вплив тогочасної російської історичної думки. На думку М. Лескінен, у російській культурі, починаючи від XVI–XVII ст., такі стереотипні риси поляків, як гордість, пихатість, зарозумілість пов'язувались із католицьким віросповіданням та єзуїтським вихованням. Акцентування на цих рисах продовжувалося навіть після того, як «забулася» їхня релігійна конотація. Дослідниця вбачає «пусковий механізм» для творення такого негативного стереотипу поляка в реакції інтелектуалів Російської імперії на польське повстання 1830–1831 рр. Після Січневого повстання 1863 р. в публіцистичній антипольській кампанії поляки традиційно зображувались як брехливі, підступні, хитрі,

жорстокі вороги, «зрадники» російського імператора та «неблагодійні» піддані⁵⁵⁵. Не важко простежити, як ця масштабна антипольська кампанія Російської імперії знаходила відгук в середовищі українських інтелектуалів, причому не тільки Російської, а й Австро-Угорської імперії. Як бачимо, у суспільно-політичних реаліях Російської імперії XIX ст. склалися сприятливі обставини для полонофобських настроїв. В українському середовищі вони нашарувалися на традиційне стереотипно-упереджене ставлення до поляків, яке функціонувало в історичній пам'яті ще з часів Гетьманщини. Поєднання цих двох чинників обумовило популярність думки про цивілізаційну «іншість» Польщі стосовно Слов'янщини.

В українській історіографічній традиції важко простежити розрив між наслідуванням козацько-літописної традиції «іншування» Польщі та модерної тенденції рецепції польського руху як «антислов'янського». Перший чинник ще не встиг згаснути, як активізувався другий. Своєрідною сполучною ланкою у цьому рецептивному процесі виступив знаковий твір української історіографії «Історія Русів». З одного боку, у ньому відзеркалено козацько-літописну рецепцію «польщизни», а з іншого — оцінено її крізь призму модерних уявлень про «цивілізованість-варварство». Так, автор «Історії Русів», описуючи вигаданий сюжет про спалення поляками козацької старшини на мідному бичу, приписував це «варварство» саме католицькому духовенству: «Таке жорстоке і нелюдське варварство вигадано Римським духовенством за правилами і майстерністю їхньої священної інквізиції, а вчинили його таким ганебним чином вельможі Польські»⁵⁵⁶. Як бачимо, поляки тут зображені лише виконавцями католицьких підступів. Автор вів мову по цю страту як «першу в світі і в своєму роді і нечувану серед людей за лютістю своєю і варварством» й твердив, що «жодному дикому і найлютішому Японцеві не спаде на думку винахід її, а переведення його в дію настрахало б самих звірів та чудовищ». Як видно, навіть образ «дикої Азії» в особі японця тут представлений у контрастному порівнянні як більш

---

⁵⁵⁵ Лескинен М. Вказ. праця. – С. 208-209.

⁵⁵⁶ Історія Русів / Переклад І. Драча. – К.: Радянський письменник, 1991. – С. 78.

привабливий. І далі автор наводив вигадані сюжети польських «варварств». Поляки роз'їжджали, писав він, наповнювали Малоросію і чинили над малоросіянами найгірші безчинства, насильства, грабунки, тиранства, які перевищували всілякі жорстокості: «варили в казанах і спалювали на жару дітей їхніх на очах батьків, заподіюючи самим батькам найлютіші тортури»⁵⁵⁷. «Дикість» і «варварство», які традиційно приписувались образу Азії, ситуативно поставали рисами поєвропейськи цивілізованої Польщі.

Подібно і Д. Бантиш-Каменський твердив про віроломство поляків й «підступну політику Варшавського кабінету, який для власних вигод жертвував священними обов'язками»⁵⁵⁸. Головні положення «Історії Русів» стосовно образу Польщі повторив і М. Маркевич. Найбільш виразне ототожнення Польщі із Заходом спостерігаємо у його характеристиці умов Гадяцького договору, у яких цей історик вбачав неспівмірність із здоровим глуздом, простежував підступи і брехню як ознаки характеру Польщі та духу римського католицизму⁵⁵⁹.

Досить виразно теза про західне відступництво Польщі прочитувалась в історичних текстах М. Максимовича. Польщу він окреслював «первинною «Західницею» у колі «Слов'янському»⁵⁶⁰. В історичній концепції ученого Польща трактувалася первинно слов'янсько-православною країною; і тільки згодом — головним репрезентантом західного католицизму у Слов'янському світі. Він акцентував увагу на факті, що Польща спочатку прийняла східне православ'я від спільних першовчителів слов'янських, тільки згодом у ній утвердився західний католицизм. Ситуацію, «коли Польща так насильницькі і безжально відривала від православної церкви вірних досі чад її» вчений інтерпретував проявом «західної бурі вірогоніння». При цьому він вважав Польщу і жертвою, і інструментом цієї самої «західної бурі». Польща, твердив

---

⁵⁵⁷ Там само. – С. 96.

⁵⁵⁸ Бантыш-Каменский Д. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства. – К.: Час, 1993. – С. 283.

⁵⁵⁹ Маркевич М. Історія Малоросії / За ред. Ю. Шемшученка. – К.: Ін Юре, 2003. – С. 263.

⁵⁶⁰ Максимович М. Бубновская сотня // Собрание сочинений М. А. Максимовича. Томъ I. Отдѣль историческій. – К., 1876. – С. 750.

учений, «залучала західну Русь в ту сіль, в яку вона сама уловлена була єзуїтами»⁵⁶¹.

Впроваджувачем західних цінностей у Польщі М. Максимович вважав орден єзуїтів. За його словами, саме устами єзуїтів нашіпувався у вуха полякам «дух ворожості» і «нерозумної гордині». Учений оцінював роль єзуїтів у польській історії як таких, що не працювали для ширення християнського вчення, а для «влади папської», роздумуючи тільки про римську тіару і аж ніяк про корону польську. Вчений оцінював короля Сигізмунда III як єзуїтського вихованця й «одержимого їх духом». Натяки на аморальність цінностей Заходу простежуються у висловлюванні про «корисливу і аморальну королеву Бону» (з огляду на італійське походження королеви). У «Листах про князів Острозьких» М. Максимович не без іронії відгукнувся про вибір польським королем представника західноєвропейської династії: «Вільна у виборі королів річ-посполита, хвилювавшись першим вибором більше півтора року, вибрала собі в королі учасника Варфоломіївської ночі, 22-річного Генріха Валуа, який через чотири місяці втік із Кракова тайком, як тат нічний, забравши з собою в Париж Польську корону... «Вночі вибраний, вночі приїхав і вночі поїхав», — зауважив сучасник»⁵⁶². І далі він не оминув згадати ще один західний сюжет в історії Польщі, за яким князь Острозький зі скорботою споглядав, як єзуїти, «приголублені» С. Баторієм для поширення вільних наук у Польщі, «обснували» її своєю хитромудрою павутиною і внесли «дух вірогоніння». Ведучи мову про облесливе вчення цих «західних мудреців», М. Максимович акцентував, що передумовою їхньої появи у Польщі стало інше західне явище — реформація, яка, читаємо у «Бубнівській сотні», відкрила дорогу єзуїтам «вловити в свої сіті нові покоління західно-руських князів»⁵⁶³.

---

⁵⁶¹ Максимовичъ М. О надробьяхъ в Печерскомъ монастырь // Собрание сочинений М. А. Максимовича. Томъ II: Отдѣлы: историко-топографическій, археологическій и этнографическій. – К., 1877. – С. 235.

⁵⁶² Максимовичъ М. Письма о князьяхъ Острожскихъ (Къ графинь А. Д. Блудовой) // Собрание сочинений М. А. Максимовича. Томъ I: Отдѣлъ историческій. – К., 1876. – С. 177.

⁵⁶³ Максимовичъ М. Бубновская сотня // Собрание сочинений М. А. Максимовича. Томъ I. Отдѣлъ историческій. – К., 1876. – С. 750.

Говорячи про західний вибір Польщі, М. Максимович нагадував про її слов'янське коріння та первинну мовно-культурну спорідненість із Руссю. Так, про польську мову він твердив, що це мова «одноплемінна» з руською, яка до впровадження важкої схоластичної єзуїтської латині ще зберігала свою «молоду свіжість». Найчіткіше думка про Польщу як інструмент експансії Заходу на Схід прочитується у М. Максимовича у фрагменті «Родословних записок киянина», у яких він, зокрема, зазначав, що Польща, піддавшись єзуїтському впливу, посилила гніт інших християнських віросповідань. Засобами єзуїтських методів вона не тільки відновила підірваний реформацією католицизм серед корінних поляків, але «здійснила нещасливий переворот і в приєднаних до неї областях Руських»⁵⁶⁴. «Нелюбов» руського народу до Польщі М. Максимович відшукував ще у давньоруських часах. Отже, для М. Максимовича Польща стала уособленням «цивілізаційної зради» Слов'янщини й переходу до «ворожої» цивілізації, тобто католицького Заходу.

Цивілізаційний статус Польщі постійно перебував у фокусі дослідницької уваги М. Костомарова. У науковій та публіцистичній спадщині вченого віднаходимо доволі широкий спектр висловлювань на цю тему. М. Лескінен зауважує, що М. Костомаров, на відміну від слов'янофілів, не заперечував цілком слов'янського начала у поляків. Важливо, що студія М. Костомарова «Останні роки Речі Посполитої» (1869) стала у Російській імперії основоположною працею у сфері характеристики польського національного характеру. В основу костомарівської концепції покладена ідея про протилежність германської та слов'янської стихій як раціонального та чуттєвого (духовного) начал. У характеристиці польського національного характеру М. Костомаров відзначав домінування пристрасної чуттєвості над холодним європейським розумом. Саме у цьому, вважає згадана вище дослідниця, в українського історика проглядається вплив Міцкевичевої тези про протиставлення «природного дитинства слов'янства»

---

⁵⁶⁴ Максимовичъ М. Родословныя записки кievлянина // Собрание сочинений М. А. Максимовича. Томъ I: Отдѣль историческій. – К., 1876. – С. 208.

«старіючому розуму германізму»⁵⁶⁵. Український історик, на її думку, найповніше з-поміж інших вчених обґрунтував концепцію, за якою першопричиною втрати польської державності є національний польський характер.

М. Костомаров у своїй дисертаційній праці констатував, що на початкових стадіях взаємин малороси не ворогували з поляками, оскільки відчували кровну слов'янську спорідненість. Все-таки учений конкретизував моменти, які підважували слов'янськість поляків. Він зауважував, що загальновідомим є факт закоренілої ненависті малоросів до поляків як до своїх єдиноплемянників-слов'ян, але різновірців. Пріоритетним мотивом такого ставлення він вважав те, що поляк «католик і недовірок, тобто чоловік не невірний, не бусурманин, але така людина, яка вірить не так, як потрібно»⁵⁶⁶. Як бачимо, релігійно-конфесійний чинник в оцінці цивілізаційного статусу поляків посідав вагоміше місце у порівнянні з етнічною «єдиноплемянністю». Підтвердженням цієї думки слугує спостереження вченого про те, що після припинення релігійної ворожнечі у Малоросії ненависть до поляків згасала. У праці «Мазепа» прочитуємо подібні розмірковування автора над російсько-польською альтернативою щодо підданства Гетьманщини. Він, зокрема, зауважував, що під російською владою залишалась для українців принаймні духовна втіха, тобто віра батьків. І як підсумок: «Цього одного було достатньо»⁵⁶⁷.

Найґрунтовніше розмірковування М. Костомарова про цивілізаційний статус Польщі наявні у його спеціалізованій полоністичній студії «Останні роки Речі Посполитої» (1869). Хоча тематично вона присвячена останньому етапу існування цієї держави, проте автор концептуально окреслив основні етапи її генези з акцентом саме на цивілізаційній орієнтації. Він наголошував, що у додержавний період для поляків характерні були загальнослов'янські ознаки — вони, як і всі слов'яни

---

⁵⁶⁵ Лескинен М. Вказ. праця. – С. 239.

⁵⁶⁶ Костомаров Н. Об историческом значении русской народной поэзии // Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994. – С. 177.

⁵⁶⁷ Костомаров Н. Мазепа. – Москва.: Республика, 1992. – С. 322.

загалом, не складали держави, а жили роздільними суспільствами під правлінням старійшин. У праці учений проводив паралелі між слов'янами VI ст. і поляками XVIII ст., зокрема стосовно схожості натур. Як читаємо тут, у деяких відомостях візантійців про предків поляків, тобто слов'ян VI віку, уже можна помітити ті риси, які притаманні полякам XVII і XVIII століть. В підсумку вчений резюмував: «Як ці ляхи VI віку були подібні на своїх потомків...»⁵⁶⁸. Типову слов'янськість поляків він простежував і в їхніх ментально-характерологічних рисах, зазначаючи, що польському народові, як і загалом слов'янському племені, властива перевага «сердечності» над розумом.

На його думку, до XIV ст. між руськими та поляками як слов'янськими народами не існувало принципової цивілізаційної різниці. Руські і польські землі, як твердив історик, об'єднались би у федеративний устрій, якби різниця віросповідання не проклала між ними істотної історичної межі. Західний вибір Польщі М. Костомаров трактував як «великий переворот» в долі слов'янського світу. Отже, першопричину цього цивілізаційного «перевороту» він вбачав у факті західного віросповідання поляків. Сам процес утворення польської держави учений трактував як тенденцію до самозбереження слов'ян у відповідь на натиск германців. Польща тільки тому не дісталась німецьким імператорам, писав він, що їхні устремління були спрямовані в інші напрями, точніше Польща не мала на той час сусідів, які б хотіли заволодіти нею. Німецька колонізація польських міст та союз польських князівств із рицарями-хрестоносцями стали, на його думку, згубними кроками польських правителів, що підважували її слов'янську основу. Німців у Польщі учений образно прирівнював до «чужої рослини, котра з часом, розрісшись, витягнула із неї кров і соки»⁵⁶⁹.

Скептицизмом пронизані висловлювання М. Костомарова про єзуїтську освіту в Польщі. Учений доходив до повного її

---

⁵⁶⁸ Костомаров Н. Старый спор (Последние годы Речи Посполитой). – Москва: «Чарли»; Смоленск: Смядынь, 1994. – С. 750.

⁵⁶⁹ Там само. – С. 21.

заперечення, зазначаючи, наприклад, що цілковита відсутність єзуїтських шкіл була би кориснішою для поляків, ніж така освіта: тоді б «залишався простір» для здорового глузду. Освіченій єзуїтами Польщі він протиставляв як позитивний приклад «невіглаську» Росію. Яким би сумним не виглядав образ багатівікового невігластва в Росії, писав М. Костомаров, але коли порівняти його з польською освіченістю, то мимоволі можна висновувати, що ми «нічого не програли, а радше виграли від незнання латинських граматики»⁵⁷⁰. Констатуючи, що поляк XVIII ст. поєднував у собі корінні риси національного характеру з характерологічними рисами європейської людини того часу, вчений не знаходив вагомого позитиву від європейських впливів на його соціально-побутові традиції. І це, незважаючи на те, що поляк володів кількома європейськими мовами, багато читав і знав про Європу, відвідував товариства тогочасних європейських знаменитостей, і великою мірою уже набрався того «блиску», «по який польські пани їздили у Європу»⁵⁷¹. Важливо, що історик відзначив марнотратство поляків у Європі та їхню піддатливість на обман.

В описі соціально-побутових реалій Варшави епохи занепаду Польщі М. Костомаров акцентував на невідповідності їх тогочасному рівню європейських міст. Охоплюючи уявою Варшаву XVIII ст., учений не знаходив у ній «європейського образу», який робив би її подібною до столиць Європи. Він, зокрема, зазначав, що приїжджі у Варшаву європейці іноді вражалися несмаком костюмів варшав'ян. Учений не оминув згадати і «натовпи бідняків», які не впадали в око на вулицях інших міст Європи. М. Костомаров подібними сюжетами про «недоевропейськість» Польщі наголошував на штучності європейської орієнтації польської еліти: при всіх її проєвропейських симпатіях та запозиченнях вона все-таки не спромоглася досягти європейського рівня. Історик резюмував, що факт поєднання слов'янських та європейських засад в кінцевому результаті спричинив фатальні наслідки в історичній долі Польщі: «Нелогічне і жахливе поєднання двох протилежних

---

⁵⁷⁰ Там само. – С. 43.

⁵⁷¹ Там само. – С. 60.

стихий чинило на неї згубну дію»⁵⁷². Цей висновок, як бачимо, досить чітко відображає костомарівську рецепцію історичного образу Польщі загалом, та її «цивілізаційного вибору» зокрема.

Водночас за деякими чинниками суспільного та політичного розвитку історик ставив Польщу значно вище від західноєвропейських країн, зазначаючи, що форми Польської республіки не були «дурні» і в багатьох аспектах вивищували її за суспільним розвитком над іншими державами Європи.

Цікаві міркування про синтез європеїзму та слов'янства у польських характерологічних рисах маємо в «Автобіографії». Описуючи одного із засланих до Саратова поляків — Мелянтовича, М. Костомаров зауважував, що його польський патріотизм уступав ідеї слов'янської взаємності і не доходив до такої міри ворожості стосовно всього руського, якою відзначалися поляки. Звідси учений означив описувану особу типом поляка, котрий міг побутувати тільки до введення єзуїтів, які спотворили польське виховання і сформували у поляків риси «хитрості і дволичності, що були нехарактерними для їхньої попередньої слов'янської натури»⁵⁷³. Як бачимо, двозначність М. Костомарова в його оцінках польських рис обумовлювалась саме цивілізаційними чинниками: позитивні риси поляків він обґрунтовував їх первинною «слов'янською натурою», а негативні — «єзуїтськими спотвореннями». Відповідно ця цивілізаційна «дволичність» і спонукала вченого до неоднозначних й у дечому суперечливих оцінок поляків.

Загалом в історичних поглядах та цивілізаційних переконаннях М. Костомарова простежується доволі струнка інтерпретація цивілізаційного статусу Польщі. Погоджуючись з думкою сучасників про європейську орієнтацію поляків, він, на відміну від деяких із них, не заперечував цілком слов'янських рис та засад в історичному образі Польщі. Вчений не схильний відверто артикулювати слов'янофільську тезу про «цивілізаційну зраду» Польщі, хоча між рядками вона проглядалася. Пізній М. Костомаров деякою мірою позитивно

---

⁵⁷² Там само. – С. 752.

⁵⁷³ Костомаров Н. Автобиография // Костомаров Н. Исторические произведения. Автобиография. – К.: Из-во КГУ, 1989. – С. 490.

оцінював роль Польщі як транслятора західноєвропейської культурної традиції в Русь-Україну. В його інтерпретації польський варіант єднання двох цивілізаційних засад поставав як неприродний, суперечливий та згубний для самої Польщі. Тезою про слов'янсько-європейську «дволичність» поляків вчений намагався синтезувати позитивні та негативні аспекти рецепції «польщизни»: позитивні риси поляків обґрунтовував їхньою слов'янською природою, а негативні — їхніми європейськими запозиченнями та єзуїтсько-латинськими впливами. Таким чином, Польща та поляки у поглядах М. Костомарова поставали своєрідною історичною ілюстрацією переваг слов'янськості над західністю.

Тема цивілізаційного статусу Польщі привертала посилену увагу П. Куліша. Рання та зрілий П. Куліш у рецепції Польщі не вийшов за межі усталених стереотипних упереджень, характерних для української історичної думки. Так, в «Основі» (1862) він чітко висловився про те, що німецька «цивілізація» проникла у Польщу під «покровом» католицизму, а інструментом цього проникнення учений вважав єзуїтів з їхніми «широкими планами морального розбещення»⁵⁷⁴. Натомість у його пізніх історичних працях простежуємо чималу кількість полоністичних міркувань, які були оригінальними для української історіографічної традиції і співзвучні із польською. Можемо говорити про наявність у поглядах цього вченого певної концепції генези цивілізаційної орієнтації Польщі. Хоча П. Куліш образ Польщі у своєму традиційному стилі характеризував досить суперечливо. Він назагал підтримував основоположну тезу своїх попередників про слов'янські корені Польщі. Поляки і русини, за його словами, «за мовою всі були слов'яни». При цьому П. Куліш зауважував, що мова древніх слов'ян не відзначалася різкими регіональними відмінностями, вони появилися лише згодом. Вірування у них були однаковими, а доісторичні перекази — досить подібними.

Вчений наголошував, що в різних областях Польщі до поширення римо-католицького вчення чи латинства

---

⁵⁷⁴ Кулишъ П. Взглядъ южнорусскаго челоуька XVI столѣтїя на нѣмецко-польскую цивилизацію // Основа: Южно-Русскій литературно-ученый вѣстникъ. – 1862. – Червець (Іюнь). – СПб., 1862. – С. 16.

проповідуване грецьке віровчення або так званий «слов'янський обряд»⁵⁷⁵. На противагу йому латинство у Польщі утвердилось насильницьким шляхом. П. Куліш акцентував на поступовому витісненні східного обряду західним. Починаючи від берегів Вісли, писав він, латинський обряд настирливо і послідовно витісняв обряд слов'янський, аж поки поширився на територіях, підвладних руським князям. Вчений констатував, що із зміною обряду відбулася цивілізаційна переорієнтація Польщі зі Слов'янщини на Захід. Услід за слов'янськими апостолами на надвіслянські землі прийшли «апостоли латинські, зневажали уже проповідуване на Віслі християнство, знищили його вторинним хрещенням і началам розумового розвитку ляхів дали римське спрямування». Далі він уточнював, що «край Привіслянський розвивався безупинно під впливом західних націй»⁵⁷⁶. Про релігійну нетерпимість він писав як про головну рису західного віросповідання, зауважуючи, що пропаганда римського католицизму у Польщі була одночасно пропагандою нетерпимості.

Учений досить детально простежував процес «відпадання» Польщі від слов'янської спільноти. Рання польська держава, як читаємо, будувалась незалежно від народних звичаїв, навіть на противагу їм — зовсім не так, як Руська⁵⁷⁷. Вже на ранніх етапах польського державотворення П. Куліш відстежував західноєвропейські запозичення: насамперед виокремлювалась із народу вища верства, відрізняючись від нього звичаями, запозиченими від німців, і випрошуючи собі у королів привілеїв. П. Куліш акцентував увагу на неслов'янському, а західному походженні латинського духовенства, яке спочатку складалось із виключно зайшлих німців і тому різними способами допомагало панам, своїм «вихованцям», здолати поселян. «Римських клерикалів» П. Куліш вважав «керівниками

---

⁵⁷⁵ Куліш П. Історія возсоединения Руси. Томъ первый: Отъ начала колонизации опустошенной татарскимъ погромомъ Кіево-Галицкой Руси до начала столътней козацко-шляхетской войны. — СПб., 1874. — С. 9.

⁵⁷⁶ Куліш П. Отпадение Малороссии отъ Польши (1340–1654). Въ трехъ томахъ. Томъ первый. — Москва : Университетская типографія, 1888. — С. 7.

⁵⁷⁷ Куліш П. Історія возсоединения Руси. Томъ первый. — С. 6.

польської цивілізації»⁵⁷⁸. У соціальних заворушеннях він вбачав уже прояв міжцивілізаційного антагонізму. Після смерті короля Болеслава Хороброго, писав учений, гнів народу на володарів замків, на біскупів і ксьондзів дійшов до того, що поляки, виступивши на панів, знищили біскупів і ксьондзів і повернулися до попередньої слов'янської віри, переслідуваної латинниками. Однак і ці заворушення, як читаємо, були придушені завдяки «західній» допомозі, бо володарі замків зуміли взяти перевагу над поселянами й примусити їх до латинського церковного обряду тільки за допомогою закордонних німців і нових присланих у Польщу біскупів і ксьондзів. Вчений звернув увагу на те, що подібного тиску не спостерігалось ніде стосовно слов'янського обряду. Більше того, він вважав, що в умовах слов'янського характеру руського богослужіння Київський Володимир мав повну можливість перетворити всю Польщу у Русь.

У поглядах вченого виразно проглядається думка про культурну відсталість Польщі від Русі у давній період. Він, зокрема, наводив аргумент, що древні поляки у свій «закостенілій грубості» виховувались на руському культурному елементі. П. Куліш вказував на аналогії між обрядами та соціальними верствами, що їх сповідували: слов'янський обряд, що ширився від часів Кирила і Мефодія, був народним, а латинський прийнятий власниками міст чи замків від німецьких єпископів. Він, зокрема, акцентував увагу на «німецькому характері» польських міст, які були наповнені й очолювані німцями. Польські міста, за його твердженнями, стали «першими осідками іноземщини серед північних слов'ян»⁵⁷⁹. Як зауважуємо, вчений «сільську Слов'янчину» протиставляв «напівнімецьким містам». Висловом про почуття відрази сільської Польщі до міської П. Куліш фактично підтверджував мову про слов'янсько-германський міжцивілізаційний антагонізм всередині самої Польщі. З таких міркувань випливало, що сільська Польща ще залишалася носієм слов'янських засад, в той час як міська та

---

⁵⁷⁸ Кулиш П. Отпадение Малороссии отъ Польши (1340–1654). Томъ первый. – С. 112.

⁵⁷⁹ Там само. – С. 45.

аристократична — вже цілком підпала під західний/німецький вплив. Як бачимо, і католицький обряд, і соціальну нерівність у Польщі вчений трактував результатами її західного цивілізаційного вибору. Промовистою тезою П. Куліша було найменування їх «латинськими ренегатами»⁵⁸⁰. Заслужують на увагу міркування, у яких зіставляються римо-католицькі впливи на Польщу із візантійсько-православними впливами на східних слов'ян. Стверджуючи проповідування на Русі «релігії ворожості» з боку Візантії, вчений, зокрема, писав, що ворогуючий з нею Рим не міг вносити гуманнішу проповідь християнства «у напівдику Польщу Мечиславів і Болеславів». І далі: «Військові зіткнення двох варварських народів супроводжувались навіюванням двох варварських місій»⁵⁸¹. Як видно, він у типово позитивістському дусі однаково негативно ставився до обох конфесійних та цивілізаційних центрів як проявів «варварства».

П. Куліш доволі скептично оцінював католицький фанатизм представників польської еліти, які, мовляв, перевершили всіх інших народів «в дитячій покірності» папі і на її основі утверджували свою «славу». Річ Посполиту він іронічно називав «ксьондзівською державою». З особливим скептицизмом учений писав про традицію після сходження на престол нового короля, висилати в Рим посольство «засвідчення Апостольському престолу державного підпорядкування, яким поляки гордились як «найбільш ревні зі всіх войовників» під знаменами св. Хреста. Про Польщу як втілення найбільших духовних хиб Європи читаємо у фрагменті: «Ніде і ніколи божеська заздрість не доходила до таких крайнощів, як у католицькому світі XVI і XVII століть. Ніде і ніколи не поставала вона серед слов'ян у такому погибельному безглузді, як у Польщі»⁵⁸².

Не менш критично П. Куліш ставився до іншого західного духовно-інтелектуального тяжіння польської шляхти —

---

⁵⁸⁰ Куліш П. Історія возсоединения Руси. Томъ третій: Религіозное, соціальное и національное движение въ эпоху юва Борецкаго. — Москва : Типографія А. А. Гатцука, 1877. — С. 280.

⁵⁸¹ Куліш П. Отпаденіе Малороссіи отъ Польши (1340–1654). Томъ первый. — С. 110.

⁵⁸² Куліш П. Отпаденіе Малороссіи отъ Польши (1340–1654). Въ трехъ томахъ. Томъ третій. — Москва : Университетская типографія, 1889. — С. 167.

протестантизму. Реформаційний рух, за П. Кулішем, що панував за кордоном, зокрема у німецьких землях, позначився на Польській державі насамперед нехтуванням інтересами релігії в середовищі самого духовенства. Вчений звинувачував поляків у захопленні західною реформацією, найперше її гаслами зовнішньої свободи, а «не тієї, про котру заповідано нам словами»: «пізнайте істину й істина визволить вас»⁵⁸³. Загалом реформістські тенденції він інтерпретував одним із засобів західного обездуховлення польського суспільства.

Не відступаючи від української історіографічної традиції, П. Куліш з особливим негативізмом підкреслював згубну роль ордену єзуїтів в історії Польщі. Про вплив освітньої системи єзуїтів на польське суспільство він, зокрема, писав, що насаджене ними в серцях поляків лукавство приносило свої згубні плоди і «заражувало» атмосферу суспільного життя на широких просторах. Поляки, за образним висловлюванням П. Куліша, «витанцьовували під єзуїтську дудку перед Європою танок політичного і релігійного героїзму»⁵⁸⁴. Незважаючи на негативну рецепцію впливу цього ордену, вчений висновок, що поляки все-таки «не зіпсуті до кінця» єзуїтами.

Негативно оцінював П. Куліш західну орієнтацію поляків та європейські впливи на Польщу й у світських сферах. Так, характеризуючи взаємини давньої Польщі із німецькими рицарськими орденами, він вказував на недалекоглядність та згубність діяльності польських політиків. Польща, іронізував П. Куліш, бажаючи підсилити хижих сусідів, уступила своє балтійське помор'я тевтонським рицарям як воїнам св. Хреста. Тевтони або Крижаки відплатили їй за це війнами. Описуючи «вади і злодіяння» королеви Бони, він наголошував, що італійська моральна розпуста XVI ст. у формі готових продуктів вищої цивілізації швидко охопила уми і серця польських сарматів.

Простежуючи генезу польської шляхетської верстви, П. Куліш дошукувався її коренів у традиції давньослов'янського рівноправ'я. Первинно він розцінював її як втілення ідеалу

---

⁵⁸³ Куліш П. История воссоединения Руси. Томъ первый. – С. 212.

⁵⁸⁴ Кулиш П. Отпаденіє Малороссіи отъ Польши (1340–1654). Въ трехъ томахъ. Томъ второй. – Москва : Университетская типографія, 1888. – С. 291.

старопольської сільської гміни. Проте в пізніших часах західне духовенство унеможливило цю давньослов'янську рівноправність. На його думку, якби не ксьондзи з їх нахилами «володарювати й поневолювати», такі спроби до зближення, які явив Самуїл Зборовський, могли б привести до того, що «Польща стала б на чолі Слов'янщини як найвеличніший із нових народів»⁵⁸⁵. Польську шляхту часів Речі Посполитої він розцінював як вихованців німецького духовенства. Піддатливість іноземним (особливо західним) впливам П. Куліш вважав одним із недоліків польської аристократії, «слабістю і примхою» польської шляхти. Загалом польська аристократія, на його думку, засвоїла «антислов'янську точку зору».

П. Куліш доволі скептично висловлювався і про культурно-освітній рівень польських шляхтичів. За його висловом, корінна польська шляхта, наближена до адміністративних центрів, плавала досить «мілко» в епоху європейської реформації і відродження гуманізму. Про зневажливо-скептичне ставлення П. Куліша до культури польської шляхти свідчать його вислови на зразок: «вторглись до нас убогі у своїй войовничій грубості ляхи». Польська освіта, твердив учений, була за своїм рівнем значно нижчою від італійської та німецької. Нерідко він вдавався у своїх оцінних судженнях до яскравих метафоричних образів: «Мертва латинь пересипалась, неначе сухий горох, у головах польських грамотіїв, не даючи живих паростків»⁵⁸⁶. Або: Краківський університет був «такою ж мертвою буквою, як і постанова варшавського сейму»⁵⁸⁷. У міркуваннях про польську освіту він відзначав розумове лінівство шляхтичів та їх дріб'язкові намагання «здаватися, а не бути чимось». Хоча простежуємо у текстах вченого міркування протилежного змісту. Так, наприклад, він зазначав, що культура у Польщі стояла на досить високому рівні розвитку. У критичних оцінках «польщизни» вчений інколи вдавався до несинхронних зіставлень, як, наприклад, таке, що Польща за «правильністю» громадянських традицій стояла нижче від нинішньої Англії.

---

⁵⁸⁵ Куліш П. Історія возсоединения Руси. Томъ первый. – С. 167-168.

⁵⁸⁶ Куліш П. Отпаденіє Малороссіи отъ Польши (1340–1654). Томъ первый. – С. 6.

⁵⁸⁷ Куліш П. Історія возсоединения Руси. Томъ первый. – С. 142.

П. Куліш, подібно до своїх попередників, трактував Польщу інструментом західної експансії на Русь й транслятором західноєвропейських впливів на неї. Він писав про поляків як «випадкових» господарів Русі, які примкнули до чужого для них світу і цим прирекли себе бути вічними іноземцями серед туземців. Ще виразніше думку П. Куліша про цивілізаційну «чужість» поляків прочитуємо у висловлюванні про їхніх правителів. Як писав він, чужі володарі Русі були не ким іншим, як «викрадачами» в очах того народу, якому вони надто пристрасно намагались насадити блага західної цивілізації, захищали руський народ від невірних в ім'я чужої йому віри; просвічували його розум в ім'я чужих йому цінностей⁵⁸⁸. Як бачимо, поляків український вчений трактував як цивілізаційно «чужих» у слов'янському/руському середовищі.

Доволі суперечливо П. Куліш оцінював «прилив польщизни» в Русь-Україну. За його спостереженням, у католицькій Польщі були гірші умови для розвитку самобутньої слов'янської культури, ніж у православної Русі. Часи Мономаха в Київській Русі і Данила Галицького в Русі Червоній були для нього доказом, що самобутня слов'янська освіта «без керівництва латинських просвітителів» розвивалась в руському середовищі значно успішніше, ніж у латинізованих осередках. П. Куліш дотримувався думки, що зміна характеру польсько-руських взаємин (йшлося про початок польської експансії на Русь) відбулася після Батиєвого вторгнення. Маленька і слабосильна у дотатарський період Польща, на його думку, зміцніла і сформувалась як така за рахунок розгромленої Батием Русі. За висловом ученого, саме татарський погром уможливив польсько-католицьку культурну експансію на Русь, оскільки після татарського погрому західна освіта «із свого форпосту Польщі продовжувала рух, вказаний їй Карлом Великим»⁵⁸⁹.

З іншого боку, у його працях прочитуємо численні твердження про переваги в пізніші часи польської культури та освіти над руською. Як неодноразово писав П. Куліш, Польща чинила вплив на руську молодь, захоплювала кращі її таланти і

---

⁵⁸⁸ Куліш П. Історія возсоединенія Руси. Томъ третій. – С. 264.

⁵⁸⁹ Там само. – С. 269.

за їх же допомогою прославляла воєнні дії поляків, їх внутрішню і зовнішню політику, літературу. Процес входження Русі до складу Польського королівства П. Куліш інтерпретував складовою масштабнішого процесу — католицької (західної) експансії на схід. При цьому «головним двигуном» нещасливого для обох сторін єднання руських з поляками була, як писав він, завойовницька політика Римської церкви. Ставлення ученого до політики Речі Посполитої на руських землях увиразнюють образні характеристики поляків: «спокусники Русі», «викрадачі її святинь і фундацій», «насильники її релігійної совісті» тощо. «Ксьонзиську роботу» у сферах релігійних переконань предків П. Куліш у своєму традиційному стилі окреслював як «хрещення /.../ у папізм і польщизну».

Польські впливи на руську культуру вчений інтерпретував проявом чужої, тобто західної культурної традиції й давав їм упереджено-зневажливі оцінки на зразок «наносний ґрунт полонізму». Це стосувалося, зокрема, і писемної руської мови раньомодерних часів. Так, аналізуючи документальні пам'ятки, писані цією мовою, він кидав критичні зауваження стосовно «чужих звуків», «чужих нестійких складів» і загалом «замогильної мови»; самих авторів таких документів він називав «напівполяками». Про культурну діяльність руських «напівполяків» учений метафорично писав, що вони свою мову «підтягнули до польщизни, одягнули її в польське лахміття, в недоноски польської грамотності»⁵⁹⁰.

У деяких фрагментах Кулішевих праць проглядалася позитивна рецепція європейської культури загалом при одночасному негативному сприйнятті польщизни. Одночасно із поширеними в Західній Європі уявленнями про рицарство, читаємо у нього, представники європеїзму прищеплювали у слов'яно-руському середовищі латино-польське «знеособлення»: робили руських людей якщо не поляками, тобто католиками, то «недоляшками», тобто уніатами. П. Куліш констатував у руському суспільстві Речі Посполитої поєднання двох цивілізаційних впливів: «Наша малоруська нація в цілому своєму складі опинилась тоді в Польській державі між двох

---

⁵⁹⁰Куліш П. Історія возсоєдиненія Руси. Томъ первый. – С. 291.

протилежних течій. Верхня притягувала її до Заходу, нижня — до Сходу, і в обидвох течіях брали участь люди, засвоївши єзуїтську манеру морочити суспільство»⁵⁹¹. Як бачимо, автор не надавав однозначної переваги одній із сторін міжцивілізаційного протиборства. Не без іронії згадував він шляхетську традицію, за якою панувала тоді в Польщі мода здійснювати освіченим юнакам перед вступом на державну службу подорож Західною Європою. У цій традиції, підкреслював П. Куліш, «полякоруси» випередили москворусів на три століття⁵⁹². У текстах П. Куліша прочитуємо звинувачення поляків за спричинення ворожнечі всередині Слов'янського світу. Польща, зауважував він, «прославилась» у Європі озброєнням Малої Русі проти Русі Великої.

Негативна Кулішева рецепція західних впливів на Польщу виразно проглядається у його розмірковуваннях про Хотинську війну. На думку вченого, рятувати Польщу Конашевичеві не вартувало, оскільки під турецьким пануванням вона не стала б ні розпуснішою, ні без змістовнішою, ніж під латинським. Як західні впливи на саму Польщу, так і польську політику на Русі він трактував як багатовікову роботу латинської культури, що відсунула свої траншеї за межі католицького світу — «в землю Володимира і Ярослава». Незважаючи на визнання факту засвоєння поляками європеїзму, П. Куліш не переставав нагадувати про кровну слов'янську спорідненість між поляками та русинами у часи найбільшої ворожнечі, коли вони стали двома ворожими таборами, озлобленими згодом до звірячої люті. І тоді між ними була видимою «кровна, не згладжена навіть латинським ренегатством спорідненість»⁵⁹³.

Своєрідним підсумком рефлексій П. Куліша стосовно західного цивілізаційного вибору Польщі може слугувати його вислів про те, що польський народ працював у Слов'янщині на користь не-слов'янської, фактично «антислов'янської ідеї — на користь церкви, яка увірвалась в слов'янський світ у

---

⁵⁹¹ Кулишъ П. Отпаденіе Малороссіи отъ Польши (1340–1654). Томъ первый. – С. 192.

⁵⁹² Кулишъ П. Отпаденіе Малороссіи отъ Польши (1340–1654). Томъ второй. – С. 10.

⁵⁹³ Кулишъ П. Исторія возсоединенія Руси. Томъ третій. – С. 280.

всеозброєнні політичної тиранії»⁵⁹⁴. Вчений резюмував, що поляки своє панування над Руссю здійснювали завдяки єдності з цивілізованим світом й шукали собі підмоги у європейській освіті. Однак, як писав він, у Європі їх жорстоко обманули: взяли від них усе, що можна було взяти, на користь цієї ж Європи, та обдарували усім, що «було гіршого в антислов'янській цивілізації»⁵⁹⁵.

Таким чином, Кулішева рецепція цивілізаційного статусу Польщі не тільки не вийшла за межі української історіографічної традиції, але істотно поглибила її. Учений вважав Польщу країною, що обрала західний шлях цивілізаційного розвитку. Водночас він не заперечував ролі і слов'янських засад в її історичній генезі. Хоча у працях П. Куліша не прочитуємо відвертої слов'янофільської тези про «зраду» Слов'янщини, все-таки простежуємо у них значну кількість тверджень про засвоєння поляками неслов'янських явищ та атрибутів. Важливо, що П. Куліш істотно відрізнявся від попередників у трактуванні вказаної проблеми. Для нього засвоєння Польщею західноєвропейських засад (чи збереження своєї слов'янськості) не було самодостатнім фактом, а показником таких цінностей, як культурність, освіченість чи загалом цивілізованість. Саме вони зумовлювали його суперечливі оцінки історичного образу Польщі і польсько-руських взаємин зокрема.

Пізній П. Куліш з-поміж своїх сучасників вирізнявся насамперед тим, що головним оцінним критерієм у його концепції поставали не ідентифікуючі ознаки «свій-чужий», а ціннісні характеристики «цивілізований-варварський». Звідси впливала специфіка кулішівської формули: «своє/варварське» поціноване упереджено; «чуже/цивілізоване» — схвально. Відповідно Польщу він характеризував не стільки у призмі «слов'янське-західне», як «культурне-варварське». В той час як одні західні атрибути Польщі (католицизм, єзуїти, латиномовна писемність, схоластика) учений нищівно критикував, то інші

---

⁵⁹⁴ Куліш П. Історія возсоединения Руси. Томъ второй: Отъ начала столетней козацко-шляхетской войны до возстановления въ Киевѣ православной іерархіи въ 1620 году. – СПб., 1874. – С. VII.

⁵⁹⁵ Куліш П. Історія возсоединения Руси. Томъ третій. – С. 263.

(агрокультура, військове мистецтво, частково освіта) — позитивно схвалював. Як видно, західність/слов'янськість Польщі не були для П. Куліша самодостатніми критеріями. За тими самими принципами він оцінював і польські впливи на Русь-Україну. Погоджуючись з усталеною історіографічною парадигмою про Польщу як транслятора західноєвропейських впливів, він одночасно давав цим впливам кардинально протилежні оцінки — від схвальних відгуків до нищівної критики.

«Польську цивілізацію» докатолицького періоду учений загалом оцінював позитивно; її західні компоненти характеризував неоднозначно. Прийняття поляками католицизму П. Куліш прирівнював до втрати цивілізаційної самобутності. Натомість польські впливи на руські землі поціновані за допомогою іншої схеми. «Руську цивілізацію» (як самобутньо слов'янську) потрактовано у працях П. Куліша як знищену Батием. Відтоді історія Русі — це, за його висловлюваннями, хроніка напівазіатського «варварства» та «невігластва». У такому контексті польські впливи (незважаючи навіть на свою західність чи католицькість) поставали культуротворчими та цивілізуючими. Саме такими аргументами П. Куліш обґрунтовував свою концепцію цивілізаційного розвитку Польщі та її впливів на Русь-Україну.

Деякі міркування про цивілізаційну приналежність Польщі віднаходимо в науковій спадщині В. Антоновича. Католицьке віросповідання поляків він розцінював як «чужий принцип»⁵⁹⁶. У студії «Три національні типи народні» учений вказував на наявність чужих засад у їх релігійному житті, зазначаючи, що у релігії Польщі важко вирізнити те, що стало породженням народного характеру, а що придбане, як готове, від католицької церкви. Загалом В. Антонович підсумовував, що поляки відзначались релігійною нетерпимістю⁵⁹⁷. Варта уваги думка В. Антоновича про те, що польська шляхта стояла на «досить

---

⁵⁹⁶ Антонович В. Моя исповедь. Ответ пану Падалице (по поводу статьи в VII книжке «Основы»: «Что об этом думать?» и письма г. Падалицы в X книжке) // Антонович В. Моя словідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. — К.: Либідь, 1995. — С. 83.

⁵⁹⁷ Антонович В. Три національні типи народні // Антонович В. Моя словідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. — К.: Либідь, 1995. — С. 97.

слабкому ступені цивілізації та розвитку»⁵⁹⁸. Окремі висловлювання про цивілізаційну орієнтацію Польщі маємо у науковій спадщині Д. Яворницького. Так, думку про цивілізаційну ворожість поляків підтверджує теза, що українські козаки «ненавиділи ляхів за те, що були католиками, гонителями православної віри й пропагандистами унії»⁵⁹⁹.

Ширші міркування про генезу цивілізаційної орієнтації Польщі простежуємо в історичних працях О. Єфименко. Давньопольську державу вона вважала жертвою германської експансії, оскільки германське плем'я ще від XII–XIII ст. напирало на Польщу із Заходу. Дослідниця особливо наголошувала на німецькій колонізації польських міст, яка «заливала» не тільки онімечену Сілезію й Велику Польщу, але й Малу Польщу та Мазовію. Про німецьку експансію на Польщу вона вела мову як про масштабний і довготривалий процес. Німецькі традиції чинили, за Єфименко, глибокий тиск на польські; німці віддавна колонізували Польщу. Особливо вона наголошувала на масовості німецьких поселень після татарського нашествия в XIII ст. Проявами німецького впливу дослідниця трактувала цехові братства, технічну мову тощо. Узагальнюючи це питання, резюмувала: «Німецький вплив на Польщу, а відповідно і Русь, був глибоким, сильним, особливо у сфері міського промислового життя»⁶⁰⁰. Стосовно пізніших періодів, то О. Єфименко відзначила економічну та військову залежність Польщі від німецьких колоністів. Протидіяти цьому напору, на її думку, ставало нелегко, тому що держава змушена була протегувати німецькій колонізації, оскільки у ній вона черпала військову силу і матеріальні засоби. Дослідниця резюмувала, що Польща «примкнула» завдяки своїм «німецьким» містам до промислового руху Європи. Польщу

---

⁵⁹⁸ Антонович В. Очерк состояния православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII до конца XVIII столетия // Антонович В. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: Либідь, 1995. – С. 493.

⁵⁹⁹ Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: У трьох томах. – Том перший. – Львів: Світ, 1990. – С. 193.

⁶⁰⁰ Єфименко А. Южно-русские братства (Историко-этнографический очерк) // Єфименко А. Южная Русь. Очерки, изследования, замѣтки Александры Ефименко. Томъ I. – СПб.: Книгопечатня Шмидтъ, 1905. – С. 301.

ранньомодерної епохи О. Єфименко трактувала вже західною країною й протиставляла її слов'янству. Як зазначала вона, «Русь протиставила себе Польщі як представниця іншої духовної культури, не тільки не схильна зрікатися себе в користь культури чужої, але і вимагаюча до себе очевидної поваги»⁶⁰¹. Як бачимо, Польща завуальовано потрактована схильною зрікатися від «свого» на користь «чужого».

Литовсько-Польську державу XVI ст. дослідниця бачила цілком відкритою для європейських впливів. Зрозуміло, що головним атрибутом західності Польщі вона вважала католицизм. При цьому віддавала належне історіографічній традиції потрактування єзуїтів як головного поширювача західноєвропейських засад. Декілька десятків років єзуїтського впливу, як писала дослідниця, трансформувало польське суспільство із вільнодумного і терпимого у питаннях віри в одне з найбільш нетерпимих, майже фанатично налаштованих суспільств Європи. О. Єфименко констатувала наявність у Польщі, крім католицизму, іншого західного атрибута, а саме вплив релігійного вільнодумства, яке прямувало із Заходу. «Волинь, — зауважувала дослідниця, — ще не заторкнута заразою європейського релігійного вільнодумства, котра вже проникла у Польщу»⁶⁰². Західноєвропейські впливи, за її переконанням, були визначальними і у польській освітній сфері, оскільки польська «педагогічна мудрість» живилася західноєвропейськими «уроками». О. Єфименко робила виразні натяки на поверхневу («зовнішньому») засвоєнні західноєвропейських засад з боку польської аристократії, представники якої насолоджувались зовнішніми формами західноєвропейської культури. Характеристика польської західності прочитувалася, зокрема, і у висловлюваннях про Наполеона, оскільки поляки, мовляв, мріяли про відновлення Польщі шляхом втручання цього «володаря» Європи.

Проблема цивілізаційного статусу Польщі була особливо актуальною для українських істориків Галичини XIX ст., адже у

---

⁶⁰¹ Єфименко А. История украинского народа. — К.: Лыбидь, 1990. — С. 178.

⁶⁰² Єфименко А. Очерки истории правобережной Украины // Єфименко А. Южная Русь. Очерки, изследования, замѣтки Александры Єфименко. Томъ I. — СПб., 1905. — С. 8.

цьому краї українсько-польський антагонізм набув тоді особливої гостроти. Історична думка саме Східної Галичини є у цьому ракурсі цікавим дослідницьким полем. Тут у другій половині XIX ст. функціонували дві суспільно-політичні та науково-інтелектуальні течії — старорусинсько-русофільська та українофільсько-народовська, представники яких відрізнялися не тільки у своїх візіях Польщі, але й цивілізаційних орієнтаціях. Якщо представники першої течії однозначно були прихильниками слов'янської цивілізаційної ідентичності, то представники другої пройшли своєрідну світоглядну еволюцію від слов'янської до європейської цивілізаційної орієнтації. Така ситуація дозволяє простежити, якою мірою інтерпретація історичного образу Польщі залежала від національно-політичних і цивілізаційних уподобань учених.

Серед істориків-галичан польська тематика найбільше зацікавлювала русофілів, адже для представників цієї течії боротьба з «польщиною» видавалась пріоритетним суспільно-політичним завданням. Саме історики старорусинсько-русофільської течії (Д. Зубрицький, Б. Дідицький, І. Шараневич, Я. Головацький, А. Петрушевич, Ф. Свистун та ін.) одностайно підтримували слов'янофільську тезу про «зраду» Польщею Слов'янщини на користь західноєвропейського шляху цивілізаційного розвитку.

Б. Дідицький, який з-поміж галицьких учених вирізнявся найрадикальнішим полонофобством, схвально відгукнувся про співучасть татар в антипольській політиці Лева Даниловича, адже, як писав він, вигідніше нам «прийняти дружбу від татар, ніж від тих західних сусідів, що давали нам унію, а з нею всю нужду і погибель для нашої батьківщини»⁶⁰³. В середовищі галицьких істориків активно обговорювалось питання про характер релігійно-конфесійних відносин в контексті русько-польських контактів XIII–XIV ст. Б. Дідицький, наприклад, стверджував про постійне загрозливе намагання Заходу руками поляків повністю окатоличити Галицько-Волинську Русь шляхом насадження їй церковної унії з Римом. Щоб увиразнити

---

⁶⁰³ Дідицький Б. Народная история Руси отъ начала до новѣйшихъ временъ. Часть первая. – Львовъ: Изъ типографіи Ставропільскаго Института, 1868. – С. 74.

гостроту русько-польського антагонізму, він вдавався до такого характерного для тогочасних досліджень стилістичного прийому, як зіставлення польської (західної) та татарської (азіатської) загрози. При цьому татарський фактор представлено значно привабливішим, ніж польський. Бо ж треба визнати, наголошував Б. Дідицький, що татари хоча і вороги наші, все-таки вони не руйнували звичаїв і порядків, які застали на Русі. Цей провідник русофілів вибудував цілу ієрархію чужоземних загроз для неї. Він переконував читачів, що недобрими сусідами для русинів стали татари-грабіжники, але «ще сто раз небезпечнішими від них є для нас неустанні напасники угри і литовці, а вже найбільше із всіх поляки»⁶⁰⁴.

Як зауважував ще один історик-русофіл І. Шараневич, Галицька Русь унаслідок політики Польщі втрачала політичний та духовний зв'язок із Руським світом й інтегрувалась у світ західний. Як читаємо у нього, русини, приймаючи католицьку віру, приймали і «спосіб бачення Заходу», відчужуючись від Сходу і його засад, приймали звичаї «поборника Заходу» — Польщі, що відмежовувало їх від взаємин із православними поза межами Польського королівства. Таке відчуження галицьких русинів від русинів литовських і московських, переконував учений, переривало також політичний зв'язок з народом, з яким вони були поєднані колись походженням та історією⁶⁰⁵. Хоча в працях галицьких істориків-русофілів польська тематика посідала пріоритетне місце, ці вчені трактували Польщу насамперед як національно «чужу» країну. Цивілізаційні аспекти розвитку Польщі їх цікавили дещо менше.

Натомість проблема цивілізаційного статусу Польщі була пріоритетною для історика народовського табору С. Качали. Будучи носієм слов'янської ідентичності, цей діяч активно артикулював слов'янофільську тезу про «історичну похибку» Польщі — перехід її до західної цивілізації. У своїх історико-полемічних працях «Політика поляків поглядом Русі» (1879) та «Коротка історія Русі» (1886) він стверджував, що первинно

---

⁶⁰⁴ Там само.

⁶⁰⁵ Шараневич І. Історія Галицько-Володимирської Русі від найдавніших до року 1453. — В Львові: В печатні Інститута Ставропілійського, 1863. — С. 202.

русини та поляки були не окремими народами, а «двома вітками», «двома племенами» «спільного слов'янського роду». С. Качала розвинув тезу Д. Зубрицького про подібність мови, культури, суспільного ладу русинів та поляків у давні часи. Подібно до П. Куліша, він акцентував на тому, що слов'янський (грецький, східний, православний) обряд серед поляків поширився значно раніше латинського. Крім обряду, істинно слов'янськими рисами, характерними для обох народів, названо тут соціальну рівність, вічовий устрій, громадське право. У книзі неодноразово повторювалась думка, що для слов'янської ментальності притаманні риси демократизму. До появи пізніших відмінностей спричинилася, за С. Качалою, схильність поляків переймати західноєвропейські впливи. Основну причину цього історик вбачав у німецькій експансії на слов'янські землі. На його думку, німці поширили серед слов'ян латинський обряд, феодальний устрій та соціальну нерівність. Вікова боротьба і довголітні взаємини з німцями мусили, за С. Качалою, вплинути і на поляків. Відстоюючи свою незалежність, останні переймали німецькі звичаї, втрачали свій давній старослов'янський устрій.

С. Качала негативно відгукнувся про відчуження Польщі від слов'янського світу й зближення її із західноєвропейською цивілізацією: «Польща розвивалася в державу після взірця західноєвропейського і стала в супротивності до всіх інших слов'ян. Поляки прийняли з давніх давен засади спільно поступати з Заходом». Розгортаючи висловлену думку, С. Качала підкреслював, що західна орієнтація заводила їх не раз «задалеко», а інколи і «на бездоріжжя». Поляки в минулому, як і тепер, не розуміли свого особливого становища. Як наслідок, Польська слов'янська держава, опинившись на боці Заходу, переймала від нього не лише взірці політичного устрою, звичаїв та права, неприйнятних для слов'янства, але навіть і мову. Все це загрожувало польській народності⁶⁰⁶. Русь, на противагу їй, потрактована безпосереднім втіленням демократичних давньослов'янських ідеалів, оскільки її суспільний лад, вважав

---

⁶⁰⁶ Качала С. Коротка історія Руси. – Въ Тернополи: Зъ друкарнѣ Юсифа Павловского, 1886. – С. 6.

С. Качала, базувався на таких засадах, як свобода, рівність, вічовий устрій.

Наслідуючи П. Куліша, С. Качала вдавався до інтерпретації етнонімів Русь та Польща. Скрізь, де певний час утверджувалося вічове право, там, міркував він, народ називався руським. Звідси поняття «руський» та «слов'янський» потрактовані рівнозначними. Оскільки Польща розвивалася наперекір слов'янським порядкам, то відповідно слово «польський» означало певною мірою те саме, що німецьке чи латинське підданство. Цей історик поділяв також слушність Кулішевого припущення, що якби київський князь Володимир зайняв польські землі по Віслу або й далі, то можна допускати, що всі ці території прийняли б назву Русь⁶⁰⁷.

С. Качала послідовно заперечував міфи польської історіографії про цивілізаційну місію Польщі та роль Польщі як «передмур'я» Європи. Якщо Європа і мала якесь «передмур'я» з боку Польщі, писав він, то ним, безперечно, були козаки⁶⁰⁸. Міжконфесійні та міжетнічні взаємини на руських землях в литовсько-польську епоху розглядались в галицькій науково-історичній думці як нероздільні. Віру вважали, за С. Качалю, невіддільною від народності; кожний християнин латинської (католицької) віри вважав себе поляком, а православної віри — русином. С. Качала зауважував, що «польська політика вже у XIV ст. вдяглася в рясу» й відтоді окатоличення стало одним із головних її пріоритетів стосовно Русі. Він акцентував, що католицизм у Польщі ширився «вогнем і мечем» під впливом німецької експансії, що й стало першою передумовою порушення поляками загальнослов'янської єдності.

У другій половині XIX ст. слов'янофільська теза «зради» Польщею Слов'янщини поступово почала трансформуватися в іншу — про Польщу як посередника у ширенні західноєвропейських культурно-цивілізаційних впливів на Русь-Україну. Ця зміна пов'язана із поширенням позитивізму й початком переорієнтації української історичної думки із слов'янської ідентичності на європейську. Появу цієї нової тези

---

⁶⁰⁷ Там само. — С. 5.

⁶⁰⁸ Kachala S. Polityka Polaków względem Rusi. — Lwów: Nakładem autora, 1879. — S. 234.

фіксуємо у тих працях українських істориків, де прочитуються ознаки засвоєння європейської ідентичності. Ця формула в окресленні цивілізаційного статусу Польщі присутня вже у працях істориків, які на попередніх етапах активно артикулювали ідеологему «зради» — М. Костомарова та П. Куліша. Найвиразніше думка М. Костомарова про Польщу як транслятора західної культури прочитувалася у студії «Південна Русь в кінці XVI віку». У ній автор твердив, що Польща орієнтувалася на Захід і намагалася засвоїти і «переробити по-своєму» культурні цінності романських та германських народів. Цією обставиною він обґрунтовував роль Польщі як посередника у передачі західноєвропейських впливів на Русь. М. Костомаров констатував, що руське дворянство, виходячи із культурних потреб, намагалася стати подібним до польського, а, отже, і до німців та загалом до західних європейців⁶⁰⁹. Наведені тут спостереження підтверджують, що у М. Костомарова не було абсолютного негативізму до Польщі як носія й взірця європейської «просвіти». Все-таки посередницьку функцію Польщі він описував з прихованим осудом. Поляки відчули, писав учений, що для них настав час грати роль цивілізаторів Русі, тому «ринули» в країну, яка виявилася для них гостинною такою мірою, якою Польща була гостинною для західних європейців. При цьому М. Костомаров характеризував Русь як такого носія слов'янськості, який не давав змоги Польщі повністю «озахіднитися». Якщо поляки, на його думку, при впливі на них Західної Європи не стали на шлях повного плазування, то це завдяки, окрім вільної форми правління, їх зв'язку із Руссю.

Посередництво Польщі у ширенні європейських впливів на Русь-Україну пізній М. Костомаров тлумачив, використовуючи просвітницьку європоцентричну дихотомію «цивілізація-варварство». Як він писав, поляк для руського ставав істотою вищою, і сам поляк вважав себе таким. Литовські і руські пани навіть завели у себе при дворах притони для зайшлих «ляхів-цивілізаторів». Все польське і західне поставало взірцем

---

⁶⁰⁹ Костомаров Н. Южная Русь в конце XVI века // Костомаров Н. Исторические произведения. Автобиография. – К.: Из-во КГУ, 1989. – С. 121.

освіченості і хорошого тону в домашньому житті, в способах поведінки, у моралі. Учений резюмував: «Польща перемагала Русь своєю цивілізацією». Водночас твердження М. Костомарова не позбавлені певних суперечностей, адже, як читаємо, «німців (германців) поляки загалом не любили, зберігаючи до них загальну слов'янську ворожість, і з відразою відкидали все, що вважали німецькою видумкою»⁶¹⁰. В цілому, вважаючи поляків достатньо європеїзованими, М. Костомаров одночасно не заперечував їхньої слов'янськості.

Про Польщу як транслятора західноєвропейської цивілізованості на Русь читаємо і в популярній костомарівській серії життєписів. Тут, зокрема, йдеться, що Польща як за географічним положенням, так за умовами життя стояла ближче до Західної Європи, зокрема в епоху її духовного відродження. Вчений констатував, що польське шляхетство, яке за інтелектуальним розвитком стояло значно вище від руського, підпорядковувало останнє своєму «цивілізаційному впливу»⁶¹¹. В цьому, за М. Костомаровим, полягала причина переваги польської цивілізації над руською. В описі подій московської смути про поляків як цивілізаційно «чужих» підсумовано, що вони насиллям і хитрістю «збаблювали руських у латинство».

Пізній П. Куліш поруч із критичними заувагами стосовно впливу «польщизни» на Русь висловлював неабияке захоплення досягненнями польської культури. Загалом Річ Посполиту він вважав освіченим суспільством, а поляків — високоцивілізованою на свій час нацією. Ведучи мову про вплив Заходу на Польщу, він констатував, що власне близьке знайомство із західною культурою дало Польщі велику перевагу над приєднаною до неї Руссю. Підкреслимо, що П. Куліш інколи висловлював навіть непомірне захоплення «польщизною». Так, перечитуючи історичні пам'ятки польського минулого, сам він пожалів, чому йому, П. Кулішеві, не дано було народитися

---

⁶¹⁰ Там само. – С. 123.

⁶¹¹ Костомаров Н. Господство дома Св. Владимира: Русская история в жизнеописаниях её главнейших деятелей. – Москва: Воениздат, 1993. – С. 563.

поляком, щоб «разом з поляками насолодитися тодішнім чудовим життям»⁶¹².

Викладені вище підходи до поцінування Польщі мали місце переважно в характеристиках українсько-польських взаємин. Проте коли П. Куліш переводив увагу в інший цивілізаційний контекст — взаємини із татарами і турками, то образ Польщі кардинально змінював своє ціннісне навантаження. У контексті взаємин із мусульманським світом цей образ з цивілізаційно «чужого» трансформувався у «свій». П. Куліш цілком поділяв польську ідеологему про «оплот/забороло» християнської Європи стосовно мусульманської Азії, визнаючи Польщу «передовим постом» європейської культури, оскільки вона більше від інших країн піддавалась небезпеці. «Польща, — читаємо у «Записках про Південну Русь», — передове укріплення християнства, повинна була стояти на своєму пості з серцем безстрашним»⁶¹³. У пізніх працях П. Куліш послідовно дотримувався концепції про колонізацію поляками південноруських степів. Згідно з цією концепцією, Польща як передовий форпост європейської цивілізації звільнила ці степи від кочових азіатських завойовників й колонізувала шляхом поселення тут руського селянства та польської шляхти. Оволодіння Південною Руссю з боку поляків, як стверджував учений, було не завоюванням чи поневоленням, а звільненням цієї землі, адже відібрані в «азіатських дикарів» й очищені від них пустині поляки заселяли, укріплюючи таким чином безпеку українців. Така концепція, зрозуміло, різко суперечила українській історіографічній традиції й водночас була суголосною польській історичній думці. За цією концепцією, польська шляхта не захоплювала, а відвойовувала українські землі; українське селянство трактувалося таким, що отримало степові землеволоніння завдяки шляхті. Звідси П. Куліш доходив висновку, що первинний поділ земельної власності, який здійснювався в інших країнах (наприклад, в Англії) вкрай несправедливо, не зазнав на Русі нічиїх втрат.

---

⁶¹² Куліш П. Історія возсоединенія Руси. Томъ первый. – С. 1.

⁶¹³ Записки о Южной Руси: Издал П. Кулиш. – К.: Днипро, 1994. – С. 315.

В окремих випадках пізній П. Куліш протиставляв «вільну» Польщу образу католицької Європи. Так, в сюжеті про К. Острозького він фіксував у дворі князя «строгі обличчя німецьких реформаторів, яких за межами вільної Польщі спалювали на вогнищах», а також «вигнаних папістами ректорів італійських університетів»⁶¹⁴. Польщу, отже, він трактував деякою мірою відмінною від Західної Європи. Звідси випливає, що П. Куліш однозначно не вписував Польщу в цивілізаційний образ Європи/Заходу.

У працях О. Єфименко також віднаходимо позитивні трактування цивілізаційного спрямування Польщі — як носія європейської цивілізованості. Вона, зокрема, твердила про витонченість європейського цивілізованого побуту, на ті часи вже досить поширеного у Польщі. Все-таки проникнення такої цивілізованості в Україну вона інтерпретувала як проникнення «чужого». Польська цивілізація, констатувала дослідниця, що панувала, не пустивши ще глибоких коренів, невдовзі розлиється по всій території України. Інколи О. Єфименко визнавала навіть вищий рівень Польщі стосовно Західної Європи. За рівнем освіченості своїх вищих верств, за станом державних установ Польща, як писала вона, не тільки могла вважатися європейською державою, але і «однією із передових європейських держав свого часу». Проте одразу ж робила застереження, що «нікому не видно було, на якому нестійкому фундаменті зводиться цей ранній розквіт польської культури»⁶¹⁵. Цивілізуючий вплив Західної Європи на Польщу дослідниця вбачала у тому, що магнати набували більш гуманних й вільних переконань, «вештаючись» Європою. Порівнюючи Річ Посполиту із Московською державою, О. Єфименко констатувала у першій наявність європейських суспільних засад. Незважаючи на те, як вузько розуміли політичну свободу у Польщі, писала вона, тут все-таки було створено атмосферу, в якій став можливим розвиток суспільних інституцій, придушених в умовах російського абсолютизму. Дослідниця, резюмуючи про значення Польщі в українській

---

⁶¹⁴ Кулишъ П. Отпаденіе Малороссіи отъ Польши (1340–1654). Томъ первый. – С. 24-25.

⁶¹⁵ Єфименко А. Южно-руссія братства. – С. 205.

історії, метафорично писала про неї, як про «вікно у Європу, здавна прорубане»⁶¹⁶. Таким чином, оцінки західного цивілізаційного спрямування Польщі у працях О. Єфименко були неоднозначними. Загалом вона упереджено оцінювала цивілізаційний вибір поляків як своєрідну «зраду» слов'янства на користь «чужого», тобто західного. Водночас у неї простежуємо позитивно-схвальні умотивування окремих аспектів цього вибору, особливо коли йшлося про засвоєння Польщею західноєвропейської освіти, культури та цивілізованості загалом.

У другій половині XIX ст. в Галичині на фоні загострення конфронтації всередині українського національного руху в середовищі інтелектуалів народовського табору визріла ідея польсько-українського порозуміння. Вона мала своїм наслідком спробу переоцінки ролі Польщі в руській національній історії й подолання гострих антипольських упереджень. Так, починаючи із 1880-х рр., почав публікувати свої популярні узагальнююче-синтетичні праці та підручники провідний історик-українофіл О. Барвінський. Він підійшов до проблематики польсько-українських взаємин доволі стримано й висвітлював їх загалом у нейтральному емоційному стилі. Все-таки у його історичних працях прочитуємо між рядками певні упередження до поляків, насамперед за агресивно-експансіоністські тенденції Польщі стосовно Русі. Принциповою відмінністю від попередників у працях О. Барвінського стала відсутність мотиву «цивілізаційної зради» Польщею «слов'янської ідеї». У його історичній концепції Польща хоча і постає «чужою» національно-політичною спільнотою, проте частиною «своєї» цивілізаційної спільноти — Європи. На цей час проблема «відпольщення» (обґрунтування національної окремішності русинів-українців та поляків) була практично вирішеною. Натомість для українофілів найбільш гостро постала проблема «відросійщення». Тому логіка політичної ситуації вимагала пом'якшення гостроти антипольської риторики й переведення її в емоційно нейтральні тони. Як бачимо, зміна пізніми

---

⁶¹⁶ Єфименко А. Малорусское дворянство и его судьба // Єфименко А. Южная Русь. Очерки, изслѣдованія, замѣтки Александры Єфименко. Томъ I. – С. 178.

народовцями цивілізаційної ідентичності із слов'янської на європейську істотно вплинула на характер антипольських упереджень інтелектуалів цього середовища. Започаткована О. Барвінським тенденція загалом збереглася в середовищі українських істориків Галичини і на початку ХХ ст., зокрема серед представників школи М. Грушевського.

Таким чином, галицькі історики слов'янської ідентичності поглибили слов'янофільсько-панславістську тезу про «історичну похибку» Польщі — західноєвропейський історично-цивілізаційний вибір і зраду «слов'янської ідеї». Якщо ще у середині ХІХ ст. негативно-упереджений погляд на Польщу був характерним для представників обох провідних суспільно-політичних течій, то наприкінці століття інтерпретація польського фактора стала своєрідним індикатором цивілізаційної ідентичності істориків. В уявленнях русофілів Польща продовжувала залишатись представником Заходу, а для українофілів-народовців поставала хоча й національно «іншою» спільнотою, проте складовою «своєї» цивілізації. Звідси гострота антипольської риторики у історичних текстах останніх помітно зменшилася. Принциповою концептуальною новизною в осмисленні цивілізаційного статусу Польщі українська історична думка Галичини не вирізнялася — більшість артикульованих ученими положень та ідей були інтелектуальними запозиченнями із наддніпрянсько-української чи російської історичної думки. Саме у Галичині ці концептуальні положення набували максимальної виразності та емоційно-полемічної гостроти. Соціальне замовлення у формі актуального тоді польсько-руського антагонізму у політиці краю спонукало вчених висвітлювати історичний образ Польщі як цивілізаційно «чужої» та «зрадниць Слов'янщини» з максимальною риторичною загостреністю. Звідси інтерпретація Польщі як представниці Заходу у галицьких істориків прочитувалася стилістично чіткіше, ніж у наддніпрянських. Артикулювання тези про її «історичну похибку» у Галичині сформувало не стільки науково-дослідницький, скільки суспільно-політичний дискурс.

Деякі міркування з приводу цивілізаційного статусу Польщі прочитуємо в історичних текстах М. Драгоманова. Одразу зауважимо, що полоністична тематика здебільшого не поставала предметом спеціальних його зацікавлень. Загалом у драгоманівській публіцистиці помітна певна антипатія до польського чинника, що мала не національно-культурне, а радше соціально-станове підґрунтя: «польщизну» вчений ототожнював насамперед із аристократично-шляхетськими тенденціями. Відповідно до своїх концептуальних засад він трактував історію Польщі крізь призму дихотомії «варварство-цивілізація» або, як писав, з огляду на «європейську еволюцію». В епоху давньопольської державності М. Драгоманов не простежував європейської цивілізованості: польські королі були подібними до литовсько-руських князів⁶¹⁷. Він підкреслював, що поляки, опанувавши Москву у 1610–1613 рр., поводитись там «не дуже-то толерантно» (тобто «не по-європейському»). Як випливає із загальної логіки історичних поглядів М. Драгоманова, Польща в ході свого розвитку поступово набувала західноєвропейських прогресивних тенденцій й саме завдяки їм ставала цивілізованою країною. У студії «Малоросія у її словесності» вчений спростовував усталений історіографічний стереотип про виключну згубність польських впливів на Україну, оскільки вони поставали для останньої «провідником європейських впливів загалом». Аналогічно він писав про польські впливи на Московію, які започаткували у ній «культурний наплив» Європи⁶¹⁸. Загалом у цивілізаційних уявленнях М. Драгоманова Польща поставала країною, яка спочатку сама «цивілізувалася» завдяки прогресивним західноєвропейським впливам, а згодом почала виконувати місію посередника у процесі трансляції цих впливів на українські та російські землі.

Дещо парадоксальною є ситуація із цивілізаційною пропискою Польщі в текстах М. Грушевського. Як відомо,

---

⁶¹⁷ Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М. Вибрані праці [у 3 т., 4 кн.]. – Т. 1. – Кн. 2: Історія. Публіцистика. Політологія. – К.: Знання України, 2007. – С. 92.

⁶¹⁸ Драгоманов М. Малоросія в ее словесности // Драгоманов М. Вибране: «...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні. – К.: Либідь, 1991. – С. 6.

польська тематика посідала у них одне із центральних місць, а історичний образ Польщі окреслений чи не головним національно-політичним ворогом України. Так, у «Нарисі історії українського народу» М. Грушевський назвав поляків людьми «чужої народності і віри», водночас не приділяючи належної уваги питанням цивілізаційного статусу Польщі. В цілому вчений поділяв засадничу думку своїх попередників про Польщу як країну, що активно засвоювала засади західноєвропейської культури. В «Ілюстрованій історії України» він зазначив, що польська культура XIV–XV ст. не була високорозвиненою, а «слабеньким і відсталим відгомоном» тогочасної німецької й італійської культури. Той факт, що у Речі Посполитій вона мала перевагу над культурою українською, М. Грушевський пояснював насамперед її державницьким, офіційним статусом, її адаптованістю до обставин громадського життя Польщі. Вагомого значення М. Грушевський надавав близькості культури польської католицько-латинській культурі Німеччини та Італії, до яких «латинська мова шкільна і письменська відкривала дорогу»⁶¹⁹. У польському церковному житті XVI ст. історик вбачав переважаючі німецькі впливи реформаційного, антикатолицького спрямування. Зрозуміло, що М. Грушевський не сумнівався у вагомості західноєвропейських впливів на Польщу, особливо її традиційних зв'язків з «німецько-латинським світом». Проте цей факт не був для нього вирішальним в обґрунтуванні ролі Польщі у західній орієнтації України. В українській історії, писав учений, цивілізаційний «поворот українських земель фронтом до заходу» розпочався значно раніше від входження українських земель до складу Польської держави. Додамо, що М. Грушевський не вважав Польщу у цивілізаційному сенсі цілком західною країною, оскільки віднаходив у її історичній традиції східні («орієнтальні») культурні елементи. Так, польське шляхетське життя XVI–XVII ст., за його словами, було для європейців «вповні Halb-Asien».

В «Історії України-Руси» М. Грушевський, неодноразово іронізував з польської «культурної місії» на українських землях,

---

⁶¹⁹ Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.: Золоті ворота, 1990. – С. 219.

зіставляючи інтенсивне життя міст давньоруської епохи та «никле життя» й «пародію торгівлі й промислу» у Польській державі⁶²⁰. «Убогу» польську культуру XVII–XVIII ст. учений вважав «лихенькою копією західноєвропейської», незважаючи на те, що вона мала статус «вищої культури». Піддаючи сумніву тезу про «культурну місію» Польщі на українських землях, суть якої полягала в пересаджуванні сюди західної «цивілізації», історик майже іронізував, що її реальним результатом став економічний і культурний занепад українського елемента⁶²¹.

Польсько-шляхетську традицію М. Грушевський трактував як «зверхню політуру» чи «запозичений лак» європейської культури, що механічно насаджена на примітивні і некультурні підстави економічного та суспільного життя Польщі. Звідси, резюмував він, польські впливи на Україну невиправдано трактувати проявом культурності. На думку вченого, стара Польща крізь призму культурності до другої чверті XVI ст. не мала підстав імпонувати Русі: вона була «задвірком, Hinterland-ом західної Європи не тільки без всякої тіні самостійності, але й без скільки-небудь живішого культурного руху в цій сфері»⁶²². Він хоча і визнавав помітніший поступ Польщі у сфері засвоєння західноєвропейської культури, проте не надавав писанням про українське відставання принципової ваги. М. Грушевський, таким чином, погоджуючись із твердженнями про Польщу як транслятора західноєвропейських впливів на Україну, акцентував водночас на певній відсталості самої Польщі стосовно країн Західної Європи (тобто, за сучасною термінологією, на її «недоєвропейськості»). Погляди ученого на цивілізаційний статус цієї держави були характерними значною мірою і для представників його Львівської історичної школи, зокрема С. Томашівського, який писав, що Польська держава виросла на «підкладі германського завоювання»⁶²³.

---

⁶²⁰ Грушевський М. Історія України-Руси: У 11 т., 12 кн. – К.: Наук. думка, 1994. – Т. 5: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII в. – С. 261.

⁶²¹ Грушевський М. Історія України-Руси: У 11 т., 12 кн. – К.: Наук. думка, 1995. – Т. 6: Життя економічне, культурне, національне XIV–XVII віків. – С. 140.

⁶²² Там само. – С. 412.

⁶²³ Томашівський С. Українська історія – Нарис I: Старинні і середні віки. – Львів: Вчора і нині, 1919. – С. 35.

В українських цивілізаційних дискусіях «довгого ХІХ століття» Польща поставала найбільш проблематичним дослідницьким об'єктом для репрезентантів двох форм ідентичності. Звідси деякі історики питання її «цивілізаційної прописки» оминали, інші — піддавали його поглибленому науковому розгляду. Історичний образ Польщі підважував слов'янську ідентичність в самих основах її концептуальних засад. Католицьке віросповідання поляків радикально заперечувало переконання про православ'я як визначальний атрибут слов'янської ідентичності, а наявність західноєвропейських тенденцій в польській історії суперечила постулату про слов'янську самобутність. Для українських істориків цієї ідентичності оптимальним способом розв'язання названих суперечностей стало декларування тези російських слов'янофілів про «зраду» Слов'янщини Польщею, тези, що різноаспектно пов'язувалась з її західноєвропейським цивілізаційним вибором. Ступінь цієї «зради» та набутої «європейськості» поляків в більшості інтерпретацій не отримав абсолютного характеру, оскільки українські історики віднаходили в історичному образі Польщі також і слов'янські риси. При цьому різномірна позитивна характерологія образів поляків обґрунтовувалась їхньою вродженою слов'янськістю, а негативна — набутою європейськістю. Звідси вчені слов'янської ідентичності використовували образ Польщі для ілюстрування як «своїх» (слов'янських), так і «чужих» (католицьких/західних) цивілізаційних атрибутів з відповідним аксіологічним наповненням.

Не менш проблематичним був історичний образ Польщі для вчених європейської орієнтації. В обґрунтуваннях власного цивілізаційного автостереотипу він, будучи національно «іншим», поставав одночасно цивілізаційно «своїм». Цей факт виявився дещо руйнівним елементом в концептуальному конструюванні образу Європи/Заходу як цивілізаційного «свого». Атрибути образу Польщі виразно контрастували із стереотипними уявленнями про Європу, особливо коли йшлося про такі її ознаки, як «просвіченість» та «цивілізованість». Тому проєвропейськи зорієнтовані історики апелювали до кількох

відмінних між собою стратегій стосовно розв'язання окресленої проблеми. Найтиповішою із них було визнання за Польщею ролі посередника у процесі транслявання західноєвропейських культурних впливів («цивілізованості») в Україну. Оскільки така стратегія логічно передбачала визнання за Польщею вищого (у зіставленні з Україною) ступеня цивілізованості, то українські вчені не завжди могли її прийняти. Звідси національно-політичні ознаки польськості вони часто виносили поза контекст цивілізаційного образу Європи й інтерпретували їх поза її цивілізаційним статусом, тобто намагались сконструювати Європу «без поляків». Ще одна стратегія розв'язання цивілізаційної належності Польщі передбачала погляд на неї як таку, що не цілком засвоїла засади європеїзму. Таким чином, історичний образ Польщі суттєво проблематизував українські цивілізаційні дискусії «довгого ХІХ століття» й спонукав вчених періодично корегувати уявлені цивілізаційні мапи.

4.2. Українські історики про українсько-білоруські й українсько-польські стосунки: основні аспекти студіювання

Говорити про українсько-білоруські стосунки як більш-менш кристалізоване явище варто, починаючи з періоду Великого князівства Литовського. Однак на той час вони мали швидше внутрішньополітичний характер.

Етнічні білоруси, поряд з українцями, брали активну участь у виступах проти соціального насильства та іноземного поневолення. Серед запорізьких козаків було чимало білорусів, не менше їх було й у війську Богдана Хмельницького періоду Української Визвольної війни 1648–1657-х рр. Вслід за поділом Речі Посполитої між Росією, Австрією та Пруссією, наприкінці XVIII ст., більша частина українських і білоруських земель опинилися під владою Російської імперії. Національно орієнтовані представники української та білоруської інтелігенції протидіяли колонізаторській імперській політиці російського царизму, головною метою якої була повна асиміляція українців і білорусів.

Початок XX ст. став новим етапом для співпраці українських та білоруських національних політичних сил, які налагодили співпрацю в рамках Союзу народів, Союзу автономістів, З'їзду народів Росії та Ліги іноземних народів Росії.

Однак про перші міждержавні українсько-білоруські стосунки можна говорити вже з розгортанням революційних подій 1917-1918 рр. Адже, фактично, єдиним реальним союзником («зацікавленою стороною») для Народного Секретаріату Білоруської народної республіки (БНР) була лише Українська народна республіка

(УНР), оскільки решта геополітичних гравців (Німеччина, Росія, варшавська Регентська Рада) не пішли на переговори з представниками невизнаного уряду БНР за жодних умов. Одним з ключових питань у міждержавному співробітництві України та Білорусі протягом 1918 р. залишалася проблема кордонів. Особливої гостроти вона набула після підписання угоди між представниками Української народної республіки та Німеччини (лютий 1918 р.), а пізніше — угоди від 3 березня 1918 р. між Радянською Росією і країнами Четверного союзу. В цілому, розбудова української та білоруської державності в 1917–1920-х рр. відбувалися в складних соціально-економічних і військово-політичних умовах, що в майбутньому відобразилося на історичній долі сусідніх народів. Сукупність цих чинників, у поєднанні з несприятливим зовнішньополітичним становищем, завадили відстояти їхню незалежність і неподільність. Становлення українсько-білоруських стосунків відбувалося на тлі несприятливої загальноєвропейської зовнішньополітичної ситуації і внутрішньополітичного протистояння в обох країнах, що не дозволило встановити міцні дипломатичні контакти, вирішити ряд міждержавних проблем та зберегти державну незалежність.

Уряди УНР та БНР у вигнанні співпрацювали в рамках «прометеївського» руху та Антибільшовицького блоку народів.

У період новітнього державотворення співпраця України та Білорусі розпочалася у 1991 р., коли 22 грудня між державами були встановлені дипломатичні відносини. До жовтня 1993 р. — відкриті дипломатичні представництва. З першим офіційним візитом до України в грудні 1992 р. прибув прем'єр-міністр Білорусі В'ячеслав Кебич. Порядком денний зустрічі був обумовлений необхідністю розвивати економічні контакти між колишніми радянськими республіками по-новому, в умовах колапсу традиційних виробничих комплексів та промислових мереж. 17 липня 1995 р. під час офіційного візиту до України Президента Республіки Білорусь Олександра Лукашенка був підписаний Договір між Україною та Республікою Білорусь про дружбу, добросусідство та співробітництво, який набув чинності у 1997 р. Саме цим міжнародним нормативним актом на довгі роки було закріплено легальні рамки співробітництва,

де сторони домовилися про невтручання у внутрішні справи, непорушність існуючих між ними кордонів та підтвердили, що не мають ніяких територіальних претензій одна до одної.

Однак, як відомо, питання кордону на тривалий час лишалося у порядку денному. 12 травня 1997 р. Президентом України Леонідом Кучмою та Президентом Республіки Білорусь Олександром Лукашенком був підписаний Договір між Україною і Республікою Білорусь про державний кордон, який було ратифіковано Верховною Радою України 18 липня 1997 р., в той час як білоруська сторона до 2010 р. відтягувала момент ратифікації, пов'язуючи його з так званим боргом українських підприємств перед білоруськими, який виник в перші роки незалежності. В цілому, між країнами, станом на початок 2010 р., було укладено більш ніж 170 двосторонніх договірно-правових актів, які регулюють практично всі сфери двостороннього діалогу. Держави Україна та Білорусь взаємодіяли і на міжнародній арені, зокрема в ООН, ОБСЄ, ЦЄІ, СНД, в рамках ініціативи ЄС «Східне партнерство», хоча їх позиції з цілої низки проблемних питань лишалися не узгодженими.

У період 1994–2004 рр. політичний діалог України та Білорусі носив переважно стабільний характер, без різких коливань у зовнішньополітичному векторі. Україна підтримувала Білорусь, за винятком оцінки результатів низки виборчих кампаній. Водночас, немає підстав стверджувати, що Україна в зовнішній політиці Білорусі, як і Білорусь в зовнішньополітичній політиці України, займали пріоритетні позиції. З одного боку, держави конкурували в зовнішньому середовищі за отримання тих чи інших преференцій від Росії, з іншого — рухалися в різних інтеграційних напрямках у різношвидкісному режимі. Враховуючи, що з перших років незалежності форми державного правління в обох країнах мали чітко визначену президентську домінанту, то й основний політичний діалог будувався саме на рівні голів держав. Протягом двох каденцій перебування на посту президента України Леоніда Кучми, український та білоруський лідери зустрічалися 19 разів. Половина зустрічей проходила під час офіційних візитів голів держав, а половина — під час різних міжнародних багатосторонніх зустрічей та самітів СНД. Починаючи з 2004 р. акценти у відносинах

сусідніх держав України та Білорусі зазнали трансформацій. Це було пов'язано зі зміною політичних еліт в Україні, внаслідок «помаранчевої» революції, що відкрило для України можливості проведення демократичних трансформацій в країні⁶²⁴.

Конституційна реформа перерозподілила повноваження між основними центрами влади в країні з переміщенням центру впливу від президента до парламенту. Ці події багато в чому внесли корективи у зовнішню політику України, в тому числі й підхід щодо українсько-білоруських відносин. Починаючи з 2005 р., у двосторонньому політичному діалозі з'явилася певна напруженість. З боку Мінська в цей період спостерігалася неоднозначна оцінка подій, що відбувалися у Києві, мали місце побоювання можливого «експорту революційних технологій» до Білорусі. В цьому контексті необхідно відмітити, що українська влада сама неодноразово заявляла про свої наміри сприяти демократизації Білорусі. Так, уже в квітні 2005 р. Президент США Джордж Буш та Президент України Віктор Ющенко підписали спільну заяву «Порядок денний нового століття для українсько-американського стратегічного партнерства», де, зокрема, зобов'язувалися «підтримувати просування свободи в таких країнах як Білорусь та Куба». На увагу, також, заслуговує і позиція української делегації в ООН, яка підтримала резолюцію, про порушення прав людини в Білорусі. Це було виявом нової позиції української сторони, щодо побудови політичного діалогу з білоруською стороною. Зі свого боку керівництво Білорусі також намагалося не залишатися «у боргу», називаючи революції в Україні та Грузії «відкритим бандитизмом під прикриттям демократії». Восени 2005 р. формат відносин між Україною та Білоруссю знову зазнав змін. Враховуючи низку зовнішніх та внутрішніх факторів, керівництво України намагалося зосередитись на економічному аспекті відносин, не акцентуючи уваги на політичних розбіжностях. Певним чином, до перегляду

---

⁶²⁴ Максак Г. Україна-Білорусь: горизонт 2020. Особливості розвитку зовнішньої політики України щодо формування українсько-білоруських відносин на довгострокову перспективу [Компас 2020. Україна у міжнародних відносинах: цілі, інструменти, перспективи]. – К.: Фонд ім. Фрідріха Еберта, Представництво в Україні, Б.р. – С. 3.

української позиції привів фактор посилення впливу Росії. Україна відмовилася приєднатись до санкцій санкції ЄС відносно Білорусі, які вводили обмеження проти окремих посадових осіб, мотивуючи неефективністю їх впливу.

Період 2006–2008 рр. не приніс політичної розрядки у двосторонніх відносинах. З кінця 2006 р. між Мінськом і Києвом постійно проходили переговори про організацію зустрічі у двосторонньому форматі на вищому рівні, однак, така зустріч відбулася лише на початку 2009 р. Однією з причин відтермінування зустрічі, традиційно, була позиція білоруської сторони щодо ув'язування питання ратифікації Договору про державний кордон з питанням про український борг. У цілому, президенти України та Білорусі за 2005–2008 рр. мали змогу лише тричі зустрітись в рамках самітів глав держав-членів СНД. Цілком очевидно, що такий формат зустрічей не сприяв глибокому осмисленню двостороннього співробітництва і виведенню його на новий рівень⁶²⁵.

Різні напрямки зовнішньополітичної активності були і залишаються чи не найсуттєвішою перепоною у відносинах між Україною і Республікою Білорусь, оскільки Київ віддає перевагу співпраці з Заходом, а Мінськ, у свою чергу, виступає за поглиблення інтеграції у східному напрямку. Україна виступає за: активну участь і співпрацю з міжнародними організаціями; європейську і євроатлантичну інтеграцію; розвиток стратегічного партнерства з ЄС, Польщею і США; активний двосторонній діалог з географічними сусідами. В той час як зовнішня політика Білорусі зорієнтована, насамперед, на співпрацю в рамках СНД, передовсім із Росією; членство в Митному Союзі Білорусі, Казахстану і Росії; відносинах із Китаєм та країнами Латинської Америки. Показовим є той факт, що на даний час білорусько-українські взаємини часто розглядаються або в контексті ініціатив ЄС («Східне партнерство»), або з точки зору російського впливу на політику двох держав, тобто за наявності певного посередника, третьої сторони в процесі співпраці між Україною і Білоруссю⁶²⁶.

---

⁶²⁵ Максак Г. Вказ. праця. – С.4

⁶²⁶ Польовий Т. Є. Україна – Республіка Білорусь: особливості міждержавного діалогу на сучасному етапі // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. – 2015. – № 1. – С. 161.

Це, безперечно, ускладнює ефективність діалогу на двосторонньому рівні, і, тим самим, робить сторони заручниками ситуації, коли доводиться вести політику з огляду на Росію чи ЄС. Можна погодитись з думкою українського автора Г. Максака, що «наявність двох потужних центрів впливу (ЄС з НАТО і Росії) змушувала уряди України і Білорусі за основу зовнішньої політики брати т. зв. багатовекторність, що полягає у балансуванні між центрами впливу в процесі реалізації своїх національних інтересів». Якщо українська сторона дотримується більш-менш стійкої позиції стосовно Білорусі, то відношення Мінська до Києва перебувають в залежності від відносин Білорусі з Росією, виникнення непорозумінь між якими означає потенційне потепління у відносинах між Україною і Республікою Білорусь. Зі своєї сторони, білоруське керівництво, в особі президента О. Лукашенка, також піддає сумніву самостійність політики України відносно Білорусі.

Суттєво ускладнює розвиток відносини між Україною і Республікою Білорусь внутрішньополітична ситуація в Білорусі, яка критикується Заходом за недемократичність та обмеження владою прав і свобод громадян. З іншого боку, варто відзначити, що для проєвропейськи налаштованих експертів Білорусі, для білоруських опозиціонерів Україна є взірцем побудови демократичного суспільства, навіть якщо цей процес відбувається не без побічних ефектів. Така ситуація, без сумніву, викликає незадоволення чинної білоруської влади. Між тим, в останні роки простежуються певні зрушення в діалозі ЄС з Республікою Білорусь, що зумовлено включенням Білорусі в програму «Східне партнерство». Однак, поточний стан справ у відносинах між Європейським Союзом і Білоруссю є доволі складним і, таким чином, використати потенціал співпраці України і Білорусі в напрямку активізації співпраці з Заходом буде доволі непростою справою⁶²⁷.

Серйозним викликом для українсько-білоруських стосунків стали події 2014 р. — російська агресія проти України, анексія

---

⁶²⁷ Польовий Т. Є. Україна – Республіка Білорусь: особливості міждержавного діалогу на сучасному етапі / // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. – 2015. – № 1. – С. 162.

Криму і воєнні дії на Донбасі. В цій ситуації білоруська влада зайняла амбівалентну позицію. Перебуваючи в силовому полі Москви, білоруська сторона не підтримала Україну при розгляді «українського питання» в міжнародних інституціях, передовсім ООН. З другого боку, Білорусь, взявши на себе миротворчу роль в Мінських переговорах по Україні, намагається відігравати певну посередницьку роль. Крім того, О. Лукашенко, враховуючи український досвід, намагається зменшити залежність власної країни від Росії.

Тому, видається виправданим зосередити основну увагу на висвітленні в сучасній українській історіографії українсько-білоруських стосунків доби національного пробудження, становлення національних рухів, революції 1917–1921 рр. та наступного періоду модерного націотворення.

До порівняльного аналізу українського і білоруського випадків розвитку національного руху наприкінці XIX — на початку XX ст. звернувся Олександр Реєнт у статті присвяченій загальному розгляду взаємин між обома спільнотами в XIX — на початку XX ст.⁶²⁸. Дослідник робить досить цікавий висновок, що український національний рух, який становив реальну загрозу міфологемі цілісності східнослов'янського ядра Російської імперії, «прийняв на себе головний тягар обмежень та репресивної політики з боку останньої, чим у значній мірі відволік увагу від руху білоруського, який, залишаючись у затінку, мав більше сприятливі умови для свого поступального розвитку». Крім того саме український, а не польський рух, як типологічно близький, слугував моделлю для білоруського національного руху. Але вповні розминутися останній не встиг. Оскільки, як вдало підмітив Ярослав Грицак, білоруському національному руху не вистачало тієї державно-політичної та історичної традиції, яка була присутня в українському випадку⁶²⁹. Йдеться передусім про історичну пам'ять та певні державницькі інтенції закладених ще у козацьку добу. Окремі

---

⁶²⁸ Реєнт О. Українсько-білоруські взаємини у XIX – на початку XX ст.: період становлення // Укр. іст. журнал. – 2008. – №1. – С. 161-169.

⁶²⁹ Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX-XX ст. – К., 1996. – С. 100-101.

аспекти білоруського національного руху модерної доби досліджував також львівський історик Володимир Мороховський⁶³⁰.

Новий погляд на білорусько-українське співробітництво у галузі культури в добу національного Відродження другої половини XIX — початку XX ст. запропонований у монографії Галини Гриценко⁶³¹. Спираючись на представницьку джерельну базу дослідниця показала зв'язки між українськими і білоруськими громадськими діячами, вченими, освітянами, письменниками, митцями. Також проаналізовано український вплив на формування білоруської національної ідеї та білоруського національного руху. У наступних публікаціях Г. Гриценко дослідила питання українсько-білоруських культурних зв'язків у 1920-х рр.⁶³².

Лише коротку згадку про контакти українців та білорусів в революційні часи знаходимо в енциклопедичні статті О. Реєнта про З'їзд поневолених народів 1917 р.⁶³³. Недостатньо уваги українські історики приділяють проблемам відносин УНР та БНР. Фактично єдиною доступною публікацією є науково-популярна стаття А. Папакіна, де автор відзначає, що «не можемо стверджувати про офіційне визнання БНР українською стороною і УНР — білоруською, тому що тоді це також були лише спроби встановити дипломатичні відносини. У нас працювали тимчасові місії, білоруські консульства в Одесі та Києві, існувала Білоруська торгова палата в Києві. Але всі ці структури за статусом були трохи нижчими, ніж посольство». Водночас історик зауважує, що «Україна після Брестського миру відчувала себе, так би мовити, на коні, відчувала свою перевагу

---

⁶³⁰ Мороховський В. Білоруський національний рух наприкінці XIX – на початку XX ст. // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 52. – Львів, 2002. – С. 220–221.

⁶³¹ Гриценко Г. З. Білорусько-українські культурні зв'язки другої половини XIX – початку XX ст.: монографія. – Львів: ПАІС, 2015. – 192 с.

⁶³² Гриценко Г. Українсько-білоруські культурні зв'язки як засіб взаємопізнання: досвід 1920-х рр. // Принади і пастки сусідської пам'яті: рецепція історичного простору «Україна–Білорусь». Колективна монографія / Керів. автор. кол. та ред. В.В. Масненко. – Черкаси: ФОРМ Гордієнко Є. І, 2016. – С. 182–191.

⁶³³ Реєнт О.П. З'їзд поневолених народів 1917 // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2005. – 672 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Zizd_ponevolenykh_narodiv_1917.

і повну підтримку Німеччини, в меншій мірі Австро-Угорщини, тому могла собі дозволити, принаймні поки були німці в Україні — до листопада 1918 р., зневажати інтересами інших сусідніх держав. Тому офіційного визнання БНР з боку української держави все-таки не було»⁶³⁴. Отже, питання українсько-білоруських міждержавних стосунків періоду революції 1917–1921 рр. потребує ґрунтовного наукового дослідження з боку українських істориків.

Деякі спроби реалізувати цей напрям робляться в галузі регіональних історичних студій. Зокрема, В. Мартиненко розглядає налагодження українсько-білоруських стосунків 1918 р., як проблему врегулювання міждержавних територіальних протиріч, виокремлюючи моделі розвитку ситуації, що стосувалася чернігово-гомельського пограниччя⁶³⁵. Підсумовуючи, автор констатує, що «становлення українсько-білоруських стосунків у 1918 р. відбувалося на тлі несприятливої зовнішньополітичної ситуації в Європі і внутрішньополітичної в обох республіках, що не дозволило їм відстояти й зберегти свою незалежність та врегулювати питання міждержавних кордонів»⁶³⁶.

Питання українсько-білоруських відносин в часи незалежності обох країн також доволі слабо студіюються сучасними українськими істориками. Зазвичай інтерес до цих подій проявляють науковці, які займаються вивченням міжнародних відносин, що власне й не дивно.

Помітний доробок в дослідженні зовнішньої політики незалежної Білорусі зробив Т. Польовий. Більшість його публікацій присвячено становленню зовнішньої політики Білорусі⁶³⁷, зміні зовнішньополітичних пріоритетів Республіки Білорусь, зумовлених внутрішньополітичними

---

⁶³⁴ Події 100-річної давнини. Співпраця УНР із Білоруською Народною Республікою [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28684530.html>

⁶³⁵ Мартиненко В. В. Чернігово-Гомельське пограниччя в контексті українсько-білоруських територіальних протиріч 1918 року // Сіверщина в історії України. – 2013. – Вип. 6. – С. 440.

⁶³⁶ Там само – С. 442.

⁶³⁷ Польовий Т. Становлення зовнішньої політики Республіки Білорусь // Історико-політичні проблеми сучасного світу. – 2015. – Т. 29-30. – С. 317-323. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lppss_2015_29-30_51

трансформаціями⁶³⁸. Окрему увагу автор приділяє зближенню Білорусі та Росії, формування «особливих відносин», а по суті потраплянню першої в сферу потужного зовнішньополітичного тиску з боку Російської Федерації⁶³⁹.

Окрему розвідку Т. Польовий присвятив і українсько-білоруським відносинам. У якій автор розглядає процес розвитку українсько-білоруських відносин та аналізує основні напрямки міждержавної співпраці. Дослідник відзначає, що основними бар'єрами в побудові повноцінних відносин є суттєві розбіжності в зовнішньополітичних орієнтирах, а також суперечливі внутрішньополітичні реалії. Акцентується увага на прагматичному характері українсько-білоруського співробітництва, про що свідчить традиційно високий рівень торгово-економічної діяльності⁶⁴⁰. Проаналізувавши стан українсько-білоруських відносин на сучасному етапі, він констатує їх неоднозначність. На його думку, «хоча, українська і білоруська сторони добре усвідомлюють можливості і необхідність тіснішої економічної співпраці, а також низький рівень політичного співробітництва, відносини України з Білоруссю відзначаються відсутністю значних протиріч, або навпаки проявів добросусідства та дружби з обох сторін. Не дивлячись на чималий досвід співпраці і спільну історію взаємин, суперечливі внутрішньополітичні реалії, а також, різна зовнішньополітична спрямованість стоять на заваді розбудови повноцінних міждержавних відносин, які досі не мають системного характеру і не підпорядковані стратегічним інтересам сторін»⁶⁴¹.

---

⁶³⁸ Польовий Т. Є. Зміна зовнішньополітичних пріоритетів Республіки Білорусь на фоні трансформацій в середині держави (1993–1996 рр.) // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 92. – С. 353-360. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_92_89

⁶³⁹ Польовий Т. Є. Чинники та передумови двостороннього зближення Республіки Білорусь та Російської Федерації // Прикарпатський вісник НТШ. Думка. – 2015. – № 3. – С. 132-137. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_2015_3_16; Польовий Т. Є. Формування «особливих відносин» між республікою Білорусь і Російською Федерацією в середині 90-х років XX століття // Прикарпатський вісник НТШ. Думка. – 2014. – № 3. – С. 143-158. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_2014_3_15

⁶⁴⁰ Польовий Т. Є. Україна – Республіка Білорусь: особливості міждержавного діалогу на сучасному етапі // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. – 2015. – № 1. – С. 160-168. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2015_1_24.

⁶⁴¹ Там само – С. 165.

Певним чином розширили проблемне поле української білорусистики черкаські історики, які вже тривалий час займаються дослідженням образу Білорусі в українській історіографії та історичній пам'яті українців⁶⁴². Зокрема, з позицій компаративної історіографії розглянуті особливості відображення спільного минулого в українській і білоруській історичній науці та колективній соціальній пам'яті обох народів. Проаналізовані концептуальні аспекти формування білоруської та української історіографії у модерний час. Також описано механізм взаємодії історії, історіографії і колективної історичної пам'яті українців і білорусів. Звернута увага на сучасні комеморативні практики, які творять мнемонічний канон обох спільнот в умовах кардинальних суспільних змін.

Певний історіографічний інтерес становлять спеціальні випуски українського культурологічного альманаху «Хроніка 2000», в яких містяться публікації українських і білоруських дослідників з широкого кола проблем історії, культури, письменства обох країн⁶⁴³.

Українська дидактична література з історії Білорусі обмежена кількома посібниками для студентів вищої школи, в яких принагідно звернута увага на особливості українсько-білоруських стосунків у зовнішньополітичній та економічній сферах⁶⁴⁴.

Українсько-польські стосунки в призмі української історіографії

Більш драматичними, сповненими як порозуміння, так і протиріч постають українсько-польські стосунки. Якщо українсько-білоруські відносини мало студійовані

---

⁶⁴² Образ Білорусі в історіографії та історичній пам'яті українців. Колективна монографія / Керів. автор. кол. та ред. В.В. Масненко. – Черкаси: РВВ ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2015. – 200 с.; Принади і пастки сусідської пам'яті: рецепція історичного простору «Україна – Білорусь». Колективна монографія / Керів. автор. кол. та ред. В.В. Масненко. – Черкаси: ФОП Гордієнко Є. І, 2016. – 306 с.

⁶⁴³ Хроніка 2000. – К., 2011. – Вип. 4 (90): Україна – Білорусь. – Кн.1. – 602 с.; Хроніка 2000. – К., 2012. – Вип. 1 (91): Україна – Білорусь. – Кн.2. – 600 с.

⁶⁴⁴ Орлова Т.В. Історія нових незалежних держав: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2010. – 487 с.; Дорошко М.С., Шлакова Н.В. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД: Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 204 с.; Чекаленко Л. Д Зовнішня політика України: Підруч. для студ. ВНЗ. – К.: Либідь, 2006 – 355 с.

українськими істориками, то в цьому випадку маємо принципово іншу картину. Своєрідним свідченням вагомих здобутків українських істориків виступає наявність доволі опрацьованої історіографії з цієї проблеми. Найповнішими за охопленням авторів, публікацій, проблематикою та хронологічними межами є історіографічні огляди Леоніда Зашкільняка⁶⁴⁵.

Прикладом більш локального підходу може слугувати монографія Наталії Чорної “Україна і Польща: історіографія відносин (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.)”⁶⁴⁶. Праця підсумовує її дослідження у межах дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Зокрема, авторка відзначає, що “сформувалися потужні наукові осередки з вивчення українсько-польських взаємин новітньої доби, зокрема в межах Інституту історії України НАН України (відділ історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України), Інституту всесвітньої історії НАН України, Інституту українознавства ім. І. П. Крип’якевича НАН України (Центр дослідження українсько-польських відносин), Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України, національних університетів у Києві, Львові, Чернівцях, Івано-Франківську, Луцьку, Тернополі, Херсоні”⁶⁴⁷.

Також опрацьовуються історіографічні сюжети щодо окремих важливих аспектів українсько-польської співпраці. Зокрема, щодо досить динамічного періоду революційних

---

⁶⁴⁵ Зашкільняк Л. Історія Польщі та українсько-польських відносин у відображенні сучасної української історіографії (90-ті роки ХХ ст.) // *Polska – Niemcy – Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku*. Pod red. W. Bonusiaka. – Rzeszów 2000. – S. 99-128; Його ж. Українська історична польоністика у 90-х роках // *На службі Кліо*. Збірник наукових праць на пошану професора Любомира Винара. – К., 2000. – С. 451-464; Його ж. Образ(и) польської історії в сучасній українській історіографії // *Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації* (Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ. 15 – 16 грудня 2005 року) / упоряд. і наук. ред. Г. В. Касьянов. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2008. – С. 35 – 46; Його ж. *Stan badań nad problematyką porozumień polsko-ukraińskich lat 1939-1945 we współczesnej historiografii ukraińskiej* // *Pamięć i Sprawiedliwość*. – 2009. – №. 1 (14). – S. 431-436 та ін.

⁶⁴⁶ Чорна Н. М. Україна і Польща: історіографія відносин (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.): монографія. – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2014. – 416 с.

⁶⁴⁷ Чорна Н. М. Історіографія українсько-польських взаємин. 1990-х – 2014 рр.: автореф. дис... доктора іст. наук. 07.00.06 / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2015. – С. 30.

зрушень початку ХХ ст. З цієї проблеми маємо кілька оглядів української історіографії. Так, стаття О. Михайлової присвячена аналізу ключових праць, що стосуються питань розвитку українсько-польських відносин 1918–1920 рр. Авторка робить ґрунтовні висновки, і відзначає, що «умовно історіографічний спадок можна поділити на дві групи: в першій групі виразно домінують праці ідеологічно-пропагандистського, шаблонного спрямування; до другої ж належать дослідження, що охоплюють праці, які мають різнобічний погляд на цю проблему і різні способи її усвідомлення та викладу, аналітичністю значно дистанціюються від праць маніфестаційного звучання». Таким чином, незважаючи на значну кількість літератури, присвяченої окремим аспектам українсько-польських відносин, залишається декілька принципових питань, досі нерозв'язаних. Так, в повному обсязі не досліджено проблему шляху України та Польщі до статусу офіційних союзників. Тому майбутнім дослідникам цього питання, на думку автора цієї статті, потрібно буде приділити більше уваги розглядові таких питань, як аналіз федералістичної концепції Пілсудського та визначення в ній місця України; розкриття ролі протистояння Польщі і радянської Росії для остаточного утвердження Пілсудським плану союзу з Україною; показ процесу поетапного наближення України та Польщі до ідеї союзу (пропонується таке орієнтовне бачення розвитку українсько-польських відносин, як місія Прокоповича: в пошуку контактів; місія Курдиновського: визначення умов співпраці; місія Ліпка: до укладання військового перемир'я; місія Пилипчука: продовження політики територіальних поступок); дослідження ходу українсько-польських переговорів, що тривали з жовтня 1919 р. по квітень 1920 р.⁶⁴⁸. На наш погляд, така характеристика сучасної української історіографії із згаданої проблеми є правомірною та аргументованою.

Вказана проблематика на належному методологічному рівні розглянута в дисертаційному дослідженні Віталія Боримського

---

⁶⁴⁸ Михайлова О. В. Огляд історіографії проблеми еволюції українсько-польських відносин у 1918–1920 рр. // Магістеріум. – 2001. – Вип. 7 : Іст. студії. – С. 103.

щодо студювання історії Варшавського договору 1920 р.⁶⁴⁹. Автор вважає найголовнішим здобутком сучасної української історіографії відмову від радянської інтерпретаційної схеми. На його думку в українському науковому дискурсі переважає точка зору, що, не дивлячись на болісні поступки, Варшавський договір є здобутком української зовнішньої політики, але в тогочасних реальних умовах слабша українська сторона була змушена піти на досить болючі поступки. Водночас він констатує, що «незважаючи на значне прирощення знань щодо польсько-українського союзу 1920 р. в українській та польській історичній науці, не можна стверджувати, що ця тема повністю вичерпана». Зокрема, недостатньо дослідженими до сьогодні залишаються наступні проблеми: змісту концепцій польських політичних партій щодо України, місця українського питання в польському політичному житті, створення на території Польщі українських військових частин, а також постачання української армії, питання взаємодії української та польської цивільної і військової адміністрацій на звільнених від більшовиків територіях.

Зрозуміло, що історіографічний аналіз навіть кожного окремого сюжету в українсько-польських відносин може бути темою окремої монографії. Тому в нашому розділі зробимо короткий огляд досліджень присвячених основним сюжетам у відносинах України та Польщі.

Розглядаючи українсько-польські відносини, варто розпочати зі спадку української радянської історіографії. Хоча вона, в більшості, була догматичною та регульованою партією, але траплялися й винятки.

В радянській Україні в сфері пропаганди та освіти продовжувалася полонофобська історіографічна традиція, закладена ще в часи Російської імперії. Польща трактувалася як “гнобитель” українців протягом всієї історії. Увага акцентувалася на примусовому окатоличенні, що в той час було рівно ополеченню українського народу. У “Тезах ЦК КПРС про

---

⁶⁴⁹ Боримський В.В. Польсько-український союз 1920 р. в українській і польській історіографія: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси., 2015. – 20 с.

300-річчя возз'єднання України з Росією” найголовнішою “провиною” польської держави проголошувалося прагнення порушити зв'язки “братніх” українського та російського народів. Ці обставини, як зазначає Леонід Зашкільняк, “не могли не залишити в свідомості багатьох, якщо не більшості, “радянських” українців, загалом, ворожого ставлення до західного сусіда”⁶⁵⁰. Саме ці постулати і стали основою створення історичних праць у висвітленні відносин між українцями та поляками, які й без того були достатньо суперечливими.

Зрозуміло, що по-іншому історична наука в той час розвиватися й не могла. Про що зазначає Віталій Яремчук: “Українським радянським історикам, які, як і в будь-якій іншій союзній республіці, були відповідальними за написання нормативних текстів з історії їхньої республіки, у цьому процесі фактично відводилася роль «чорноробів ерудиції» (якщо скористатися званою метафорою Марка Блока), котрі підбирали ретроспективну аргументацію для постулатів, що виголошувалися найвищим партійними функціонерами”⁶⁵¹.

Чи не єдиним дозволеним для дослідження в радянській історіографії сюжетом українсько-польських стосунків був період Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Головними ідеями у цьому сенсі було поєднання класових протиріч з національними та релігійними. Тому в радянській історіографії ворогом була Польща, “шляхетська та магнатська”, яка грабувала та експлуатувала українське селянство. З другого боку простежувалося намагання всіх станів українського народу “возз'єднатися” з Росією якому таки заважала Польща⁶⁵². Українські радянські історики, характеризуючи протистояння, вживають терміни

---

⁶⁵⁰ Зашкільняк Л. Образ Польщі та поляків у сучасній Україні // Проблеми слов'янознавства. – 2011. – Вип. 60. – С. 69.

⁶⁵¹ Яремчук В. Хто писав український радянський історичний наратив? (деякі міркування про сутність українського радянського історіописання) // Історіографічні дослідження в Україні. – 2012. – Вип. 22. – С. 181.

⁶⁵² История Украинской ССР / Ред. кол.: В. А. Дядиченко, А. К. Касименко (гл. ред.), Ф. Е. Лось, Ф. П. Шевченко, Ф. А. Ястребов. АН Украинской ССР. Институт истории. – Т. 1. – К.: Изд-во АН УССР, 1956. – С. 239.

“польська окупаційна армія”, “українські народні маси”⁶⁵³. Власне, такий підхід був типовий для пануючої схеми дослідження історії.

Окремої уваги заслуговує висвітлення періоду гетьманування Івана Виговського. Офіційна радянська історіографія різко засуджувала зближення гетьмана з Польщею. Умови цього договору, на думку радянських істориків, передбачали “знову повернення під польсько-шляхетське іго”, та іменують його “змовою, очолюваною гетьманом купкою зрадників з шляхетською Польщею, спрямованою проти українського та російського народу”⁶⁵⁴. Хоча в радянський час звучали й інші оцінки цих подій. Зокрема, Іван Крип'якевич відзначав, що “серед польських політиків уперше почав пробиватися погляд, що українську державність треба в якійсь формі визнати — хоча дослідник і зауважує, — що це були погляди невеликого гурту поміркованих одиниць”⁶⁵⁵. Звичайно, Крип'якевича не можна вважати власне радянським істориком, адже він як дослідник формувався під впливом Михайла Грушевського та на той час лише номінально представляв радянську історіографію. До того ж, такі випадки були поодинокі і таке «вільнодумство» могли дозволити собі лише дослідники рівня Крип'якевича.

Після розпаду Радянського союзу і здобуттям в 1991 р. Україною незалежності розпочався процес, який публіцисти охрестили “новим національним відродженням”. Розпочалася кристалізація української національної історичної концепції, яка покликана підтвердити самотність українського історичного процесу, а в дечому — легітимізувати європейський напрямок розвитку української держави. Це, певним чином, позначилося й на сучасній історіографії, яка ніби наздоганяє втрачений час, а тим, часом, має риси характерні для історичної думки кінця XIX — початку XX ст.

---

⁶⁵³ Там само. – С. 245.

⁶⁵⁴ Там само. – С. 307.

⁶⁵⁵ Крип'якевич І.П. Історія України / Відп. редактори Ф.П. Шевченко, Б.З. Якимович – Львів: Світ, 1990. – С. 190-191.

Створена на такій основі наукова історіографія, часто служила для створення ідеологічного підґрунтя певних політичних кіл та, першочергово, для реалізації їх інтересів. Вони ще перебувають на світоглядних засадах початку ХХ ст. та продовжують пошук “історичних ворогів”, а не прагнуть наукового історичного знання. Хоча часто ці рухи мають національно-патріотичне спрямування, однак швидше шкодять академічній історичній науці.

Відомий український історик Леонід Зашкільняк пише, що “вся історія України розглядається крізь призму політичних стосунків, причому та чи інша панівна політична ідея однозначно приписується всій Польщі і всім полякам. Звідси випливає і загалом “конфліктний” характер “сусідського” проживання українців і поляків в усі історичні епохи”⁶⁵⁶. На його думку ““захопившись” боротьбою, українські історики не помітили ані змін у світовому історіописанні, ані нових історичних умов, в яких їм доводиться жити і працювати”⁶⁵⁷.

Загалом історія українсько-польських взаємин займає чільне місце в сучасній українській історіографії, проте, зазвичай, лише в контексті історії України. Тому до недоліку сучасної української історіографії можна віднести відсутність праць про, власне, історію самої Польщі. Мало чи не єдиним винятком є монографія Л. Зашкільняка та М. Крикуна “Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів”⁶⁵⁸.

Переважна частина українських істориків розглядають поляків і Польщу крізь призму українсько-польських стосунків у минулому, де культивується міжетнічні протистояння українців та поляків. Домінує глибоке переконання, що обов’язком національного історика є відстоювання виключно правоти української сторони у минулому. Наукові засади історичного дослідження в таких випадках відходять на другий, а то й на третій план.

---

⁶⁵⁶ Зашкільняк Л. Образ Польщі та поляків у сучасній Україні // Проблеми слов’янознавства. – 2011. – Вип. 60. – С.73.

⁶⁵⁷ Там само. – С. 74.

⁶⁵⁸ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.

Тому, тут є слушною думка Вікторії Гевко, що “упродовж тривалого історичного періоду співробітництво між Україною та Польщею складалося далеко неоднозначно. Не завжди в українсько-польських стосунках домінувало взаємне порозуміння і толерантне ставлення. Політичні, економічні та суспільні взаємовідносини обох країн формувалися під впливом різних факторів впливу, серед яких часто домінували достатньо негативні. Періоди добросусідства змінювалися часами напружених стосунків і навіть військових дій, що внесло свої нашарування на ґрунт сучасної українсько-польської співпраці”⁶⁵⁹. Цю думку продовжує й А. Круглашов. Дослідник вважає, що в історії українсько-польських відносин є чимало непростих, навіть трагічних моментів, які призвели до вкорінення по обидва боки кордону негативних стереотипів. Зрозуміло, що на це впливає не лише історія, а й сучасна обстановка⁶⁶⁰.

Ось чому так довго, а почасти й донині, українські історики намагаються обминати “важкі питання” українсько-польських стосунків, перекладаючи весь тягар провини за їхній розвиток на польську або якусь третю сторону, не зауважуючи помилок української⁶⁶¹.

Справжнім “відкриттям” для пересічних українців виявилось усвідомлення багатовікових взаємин і співжиття українців та поляків без надання їм конфронтаційного звучання. Цьому сприяло значне розширення особистих і громадських контактів українців і поляків, причому, часто з ініціативи і за кошти польської сторони. Можна тільки побіжно згадати значну кількість молодих українців, котрі здобували освіту в польських університетах, отримували гранти на проведення наукових і

---

⁶⁵⁹ Гевко В. Україна і Польща: від колізій минулого до спільних європейських цінностей // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць.. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2013. – Вип. 11. – С. 113. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2013_11_11

⁶⁶⁰ Круглашов А. Україна – Білорусь – Польща – Литва: руїни як будівничий матеріал // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т. VIII. – Чернівці: Букрек, 2009. – С. 13.

⁶⁶¹ Зашкільняк Л. Образ Польщі та поляків у сучасній Україні // Проблеми слов'язнознавства. – 2011. – Вип. 60. – С. 74.

культурних проектів, зрештою, й працювали в польській господарці⁶⁶².

Ще однією характерною рисою української історіографії, в контексті польської проблематики, є певна регіональна зацікавленість переважно істориків західної та частково центральної України. Що, в цілому, є логічним, адже ці регіони або межували, або перебували у складі Речі Посполитої. Одним з яскравих прикладів є проведення в 1997 р. Міжнародної наукової конференції “Українсько-польські відносини у Галичині у ХХ ст.”, яка відбулася на базі Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Учасники, на прикладі Галичини, розглядали непрості питання українсько-польських політичних, соціально-економічних відносин та культурно мистецькі і літературні зв'язки. За результатами конференції було видано збірник наукових праць, у якому висвітлено українсько-польські взаємини в першій чверті ХХ ст., в міжвоєнний період та в часи Другої світової війни⁶⁶³.

Серед великої кількості спільних українсько-польських наукових проектів окремо варто виділити семінари українських та польських істориків під загальною назвою “Україна — Польща: важкі питання”, які відбувалися починаючи з березня 1996 р. Публікація матеріалів семінару українською та польською мовами була започаткована 1998 р. (“Україна — Польща: важкі питання. Т.1-2. — Варшава: Тирса, 1998 — 245 с.; Т.3. — 1998. — 267 с.; Т.4. — 1998. — 367 с.; Т.5. — 1999. — 379 с.” тощо).

Перейдемо до аналізу історичних досліджень сучасних українських істориків щодо конкретних сюжетів українсько-польських відносин. Новим їхнім етапом став кінець ХVІІІ ст. та третій поділ Польщі. Значна частина земель Східної Польщі та Західної України опинилися під владою Російської імперії. Вже на початку ХІХ ст. українці та поляки були бездержавними

---

⁶⁶² Там само. — С. 77.

⁶⁶³ Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.) / Я. Ісаєвич та ін. [відпов. ред. П. Федорчак]. — Івано-Франківськ, 1997. — 451 с.

народами у складі імперії, і здавалося б, вони мали мати спільні інтереси. Однак, як показав час, український та польський визвольні рухи були байдужими або навіть ворожими один одному. Яскравим прикладом подібної ситуації в українсько-польських відносинах є Листопадове повстання 1830–1831 рр.

У 2017 р. вийшла друком колективна монографія “Польське національне повстання 1830 — 1831 рр. на Правобережній Україні від міфів до фактів”⁶⁶⁴, яка фактично представляє зріз сучасної української (частково польської) історіографії з цієї проблеми. В першій чверті ХІХ ст. питання взаємодії українців та поляків у напрямку співпраці чи конфронтації, на думку Богдана Гудя, залежало від польських землевласників. Він вважає, що “у межах існуючої феодальної системи лише вони могли або лібералізувати взаємини в площині “поміщик–кріпак”, щоб у такий спосіб схилити місцеве населення на свій бік у боротьбі за відновлення незалежності Польщі, або продовжити щодо своїх підданих попередню лінію, що рано чи пізно мало спричинити до вибуху нової “коліїщини”⁶⁶⁵. Важливо, що автор звертає увагу на ту обставину, що, загалом, серед неможливого селянського населення були не лише українці, а й поляки. Однак, “коли пригноблені були людьми різних національностей, то гнобителі — здебільшого, поляками (принаймні самі вони так вважали)”⁶⁶⁶.

Характеризуючи Січневе польське повстання 1863 р., Б. Гудь відзначав, що “події на Правобережній Україні першої половини 60-х рр. ХІХ ст. ще раз підтвердили, що падіння Речі Посполитої не зняло з порядку денного українсько-польського етно-суспільного антагонізму”⁶⁶⁷. Знаний дослідник українського

---

⁶⁶⁴ Польське національне повстання 1830-1831 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів / За ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини; Польський культурно-освітній центр та ін. — К.:КНТ, 2017. — 264 с.

⁶⁶⁵ Гудь Б. Польське національне повстання 1830-1831 рр. на Правобережній Україні: історичні передумови // Польське національне повстання 1830-1831 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів / За ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. — К.:КНТ, 2017. — С. 13.

⁶⁶⁶ Там само. — С. 19.

⁶⁶⁷ Гудь Б. Січневе повстання 1863 р. на Київщині, Волині й Поділлі: спроба наукового узагальнення / Польське національне повстання 1863 – 1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: кол. монографія / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 24.

селянства Наддніпрянщини Юрій Присяжнюк зауважує, що “історичні передумови та обставини ймовірної (чи реальної) причетності українських селян Правобережжя до Січневого повстання 1863–1864 рр. засвідчують мінімальну можливість такої взаємодії, селяни поставлені перед фактом “панського бунту”, звично для себе вичікували”⁶⁶⁸.

В працях сучасних українських істориків наскрізною є думка, що невіршений конфлікт в українсько-польських відносинах протягом всього “довгого” ХІХ ст. якраз і став причиною поразок національних польських повстань. Водночас, розбіжності інтересів українців і поляків як у соціальній, так і в суспільно-політичних сферах уміло використовувала імперська Росія, нацьковуючи українські селянські маси на польських землевласників. Етносоціальні та політичні аспекти українсько-польських конфліктів протягом тривалого часу співжиття двох народів детально висвітлені у кількох монографіях, вже згадуваного, Богдана Гудя⁶⁶⁹.

Окремого розгляду потребують дослідження сучасних українських істориків щодо відносин між українцями та поляками в межах Габсбурзької імперії. Їхня специфіка, особливо, в Галичині, була зумовлена тим, що в ліберальніших умовах Австрійської (Австро-Угорської) імперії українці раніше усвідомили власну ідентичність і перейшли до політичної фази процесу націотворення. Відповідно, тут раніше почала формуватися українська культурна і політична еліта, яка поступово стає конкуренткою для домінуючої польської спільноти. Отже, саме в Галичині українсько-польські стосунки модерного часу найперше почали набувати організованого політичного характеру, який передбачав не тільки конкуренцію

---

⁶⁶⁸ Присяжнюк Ю. Українські селяни Правобережжя в Січневому повстанні 1863 – 1864 рр. // Там само. – С. 99.

⁶⁶⁹ Гудь Б. Українці – поляки: хто винен?: У пошуку першопричин українсько-польських конфліктів першої половини ХХ ст. / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – Львів: Кальварія, 2000. – 192 с.; Його ж. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ століть. – Львів, 2006. – 448 с.; Його ж. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. – Харків: Акта, 2011. – 472 с.; Його ж. 3 історії етносоціальних конфліктів. Українці і поляки на Наддніпрянщині, Волині і в Східній Галичині в ХІХ – першій половині ХХ ст. – Харків: Акта, 2017. – 440 с.

чи протистояння, а й порозуміння й співпрацю, коли це вдавалося досягти. На це звернуто увагу в кількох публікаціях Л. Зашкільняка⁶⁷⁰.

У 1997 р. Мар'ян Мудрий захистив кандидатську дисертацію на тему «Українсько-польські відносини в Галичині у 1867–1890 роках: політичний аспект». Вказана проблема також висвітлюється у кількох його публікаціях⁶⁷¹. Зокрема, автор звертає увагу на специфічну роль імперських намісників (поляків за походженням) у цих стосунках. Оскільки, це були чи не єдині владні представники, які стояли найближче до можливості компромісу з українськими політичними силами. Місце українського питання в їхній діяльності визначалася загальним ступенем напруги в українсько-польських стосунках та силою самого українського руху.

Наступному за хронологією періоду, а саме різним аспектам польсько-української угоди 1890-1894 рр., присвячена ґрунтовна монографія Ігоря Чорновола⁶⁷². Львівська дослідниця Олена Аркуша проаналізувала складні перипетії українсько-польських стосунків в Галичині до Першої світової війни⁶⁷³. У монографії Юрія Михальського простежено

---

⁶⁷⁰ Zaskilniak L. Polski ruch ludowy i kwestia ukraińska w Galicji w końcu XIX i na początku XX wieku (do 1914 r.) // *Wieś – Chłopi – Ruch Ludowy – Państwo. Księga Pamiątkowa Profesora Józefa Ryszarda Szaflika / Pod red. A. Kolodziejczyka.* – Warszawa, 1996. – S. 61–67; Його ж. Stosunki polsko-ukraińskie na przełomie XIX i XX wieku. Zarys problematyki // *Biuletyn Ukrainoznawczy.* – Przemyśl, 2000 (2002). – Nr 6. – S. 34–47; Його ж. Польское национальное движение в украинском вопросе на рубеже XIX–XX веков // *Актуальные проблемы славянской истории XIX–XX веков.* – Москва, 2003. – С. 90–108.

⁶⁷¹ Мудрий М. Польські ліберал-демократи та українське питання в Галичині у 80-х рр. XIX ст. // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Вип. 32. – Львів, 1997. – С. 99-109; Його ж. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.) // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: 36 наукових праць / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; відп. ред. Ю. Сливка.* – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 58–117; Його ж. Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин (1849-1914) // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Вип. 33. – Львів, 1998. – С. 91-101.

⁶⁷² Чорновол І. Польсько-українська угода 1890-1894 рр. – Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. – 247 с.

⁶⁷³ Аркуша О. Українсько-польські відносини у Східній Галичині на початку XX століття: акція Влодзімежа Козловського 1902–1903 років // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 268–314; Її ж. Польські націонал-демократи та українське питання в Галичині на початку XX століття // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 2005. – Вип. 39–40. – С. 149–202; Її ж. Анджей Потоцький: біографія політика на тлі українсько-польських відносин. Частина перша: Формування політичної кар'єри // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. 44. – С. 107–162; Її ж. Частина друга: Галицький

ставлення до українського питання напередодні Великої війни польського політичного табору не як єдиної монолітної сили, а як різних, часом протилежних політичних напрямків національного руху⁶⁷⁴.

Окремому аспекту проблеми — стосункам між українськими і польськими істориками на межі XIX — XX ст. присвячені статті Леоніда Зашкільняка та Віталія Тельвака⁶⁷⁵.

Розпад Австро-Угорської імперії створив принципово нову ситуацію для української і польської спільнот, які стали на шлях активного державотворення. Цікава розвідка з цієї проблематики Олександра Карпенка про політичні стосунки між українцями та поляками в цих умовах. Він відзначає, що “ці перші політичні контакти між українцями і поляками, що мали місце в багатьох містах у час Листопадової революції, не врятували ні ЗУНР, ні Польщу від війни, але вони мали значення в тому, що були виявлені принципові підходи до вирішення протиріч у польсько-українських відносинах і потім неодноразово були предметом активних дискусій у переговорах між сторонами і на міжнародній арені”⁶⁷⁶.

Різні аспекти генези польсько-українського конфлікту в Галичині в умовах завершення Першої світової війни

намісник // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2010. – Вип. 45. – С. 169–282; 70 ж. *Polsko-ukraińskie dyskusje o charakterze narodowym Galicji Wschodniej na początku XX wieku // Formuły patriotyzmu w Europie Wschodniej i Środkowej od nowożytności do współczesności / Polska Akademia Umiejętności, Komisja Wschodnioeuropejska; Uniwersytet Jagielloński, Wydział Historyczny. Zredagowali: Andrzej Nowak, Andrzej A. Zięba. – Kraków, 2009. – S. 299–322; 71 ж. *Polacy i Ukraińcy w Galicji wobec «dużych i małych ojczyzn». Ewolucja pojęcia ojczyzny jako wynik modernizacji świadomości narodowej na przełomie XIX i XX stulecia // «Duża i mała ojczyzna» w świadomości historycznej, źródłach i edukacji / Pod red. Bogumily Burdy i Małgorzaty Szymczak. – Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski, 2010. – S. 41–58.**

⁶⁷⁴ Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку XX століття (1902–1914). – Львів, 2002. – 166 с.

⁶⁷⁵ Зашкільняк Л.О. Стосунки між українськими і польськими істориками на зламів XIX і XX ст. // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / pod red. Jerzego Maternickiego, Leonida Zaskilniaka. – 2004. – Т. II. – S.272-294; Тельвак В.В. Польсько-українська наукова співпраця в галузі історії в другій половині XIX – на початку XX століття // *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań. Praca zbiorowa pod redakcją A. Kawalec, W. Wierzbienica, L. Zaskilniaka. Wstępem opatrzył J. Maternicki. – Rzeszów, 2011. – Т.2. – С. 390-402.**

⁶⁷⁶ Карпенко О. Перші політичні контакти між українцями і поляками в час Листопадової (1918 р.) національно-демократичної революції // *Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С.17.*

проаналізував Леонід Зашкільняк⁶⁷⁷. Взаємовиключні державницькі уявлення в ментальності українців і поляків, які й стали підґрунтям до військового конфлікту 1918-1919 рр., розглянуті у статті Романа Голика⁶⁷⁸.

Це збройне протистояння отримало в сучасній українській історіографії належне висвітлення. Так, в 1999 р. Микола Литвин захистив докторську дисертацію «Українсько-польська війна 1918–1919 рр.». Історії польсько-українського конфлікту за Галичину присвячені також кілька його монографій та статей⁶⁷⁹. У 1999 р. Орест Красівський захистив докторську дисертацію «Українсько-польські відносини в Східній Галичині в контексті національної політики Другої Речі Посполитої (1918–1923 рр.)». У розвиток дослідження цієї ж проблематики ним підготовлено кілька монографій⁶⁸⁰.

Період революційних потрясінь і державотворення позначений не тільки польсько-українським протистоянням, але й пошуком порозуміння і компромісів. Фактично, першою спробою налагодження українсько-польських стосунків на міждержавному рівні можна вважати договір між

---

⁶⁷⁷ Zaszkielniak L. Geneza konfliktu polsko-ukraińskiego z lat 1918–1919 // Europa nie prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1772–1999) / Pod red. K. Jasiewiczza. – Warszawa; London, 1999. – S. 451–460; Його ж. Україна і Польща у ХХ столітті: між конфронтацією і союзом // Czas XX wieku – nie tylko w polskiej perspektywie. Zbiór studiów pod redakcją Romana Wapińskiego. – Gdańsk, 2000. – S. 90–106; Його ж. Polsko-ukraiński spór o Galicję na początku XX wieku: między świadomością historyczną a realiami // Narody i historia / Pod red. A. Rzegockiego. – Kraków, 2000. – S. 156–170.

⁶⁷⁸ Голик Р. ЗУНР чи Małopolska Wschodnia?: образ Галичини 1918 року в ментальності українців та поляків // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2009. – Вип. 18. – С. 62–75.

⁶⁷⁹ Литвин М.Р. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – 488 с.; Його ж. Історія ЗУНР. – Львів, 1995; Його ж. Przesłanki etnopolityczne akcji deportacyjnych na pograniczu ukraińsko-polskim pierwszej połowy XX w. // Przemyskie zapiski Historyczne. R. XII–XIII: 2000–2002. – Przemyśl, 2003. – S. 13–18; Його ж. Powstanie Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej i próby jej porozumienia z odrodzonym państwem polskim // Międzynarodowa sesja naukowa "Rok 1918 – Młoda Europa", zorganizowana w 90 rocznicę odzyskania niepodległości. Materiały przedsesyjne / Muzeum Okręgowe w Tarnowie. – Tarnów, 2008. – S. 32–34; Його ж. Українсько-польський діалог у ході війни 1918–1919 рр. // Od Zborowa do NATO (1649–2009). Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVII do XXI wieku. – Toruń, 2009. – S. 554–562.

⁶⁸⁰ Красівський О. Я. Східна Галичина і Польща в 1918-1923 рр. Проблеми взаємовідносин. – К.: УАДУ, 1998 – 302 с.; Його ж. Галичина в першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських відносин. – Львів: Вид-во ЛФУАДУ, 2000. – 416 с.; Його ж. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. – К.: ІПІЕНД, 2008. – 544с.

Ю. Пілсудським та С. Петлюрою, незважаючи на його неоднозначну оцінку багатьма дослідниками. Важливість цієї угоди відзначає й дослідниця О. Знахоренко, яка іменує цей договір “першою спробою практичної реалізації ідеї стратегічних відносин між країнами ... хоч (договір — А. К) так і залишився “персональним союзом” двох державних лідерів і не здобув широкої підтримки ні серед політиків, ні серед пересічних громадян, його місце в історії двосторонніх взаємин України та Польщі сумнівів не викликає”⁶⁸¹.

Окремі питання, що стосуються польсько-українського союзу 1920 р., досліджено в сучасній українській історіографії нерівномірно. Найбільш опрацьованими є підготовка до підписання договору та варшавські переговори. Перебіг встановлення дипломатичних відносин між Україною та Польщею висвітлено у працях С. Варгатюка, О. Калакури, Т. Кучер, Т. Зарецької, В. Яблонського, І. Срібняка, О. Павлюка, О. Михайлової, М. Ковальчука та ін. Порівняно гірше досліджено питання співпраці між українською владою та польською адміністрацією. Тут можна назвати дослідження О. Михайлової, І. Лісевича. Найслабшою ділянкою є висвітлення діяльності українських військ, їх взаємодія з польськими частинами. Щоправда, в останні роки ситуація починає змінюватися. На початку 2000-х рр. в Україні було захищено декілька дисертацій, дотичних до теми військового будівництва в період революції. Наприклад, дисертації А. Харука, Ж. Мيني, Т. Плазової, Л. Кривизюка. В цілому можна погодитися з думкою В. Боримського, що за останню чверть століття відбулися помітні якісні зміни у вивченні та осмисленні польсько-українського союзу 1920 р.⁶⁸²

Отже, серед найбільш гострих проблем українсько-польських стосунків у ХХ ст. досі залишаються українсько-польська війна 1918–1919 рр. та її наслідки, становище українців у Польській

---

⁶⁸¹ Цит. за: Гевко В. Україна і Польща: від колізій минулого до спільних європейських цінностей // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвцев. – Вип. 11. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – С. 115.

⁶⁸² Боримський В.В. Польсько-український союз 1920 р. в українській і польській історіографія: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси., 2015. – С. 13.

державі міжвоєнного періоду, нарешті, фактично нова українсько-польська війна 1942–1947 (1939–1947) рр.

Зокрема, міжвоєнний період, коли частина західних українців опинилася у складі II Речі Посполитої і зазнала у ній національного утиску. Українсько-польський конфлікт часу Другої світової війни став лише недавнім “відкриттям” для більшості українців, в тому числі й істориків, і не вчинив якогось помітного впливу на їхню історичну свідомість, за виключенням частини мешканців західних областей⁶⁸³. Водночас, українці Галичини та інших територій Західної України які перебували в складі Польщі, не могли так просто змиритися з втратою, ще незміцнілої української держави. Та й політика польської держави не надто сприяли примиренню українців та поляків. У цей час з новою силою розгортається український націоналістичний рух, що тільки поглибився в роки війни. З приводу цього Вікторія Гевко вважає: “Війна ще більше погіршила українсько-польські відносини. На українсько-польські стосунки падали тінню події війни, різанина на Волині, післявоєнні дії УПА, переселення, акція “Вісла”. Все це призвело до того, що після Другої світової війни польсько-українське примирення було таким далеким, як ніколи. Пам’ять про людські кривди, як серед поляків так і серед українців, жила ще впродовж цілих десятиліть”⁶⁸⁴.

Очевидно, для розуміння цієї проблеми важливим є з’ясування причин цих подій. Микола Кугутяк, аналізуючи українсько-польські стосунки в період 20-30-х, акцентує увагу на спробах подолати конфронтацію у відродженій польській державі. Однак, відзначає, що політика польського уряду, яка привела до позірної “нормалізації” стосунків не змогла ліквідувати міжнаціональні конфронтації та заклала основи майбутнього протистояння⁶⁸⁵.

---

⁶⁸³ Зашкільняк Л. Історія Польщі в українській історіографії і суспільній свідомості українців початку ХХІ століття. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/zaszkilniak.pdf>

⁶⁸⁴ Гевко В. Україна і Польща: від колізії минулого до спільних європейських цінностей // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 11. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – С. 116.

⁶⁸⁵ Кугутяк М. Українсько-польські стосунки 20-30-х років: від конфронтації до “нормалізації” // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.) / Я. Ісаєвич / [відпов. ред. П. Федорчак]. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 18-26.

Наприкінці 1990-х рр. Ярослав Ісаєвич робить спробу зрозуміти глибинні причини ворожнечі між українцями та поляками в період Другої світової війни. Адже, незважаючи на спільних ворогів незалежності польської та української незалежності, вони не змогли об'єднатися. В результаті, українці раніше, а поляки пізніше постраждають від цього. Дослідник звертає увагу на сукупність причин, які призвели до подій на Волині. Слушною є його думка, що “нерідко ті, що пишуть про конфлікти часів Другої світової війни, підкреслюють лише національні мотиви. Варто було б у цьому контексті пам'ятати, що чисто соціальні конфлікти в селах Західної Галичини 1946 р. виявились більш вибуховими, ніж соціально-національні суперечності у тогочасній Східній Галичині”⁶⁸⁶.

Марія Ступницька запропонувала, на наш погляд, доволі цікавий підхід. Вона вважає, що серед фактів, що зумовили надзвичайно гостру конфліктну ситуацію, варто назвати соціальну та національну напругу. Спричинену зосередженням земельної та іншої власності в різних категорій населення, а також передвоєнною політикою Польської держави. Водночас цілеспрямоване роздмухування міжнаціональної нетерпимості “німецько-фашистськими” і “російсько-більшовицькими” факторами. Бажання розширювати свою територію за рахунок території слабших сусідів в першій половині ХХ ст. була поширеною практикою, тому польську політику в цей період не варто “вважати виявом якогось специфічно польського експансіонізму”. З іншого боку, прихильники української незалежності не сповідували ненависті до польського народу, як такого. Протистояння з поляками перетворилося на політичне завдання фактично як відповідь на ворожість поляків до ідеї незалежної та цілісної України. А втім, переважна українських керівників також не розуміла того, що встановлення більшовицько-російського впливу в Східній

---

⁶⁸⁶ Ісаєвич Я. Українсько-польські взаємини періоду Другої світової історії: інтерпретації істориків і політиків // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.) / [відпов. ред. П. Федорчак]. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 5.

Європі було на тривалий період. Такий погляд передбачав би розуміння необхідності відношення до Польщі, як до стратегічного партнера. Однак, домовитися з польськими лідерами українським було б важко, бо вони не бачили в українцях рівноправних та стратегічних партнерів. Водночас, на думку дослідниці, “визнання істотної ролі провокацій ззовні не знімає питання про моральну відповідальність тих, що піддалися на провокації, як і не звільняє істориків від обов’язку з’ясувати, що створило сприятливий ґрунт для успіху провокацій”⁶⁸⁷.

Дослідниця І. Галайчук аналізує праці сучасних науковців, у яких висвітлено проблему волинської трагедії 1943 р., політичний, соціальний та демографічний аспекти українсько-польського протистояння в період Другої світової війни. Її висновки свідчать, що “наукові досягнення з досліджуваної проблематики в сучасній історіографії та оцінки багатьох тогочасних подій і явищ нині набагато об’єктивніші, ніж десятиліття тому. Це все зумовлює, з одного боку — можливість, а з іншого — нагальну потребу спільними зусиллями істориків різних поколінь у дослідженні цих питань повною мірою оцінити наслідки і значення Другої світової війни на території Західної України — цієї трагічної та великої події української і всесвітньої історії. Суттєвими факторами, що впливають на стан, розвиток і перспективи сучасної історіографії є “архівна революція” і виведення зі спецховів величезних масивів архівних документів, відкриття доступу до зарубіжних архівних та історіографічних джерел, активізація досліджень концептуальних питань не лише в столиці, а й на регіональному рівні”⁶⁸⁸.

У зв’язку з цим україн важливе значення має публікація збірників документів, усних свідчень, інших матеріалів з проблеми польсько-українського протистояння напередодні та

---

⁶⁸⁷ Ступницька М. Причини та передумови українсько-польського міжнаціонального конфлікту часів Другої світової війни // Волинь і волиняни у Другій світовій війні : зб. наук. пр. за матеріалами І Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. / упоряд. М. М. Кучерепа. – Луцьк, 2012. – С. 458.

⁶⁸⁸ Галайчук І. Українсько-польські відносини в період Другої світової війни в контраверсійному висвітленні науковців // Волинь і волиняни у Другій світовій війні : зб. наук. пр. за матеріалами І Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. / упоряд. М. М. Кучерепа. – Луцьк, 2012. – С. 716.

під час Другої світової війни⁶⁸⁹. Розширення джерельної бази дозволяє створити належні умови для наукового осмислення трагічних подій і відновити паритет щодо напрацювання польських колег. Особливий інтерес становить публікація документів українського підпілля ОУН та УПА, оскільки їхній аналіз підтверджує роль цих формувань як суб'єктів історичного процесу воєнного часу. На переконливу думку Л. Зашкільняка, з цих «документів випливає образ добре організованого, свідомого своїх інтересів і цілей українського державницького руху, який виступав окремою стороною в складному переплетенні міжнародних стосунків в роки світової війни, прагнув здобути незалежність і самостійну державність у спорі з такими потужними супротивниками як гітлерівська Німеччина, Радянський Союз і Польща».

Короткий огляд праць дослідників демонструє невпинне зростання інтересу до студіювання українсько-польських аспектів Другої світової війни.

Традиційно належну увагу стосункам українців і поляків у цей період приділяє Леонід Зашкільняк⁶⁹⁰. Багатолітніми зусиллями

---

⁶⁸⁹ Волинь і Холмщина 1938-1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади. – Львів, 2003 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.10.) – 813 с.; Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряди. В. М. В'ятрович. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. – Т. 1-2. – 1366 с.; Україна і Польща 1920–1939 рр.: 3 історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю Посполитою: Документи і матеріали / Інститут історії України НАН України; упоряд., коментар, вступ. стаття: Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов. – К.: Дух і літера, 2012. – 624 с.; Пушук І. А. Волиняни про «Волинь-43»: Українська пам'ять про польську експансію на український північний захід у 1938-1944 рр.: усноісторичний аспект. Волинська область, Рівненська область. Південна Волинь (Кременеччина), Берестійщина, Підляшшя, Холмщина / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Рівненська обласна рада; Рівненський обласний краєзнавчий музей. – Луцьк, 2017. – 1064 с.

⁶⁹⁰ Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки на Волині та у Східній Галичині в 1939–1944 роках: невідома війна // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Т. 251: Праці Історико-філософської секції. – Львів, 2006. – С. 325–367; Його ж. *Українski ruch narodowy i sprawa Polski w latach drugiej wojny światowej* // *Przegląd Wschodni*. – 2004. – Z. 1 (33). – S. 64–94; Його ж. Невідома війна: українсько-польські стосунки на Волині та у Східній Галичині в 1939–1944 роках // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 16: Ювілейний збірник на пошану Івана Патера / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2008. – С. 486–491; Його ж. До генези українсько-польського конфлікту у ХХ столітті // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: Зб. наук. праць / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, відп. ред. М. Литвин. – Львів, 2010-2011. – Вип. 3-4. – С.22-41; Його ж. Українсько-польські стосунки на Волині і в Галичині в 1939–1944 роках: міжнародний конфлікт чи неоголошена війна? // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред.

цього провідного історика фактично було сформовано домінуючу в сучасній українській історіографії концепцію вказаної проблеми. Яку можна, за словами самого дослідника, визначити як «війни у війні». Початок її «гарячої» стадії, на його переконання, припадає на 1939 р., а сама війна, як воєнний конфлікт із значною домішкою міжетнічного протистояння, без перерв тривала до 1947 р. Фактично, це була війна за державність і незалежність з обох боків, тільки розуміння незалежності в двох протиборчих таборах було діаметрально протилежним: українці боролися за незалежність України проти Польщі, яку вважали загарбником українських земель; а поляки захищали своє державне право володіти «кресами», не беручи до уваги українських прагнень, зверхньо вважаючи, що українці не є і не можуть бути суб'єктом міждержавних відносин. На погляд Зашкільняка, зрозуміти волинські події можна тільки поставивши їх в контекст українсько-польської “невідомої війни” ХХ ст., яка тривала від початків українсько-польського протиборства в Галичині на початку ХХ ст. і до 1947 р. включно. Більше того, подібно до того, як перша половина ХХ ст. фактично є одною світовою війною в двох проявах, так і польсько-українська війна була одна в двох проявах: 1918-1919 рр. та 1939-1947 рр.

Важливу проблему протистояння Армії Крайової та УПА детально досліджує Ігор Ільюшин⁶⁹¹. У монографічних дослідженнях Оксани Каліщук особливу увагу звернено на передумови, перебіг та наслідки українсько-польського конфлікту на Волині і Холмщині у 1942-1944 рр.⁶⁹².

Л. М. Алексієвцев. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 5. У 2 ч.: Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку / Міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 2. – С. 89-95; Його ж. Волинь, Галичина: суперечки навколо українсько-польських стосунків у роки Другої світової війни // Відгомін Волинської трагедії в історичній пам'яті польського та українського народів. Монографія / редкол. В.Ф. Солдатенко та ін. – К., 2013. – С. 142- 154.

⁶⁹¹ Ільюшин І. І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. – К. 2001; Його ж. Волинська трагедія, 1943-1944 рр. / Ін-т історії України НАН України, Київ. Славистичний ун-т – К., 2003. – 313 с.; Його ж. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). – К., 2009. – 399 с.; Його ж. УПА і АК. Konflikt w Zachodniej Ukrainie (1939-1945). – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 2009. – 192 s.

⁶⁹² Каліщук О. М. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурс / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Оскільки польські автори схильні до перебільшення польських втрат, особливо на Волині у 1943-1944 р., то нагальною потребою стає науково обґрунтоване з'ясування цього болючого і вкрай дражливого питання. У цьому сенсі варто звернути увагу на дослідження С. Макарчука, А. Боляновського⁶⁹³. Важливу інформацію містять також порайонні дослідження, здійсненні місцевими краєзнавцями. Перелік українських і польських жертв у них ґрунтується на спогадах місцевих селян⁶⁹⁴. По окремим районам узагальнені дані втрат українського населення подані у вигляді таблиць і карт⁶⁹⁵. У цілому, українські історики дуже виважено розглядають цю проблему й поділяють імперативну думку про неприпустимість маніпулювання непідтвердженими даними.

Помітно, що дискусії навколо трагічних подій пов'язаних з українсько-польським конфліктом в період війни не вщухають і до цього часу. Навпаки в останнє десятиліття вони стали інтенсивнішими, що значною мірою пов'язано з внутрішньополітичною ситуацією в обох країнах. Зокрема, неоднозначну реакцію серед українських та зарубіжних (передовсім — польських) істориків викликала монографія Володимира В'ятровича. Як заявляє автор, у книзі "показано вплив політичних процесів на перебіг військових дій, спроби налагодження співпраці між українцями і поляками під час і після Другої світової війни. Окрему увагу приділено ролі і місцю цієї війни в пам'яті обох народів"⁶⁹⁶.

— Львів, 2013. — 510 с.; Її ж. У тіні Волині? Історія vs пам'ять / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів, 2016. — 202 с.

⁶⁹³ Makarchuk S. Straty ludności w Galicji Wschodniej w latach II wojny światowej (1939-1945) // Polska – Ukraina: trudne pytania. – Т. 6. – Warszawa, 2000. – S. 228-255; Боляновський А. Проблема кількості польських жертв Волинської трагедії 1943 р. // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2013. – Вип. 6. – С. 129-143.

⁶⁹⁴ Див.: Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943-1944 рр. Українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район / Вступна стаття Я. Ісаєвича. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 189 с. та ін.

⁶⁹⁵ Українські жертви Волині 1938–1944 рр. у картах і таблицях. Володимир-Волинський район / Упоряд. О. Голько, О. Тучак, Н. Халак. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України – Львівське відділення; ТзОВ Інститут геоінформаційних систем. – Львів, 2014. – 96 с.

⁶⁹⁶ В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2011. – 288 с. (2 е вид. – 2012. – 366 с.).

Очевидно проблема Волині та інших суперечливих сюжетів українсько-польських відносин в період Другої світової війни на Західній Україні потребують комплексних академічних досліджень із залученням польської сторони та максимальним абстрагуванням від політичної кон'юнктури в середні обох країн. Водночас, не можна покладати всю провину за воєнний конфлікт тільки на українську сторону, адже польська несе таку ж відповідальність за нього, як і українська.

У повоєнний період спостерігається поліпшення українсько-польських стосунків. Спробуємо з'ясувати яким чином вдалося менш ніж за півстоліття нормалізувати такі досить напружені взаємини. На думку сучасних українських істориків, українська та польська еміграція справила значний вплив на побудову принципово нових, налаштованих на примирення українсько-польських відносин в новітній період⁶⁹⁷. Марія Сенич приходить до висновку, що значний внесок у подолання українсько-польських конфліктів та примиренні двох народів зробив колектив паризької "Kultury", на чолі з Єжі Гедройцем. Вона пише, що "запропонована "Kultura" політика в сфері подолання негативних стереотипів і ворожнечі включала три основні напрями: історію, культуру та релігію, і будувалася на трьох основних засадах: об'єктивному висвітленні подій минулого, вихованні молодого покоління в дусі толерантності, залученні до процесу примирення не тільки існуючих політичних сил, а й інститутів громадянського суспільства"⁶⁹⁸.

Як вже згадувалося, дослідженню сучасного етапу відносин між незалежними державами Україною та Польщею, присвячена значна кількість наукових публікацій. Зокрема й вище згадана ґрунтовна монографія Наталії Чорної. Проте, на думку А. Олещук: "Усе ж в українській історіографії проблема здобутків польської та української історіографії 80-х рр. ХХ — початку ХХІ ст. польсько-українських відносин вивчена недостатньо. Недоліком більшості досліджень є, переважно

---

⁶⁹⁷ Гевко В. Україна і Польща: від колізій минулого до спільних європейських цінностей // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 11. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – С. 117.

⁶⁹⁸ Сенич М. В. Подолання польсько-української конфронтації у політичних концепціях паризької "Kultury" // Панорама політологічних студій. – 2012. – Вип. 8. – С. 5.

інформаційний характер. Позитивним у розвитку як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії є те, що на сьогоднішній день накопичено достатню кількість матеріалу з даної проблеми. У зв'язку з цим робиться спроба реконструювати події кількарічної давності, встановлюються чинники, які сприяли формуванню нової моделі польсько-українських відносин, основні етапи їх розвитку та загальні закономірності. Таким чином, історія польсько-українських відносин кінця ХХ — початку ХХІ ст. ще не вивчена польськими та українськими істориками настільки, наскільки вона є актуальною”⁶⁹⁹.

Ірина Ільчук зауважує, що “у висвітленні українсько-польських відносин у досліджуваній нами період спостерігається деякий дисбаланс між кількістю публікацій, а, отже, ступенем вивченості й висвітлення в історичній літературі й окремих її етапів, і за тематичною спрямованістю. Аналіз історичної літератури в Україні свідчить, що деякі аспекти українсько-польського співробітництва потребують подальшого дослідження з використанням нових історичних джерел і сучасних науково-методологічних підходів у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції”⁷⁰⁰.

В останні роки українсько-польські відносини позначилися певним напруженням. Це викликано рядом причин, як у межах України так і в Польщі. Український історик та публіцист Роман Кабачій, аналізуючи події пов'язані з конфліктами навколо польської політики історичної пам'яті, відзначає небезпеки, пов'язані зі спробами історичного ревізіонізму, із реанімуванням ідеї Східних кресів. Цей процес він влучно називає “випробування кресами”⁷⁰¹.

---

⁶⁹⁹ Олещук А. Р. Польсько-українські відносини у наукових дослідженнях (90-ті роки ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Серія: Історичні науки. – Вип. 4. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 132.

⁷⁰⁰ Ільчук І. Історіографічний аналіз проблеми українсько-польського міждержавного співробітництва в європейському та євроатлантичному контекстах (1991–2014 рр.) // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Вип. 15. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2015. – С. 270.

⁷⁰¹ Кабачій Р. Випробування Кресами: як Польща промацує податливість української історичної політики. 15.09. 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/culture/2017/09/15/376604_viprobuvannya_kresami_yak_polshcha.html

Доки більшість українських істориків з перемінним успіхом намагаються виробити оптимальні концепції та дати фахові оцінки українсько-польських стосунків. Деякі історики, виконуючи відверте проросійське замовлення (про що свідчить втеча з України), маніпулюючи загальновідомими фактами, продовжують не кращі традиції радянської історіографії (чи то й імперської). Такою є одна з великих (за обсягом) праць українських авторів Рема Симоненка і Дмитра Табачника, де на понад 700 сторінках автори активно розпалюють не тільки міжнаціональну ворожнечу, а й протиставляють “галицьких-українців” іншим українцям⁷⁰². Як бачимо, в сучасній українській історіографії все ще все ще живуть імперсько-радянські міфи, реанімування яких займаються кон’юнктурні історики, часто на замовлення Росії.

Окрему увагу варто приділити висвітленню українсько-польських стосунків у різні часи в дидактичній історії України. На цей аспект звертали увагу Н. Яковенко, М. Мудрий, В. Середа, Ю. Волошин⁷⁰³. Зокрема, Наталія Яковенко, аналізуючи сучасні українські підручники з історії України виділяє ряд стереотипів, які присутні в цих підручниках. На її думку: “перший стереотип, найнепримиренніший за своїм словесним оформленням: поляки – це окупанти, які провадять планомірну політику підкорення й денационалізації України (делікатна синоніміка, за допомогою якої збірний образ “поляків” підміняється то “польським урядом”, то “польською шляхтою”, не повинна

---

⁷⁰² Симоненко Р.Г., Табачник Д.В. Українсько-польські відносини та боротьба за єдність України XIX – початок XX ст. Нариси. Київ, 2007. – 702 с.

⁷⁰³ Яковенко Н. Польща та поляки в шкільних підручниках історії, або відлуння давнього й недавнього минулого // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття. Матеріали конференції під патронатом Прем’єр-міністрів України і Польщі. Київ, 25-27 червня 1999 р. – К., 1999. – С. 138-146; Мудрий М. Образ поляка (Польщі) та німця (Німеччини) в сучасних українських підручниках з історії // Polska – Niemcy – Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku. Pod red. W.Bonusiaka. – Rzeszów, 2000. – S. 140-144; Середа В. Вплив польських та українських шкільних підручників з історії на формування польсько-українських етнічних стереотипів // Вісник львівського університету. Серія історична. – Вип. 35-36. – Львів, 2000. – С. 387-399; Ї ж. Конструювання образу іншого та історичної ідентичності в Україні і Польщі: порівняльно-текстуальний аналіз шкільних підручників з історії // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. праць. – Харків, 2003. – С. 270-276; Волошин Ю. Образ сусіда в українських шкільних підручниках історії: проблеми і можливі шляхи розв’язання // Polacy i Ukraińcy. Historia która łączy i dzieli. – Słupsk-Gdańsk : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej Słupsku, 2015. – С. 59-65.

вводити в оману: адже Хмельницький – до чого провадить уся оповідь! – повстав-таки “проти поляків”). Той факт, що в описувані часи “поляк” – це не етнізм, а політонім, причому дотичний тільки до шляхти, й то будь-якого етнічного походження, тоді як люди нижчих станів дізналися, що й вони теж “поляки”, либонь на пару століть пізніше, наших авторів не турбує”⁷⁰⁴. Притримуючись думки авторитетної дослідниці та не вдаючись до детального аналізу шкільних підручників, відзначимо, що виховний напрямок підручників з історії України, формуючи національну свідомість молоді, одночасно протиставляє поляка як носія інших, переважно негативних рис, чим власне, стверджує, а не долає давні етнічні шаблони.

* * *

Отже, відзначимо, що минуле українсько-білоруських взаємин, практично не розглянуте українськими істориками. Наявні дослідження торкаються переважно сучасного періоду і лише зрідка періоду революційних подій 1917-1921 рр. Щоправда, тут дослідники стикаються з меншими ідеологічними та політичними проблемами, адже ці стосунки були переважно безконфліктними. По-іншому склалися стосунки українців та поляків, тому студювання цієї проблеми завжди займало помітну нішу в українській історіографії. Особливо активізувалася робота українських дослідників у роки незалежності. Однак робота істориків має бути спрямована на фахове вирішення дискусійних питань українсько-польських відносин та формуванню продуктивних порад для політиків. Особливо це актуально в період сучасних, достатньо складних взаємин України та Польщі в межах формування історичної пам’яті обох народів на суперечливі історичні взаємини.

---

⁷⁰⁴ Яковенко Н. Образ сусіда в наших підручниках з історії // Історична правда [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/research/2010/12/15/8970/>

СУЧАСНА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ КОНФЛІКТНИХ ДИСКУРСІВ

Між політикою пам'яті та історичною політикою. Термінологічні та попередні визначення на полі суверенізованої “історії з сусідами” (1990-ті — 2010-ті рр.)

На початку цього розділу варто поставити питання, покликані вмотивувати наукову спільноту відрефлексувати тему політики (боротьби за владу, за володіння правом ухвалювати управлінські рішення над цілими суспільствами) в надзвичайно специфічній площині культурної спадщини — в історичних знаннях, а точніше — в історичних акцентах та пошануваннях. Політизація історичного знання неминуче сегментує культурні регіони, систематично легітимізуючи (оновлюючи, “відроджуючи”) кордони сучасних держав, кожна з яких має чималий набір “історичних аргументів”, аби запропонувати власне бачення і себе, і своїх сусідів.

Різні національні спільноти по-своєму одержавлювали (націоналізували) існуючий етнічний простір. Та поряд із генеалогічними та етнолінгвістичними традиціями у XIX — XX ст., першість усе ж вибороло історіописання, котре від публіцистичного хобі стрімко проторувало шлях до науки та політики. Під час дослідження процесів формування європейських націй важливо наголосити на двох аспектах всіх цих

“історій з сусідами”. По-перше, історичні знання тут потрібно розділяти на власне “історію” (згідно ідеалістичних уявлень про “те, як усе було насправді”) та “історичну пам’ять” (про другу власне найбільше йдеться у цьому та інших наших підрозділах). По-друге, будь-чия націоналізована колективна пам’ять завжди конкуруватиме з найближчими сусідами, прилеглими і картографічно (тобто уявно), і побутово (тобто реально).

Відтак історичні знання (акценти, пошанування) часто-густо формують не стільки образи минулого представників різних націй, скільки стереотипну картину про набір ознак конкретного народу, держави, нації на сьогоднішній день. А щойно якась історична тема отримує публічну зацікавленість у двох сусідніх країнах, — то годі й чекати, що вона буде розібрана у вузькому колі спеціалістів, які вивчили задану подію, процес, явище “уздовж та впоперек”. Найбільшого резонансу актуалізація історичних оцінок зазнає у тих країн-сусідів, минувшина яких раніше справді проходила в межах одних політичних, соціальних чи економічних структур. Питання ідентифікації, домінації, релігійних, мовних та господарських відмінностей, зафіксовані колись у рамках “одного цілого”, сьогодні стають маркерами, котрі чітко розділяють нації. Наприклад, зараз ані поляки, ані українці не пропишуть у своїй шкільній дидактиці “спільну історію” з австрійським підручником, хоча все “довге ХІХ століття” обидві спільноти політично, соціально й економічно були інкорпоровані (щоправда, не повністю) до Дунайської монархії.

Отже, офіційні історичні наративи сучасних Польщі, України, Білорусі неодмінно конкуруватимуть за обґрунтованість власних “правд історії”, вступатимуть у теоретичну конфронтацію (дискусію), — а на виході можуть мати (і мають) реальні конфліктні інтерпретації окремих тем минулого, що стають джерелом не менш реальних соціальної напруги, національної нетерпимості, етнічних та інших непорозумінь між урядами країн та окремими їхніми громадянами. Нерідко конфліктогенне середовище на полі історії підживлюється політичними елітами цих країн, які відповідним чином корегують “державне замовлення” для істориків. Тож, очевидно

є сенс розглянути понятійний апарат студій, пов'язаних із історичною пам'яттю, як різновидом колективної пам'яті.

Із часом міждисциплінарна сутність студій пам'яті ("memory studies") призвела до того, що вони виокремилися у самостійний і доволі обширний напрям наукових досліджень, який черпає свої методологічні засади з історичної науки (зокрема історіографії), психології (зокрема соціальної), соціології (структуралізм, конфліктологія), мистецтвознавства і навіть із політичного менеджменту. На практиці науковці більше зосереджені саме на вивченні колективної пам'яті (а не індивідуальної). Все це тому, що в царині згаданих студій після Другої світової війни зростає перспектива підвищення їхньої прикладної ефективності.

Так, на Заході в нагоді соціологам стали праці французького вченого Моріса Альбвакса про "суспільні рамки пам'яті" та "колективну пам'ять"⁷⁰⁵, мистецтвознавцям — німецького дослідника Абі Варбурга про "культурну і соціальну пам'ять"⁷⁰⁶, історикам — французьких учених Жака Ле Гоффа⁷⁰⁷ і П'єра Нора⁷⁰⁸ про "колективну пам'ять" та "місця пам'яті". І хоча студії пам'яті стосуються багатьох наук, найбільш опрацьованими, як мені видається, є питання історичної пам'яті, які тісно пов'язані з політикою, конфліктологією, соціальною психологією і, здається, менше з філософією, просторовим та часово-просторовим мистецтвом тощо.

Відповідно різні гуманітарні та природничі науки можуть мати свою цікавість до студій пам'яті і заповнити відповідні лакуни. Зауважмо, що в 1940 — 1950-х рр. Франція і Німеччина, а в 1960-х рр. і США, переглянули свою історію (традиції писання історії), адже з погляду саме колективної пам'яті їхні суспільства було важко назвати об'єднаними так, аби вони не стали загрозою власним державам. Навіть США, суспільство яких до

---

⁷⁰⁵ Halbwichs M. La mémoire collective (1950) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwichs_maurice/memoire_collective/memoire_collective.html

⁷⁰⁶ Forster K. Aby Warburg's History of Art: Collective Memory and Social Mediation of Images // Daedalus. – 1976, Winter. – P. 169-176.

⁷⁰⁷ Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовікового Запада. – Москва : ИГ "Прогресс", Прогресс-Академия, 1992. – 376 с.

⁷⁰⁸ Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з фр. А. Репі. – К. : Кнію, 2014. – 272 с.

1930-х років було “заколихане”, за словами П. Нора, “щасливою історією”, стали на шлях викриття офіційних практик пам’яті. Великий історичний механізм, писав він, “позбувся одержимості XIX століттям, щоб розширити свою цікавість на колоніальне минуле, а разом об’єктивніше переосмислити свої стосунки з Англією. Він зібрав свої соціальні маргінеси, розширив свою національну основу, словом, глобалізувався”⁷⁰⁹. Долання Америкою цього “кордону” зробило країну справді відкритим суспільством, у якого є чому повчитися.

Імовірно, тому від початку 1990-х років саме американський історик Патрік Гаттон став автором найцікавішої книги про колективну пам’ять, котра вміщує не тільки результати 10-річного дослідження автором попередніх студій, а й репрезентує його ґрунтовні феноменологічні роздуми, які стануть у нагоді психологам, біологам, соціологам, політологам і звісно ж історикам⁷¹⁰.

П. Гаттон стверджує, що пам’ять містить у собі дві дії — повторення і пригадування. Повторення відповідає за образи, отримані із живої (зримої) традиції, а пригадування — за образи, сконструйовані із забутого минулого⁷¹¹. Романтики XIX — початку XX ст. (як-от в Україні В. Липинський) вважали, що важливішим є повторення (“відродження” із покоління в покоління), до прикладу, колективної пам’яті про політичні інституції (у Липинського ключовою була пам’ять про Гетьманат доби Б. Хмельницького). Саме тому український мислитель уболівав за встановлення гетьманської форми правління в Україні і в більш новітню добу. Однак у XX ст. продуктивнішим став погляд, який у відновленні образів минулого визнавав перевагу дії пригадування, операціоналізовану радше у “народженні” (відтворенні) минувшини, із визнанням кордонів власної пам’яті.

Канадсько-американський дослідник Аллен Мегілл в 1990-х — на початку 2000-х років дещо розвинув тези П. Гаттона.

---

⁷⁰⁹ Нора П. Вказана праця. – С. 216.

⁷¹⁰ Хаттон П. История как искусство памяти (1993). – СПб: Владимир Даль, 2004. – 424 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/hatt/index.php

⁷¹¹ Хаттон П. Вказана праця. – С. 27.

Зокрема, у впливові колективної пам'яті на істориків він підмітив три види стосунків, з яких відповідно продукуються такі різновиди історії: 1) афірмативна (стверджувальна), 2) дидактична (повчальна), 3) аналітична (професійна, критична). Перша з них “підпорядковує минуле тим проектам, котрими люди зайняті у теперішньому. У неї відсутня критична позиція щодо спогадів, які вона вибирає, та до традиції, котру вона підтримує. Направду, вона не тільки некритична стосовно вибраних спогадів та традицій, але фактично має тенденцію до їхньої міфологізації”⁷¹². Дидактична історія покликана врівноважити “пам'ять” та “інтерпретацію” з метою консолідації суспільства у теперішньому. Яскравий приклад сьогодні — відхід у сучасній Україні від міфологеми “Великої Вітчизняної війни”. Адже стверджена свого часу пам'ять про неї, як тепер відомо, не передає дійсної історичної картини. До того ж, вона стосувалася лише 2-3 поколінь людей, комунікаційна пам'ять яких втрачається на користь нових поколінь, для яких “повторення радянського міфу” видається уже більше шкідливим, аніж корисним. На жаль, рух до актуальної дидактики та критичної історії в Україні має поодинокі приклади. Це тоді, коли постмодерністи ідуть ще далі — “розхитують” афірмативну історію через формування нових напрямів історичного дослідження, спираючись на контрпам'ять: історії колективної ментальності, орієнтованої на повсякдення (на відміну історії ідей в елітарній культурі), історії жінок (а не чоловіків), історії Сходу (як альтернативи Європі), світової історії (як альтернативи національній) тощо⁷¹³.

Я підтримую думку, що сучасна історична наука в Україні повинна активно просувати інноваційні здобутки західних студій пам'яті. Надто — в аспекті їхньої практичної значущості. У контексті механізмів управління змінами, які, поза будь-якими сумнівами, очікують Українську Державу у недалекому майбутньому, французькі, німецькі, англо-американські “рецепти” формування колективної пам'яті суспільства будуть

---

⁷¹² Мегилл А. Историческая эпистемология / пер. М. Кукарцевой, В. Катаева, В. Тимонина. – Москва: “Канон+”, РООИ “Реабилитация”, 2007. – С. 99.

⁷¹³ Хаттон П. Вказана праця. – С. 29.

просто необхідними. Безумовно, ані українська гуманітаристика, ані українське суспільство не готові, як вони вважають, до “сліпого запозичення” західних практик культури пам’яті. У цьому сенсі, справді, за всіма “канонами” інноватики, доведеться долати опір нововведенням (яскравий приклад — декомунізація), адаптувати людей до нових практик комеморації і, зрештою, — робити раціонально-вольові дії: і на рівні перших осіб держави, і щодо кожного індивіда, де з’являється така можливість⁷¹⁴.

У цьому місці логічно підходимо до з’ясування того, що ж таке власне “політика пам’яті”? Чому її варто (і чи варто) розрізняти з “історичною політикою”? І головню, як у межах нашої колективної праці — “Історичні образи “сусідів” на українсько-польсько-білоруському прикордонні” — знайти шляхи подолання конфронтаційних дискурсів? Дискурсів, які і в Україні, і в Польщі, і в Білорусі часом уособлюють багатолітні напрацювання спеціальних інституцій та окремих осіб, і які не раз були відрефлексовані інтелектуально та відпрацьовані у суспільній думці. Такі попередні термінологічні установки видаються мені доречними.

“Проблема влади — вічна, незалежно, чи перекопуєш землю лопатою, чи бульдозером”, — зазначав якимось Реймон Арон. Іншими словами, не важливо, якого ступеня досяг прогрес у обробці землі чи, до прикладу, в інформаційних технологіях, — завжди стоятиме питання, хто і ким, і як ефективно керує? Будь-яка політика в такому разі завжди спрямована на здобуття й утримання влади. А політика пам’яті тут завжди пов’язана і з утриманням влади, і з розв’язанням різноманітних “історичних дилем”, які мали б, по-перше, гуртувати суспільство під чинний політичний режим і його державницьку стратегію, по-друге, гуртувати суспільство з погляду керованості взагалі, національної консолідації в цілому і здатності давати ефективну відсіч у разі зовнішніх чи то “культурної експансії”, чи то й

---

⁷¹⁴ Ігнатенко Ю. Інновації у дослідженнях колективної пам’яті: західні теорії та практики в українських реаліях // Наука та інноватика: вітчизняний та зарубіжний досвід: Збірник матеріалів III Круглого столу, Черкаси, 25 травня 2017 р. / редкол.: О.В. Черевко (голова), С.В. Корновенко [та ін.] — Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2017. — С. 38-39.

прямої військової агресії, котра завжди супроводжується відповідною гуманітарною політикою, замішаною на історичних аргументах.

Будемо виходити з того, що все ж політика це — і прагнення, і дія індивіда та груп індивідів щодо своєї ширшої участі у владі або стосовно свого впливу на розподіл її між групами всередині держави, зі сподіванням завжди знаходити зустрічне розуміння інших членів суспільства щодо своїх дій. Тут ми погоджуємося із баченням сутності політики Максом Вебером, у якого йдеться якраз про діяльність із керівництва, управління державою та суспільством. Однак такий “силовий” і “директивний” підхід у розумінні політики вочевидь буде підважений у різних країнах (Польщі, Україні, Білорусі) щойно ми його застосуємо до специфічного інструмента політики — історичної пам’яті. Вочевидь потужними агентами цієї політики, — щоправда, з різних на те причин, — у Польщі та Білорусі будуть державні інституції. Тоді як в Україні політика пам’яті реалізується не тільки Українським інститутом національної пам’яті. Якщо польська держава спромоглася переконати більшість своїх громадян у авторитетності IPN (Instytut Pamięci Narodowej), — Інституту національної пам’яті, — зокрема, можливо, і з-за того, що цей заклад має функції слідства й обвинувачення. А офіційна політика пам’яті Білорусі майже повністю одержавлена авторитарним режимом А. Лукашенка. То в Україні можна спостерігати велике розмаїття агентів пам’яті, що конкурують між собою, незважаючи на те, чи усі вони прагнуть влади, чи тільки частина із них.

В Україні з приводу політики пам’яті та відображення її у соціокультурній реальності сьогодні точаться широкі наукові дискусії, — і всередині українського наукового співтовариства, і на міжнародних полемічних майданчиках. А політизація питань історичних “правд” і “кривд” досягає часом такого рівня, що, здавалося б, вони турбують громадськість пострадянських країн більше за питання економічного добробуту та соціальної справедливості. Тобто дослідження політики пам’яті та історичної свідомості в Україні (інших пострадянських країн), — від часу завершення “холодної війни” та розпаду СРСР,

а особливо останніх 15 років — є на часі. Причому важливо розуміти не тільки форми і спрямованість офіційних комеморативних практик зазначених країн, а й, напевно більше, — відображення чи не відображення цих практик у соціокультурному просторі, тобто в суспільній свідомості їхніх громадян. Наше дослідження не може бути повним без визнання того факту, що всередині України існують також регіональні відмінності політики пам'яті, а, точніше кажучи, — різниця у сприйнятті цієї “політики із центру” (на рівні політичних та культурних регіональних еліт, масової психології тощо).

Уже перші студіювання вище окреслених питань в Україні показали, що потрібно розрізняти “політику пам'яті”, “колективну пам'ять” етнокультурних й інших ідентифікованих груп (до прикладу, верств) та “індивідуальну історію” окремо взятої персони. Розпад СРСР на зламі 1980-1990-х років призвів до бурхливих перемін соціокультурної реальності в Україні. Якщо узагальнити, то всі три “зрізи пам'яті” пострадянського мешканця України перебували у полоні декількох історичних топ-тем: “Революція 1917-го року” та її багатолітні наслідки, “Голодомор 1932-1933 рр.” як уособлення репресивного характеру всієї радянської системи, “Друга світова війна” і її консолідуючі та дезінтеграційні комеморативні практики. Такі глибоко історичні і навіть філософські питання, як багатовікове формування українського етносу і нації, історична пам'ять про суспільне буття українців у Російській імперії, участь українців у соціокультурних процесах Польщі і Білорусі, Угорщини й Австрії, Чехії і Словаччини, Румунії і Молдови, стосунки українства із Кримським ханством, балканськими країнами і Оттоманською Портою, країнами Північної та Західної Європи, США та Канади обговорювали хіба у вузьких колах спеціалістів або ж окремі люди, особисто зацікавлені в цих темах.

Тож більшість українського суспільства на початку 1990-х років потрапила в конкуруюче поле декількох політичних суб'єктів, які продукували свою політику пам'яті (компартія України, Народний рух України, «агенти» Російської Федерації). Водночас національно реінкарнувалася приспана радянським інтернаціоналізмом “колективна пам'ять” українців — зайшла

мова про чергове “національне відродження” (та воно стосувалося не тільки українців, а й багатьох нацменшин). Руйнація радянської системи комсомольського, партійного, профспілкового та іншого контролю давала жителю молодій Українській Державі більш вільно вибирати із цього розмаїття варіантів історичної пам’яті свою індивідуальну “правду”. Проте, це не призвело до консолідації українського суспільства довкола якогось одного бачення свого минулого. Соціокультурна реальність кінця ХХ ст. призвела і до суперечливої політики пам’яті пострадянської політичної еліти, і до контраверсійних поглядів українських громадян на ті чи ті історичні топ-теми через свою етнокультурну пам’ять. У масовій свідомості дефрагментація вчорашнього радянського історичного нарративу проходила (і проходить) у межах нерівної конкуренції етнокультурних “правд історії” та поки що ближчої багатьом громадянам патримоніальної і заідеологізованої державної дидактики.

Власне для більшості українських громадян 1990-х років характерним було переконання, що саме державні інституції (а не інститути громадянського суспільства) мусять забезпечити суспільну злагоду чи хоча б згоду на темах історії. Ця данина “державному регулюванню” призвела до того, що різні політичні сили лишень спекулювали на “історичних правдах” від виборів до виборів, — чим не консолідували, а тільки розколювали суспільство. Причому, нав’язлива думка про надважливу місію держави у цьому процесі лине в Україну (і сприймається українськими політиками) здебільшого з північного сходу. Цікаво, що цей “євразійський” підхід стосується і націоналістів із консерваторами-правоцентристами, і лібералів-центристів із комуністами-лівими із класифікації Тараса Кузьо⁷¹⁵.

Наведу тут один приклад пострадянських трансформацій політики пам’яті та її колективного й індивідуального відображення в історичній свідомості українських громадян. Власне потрібно розуміти, що в Україні ці трансформації почалися за декілька років до проголошення незалежності,

---

⁷¹⁵ Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. – К.: Критика, 2005. – С. 415-416.

тобто — в рамках політики “перебудови” та принципу інформаційної “гласності”. Дуже цікавим джерелом тут є листи з Києва, які впродовж року писала Соломія Павличко до свого майбутнього чоловіка Богдана Кравченка, в Канаду. Так, 22 травня 1990 р. біля університетського пам’ятника Т. Шевченку проходив національний мітинг із нагоди чергової річниці перепоховання українського генія. За всіма канонами “радянської законності” це зібрання було антидержавним, як і багато чого в добу “горбачовської перебудови”: тут були і цілком у шевченківському дусі майже неприховані заклики до повалення системи, і червоно-чорні бандерівські стяги поряд із синьо-жовтими прапорами, і єпископ-депутат із РПЦ, який пішов геть. Власне це була демонстрація української — громадянської (стрімко формованої) — політики пам’яті із її миттєвим відображенням в історичній свідомості представників різних поколінь та верств суспільства (яку вже через півтора роки державні діячі України привласнили собі). Проте, Соломія Дмитрівна, — вчена, сумніватися в патріотичній позиції якої не приходиться, — досить скептично оцінила побачений підхід до вшанування пам’яті. Крім жаху, який відчувала від споглядання стихійної “бандерівщини”, вона так само не була у захваті від низькопробної шароварщини. “Думати неприємно, що маленький хлопчик, який декілька годин простояв на сходах до пам’ятника з хрестом і в жовтих шароварах, може якось ототожнюватися з майбутньою Україною”⁷¹⁶, — написала Павличко у листі. Цілком очевидно, що особисте сприйняття Соломією такої політики пам’яті відрізнялося від масового. Її рецепт консолідації України напевно виключав і радикальний націоналізм, і етнічне малоросійство.

На фоні “сусідських конфронтацій” постає питання — що в цілому являє собою “реінкарнація” колективної пам’яті в окремих регіонах України, починаючи з 1990-х років? Розгляд цього питання на прикладі Волині дозволяє стверджувати, що ще радянська (в межах “горбачовської перебудови”) “гласність” і перше десятиліття пострадянського “відродження”

---

⁷¹⁶ Павличко С. Листи з Києва. – К.: Основи, 2001. – С. 18.

колективної пам'яті цього регіону проходили за допомогою декількох поширених практик:

1) через вказівки урядових організацій і відомств, які напряду виконували місцеві адміністрації та органи самоврядування (самостійно або спільно з громадськими організаціями — культурно-освітнього чи національного характеру). При цьому варто зауважити, що активність організацій нацменшин (єврейської, польської, чеської) була властива Волині 1990-х років із наростаючою силою. Цікаво, що найменш упливовою на 1997 р. була російська громада. “Російська община, — звітував заввідділом “національностей та міграції” О.Ф. Кравчук, — утворилась в області найпізніше, а тому її діяльність не набула активності вищеназваних товариств”⁷¹⁷.

2) за ініціативи місцевих адміністрацій та органів самоврядування, які вже спеціально шукали підтримки й участі регіональних меншин поляків, євреїв, чехів, білорусів тощо. У цьому плані ініціативи регіональних еліт Волині не суперечили політиці пам'яті офіційного Києва. Хоча активне залучення “громадського сектору” в умовах демократії давало раз-по-раз матеріали для “незручних” диспутів. Найбільш злободенними були “історичні оцінки” діяльності українців, поляків, євреїв та інших спільнот у період Другої світової війни. Втім, на початку 2000 р. в обласному краєзнавчому музеї вже проводили аж дві виставки: “Волинь в роки Великої Вітчизняної війни” та “З історії УПА на Волині”⁷¹⁸.

3) за бажанням українських культурно-освітніх організацій та товариств нацменшин. Ця практика “відродження” колективної пам'яті була найменш підконтрольна органам влади. І тому час від часу містила вияви, які, згідно чиновницьких звітів, могли шкодити “громадському спокою” і завданням “державного будівництва” в Україні⁷¹⁹. А втім,

---

⁷¹⁷ Державний архів Волинської області. — Ф.Р. 3516. Відділ у справах національностей та міграції Волинської обласної державної адміністрації, м. Луцьк. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 5.

⁷¹⁸ Там само. — Ф.Р. 592. Управління культури Волинської обласної державної адміністрації, м. Луцьк. — Оп. 1. — Т. 3. — Спр. 2527. — Арк. 1-2.

⁷¹⁹ Там само. — Ф.Р. 3516. Відділ у справах національностей та міграції Волинської обласної державної адміністрації, м. Луцьк. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 9.

здається, саме такі ініціативи мали найбільшу користь із погляду налагодження діалогу українців із поляками, євреїв з українцями і т.п. Відповідні дискусії із подолання радянської спадщини “національної політики” знаходили своє відображення на шпальтах місцевої преси (про це красномовно свідчать матеріали редакційного листування з окремими волинянами, які надбуємо в архівних справах фондів газет Волинської області ще в 1990-1991 роках⁷²⁰).

У підсумку маємо також підстави стверджувати, що з розпадом СРСР політика пам'яті на Волині мала всі ознаки “національного відродження” не тільки української спільноти, а й національних меншин. Більшою мірою — єврейської, польської, чеської, меншою — білоруської та російської. Хоча з початком XXI ст. остання отримала потужний культурний пошук із Російської Федерації та деяких регіонів України, всіляко намагаючись позбутися власне статусу “меншини” і претендуючи на “титультність” в Українській Державі. Відтак “бої за історію” у Волинському регіоні мали мультикультурний характер, але відбувалися часом під старою вивіскою “класової боротьби”, тільки тепер не класів, а націй. У найкритичніші моменти вони традиційно апелювали до державних органів, які часто виявлялися безсилими у плані експертної оцінки чи культурно-просвітницької праці, бо ж були переважно продовженням старої, ще радянської, бюрократичної системи управління.

Але потрібно враховувати також і те, що “відродження пам'яті” українців, євреїв, поляків та інших спільнот проходило у досить суперечливий спосіб, з притаманними цьому процесові етнічним егоїзмом, національною самоізоляцією, тотальною віктимністю тощо. У цьому плані, — дозволю собі аналогію, — відбувалася ледь не справжня “реінкарнація” (“переселення душ”) історичних персонажів у наш час: з усіма страхами і болями колективної пам'яті. Ось чому і в науці, і серед громадськості з середини 2000-х років почали шукати нові підходи до історичної пам'яті, власне до формування нової

---

⁷²⁰ Там само. – Ф.Р. 3550. Товариство з обмеженою відповідальністю “Газета “Луцький замок””, м. Луцьк. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1-9зв.; Спр. 18. – Арк. 13-15, 62.

культури пам'яті в Україні. А перспективи вивчення цих питань у наш час прямо пов'язані з європейськими підходами до ретельної реконструкції існуючих історичних міфів та стереотипів; із застосуванням форм політики історичної пам'яті (комемоарації), відомих у Німеччині, Франції, інших країнах; із відповідним напрацюванням політики пам'яті, яка об'єднує, а не роз'єднує, пропонує соціальні компроміси на місце заполітизованої конфронтації.

Інший симетричний регіон України, де можна побачити прикордоння трьох країн (на Волині це очевидно були Україна, Польща та Білорусь) — Чернігівщина. Тут вплив Польщі змінює інший геополітичний сусід — Росія. Однак має місце і білоруське прикордоння, що своєрідно впливає і на українську політику пам'яті.

Донедавна величезний вплив у Чернігівській області мала саме російська історична пропаганда. Надто це було помітно на зламі 1980-1990-х років, коли і в Росії, і в Україні, і в Білорусі ще жевріли сподівання про “новий союзний договір” та перезапуск радянської системи. Наприклад, секретар обкому компартії Микола Рудько на засіданні колегиї управління культури Чернігівської області від 1 березня 1991 р. зазначив: “Культура повинна позбутися політизованості. У культурі повинні бути моральні ідеали. Особливу увагу звертати на пропаганду дружби народів, припинити чужобесіє, чуже ідеопоклонство, відроджувати народні традиції, вивчати і пропагувати національну культуру, мову”⁷²¹. Цілком очевидно, що політика пам'яті цим державним діячем була сприйнята як така, що відображає суто російське її бачення (“дружба народів”). Під чужим ідолопоклонством він розумів усі недержавські культурні заходи, а в розрізі суто українського національного дискурсу апелював хіба до давно випробуваного хуторянства (“народні традиції”, “плекання мови”), без відповідного державницького значення української мови, української дидактичної історії тощо.

---

⁷²¹ Державний архів Чернігівської області. – Ф.Р. 5040. Управління культури Виконавчого комітету Чернігівської обласної ради народних депутатів, м. Чернігів. – Оп. 1. – Спр. 2091. – Арк. 30.

Тож, напевно, не випадково на запитання О. Васюти “Чи є в вас творчі зв’язки з іншими містами України?” заввідділу культури Чернігівського міськвиконкому Л.Т. Зайчик уже по проголошенню незалежності української держави 30 жовтня 1991 р. відповіла: “У нас є зв’язки з містами Гомелем, Брянськом, а на Україні не встановлювали”⁷²². Комуністична пропаганда напрацювала таку модель політики пам’яті, що певний час вона визначала відповідну історичну свідомість, вигідну лише Росії власне всі 1990-ті роки. Чернігівщина у цьому плані мала домінуючий для кремлівської політики “баланс”. Навіть те, що вважалося не урядовим, а “громадським”, — навряд чи свідчило про формування громадянського суспільства в регіонах із відповідною культурою пам’яті та соціокультурною свідомістю. До прикладу, на 1 січня 1992 р. мережа “громадських музейних закладів” Чернігівської області нараховувала 129 музеїв і музейних кімнат. Із них — лише 3 художніх, 3 літературних, 2 історико-біографічні, 1 етнографічний та 1 археологічний. Решту “місць пам’яті” представляла величезна кількість музеїв “бойової і трудової слави”, “історичних” та “краєзнавчих”, абсолютно заполітизованих “під союзна державу” місцевим компартійним активом⁷²³.

Надзвичайно потужним історичним міфом із 1940-х рр. на Чернігівщині була “партизанська історія”. У цьому сенсі в Україні із зазначеним регіоном не могла конкурувати жодна інша область. А от сусідня республіка — Білорусь — звісно могла і місцями конкурувала, але — здебільшого співпрацювала з УРСР по створенню величезного нарративу про партизанську боротьбу білорусів, українців і звісно ж росіян із гітлерівськими військами. Міф про “Партизанську республіку Білорусь” органічно вписувався до “менш партизанських” України та Росії, але виконував головне завдання згідно тезування “дружби народів” і власне отримав своє продовження вже в суверенних Україні, Білорусі та Росії.

Отже, вище описана культурна спадщина на прикордонні України з Польщею та Білоруссю зафіксована нами станом на

---

⁷²² Там само. — Арк. 197.

⁷²³ Там само. — Спр. 2107. — Арк. 4.

початок 1990-х років. Що змінилося відтоді в політиках пам'яті згаданих країн? Скільки порозуміння на темах історії вдалося досягти? І чи не з'явилися, навпаки, — нові теми для міжнародної конфронтації?

У підсумку підрозділу зауважу, що підтримую думку Віталія Яремчука стосовно розрізнення “політики пам'яті” та “історичної політики”, яку дослідник убачає в тому, що “політика пам'яті”, яку здійснює держава, не передбачає каральних санкцій для тих членів суспільства, що не згодні з нею. Натомість “історична політика” притаманна для недемократичних держав (авторитарних та тоталітарних режимів); вона передбачає покарання “за відмову приймати визначене “згори” минуле”⁷²⁴. Правильною є також думка і про те, що суб'єктом історичної політики може бути лишень держава. У демократичній же країні, з погляду польського історика Роберта Траби, працюють принаймні 4 публічні актори пам'яті, які беруть участь в обговоренні історичних питань для суспільства: уряд, органи самоврядування, засоби масової інформації та громадянське суспільство⁷²⁵ (громадські організації різноманітних інтересів). Цілком імовірно, що політика пам'яті Польщі, України, Білорусі за останні майже три десятиліття мала декілька еволюційних етапів. І в деякі з них матимемо підстави говорити про вияви “історичної політики”, зокрема, й щодо того, як потрібно трактувати спільне/роздільне минуле зі своїми сусідами.

Сучасні непорозуміння із “Заходом”. Випадок “Україна — Польща”.

Західний сусід українців — польська держава — звісно ж не є західноєвропейською країною навіть у найсміливіших дослідників ментальної вестернізації. Власне в усіх дискусіях щодо культурно-цивілізаційної приналежності Польщі “найзахідніше” її позиціонують як державницьку спільноту Центральної Європи. А от Ларі Вулф у своїй відомій праці “Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості

---

⁷²⁴ Яремчук В. Українська історіографія: суспільно-політична історія [посібник]. – Острого: Вид-во НУ “Острозька академія”, 2017. – С. 14.

⁷²⁵ Там само.

епохи Просвітництва” (1994; українське видання — 2009 р.) показує існування власне і по сей день стереотипного уявлення про східноєвропейську “недоцивілізовану” Польщу, починаючи з картин просвітницької епохи⁷²⁶ і беручи до уваги його особисті відвідини “радянської” Польщі у 1977 р.⁷²⁷. У 1983 р. французький чех Мілан Кундера зробить спробу “озахіднити” Польщу, але все ж прийде до висновку, що післявоєнна Європа в її особі має справу з трагедією Центральної Європи. “Суперечності Європи, яку я називаю Центральною, — писав тоді Кундера, — допомагають нам розуміти, чому за останніх 35 років драма Європи була сконцентрована там: велике угорське повстання 1956 р. та кривава різанина, що сталася після цього; Празька весна та окупація Чехо-Словаччини в 1968 р.; польські заворушення 1956, 1968, 1970 та останніх років. Кожне з них окремо користувалося підтримкою майже всього населення. І в усіх випадках жоден із місцевих режимів не зміг би захистити себе більше трьох годин без підтримки Радянського Союзу. Сказавши це, ми вже не можемо вважати, що те, що сталося в Празі або Варшаві, є драмою Східної Європи, радянського блоку, комунізму; то драма Заходу — того самого Заходу, який, обкрадений і переміщений, усе ж таки наполягає на тому, що він захищає свою ідентичність”⁷²⁸.

На фоні клішованого нарікання Польщі “Центром” чи “Сходом” Європи українським громадянам “щастить” ще менше. Широке уявлення про Східну Європу (де “зібрано” всі країни колишнього соцтабору) відсилають Україну до найбільш східного її закутка, де вона, за влучним поглядом Романа Шпорлюка, ймовірно запозиченого ще в Леніна, уявляється власне “Далекосхідною Європою”⁷²⁹. Однак це не завадило саме Польщі першою на початку грудня 1991 р. визнати

---

⁷²⁶ Вулф Л. Винайдення Східної Європи : Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / пер. з англ. С. Біленького і Т. Цимбала. – К. : “Критика”, 2009. – С. 10.

⁷²⁷ Вулф Л. “Якщо зануритися в дослідження з перспективи України, Польщі та інших східноєвропейських країн, то на русистику розвивається щось на кшталт алергії” / інтерв’ю Наталії Лаас // Мандрівець. – 2014. – №2. – С. 19.

⁷²⁸ Кундера М. Трагедія Центральної Європи (1983) // Часопис “і”. – 1995. – Ч. 6. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n6texts/kundera.htm>

⁷²⁹ Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща / пер. з англ. Г. Касьянова, М. Климчука, М. Рябчука, Я. Стріхи, Д. Матіяш та Х. Чушака. 2-е вид. – К. : Дух і літера, 2016. – С. 155.

незалежність України (поряд із такою “дуже західною” Канадою і дуже близькою географічно Угорщиною).

Тоді, на початку 1990-х років, ситуація з політикою пам'яті в Польщі та Україні видавалася багатообіцяючою в плані порозуміння. Обидві країни щойно позбулися пут Радянського Союзу і могли б об'єднатися на спільній платформі засудження тоталітарного режиму, що занепав. Тим більше, що для українсько-польського діалогу на той час уже немало зробили окремі інтелектуали та цілі культурні інституції.

У цьому плані увагу привертають постаті Івана Лисяка-Рудницького (1919–1984) та Єжи Ґедройця (1906–2000), котрі від часів завершення Другої світової війни доклали чимало зусиль, аби більше ніколи не сталося поділів ані Польщі, ані України. Цікаво зауважити, що в 1938 р. під час антиукраїнських виступів польської націоналістичної молоді у Львівському університеті Лисяка-Рудницького так побили кастетами, що його довелося рятувати у шпиталі. Та попри це, як зауважила Богуміла Бердиховська, він “до кінця життя залишився послідовним прихильником українсько-польського примирення”⁷³⁰.

У 1977 р. на одній із міжнародних наукових конференцій, що відбулась у Мак-Мастерському університеті (Гамільтон, Канада), Іван Лисяк-Рудницький виголосив розлогу доповідь “Польсько-українські взаємини: тягар історії” (опублікована згодом, у 1980 р.). До неї був свій окремий шлях, проторований і кількарічними студіями дослідника, і багатим листуванням із Ґедройцем та іншими польськими й українськими інтелектуалами.

У роботі “Із Драгоманівських студій” (1948) Лисяк-Рудницький приходить до переконання розрізнити Польщу історичну й етнічну. Історично зумовлені посягання поляків на землі українців (а також — литовців, білорусів) були, на його думку, нещастям для всіх. Безперспективною називав він і реставраційну політику Польщі, оскільки українці не одним “кривавим плєбісцитом” показали свою нехоть жити в

---

⁷³⁰ Бердиховська Б. Ґедройць та українці // Єжи Ґедройць та українська еміграція. Листування 1950-1982 років. – К.: Критика, 2008. – С. 7-19.

“історичній Польщі”, а поляки даремно втратили свої найкращі людські сили. Як і Драгоманову, Лисяку-Рудницькому розв’язка польського питання української політики уявлялася в тому, щоб покінчити з фантомом історичної Польщі та “змусити поляків задовольнятися реальною, себто етнічною Польщею”⁷³¹. Не оминають обидва мислителі і питання польської меншини, що залишалася на українських землях. Їй вони відводили роль культурної автономії й демократичного політичного чинника в українському державотворенні. “Ці польські меншості, — писав Лисяк-Рудницький, — на українських, білоруських і литовських землях, диспонуючи поважними кадрами освічених, талановитих людей, могли б надзвичайно прислужитися справі свободи й поступу, відряджуючи бодай частину своїх сил для визвольної діяльності серед автохтонного населення”⁷³².

Із 1950 р. між Лисяком-Рудницьким і Ґедройцем зав’язалося активне листування, в ході якого український мислитель пообіцяв написати статтю про польсько-українські стосунки для редакovanого Ґедройцем відомого паризького часопису “Культура” (1947-2000)⁷³³. “За порадою Лисяка, — зазначає Б. Бердиховська, — Ґедройць замовив статтю, яка руйнувала популярний міт, буцімто у придушенні Варшавського повстання брала участь українська дивізія. Він також успішно звертав увагу редактора “Культури” на потребу критичного аналізу національної політики Другої Речі Посполитої”⁷³⁴.

У 1975 р. І. Лисяк-Рудницький вирушив до Польщі з метою праці в архівах і зустрітися з польськими діячами. У листі до Романа Шпорлюка від 26 березня 1976 р. він написав про свої загальні враження й висновки від цих зустрічей: “Тепер, коли відійшов у минуле старий конфлікт, скільки ми маємо спільного з поляками й як добре ми можемо з ними розумітися. В польських наукових колах існує сьогодні порівняно сильний інтерес до української проблематики на ґрунті відчуття спільності історичної долі обох народів. Уважаю, що під цю пору

---

⁷³¹ Лисяк-Рудницький І. Із Драгоманівських студій // Його ж. Історичні есе. В 2-х т. – Т. I. – С. 294.

⁷³² Там само.

⁷³³ Лист Івана Лисяка-Рудницького до Єжи Ґедройця. 16.IX.1950 // Єжи Ґедройць та українська еміграція. Листування 1950-1982 років. – К.: Критика, 2008. – С. 482.

⁷³⁴ Бердиховська Б. Вказана праця. – С. 20.

передумови для польсько-українського наукового і навіть політичного діалогу більш сприятливі, ніж, мабуть, коли-небудь”⁷³⁵.

І потім була стаття “Польсько-українські стосунки: тягар історії”, яку мислитель побудував на двох основних твердженнях: 1) що польсько-українські стосунки великою мірою спричинилися до історичної долі обох народів; 2) що поляки й українці, незважаючи на численні приклади взаємозбагачення, в минулому не заснували своїх політичних взаємин на задовільних, а тим більше міцних підвалинах.

На думку Лисяка-Рудницького, історично тривалий польсько-український конфлікт був головною причиною втрати державності Україною і Польщею й у XVII, й у XX ст.⁷³⁶. Центральним питанням у відносинах цих двох контрагентів поставала відповідальність. Лисяк-Рудницький був свідомий того, що це питання є дразливим, але вважав, що без спроб його розв’язання, — не тільки з погляду історичної науки, але й громадського погляду, — обидва народи не матимуть важливих практичних наслідків. Тут він підходить до третього свого твердження: “стороною, головно відповідальною за минулі невдачі в польсько-українських взаєминах, є поляки”⁷³⁷.

Формування модерних націй поляків і українців спиралося на різний історичний матеріал. Поляки тяжіли до історичного легітимізму (прагнули відродити Річ Посполиту у кордонах 1772 р.), а українці — до ареалів української господарської колонізації (тобто до створення української держави в її етнічних кордонах). Ясна річ, це призвело до вже новітніх польсько-українських суперечностей і протистояння. Навіть національно-культурна автономія поляків, проголошена в Україні в 1917 р. та польсько-українська угода про спільну боротьбу з більшовизмом у 1920 р. не зламали цієї тенденції. Резолютивна частина статті “Польсько-українські стосунки: тягар історії” ретельно виписувала рецепт порозуміння. Як

---

⁷³⁵ Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький (Нарис інтелектуальної біографії) // Сучасність. – 1994. – № 11. – С. 94.

⁷³⁶ Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії // Його ж. Історичні есе. – Т. I. – С. 84.

⁷³⁷ Там само. – С. 84.

слушно зазначив Я. Грицак, “Лисяк-Рудницький обережно й прискіпливо накреслював точки примирення й визначав ціну, яку повинна була б заплатити за нього кожна з зацікавлених сторін. Але основним моментом згоди мало б бути прийняття ідеї політичної, а не етнічної нації — тобто нації, базованої на принципах територіального патріотизму та лояльності до української влади всіх громадян України незалежно від етнічного походження”⁷³⁸.

Усвідомлення цих базових речей українсько-польського діалогу було реальним у 1990-х роках, — причому не тільки на рівні інтелектуальних, але й на рівні політичних еліт. Так, у 1997 р. президенти України та Польщі відповідно Леонід Кучма і Александр Квасневський підписали Спільну заяву “До порозуміння і єднання”⁷³⁹. Поряд із визнанням багатомовної добросусідської історії, у документі зазначено: “... не можна оминати також і трагічні її сторінки — військово протистояння у XVII-XVIII століттях, прояви антиукраїнської політики польської влади у 20-30 роках ХХ століття, переслідування польського населення в Радянській Україні у період сталінських репресій. Не можна забути кров, пролиту на Волині, зокрема, у 1942-1943 роках, жорстокість українсько-польських конфліктів у перші повоєнні роки. Окремою трагічною сторінкою в історії наших стосунків була акція “Вісла”, що завдала удару всій українській громаді Польщі. Замовчування чи односторонній виклад цих фактів у наш час не пом’якшить болю скривджених і їх близьких і не сприятиме поглибленню порозуміння між нашими народами”⁷⁴⁰.

11 липня 2003 р. Леонід Кучма і Александр Квасневський відкрили меморіал жертвам українсько-польського конфлікту на Волині у селі Павлівка (див. фото).

---

⁷³⁸ Грицак Я. Вказана праця. – С. 95.

⁷³⁹ Спільна заява Президентів України і Республіки Польща “До порозуміння і єднання” від 21.05.1997 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_005; Surmacz B. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie. – Lublin : UMCS, 2002. – 267 s.

⁷⁴⁰ Спільна заява Президентів України і Республіки Польща “До порозуміння і єднання” від 21.05.1997 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_005

Однак порозуміння польського та українського голів держав, які вже відслужили свої терміни, остаточно не усунуло спокуси високопоставлених чиновників й надалі педалювати “незручні теми”.

Більше того, посталий наприкінці 1998 р. Інститут національної пам’яті у Польщі (ІНП) в період другого п’ятиріччя своєї діяльності став дрейфувати від політики пам’яті до історичної політики, авторитетно розставляючи акценти не тільки стосовно засудження комуністичних злочинів у самій Польщі, а й щодо “сусідських історій”. Таке “отруєння історією” польського суспільства мало своїм наслідком його радикалізацію упродовж понад 10 років, що негативно впливає на польсько-українські стосунки, розширює підтримку ультраправих партій у Польщі, де на сьогоднішній день живе і працює дуже велика кількість українців.

Так напередодні десятої річниці відкриття меморіалу жертвам українсько-польського конфлікту на Волині у с. Павлівка — 20 червня 2013 р. — Сенат Польщі ухвалив заяву щодо 70-річчя волинської трагедії, в якій події 1943-го року названі “етнічною чисткою з ознаками геноциду”. У документі наголошено що пам’ять про загиблих на Волині поляків “має назавжди стати частиною польської історичної свідомості”, а також зазначено, що “жертвами антипольської акції УПА стали близько 100 тисяч поляків”⁷⁴¹. Важко уявити, що цей сенатський документ, як і низка інших проектів та проголосованих “історичних заяв” у сучасній Польщі можливі без погодження з ІНП.

Парадоксально, але поряд із офіційними заявами про спільну боротьбу з недемократичними випадками Росії польські політики спокійно проголошують інвективи з черговими історичними обвинуваченням українців. Надто це стало виглядати одіозно після початку російсько-української війни 2014 р., коли Російська Федерація окупувала Крим та вдерлася до Донбасу і своїми військовиками, і своїми пропагандистами. Цілком очевидно, що сподіваючись на дипломатичну слабкість

---

⁷⁴¹ Сенат Польщі визнав події на Волині 1943 року “етнічною чисткою з ознаками геноциду”. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/digests/senat-polshi-priznal-sobytiya-na-volyini-1943-goda-etnicheskoy-21062013093700>

України в умовах війни, польські ультраправі сили прагнуть нашвидкуруч отримати “нові визнання” старих злочинів від українського суспільства та поправити таким чином і власний електоральний імідж.

Причому на відміну від держслужбовців польської політики пам’яті польські академічні кола істориків, як і їхні українські колеги, готові до вивчення цих тем без надмірного емоційного резонансу. Крім того, і польські, і українські історики готові запропонувати теми, які будуть актуальні і для політики національної пам’яті, і за своєю сутністю консолідуючими для обох країн. “Прикладом подібного вагомого позитиву може бути історія спільної українсько-польської боротьби проти більшовиків і союзу Симона Петлюри — Юзефа Пілсудського, — вважає С. Троян, — історики обох країн провели низку наукових конференцій, присвячених цим подіям”⁷⁴². Однак, цей же дослідник як один із головних недоліків непорозумінь України з її західним сусідом вважає той факт, що “в Києві та Варшаві однаково дуже охоче згадують хвилини слави й перемог, але вважають за доречне не думати про якісь неприємні або такі, що подають у невивігдному світлі відповідні сторони, історичні події”⁷⁴³. На мій погляд, у бажанні уникнути міфотворчості (надмірної глорифікації та героїзації) можна звернутися і до більших віктимних для обох націй сторінок історії. До прикладу, це можуть бути політичні репресії щодо українців та поляків у добу згортання коренізації в середині 1930-х років⁷⁴⁴. Ця і подібні спільні розробки тем є доречними для поляків, у гранд-наративі яких міфологічно закріплено уявлення про себе, як про “народ-жертву” (яскравий приклад “страждань від українців” — художній фільм “Волинь”, показаний понад рік тому⁷⁴⁵). Вивчення віктимної історії поляків в межах УРСР та СРСР могло б слугувати компенсаторним механізмом після того, коли

---

⁷⁴² Троян С. Компаративний аналіз сучасних політик пам’яті в Україні та Республіці Польща // Національна та історична пам’ять. – 2013. – Вип. 6. – С. 234.

⁷⁴³ Там само. – С. 232.

⁷⁴⁴ Див. Шамара С. До історії поляків Української РСР міжвоєнного періоду // Київська Старовина. – 2009. – № 5/6. – С. 112-119.

⁷⁴⁵ “Волинь” Смажовського: як фільм сприймають у Польщі та Україні // Наш вибір. Газета для українців у Польщі. – 2016. – 14 жовтня. [Електронний ресурс] – <http://naszybyr.pl/42068-2/>

Польщі фактично довелося визнати участь своїх громадян у Голокості під час вступу до Євросоюзу у 2004 р.

Деякі роки тому з'явилася книга американського автора Тимоті Снайдера "Криваві землі: Європа між Гітлером та Сталіним"⁷⁴⁶. Резонуюча назва та її політико-географічне продовження оприявнюють головний задум автора — з'ясувати причини та передумови масових убивств у тій частині Центрально-Східної Європи, в якій корінними жителями були переважно польська, українська, білоруська, єврейська спільноти, а також — народи Прибалтики і західної смуги Росії. У ретроспективі 13 років (1933-1945) Снайдерова арифметика детально обертається навколо 14 млн. жертв націонал-соціалізму і комунізму, замордованих радше з мотивів політичних, аніж військових. Але, напевно, полякам важливіше бачити серед цих трагедій лише власні жертви. А, судячи із заяв більшості польських політиків останніх 3-4 років, їхнє суспільство взагалі цікавлять більш жорсткі "історичні порухунки" з українцями.

Конфліктні історичні дискурси України із "Заходом" відтак існують якраз через те, що західних моделей примирення там й досі не засвоєно на концептуальному рівні. Надалі актуально залишається праця Ганса Кона, згідно з якою польський націоналізм, який виник у ХІХ ст., можна класифікувати як "східний" тип націоналізму ("західний" ґрунтується на раціоналізмі, принципах плюралістичного і відкритого суспільства, у ньому на чолі націотворчого процесу стоїть середній клас; приклади — Англія, Франція, США). "Східний" націоналізм є характерним для країн Центральної і Східної Європи (Німеччина, Польща, Україна і т. ін.) та Азії. На думку Г. Кона, він виникає внаслідок авторитарності, аграрної відсталості більшості з цих країн, а також як ірраціональна реакція на раціоналістичний наступ Заходу. Такий націоналізм базується не на політичній реальності, а на основі міфів про минуле або мрій про майбутнє. За відсутності сильного середнього класу, він спирається або на аристократію, або на

---

⁷⁴⁶ Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером та Сталіним / пер. з англ. М. Климчука, П. Грицака. К.: Грані-Т, 2011. – 447 с.

інтелігенцію, — звідки й віра його прихильників у ідеологічну придатність традиції, історичних міфів тощо⁷⁴⁷.

Реальний стан справ зі створенням для Польщі приязного образу сусіда-українця залишається проблематичним. Причому історичні аргументи часом навіть перекривають звичайне побутове спілкування представників двох сусідніх народів. У цьому плані потрібно визнати, що окремі репрезентанти української історичної науки та Український інститут національної пам'яті також мають досвід різких заяв, хоча, можливо, і не таких різких, як радикалізована молодь в Україні чи їхні лідери. За будь-яких обставин, така бажана формула “прощаємо і просимо вибачення” стає більше раціональною принадою, ніж політичною реальністю.

Американізований поляк Анджей Суліма-Камінський у 1984 р. іронічно запитував у представників своєї першої нації: “Чому ми так “любимо” русинів, гуцулів, лемків, бойків і “тутешніх”, переконуючи їх, що вони не є українцями, але при тому точно знаємо, що краков'яки, сілезці і курпи є поляками? [...] Чи й справді в Бещадах, на Поділлі й Волині, над Сяном, Збручем, Дністром і Дніпром мешкали й мешкають козаки, різуні, гайдамаки й бандерівці, змішані зі спокійними русинами, лемками, гуцулами й іншими “етнографічними” цікавинками?”⁷⁴⁸. Великі сподівання цей безспірний прихильник польсько-українського порозуміння покладав також на католицизм. “Наша католицька церква, — писав він, — котра так добре вміє поєднувати християнську оборону прав особистості з обороною нашої національної культури, на жаль, від часів Другої Речі Посполитої, не записує добрих сторінок у нашому ставленні до національних меншин. Польські єпископи 1965 р. могли пробачати й просити пробачення в німців. Але до сьогодні вони не можуть оточити справжньою братерською опікою литовців, словаків, білорусів і українських уніатів...”⁷⁴⁹. Із плином 30-50 років від описуваних Сулімою-Камінським

---

⁷⁴⁷ Kohn H. The Idea of Nationalism. Study of its Origins and Background. — New York, 1946. — P. 330.

⁷⁴⁸ Суліма-Камінський А. У колі моральної та політичної сліпоти: Україна й українці в очах поляків // Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців. Антологія текстів / пер. з польс. С. Гіріка. — К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2012. — С. 363.

⁷⁴⁹ Там само. — С. 370.

польських акцій та історіографічних традицій порушені ним питання залишаються без виразних відповідей передовсім із боку офіційної політики пам'яті Польської Держави. Вона продовжує конструювати неприємні образи України і українців “із минулого”, що в умовах новітньої політичної ситуації легко перетворюється на стигматизацію сусідів у сучасності. Недивно, що українські державні інституції та інші агенти пам'яті раз-по-раз відповідають Польщі “симетричними” заявами та доказами, в яких історичні дискурси мають характеристику радше конфліктних, ніж миротворчих конотацій.

Офіційна Варшава впродовж останніх 3–4-х років здійснила декілька антиукраїнських кроків у власній політиці пам'яті, частину з яких варто класифікувати як заходи “історичної політики”. Якщо стрімке руйнування хоча б частини пам'ятників воїнам ОУН та УПА⁷⁵⁰ можна якось спробувати списати на хуліганські дії або ж на діяльність польських крайніх радикалів, то офіційні заяви представників польської держави свідчать самі за себе. Прикро також те, що “польську карту” у своїй агресивній гуманітарній політиці донедавна вдало могла розігрувати Росія, зокрема і за допомогою своїх політичних “агентів впливу” в Україні. Просто культурний шок навіть у самих поляків викликала заява у червні 2013 р. 148 депутатів українського парламенту (переважно з компартії України і Партії регіонів) із закликом до своїх колег із Польщі визнати події на Волині у 1943 р. геноцидом проти поляків. Перший президент України Леонід Кравчук зазначив, що ця заява стала безпрецедентним у світовій історії випадком, “Коли політики просять законодавчий орган іншої держави звинуватити у найважчому із злочинів представників свого народу. Це антигромадський, антинаціональний крок, що може бути прирівняний до національної зради”⁷⁵¹.

---

⁷⁵⁰ В Польше заявили, что памятник воинам УПА демонтировали законно // Главред. – 28.04.2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://glavred.info/politika/v-polshe-zayavili-chto-pamyatnik-voinam-upa-demontirovali-zakonno-432738.html>

⁷⁵¹ Кравчук прирівняв лист 148 депутатів до зради // BBC. News. Україна. – 2013 – 12 липня. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2013/07/130712_it_kravchuk_volyn.shtml

Відомий польський історик Рафал Стобецький, виступаючи на конференції “Минуле в публічних дискурсах. Нарація — візуалізація — концептуалізація”, що відбулася в Казімежі-Дольному (Люблінщина) наприкінці жовтня 2017 р., із прикрістю констатував, що за останніх 10 років предметна дискусія щодо місця історичної політики у Польщі не стала частиною публічних дебатів, передовсім академічних. Це при тому, що про сам термін “історична політика” є сенс вести мову, починаючи з XIX ст., надто для центрально-східноєвропейських націй, які конструювали власний історичний наратив як важливу складову свого націотворення. Прихильник “політики пам’яті”, яку сповідував на своїх полемічних майданчиках Є.Ґедройць стосовно польської мегаломанії, Р.Стобецький наводить цікаву періодизацію новітньої політики пам’яті в Польщі, де після комуністичного та посткомуністичного періодів, із 2015 р. починається “нова історична політика”, покликана назавжди порвати зі спадщиною комуністичної держави⁷⁵². Така політика, за задумом сучасних польських можновладців, має спиратися на культивуваці історії воїнів-героїв, інтелектуалів-просвітників, Церкви та Республіки. Проте реальна політика пошанувань у Польщі за останні три роки зробила потужний крен у бік польської воєнізованої та культурної винятковості.

Які місії Україні й українцям заготовлені у такій політиці Польської Держави? Очевидно, що не найприємніші. З останніх прикладів можна навести постанову Сейму Польщі від 15 вересня 2017 р. про відзначення 75-ї річниці “Народових Сил Збройних” (включно з сумнозвісною Свентокшиською бригадою, відомою ксенофобією та репресивними акціями щодо національних меншин). Для довідки: саме представники “Народових Сил Збройних” 6 червня 1945 р. із вогнепальної зброї, сокирами, лопатами, мотиками жорстоко вбили 45 чоловіків, 149 жінок і дітей українського походження в

---

⁷⁵² Musiała F. Wybór tradycji. Między wolnością a posttotalitaryzmem // Biuletyn IPN. – 2017. – № 1–2. – S. 7–19.

с. Верховина Люблінського воєводства⁷⁵³. Тобто українцям, як сусідньому народові, в такій історичній політиці Польщі заготовлено дві ролі: 1) мовчазних нацменшостей, історією яких можна знехтувати, навіть не вважаючи за жертви; 2) жорстоких убивць, як-то представники УПА та ОУН, які, навпаки, завдали “непоправних втрат” польському народові.

Це при тому, що на рівні “першої особи” держави Україна робить усе від себе можливе задля примирення суперечливих історичних дискурсів між польським і українським народами. У грудні 2014 р. Президент Петро Порошенко під час свого виступу перед обома палатами польського парламенту попросив пробачення за Волинську трагедію. А 8 липня 2016 р. у Варшаві він же віддав шану жертвам цієї трагедії, поклавши квіти до встановленого у 2013-му році пам’ятника, ставши перед ним на коліна і запаливши лампадку⁷⁵⁴ (див. фото).

З огляду на вище описані сюжети (журналісти навіть складають тепер їхні ТОП-рейтинги⁷⁵⁵), реально наростаючі конфронтаційні моделі взаємин між Польщею та Україною мають своє відображення і в конкретній суспільній думці одного народу про інший. Викладач Центру Східної Європи, керівник проекту в центрі досліджень WiseEUROPA Адам Бальцер при цьому визнає, що українці загалом позитивно ставляться до поляків, тоді як “близько третини поляків негативно сприймають українців, третина ставиться байдуже, і лише остання третина ставиться позитивно”⁷⁵⁶. За таких обставин українсько-польський діалог видається достатньо

---

⁷⁵³ Княжицький М. Уроки порівняльної демократії. Чи повинні “сусіди” вчити нас демократії, мовній та історичній політиці // Еспресо. 1.10.2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://espresso.tv/article/2017/10/01/uroky_porivnyalnoyi_demokratiji_chy_povynni_quotsusidyquot_vchytynas_demokratiji_movniytai_istorychniy_polityci

⁷⁵⁴ Порошенко у Польщі став на коліна перед пам’ятником жертвам Волинської трагедії (фото) // Преса України. 08.07.2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/137207>

⁷⁵⁵ Антиукраинская Польша. Топ-10 скандальных заявлений и инициатив поляков в отношении Украины // Главред. – 15.01.2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://glavred.info/politika/obnaglevshaya-polsha-top-10-skandalnyh-zayavleniy-i-initsiativ-polyakov-v-otnoshenii-ukrainy-482307.html>

⁷⁵⁶ Огаркова Т. Польша та Україна: як припинити битву за минуле? Громадське. 29.11.2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/polshcha-ta-ukraina-iak-prypnyuty-bytvu-za-mynule>

нерівним. Тим більше, в українському суспільстві залишається запит на кроки примирення від “перших осіб” Польщі. Інакше “польські акції” президента Порошенка будуть вважатися односторонніми, і, крім пониження його рейтингу, псуватимуть також загальні прагнення офіційного подолання конфронтаційних історичних дискурсів між Україною і Польщею.

Важко не погодитися з істориком Ігорем Ільюшиним, який у дискусії, організованій Національним інститутом стратегічних досліджень 1 грудня 2017 р. на Укрінформі, зазначив: “... Єдиний можливий шлях уникнути конфліктів із сусідами — це пошук раціонального компромісу. А компроміс в даній ситуації можливий лише на ґрунті здорового скепсису до власної історії і обов’язково із визнанням того факту, що українці також чинили злочини по відношенню до своїх сусідів”⁷⁵⁷. Але не заперечиш і польській дослідниці Олі Гнатюк, яка на цьому ж круглому столі зауважила: “... Мені здається, формула “Прощаємо і просимо прощення” вичерпала себе у випадку польсько-українського примирення. Треба шукати ґрунтовно іншої формули. Можливо, ця формула має бути зосереджена навколо вшанування загиблих і пам’яті наших спільних жертв. Бо, всупереч твердженням про те, що мертві не мають національності, культ предків є складовою нашої культури, нашої цивілізації. І пошана померлих і можливість їх гідно вшанувати і поховати є чимось дуже основним для цілої цивілізації, в тому числі європейської”⁷⁵⁸.

Східнослов’янські історичні суперечності. Пара “Україна — Білорусь”.

Тема творення образів “сусідів” у випадку українсько-білоруського “історичного кордону”, — як не дивно на перший погляд, — має стосунок і до Польщі та наштовхується на тему ще одного “кордону” — ментально вкоріненої політичної географії Росії, котра часом воліє взагалі не мати кордонів. Так чи так, але

---

⁷⁵⁷ Історична політика в сучасних українсько-польських відносинах // Укрінформ. 01.12.2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2353468-istoricna-politika-v-sucasnih-ukrainskopolskih-vidnosinah.html>

⁷⁵⁸ Там само.

навіть польська політика пам'яті неминуче мусить звертати увагу на російсько-українське та російсько-білоруське прикордоння, — хоча б тому, щоб не мати причин подовження російсько-польського кордону, який теж реально існує (Калінінградська область). Підсилюють цю увагу політико-економічна залежність Білорусі від Росії, а також “історичні кивання” Мінська в сторону “союзної держави” із відповідними реінтерпретаціями минулого, в якому свої “ролі” відведені й українцям із поляками, і їхнім державам та історичним державним утворенням.

Наразі ж пропоную невеличкий огляд сучасної політики пам'яті на тематичному “кордоні” України і Білорусі, з одночасним виявленням конфліктних історичних дискурсів та накресленням можливих шляхів їх подолання. Відразу важливо зауважити, що головні суперечливі теми історії білорусько-українських взаємин стосуються не давніх епох, як-то можна було сподіватися щодо держави Великого Князівства Литовського (як головного “поля битви” за східнослов'янську історичну спадщину) або короткочасного державно-територіального будівництва Білоруської Народної Республіки, — а стосуються вони більше радянського періоду історії, із відповідними стереотипними уявленнями, сформованими історичною політикою ще СРСР.

У цьому сенсі показовим “місцем пам'яті” виступають білоруські підручники. Великою мірою вони зосереджені на темах Другої світової війни. Надто це помітно у зв'язку з тим, що багаторазовий президент Білорусі Александр Лукашенко свою політичну силу базує на радянській історичній міфології, центральним в якій завжди був міф “Великої Вітчизняної війни”.

Свого часу гродненсько-вільнюський дослідник Алесь Смелянчук слушно зауважив, що перше покоління підручників незалежної Білорусі відрізнялося від радянської концепції викладання історії Другої світової. Школярам пояснювалося, що СРСР сприяв розв'язанню світового конфлікту, хоча окупацію західнобілоруських земель радянськими військами тлумачено як схвальну акцію. Героїзм 1941 р. майже повторено із радянських підручників, — хоча й визнано, що поразка Червоної

армії була наслідком безвідповідальної політики верховного командування. У підручнику з'явилися теми колаборації, окупаційного режиму (зокрема, культурно-освітнього життя білорусів), нищення євреїв (чого годі було шукати в шкільному наративі компартійної історії). З'явилися теми критичного ставлення не тільки до антикомуністичних армій (польської Крайової та Української повстанської), а й подекуди — грабіжницького за своїм характером партизанського руху і т.п. новації.

З приходом влітку 1994 року на президентську посаду Лукашенка такі підручники були майже повсюдно зліквідовані. Їх заступила чергова прорадянська нарація, замовлена “новим” політичним режимом. Бліда критика Пакту про ненапад від 23 серпня 1939 р. й німецько-радянського договору від 28 вересня 1939 р. зовсім тьмяніє на фоні розділів, в яких білоруський національний рух часів війни (організація “Погоня” та ін.) повністю здискредитований. Більше того, білоруси, на відміну “комсомольцям”, “партизанам” і “радянським людям”, стали складовою образу ворога. Як зазначає Смелянчук, “такої очевидної спроби “прив’язати” білоруський національний рух до окупаційного режиму не знали навіть советські часи”⁷⁵⁹.

Псевдо-новації 2006 р., що пов’язані переважно з упровадженням в систему освіти Білорусі російськомовних підручників, лише консервують сумнівні здобутки “президентської” республіки. На висвітлення війни виокремлено спеціальний розділ — “Білорусь у роки Другої світової та Великої вітчизняної війни”. Уладзімір Сідарцов, який ще у підручнику 1993 р. критикував СРСР за сприяння у розв’язанні війни, тепер її вирішальним поштовхом називав Мюнхенську угоду 1938 р., яка нібито не дала змоги СРСР створити систему колективної безпеки в Європі. Це змусило радянське керівництво піти на пакт Рібентроппа-Молотова, аби “виграти час”, а сам “порятунок” у вересні 1939 р. “західних білорусів” від “німецьких загарбників” показано так, ніби Польщі вже не існувало⁷⁶⁰. Причому новий підручник

---

⁷⁵⁹ Смелянчук А. Місце пам’яті як школа забуття // Критика. – 2008. – Ч. 5 (127). – С. 16.

⁷⁶⁰ Там само. – С. 17.

ідентифікував власну націю як “радянських людей”, а в образі ворога фактично об’єднував німецьких окупантів, польських партизанів, білоруських й українських колаборантів.

Очевидно вигідним для політичного режиму нинішньої Білорусі, яку журналісти вже не перший десяток років називають “комуністичним заповідником”, було також уведення з 2004 р. курсу “Велика вітчизняна війна радянського народу (у контексті Другої світової війни)”, що викладається факультативно в 11-му класі середньої школи, а також — у вищих навчальних закладах. До образу ворога тут додаються північний та західний сусіди Білорусі — литовці як колаборанти, а поляки — як вороги радянської влади⁷⁶¹.

Як відомо, в Україні ситуація з підручниками дещо відрізняється. Хоча б тим, що існує плюралізм думок стосовно їхнього концептуального обґрунтування. А втім, інерція радянських стереотипів виявилася також досить таки тривалою. Адже на початку 1990-х рр. навіть поняття “Велика Вітчизняна війна” зникло майже з усіх підручників, тоді як у 1995 р., за наполяганням комуністів в Україні, “священний міф” радянської ідеології було повернуто у “виховний процес”⁷⁶². Але таке “відродження” поняття вже не вплинуло на зміст українських підручників, де давні комуністичні міфологеми були або підважені, або подекуди парадоксально співіснували вже з національним гранд-нарративом. Останній власне став істотно переважати. Та, за слушним спостереженням Андрія Портнова й Івана-Павла Химки, такий “доволі монологічний підручник потрапив до плюралістичного суспільного простору, де головною альтернативою національної схеми були окремі елементи советської мітології, популізм і ностальгія, що їх умовно ... можна назвати “постсоветською” ідентичністю — невиразно артикульованим набором уявлень, домінантою яких є слабке зацікавлення національним питанням, але принципова

---

⁷⁶¹ Там само.

⁷⁶² Шамара С. Білоруська підручникова історія: бачення себе та інших (на прикладі Другої світової війни) // Двадцять сьома наукова сесія Осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах: Матеріали доповідей на засіданнях секцій і комісій / За ред. В.В. Масненка. – Черкаси: Осередок НТШ у Черкасах, 2016. – С. 151-156.

опозиційність до ексклюзивного етнокультурного націоналізму”⁷⁶³.

Цікаво простежити, як білорусам пропонує “бачити” себе та інших у контексті минувшини Другої світової війни “короткий” (тобто базовий, головний) курс шкільної історії. Тут в нагоді стає відповідне російськомовне видання Н. Пуришевой та М. Старовойтова 2014 р. видання⁷⁶⁴. Загалом помітною є тенденція білоруського “підручникотворення” рухатися у фарватері сучасного російського офіційного історіописання. Бачення білорусами “себе” та “інших” виглядає, по суті, як пряме запозичення із російської політики пам’яті та виховання молоді та решти громадян.

Короткий курс шкільної історії Білорусі постулює стремління СРСР/БРСР створити в Європі систему колективної безпеки в другій половині 1930-х рр., тоді як Англію і Францію зображає такими, що вели виняткову політику “умиротворення агресора” (Німеччини, Японії, Італії). Небезпекою війни на два фронти — із Німеччиною та Японією — пояснюється підписання пакту Ріббентропа-Молотова та секретного протоколу до нього, де Західна Білорусь та Західна Україна значилися сферою інтересів СРСР у Східній Європі. При цьому агресором у вересні 1939 р. згадана лише Німеччина⁷⁶⁵. І звісно ж, не знаходимо пояснень, чому після “замирення” з німцями СРСР так і не воював з Японією до 1945 р., але воював, до прикладу, у Польщі, Фінляндії, Литві, Латвії, Естонії, Румунії.

Основні причини Другої світової війни білоруські автори виводять із природи вирощеного Гітлером режиму у Німеччині та, знову ж, із “нездатності та небажання найбільших західних держав попередити агресію Німеччини”⁷⁶⁶. І тут же фактологічно розписують поділ Польщі (“до 25 вересня 1939 г. Красная Армия освободила западнобелорусские земли”), приєднання захоплених земель до СРСР та створення в БРСР

---

⁷⁶³ Портнов А. “Велика Вітчизняна війна” в політиках пам’яті Білорусі, Молдови та України: кілька порівняльних спостережень // Україна Модерна. – 2009. – Ч. 4(15). – С. 214.

⁷⁶⁴ Пурышева Н.М., Старовойтов М.И. История Беларуси : школьный курс в кратком изложении. – Минск : Тетралит, 2014. – 240 с.

⁷⁶⁵ Там само. – С. 159.

⁷⁶⁶ Там само. – С. 160.

нових 5 областей. Радянізація західнобілоруських земель подана як нормальне явище, із зазначенням, що освіту у “новостворених” школах давали здебільшого білоруською мовою. Висновок до параграфу теж не викликає у авторів дисонансу: “Воссоединение Западной Белоруси с БССР имело историческое значение. Этническая территория и белорусский этнос объединились в одном национальном государстве”⁷⁶⁷.

Далі йдеться про героїчні сторінки білоруської історії в рамках “Великої Вітчизняної війни”: оборона Брестської фортеці (22 червня — 20 липня 1941 р.), лепельський контрудар між Оршею та Вітебськом (6 липня), оборона Могилева (3–26 липня) тощо. Школярам пропонується знати, що німецькі плани колонізації Білорусі полягали в понімецьчині 10–15% білорусів та знищенні не менше 60%. Звинувачені тут у колаборації з німцями Білоруська народна самопоміч, Білоруська самооборона, Білоруський союз молоді⁷⁶⁸. При цьому нарешті згадується проблема Голокосту (нищення євреїв, які становили чималу частку населення Білорусі). У контексті антинімецького радянського партизанського руху згадуються загони не тільки Білорусі, а й України, Литви, Латвії та Росії⁷⁶⁹.

Польські та українські націоналістичні військові формування (Армія Крайова та підрозділи ОУН) згадані як такі, що воювали і з Німеччиною, і з СРСР. Однак щодо нищення білоруських партизан та мирного населення згадана лише Армія Крайова з осені 1943 року⁷⁷⁰. Серед основних джерел та чинників перемоги над гітлеризмом вказані радянський політичний устрій, масовий патріотизм, мужність і самовідданість радянського (а не білоруського) народу, керівна роль Комуністичної партії, міць збройних сил СРСР і лише в кінці — створення антигітлерівської коаліції⁷⁷¹.

Тобто, короткий і базовий для засвоєння курс шкільної історії Білорусі у розрізі Другої світової війни пропонує молоді бачити білорусів складовою “радянського народу”, за межі якого

---

⁷⁶⁷ Там само. – С. 161.

⁷⁶⁸ Там само. – С. 162-163.

⁷⁶⁹ Там само. – С. 164-165.

⁷⁷⁰ Там само. – С. 166.

⁷⁷¹ Там само. – С. 168.

виведені білоруські національні формування і власне всі офіційні супротивники радянської влади, постульовані в історичній політиці СРСР до 1991 р. Вкрай негативним виглядає образ далекого “Заходу” (з якого по-своєму нейтральною для 1939 р. виглядає нацистська Німеччина) і сусідської Польщі. Незрозумілим залишається образ “воєнної України” в уявленні білоруських авторів підручників. Загалом білорусів подано, як найбільш постраждалий народ, який лише оборонявся. Євреї згадані в контексті нацистської геноцидної політики, проте без порівнянь із жертвами білоруського народу.

Аналогічно “укомплектовано” білоруські університетські підручники та навчальні посібники. Так, розстріли радянськими спецслужбами польських офіцерів у Катинському лісі колектив білоруських авторів цілком серйозно (принаймні у 2010–2013 роках) уважав недоведеною справою. “Проводилися багато чисельні розслідування, — стверджують вони, — але і на сьогоднішній день з-за відсутності необхідних документальних матеріалів і живих свідків цієї трагедії не встановлено, хто винен у розстрілі польських офіцерів”⁷⁷². І неважливо, — радянська чи “фашистська” влада розстріляла поляків — це обов’язково має розглядатися як “акт варварства” та “тяжкий злочин проти людяності” у порівнянні зі знищенням пілсудчиками радянських солдат і офіцерів у ході Варшавської операції 1920 (!) р.⁷⁷³.

І навіть посібник із претензійною назвою “История Белоруси в контексте европейской цивилизации” (2014) не позбавлений відповідних ремінісценцій офіційного ставлення білорусів до себе (власної історії) та інших націй, точніше — не позбувся кліше і стереотипів, сформованих ще в радянській Білорусі і підтримуваних у сучасних Росії та Білорусі. Тут Англія і Франція “роблять поступки Німеччині, щоб спрямувати її агресію на схід”, у провалі формування системи колективної безпеки за

---

⁷⁷² История Беларуси. С древнейших времен до 2013 г. : учеб. пособие / Е.К. Новик, И.Л. Качалов, Н.Е. Новик ; под ред. Е.К. Новика. 4-е изд., испр. и доп. – Минск : Выш. шк., 2013. – С. 390.

⁷⁷³ Там само. – С. 390-391

участю СРСР/БРСР “винуваті західні країни”⁷⁷⁴. Але — овва — секретний протокол до німецько-радянського Пакту про ненапад “порушував договірні зобов’язання СРСР і Німеччини щодо третіх країн, суперечив усім нормам міжнародного права”. Але все це ніщо порівняно з тим, що Сталін мав можливість “зіштовхнути між собою Німеччину та західні демократії з метою їхнього взаємного ослаблення”⁷⁷⁵. Напевно, заважала у 1940 р. “мудрому Сталіну” і “західноєвропейська” Норвегія, північ якої був окупований німцями не без його допомоги, адже саме він дозволив їм створити на Кольському півострові німецьку військово-морську базу “Базис норд”⁷⁷⁶. Згадуючи такі факти, білоруські історики очевидно не помічають того, що вони вступають у велику суперечність до образів “миролюбних” і “обороноздатних” радянських/білоруських людей, які вони створюють паралельно. Ну і зовсім негативно ставляться автори до білорусів-колаборантів із Союзу білоруської молоді, Білоруської Центральної Ради та інших організацій, які “були маріонетками Німеччини”⁷⁷⁷.

Як бачимо, тема Другої світової війни є ключовою для розуміння процесу формування національної історичної свідомості білорусів сьогодні. Зрозуміло, що масовий білоруський підручник нав’язує своїм громадянам прорадянську та проросійську версію історичну процесу, які більше нагадують пропагандистські тексти, аніж науково достовірні викладки. Зрозуміло й те, що міф “Великої Вітчизняної війни” не допускає існування будь-яких інших спроб написати суто білоруську версію її історії. І зрозуміло також те, що через вище описані матриці історичного мислення більшість білорусів має виразно негативну думку про Європу та окремі європейські нації. З одного боку, це пов’язано із залишками “радянського мислення”, цупко вкоріненими в суспільну свідомість білорусів. З другого, це спричинено діяльністю президента А. Лукашенка, який свій політичний

---

⁷⁷⁴ История Белоруси в контексте европейской цивилизации : учеб. пособие / С.А. Елизаров [и др.]. – Минск : Выш. шк., 2014. – С. 305-307.

⁷⁷⁵ Там само. – С. 308.

⁷⁷⁶ Там само. – С. 312.

⁷⁷⁷ Там само. – С. 320-321.

режим зав'язав фактично на “антизахідному баченні” Другої світової війни, тобто вважає різночитання щодо питань цієї війни як небезпеку власному політичному іміджу. У підсумку уявлення білорусів про себе та інші нації залишаються викривленими ще з колоніальної і тоталітарної спадщини, перебувають під значним впливом Москви, і що цікаво, — поширюються на теми і до 1939 року, і після 1945-го.

Із наведеного вище аналізу цілком очевидним стає те, що “українсько-білоруські суперечності” на полі актуальної історичної пам'яті та її офіційних трактувань власне не конкурують тут як два національних наративи (як це реально відбувається у випадку Україна — Польща). Зумовлено це, по-перше, сильною прив'язкою історичної політики Білорусі до радянської (а почасти і російської) версії історії. По-друге, слабкою інтелектуальною традицією рефлексій над білоруським націоналізмом. По суті, більшість досліджень, присвячених становленню білоруської нації поза радянським мета-нарративом, виходять друком насамперед за межами сучасної Білорусі. І власне вони б могли розширити “поле конкуренції” білорусів та українців у “боях за історію” тієї ж “східнослов'янської спільності”, тобто поглибити публічну історичну пам'ять до XIX-го, XVI-го і давніших століть.

Показовими у цьому плані є окремі положення монографії Валера Булгакова “История белорусского национализма”, почата автором 1995 р. у Мінську і закінчена у 2005-2006 рр. у Києві та Вільнюсі. У другій главі “Первые националисты”⁷⁷⁸ є три промовисті підрозділи: “Домодерное понятие Беларуси. Беларусь как зона польского нациостроительства”, “Антипольский переворот 1863 г.: Беларусь как угнетенная этническая нация”, “Неожиданный итог конструирования нового имперского региона: возникновение белорусского национализма”. І власне в останньому йдеться про формування російським урядом лінгвістичних, географічних, культурно-антропологічних, етнографічних та політично-традиційних уявлень про Білорусь після польського повстання 1863 р.

---

⁷⁷⁸ Булгаков В. История белорусского национализма. – Вильнюс: Институт белорусистики, 2006. – С. 109-189.

Історична легітимізація цих уявлень відобразилася у творенні у 1860-1880-х рр. концепції “західнорусизму” (білоруси — як західна частина “єдиного русского народа”). Класиком цієї концепції прийнято вважати М. Кояловіча з працею “Чтения по истории Западной России” (СПб, 1884), хоча поряд із ним дослідники часто називають А. Кіркору і П. Бессонова. Неодноразово вказуючи на праці останнього, Булгаков приходять до загального висновку: конструювання нового імперського регіону “Білорусь” і тематизація “білорусів” формували не тільки потрібний російському уряду міф про цей край, але й мали наслідком появу білоруського націоналізму, що характеризувався вже якісно іншим ідеологічним спрямуванням⁷⁷⁹.

Зрештою, третя глава роботи Булгакова — “Ф. Богушевич и миф белорусского возрождения”⁷⁸⁰ — присвячена літературному світилу Білорусі — Франтишку Богушевичу (1840-1900) та впливам його творчості на подальше білоруське націєтворення. Як Шевченко створював міф про “золотий вік” козацької України, так Богушевич був популяризатором тези про те, що життя білорусів у Великому князівстві Литовському — це “золотий вік” білоруської історії. Літератор наділяв російську імперську владу та її агентів ознаками ворожості та відчуження, але, як підкреслює Булгаков, “по суті залишився дополітичним автором, який не наполягав на твердому політичному виборі, залишаючи його відкритим”⁷⁸¹. З іншого боку, завдяки Богушевичу пореформені “мужики”, “тутейшиє”, “поляки”, “руськіє”, “литвини”, “полешуки” на кінець ХІХ ст. уже ставали білорусами (цікаво відзначити, що на відміну терміну “Україна” поняття “Білорусь” було запозичене з імперського нарративу)⁷⁸². Булгаков говорить також про “український слід” у творчості Богушевича, зокрема — про використання деяких шевченкових форм поезії⁷⁸³.

---

⁷⁷⁹ Там само. — С. 163, 187.

⁷⁸⁰ Там само. — С. 190-269.

⁷⁸¹ Там само. — С. 202.

⁷⁸² Там само. — С. 214.

⁷⁸³ Там само. — С. 252-253.

У сучасній білоруській політиці пам'яті фактично не звертають увагу на те, що білоруси і українці є конкурентами за територіальне картографування колись спільного державного ареалу (часів ВКЛ, Речі Посполитої, Української Козацької Держави, Російської імперії, УНР та БНР, УРСР та БРСР). Тоді як окремі дослідження вказують на це. З останніх можу назвати працю Альони Маркової “Шлях да савецкай нацыі: Палітыка беларусізацыі (1924–1929)”⁷⁸⁴ (скорочений варіант цієї книги видано у Празі 2012 р., а більш розширений був закінчений у серпні — листопаді 2016 р. для друку в столиці Білорусі). У ній авторка, між іншим, порушує питання змісту білоруських підручників доби коренізації. Дослідниця по-сучасному підходить до розуміння підручника у ролі сенсового вмістилища певної моделі національної ідентичності, беручи при цьому до аналізу головно підручники з історії, географії та білоруської літератури. Так ми справді отримуємо певну модель білоруської самоідентифікації, хоча й у рамках досить суперечливого і короткого періоду середини — кінця 1920-х років. Серед її аналізу надibuємо, що підручник “Географія Эўропы” (1924) Мікалая Азбукіна постулював тезу, що білоруська етнічна територія розірвана між 5-ма країнами, з тією хіба різницею, що він не згадував, як і Аркадзь Смоліч, Литву, проте згадував “придбання”, на його думку, білоруських земель Українською РСР⁷⁸⁵. Фактично такого ж погляду притримувалися білоруські історики доби коренізації Усевалад Ігнатовскій та Уладзімір Пічета. Цікаво, що невідповідність етнічних та політичних меж Білорусі була відображена і в тогочасних програмах із географії. Зокрема, в домашніх завданнях чи на уроках у класах учням пропонувалося описати склад населення “етнографічної Білорусі та БРСР”.

А. Маркова підмічає слушну різницю між істориками часів білорусізації 1920-х років і сьгоднішніми білоруськими дослідниками, які, на відміну першим, середньовічну історію Білорусі подають не як відносини самостійного ВКЛ із

---

⁷⁸⁴ Маркава А. Шлях да савецкай нацыі: Палітыка беларусізацыі (1924–1929). – Мінск : Медысонт, 2016. – 324 с. (Бібліятэка часопіса “Беларускі Гістарычны Агляд”)

⁷⁸⁵ Там само. – С. 166.

Московією, а як ті ж відносини, тільки через призму польсько-московських стосунків. Очевидно, в межах сучасної “союзної держави” Білорусі та Росії в офіційних підручниках не прийнято визнавати чисельні литовсько-московські війни або інші аспекти, що проливають світло на самостійний і геть не угодовський для Москви характер життя білорусів. А будь-яку неприязнь середньовічних білорусів до росіян історична політика сучасної Білорусі рекомендує показувати в ракурсі “згубного впливу” Польщі, заходу, католицизму, що було характерно, як відомо, усій радянській історіографії сталінської доби (1930 — 1940-ві рр.) та й у більш пізні періоди, — зокрема й стосовно української історіографії.

А. Маркова робить дуже важливий висновок про те, що “творці білорусізації” (а точніше — автори тогочасних білоруських підручників) займалися виокремленням власних країн і народу між Росією та Польщею. При цьому вона зауважує, що “білоруси майже ніколи не дистанціюються від інших сусідів по карті, — литовців та українців, і знайти у підручниках яке-небудь гостре обмеження від них узагалі дуже важко”⁷⁸⁶. Така позиція білоруських істориків, географів, філологів столітньої давності не зовсім перегукується з офіційним тяжінням більшості представників їхнього цеху в сучасній Білорусі, де, крім дистанціювання від Польщі білоруській історичній політиці із московських “культурних центрів” радять також дистанціюватися і входити в конфронтацію з Литвою та Україною.

Схожу тенденцію ще 10 років тому відзначала білоруська дослідниця Валянціна Яновская стосовно вивчення та оприлюднення релігійної історії наших із нею країн. Вона, зокрема, зазначала, що розходження і суперечності між російськими та українськими дослідниками ще більш гострі і полярні, ніж у білоруської історіографії з російською⁷⁸⁷. Поодинокі тези, наприклад, про те, що “Православна Церква і

---

⁷⁸⁶ Там само. — С. 190.

⁷⁸⁷ Яноўская В. Усходнослаўянская гістарыяграфія аб ролі канфесійнага фактара ў нацыятворчых працэсах // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. — Кн. I. — Л.: Логос, 2007. — С. 936.

православна віра сприяли консолідації білоруського й українського етносів у межах ВКЛ, збереженню духовної традиції, створенню культурної, історичної та етнічної своєрідності в порівнянні з найближчими сусідами...”⁷⁸⁸, — так і залишилися набуток білоруської історіографії 1990-х років.

Очевидний вплив Росії на історичну політику в Білорусі дозволяє стверджувати про формування у білорусів погляду на сусідів-українців суто через російську призму. Наприклад, директор Інституту історії НАН Білорусі В’ячеслав Данілович у грудневу інтерв’ю 2015 р. авторитетно зауважив: “Російська імперія при усіх своїх недоліках, на відміну від інших тодішніх імперій, прагнула не викачувати засоби з підвладних територій, а розвивати їхній соціально-економічний і духовно-культурний потенціал. Безперечним фактом є те, що для білорусів вона стала колыскою нації. Це було об’єктивним і закономірним явищем у період розвитку індустріальної цивілізації. Не варто забувати і про те, що наші численні предки вважали Російську імперію своєю Вітчизною, а білорусів розглядали як частину триєдиного титульного народу”⁷⁸⁹.

У контексті російсько-української війни, котра триває з лютого 2014 р., В. Данілович вважає за потрібне вказувати на “серйозний виклик” із боку ліберально-демократичного Заходу, визнаючи таким чином право Росії почувати себе господаркою і власне виправданою стороною конфлікту. Рецепт “примирення” головного історика Білорусі такий: “Саме тому ми не повинні забувати, що у нас існує загальна велика культура і історія, велика наука, якими і росіяни, і білоруси, і українці мають право гордитися. Наше загальне минуле насичене великою кількістю позитивних прикладів плідної співпраці. Тільки спираючись на спільну історію, соціально-економічні і

---

⁷⁸⁸ Галенчанка Г. Праваслаўная царква і нацыянальная свядомасць беларусаў у XIV – XVI ст. // Тэзісы навуковай канферэнцыі, прысвячэнанай 1000-годдзю Полацкай епархіі і Праваслаўнай Царквы на Беларусі. – Мінск, 1992. – С. 9.

⁷⁸⁹ Битва за историю в Беларуси. Интервью с директором Института Истории НАН Беларуси – Часть 1: об истории, исторических мифах и борьбе с фальсификациями // Чеснок. 03.12.2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://4esnok.by/без-рубрики/bitva-za-istoriyu-v-belarusi-intervyyu-s-direktorem-instituta-istorii-nan-belarusi-chast-1-ob-istorii-istoricheskix-mifax-i-borbe-s-falsifikatsiyami/>

політичні традиції, культуру і духовні цінності можуть успішно розвиватися наші взаємовідносини, міцніти слов'янське братерство”⁷⁹⁰.

Реакцією Білоруської Держави на деміфологізацію “Великої Вітчизняної війни” зокрема в Україні В. Данілович назвав державну програму наукових досліджень на 2011–2015 рр. “Гуманітарні науки як чинник розвитку білоруського суспільства і державної ідеології”. Керівництво програмою здійснює військовий історик, академік-секретар Відділення гуманітарних наук і мистецтв Національної академії наук Білорусі, член-кореспондент А Коваленя. А Інститутом історії НАН Білорусі ведеться “велика робота з об’єктивного наукового вивчення історії Великої Вітчизняної війни”. Зокрема, дуже багато робиться, на думку В. Даніловича, у цьому напрямі вченими відділу військової історії і міждержавних відносин на чолі з його завідуючим професором А. Літвіним. “У цілому цей відділ є координаційним центром подібних досліджень для усієї нашої країни”⁷⁹¹, — багатозначно стверджує директор Інституту історії НАН Білорусі.

Не дивно, що й інші агенти політики пам’яті Білорусі — як-от, місцева комуністична партія, — намагаються підлаштувати свої публічні виступи про “правди історії” під загальнодержавний курс. Ще у квітні 2015 р. перший секретар Компартії Білорусі Ігор Карпенко запропонував закріпити на законодавчому рівні певну відповідальність “за фальсифікацію історії Другої світової та Великої Вітчизняної війни”. Свою позицію він пояснив тим, що “неможна допустити, щоб історичні факти викривлювали, надавали їм зовсім іншого окрасу, який є чужим більшості білорусів”⁷⁹².

Боротьба з “фальсифікаціями історії” у Білорусі не нова. Як зазначалося вище, в цій країні ситуацію з пам’яттю про Другу світову вже понад 20 років диктує політичний режим президента Лукашенка, а також — російські наукові й

---

⁷⁹⁰ Там само.

⁷⁹¹ Там само.

⁷⁹² В Беларуси предложили ввести ответственность за фальсификацию истории войны // TUT.BY. Новости. 08.04.2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://news.tut.by/society/443241.html?crnd=75468>

“експертні” (пропагандистські) центри. Із багатьох останніх прикладів назву круглий стіл білоруських і російських учених від 19 грудня 2014 р. “История и общественно-гуманитарные науки как инструмент цивилизационной войны против Русского мира”⁷⁹³. Серед основних меседжів в його рамках постулюється те: 1) що західні країни за допомогою науки, ідеології і спеціальної мови ведуть цивілізаційні інформаційні війни; 2) що саме із Заходу до Білорусі (Росії) прийшла підміна поняття негативного “зрадництва” на м’якший “колабораціонізм”; 3) що в період німецько-радянської війни головні зрадники не були з місцевих, а радше — із “завезених” білорусів-націоналістів; 4) що наукова критика діяльності нібито 350-тисячного й однозначно залакованого партизанського руху в Білорусі — це одна зі стратегій “англосаксонського світу” та “євроатлантичної цивілізації”, спрямована на недопущення гуртування Білорусі й України навколо Росії; 5) що білоруська ідентичність молодша за українську тому, що не мала багатовікових традицій і була сформована в межах “Жовтневої революції” і — більше навіть “Великої Вітчизняної війни”; 6) що в Білорусі не було і немає такої співпраці з “західними інтервентами”, як в українській ситуації, де нібито відроджена “традиція” бандерівців-посібників, відомих своїми “звірствами” в Україні та на білоруських теренах (!). Відповідні інвективи знаходять своє відображення у білоруській журналістиці⁷⁹⁴.

Звісно, є у білорусів і в Білорусі й альтернативні думки і власне дослідники. А. Браточкін, як один із таких, відкриття у 2014 р. “оновленого” музею Великої Вітчизняної війни у Мінську прокоментував так: “... є відмінності від попередніх радянських версій, та одночасно можна побачити, що в експозиціях намагаються зробити акцент не стільки на розширенні матеріалів і нових підходів, історіозації, скільки на тому, щоб за допомогою нових технологій (інтерактивних екранів й

---

⁷⁹³ История и общественно-гуманитарные науки как инструмент цивилизационной войны против Русского мира / Материалы круглого стола. – Минск : Ковчег, 2014. – 152 с.

⁷⁹⁴ Хатынь и бандеровцы: кто сжег Хатынь? // Poznamka. 01.05.2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://poznanka.ru/belarus/kto-szheg-hatyn>

інсталяцій, муляжів у натуральну величину тощо) створити у відвідувачів деяку емоцію, історичний афект⁷⁹⁵. Він характеризує білоруську посттоталітарну колективну пам'ять як фрагментовану (що оприявнюється у розколі суспільства), таку, що не працює із “травматичним досвідом” громадян, сімей і всього суспільства (бо ж, за радянською інерцією, історію білорусам тлумачать із погляду державної зверхності та доцільності) тощо.

У підсумку цього підрозділу мусимо констатувати — східнослов'янські історичні суперечності у країн-сусідів “Україна — Білорусь” є. Але вони не розглядаються у форматі інтелектуальної дискусії і мають обмежений тематичний ряд. Із білоруської сторони щодо українців систематично нав'язується конфліктний із погляду України дискурс про “нашу спільну історію” з Росією. Цей історичний дискурс є в Білорусі публічним. Він ставить під сумнів існування незалежної України (як власне і Білорусі), а історичні події, процеси і явища доби націотворення (від кінця XVIII до початку XXI ст.) пропонує трактувати українцям і білорусам із погляду російської одержавленої версії історії.

---

⁷⁹⁵ Браточкин А. Работа с прошлым в городском пространстве: специфика Беларуси // Европейское кафе. – 14.04.2015. [Електронний ресурс] – <http://eurocafe.by/lecture/2015/06/07/rabota-s-proshlym-v-gorodskom-prostranstve-specifika-belarusi>

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ

Коллективна монографія, з якою ознайомився читач, підготовлена в рамках реалізації проекту Державного фонду фундаментальних досліджень «Образи «сусідів» на прикордонні України, Польщі, Білорусі: конфліктні історичні дискурси про минуле та моделі примирення». Це вже п'яте видання в серії «Історіографічні студії», в якому опрацьована проблематика репрезентації минувшини народів Центрально-Східної Європи з позицій компаративної історіографії і студій пам'яті.

Запропонована наукова концепція, яка покликана довести, що конфлікти між народами, рівнозначно як і спекулятивні дискурси на їхньому ґрунті, відомі під різними назвами й невідомі (штучно замовчувані), виникають і еволюціонують із неоднаковим ступенем інтенсивності (хвилеподібно), хоча вже й давно вийшли за рамки наукових фахових дискусій, стали предметом і засобом маніпуляцій політиків і ЗМІ (журналістів, політологів, політтехнологів, замовних експертів і навіть окремих церковнослужителів). Період інтерпретаційних практик, маніпулювання знаннями, початок якого ми датуємо завершенням Другої світової війни, тут особливий, позаяк він позначається новими, не баченими раніше технічними можливостями й інформаційними технологіями.

Представлені в книзі узагальнено-систематизовані дані про найбільш поширені (найімовірніше на національному рівні й локальні) взаємно репрезентативні образи «прикордонних» українців, поляків і білорусів. Їхня класифікація дає змогу, з одного боку, акцентувати увагу на

завданнях деміфологізації історичних (ширше — гуманітарних) знань про сусідів із метою покінчити з непродуктивними й взаєм шкідливими надмірними пристрастями «за націоналізмом», з другого, допомогти учителям (викладачам) рішуче й максимального зменшити конфронтаційне сприйняття народів та етнічних меншин.

При цьому враховувалися існуючі практики історичного примирення: взаємне вибачення політиків, каяття національних лідерів, спільні рішення законодавчих органів влади щодо порозуміння, відшкодування збитків, реституції культурних цінностей, участь церковних конфесій і громадських організацій в акціях порозуміння, спільне увічнення пам'яті загиблих, опіка над військовими похованнями тощо.

Розглядалися ймовірні (альтернативні) моделі подолання пам'ятевих конфліктів:

1) «Традиційна» європейська модель історичного примирення за принципом взаємного прощення і спокути — «Вибачаємо і просимо вибачити!»;

2) «Асиметрична», за пропозицією Олі Гнатюк — українській стороні не відповідати аналогічними діями на виклики польської сторони;

3) «Послідовно героїчна (ексклюзивна)», на думку Тараса Чухліба пам'ятник М. Залізняку та І. Гонті в Умані буде сприяти зміцнення українсько-польських стосунків, оскільки сучасні представники наших націй не повинні більше робити того, що роз'єднує нас сьогодні й у майбутньому;

4) «Взаємно героїчна», вшанування Симона Петлюра, Марка Безручка, як репрезентантів Дієвої армії УНР — союзника Польщі у боротьбі з більшовицькою Росією у 1920 р.,

5) «Взаємно віктимна», і поляки, і українці як жертви комуністичного та нацистського режимів. Пропозиція О. Гнатюк — нова формула примирення «має бути зосереджена навколо вшанування загиблих і пам'яті наших спільних жертв». До прикладу, політичні радянські репресії щодо українців та поляків у середині 1930-х років.

Концепт примирення покликаний спиратися на розроблені практичні рекомендації щодо принципового оновлення

тематично актуальних навчальних програм, навчально-методичних матеріалів, а головне — змісту та методів викладання. Водночас затребує формулювання конкретних пропозицій для органів державного управління щодо проведення реформування освітньої сфери, передусім у країнах Східного партнерства. Фундаментальним підґрунтям примирення має слугувати налагодження діалогу між дослідниками й викладачами різних країн регіону для пошуку спільної платформи у висвітленні «важких питань» минувшини, передусім історії епох модерну та постмодерну.

Впровадження отриманих результатів у навчальний процес, що має своєю ціллю формування в учнів (студентів, слухачів) критичних рефлексій щодо будь-яких вузьконаціональних, партійно-корпоративних, особисто-кланових та ін. збіднених інтерпретацій, натомість імплантація в практику навчально-виховного процесу країн затребуваних часом засад взаємоповаги, толерантності та терпимості до інакшого як культурно іншого. Моделі напрацьованого інтерпретаційного досвіду образів сусідніх центрально-східних країн (народів) мають бути включені до всього комплексу з забезпечення навчально-методичного та виховного процесів середньої і вищої школи.

Викладене вище можна розглядати і як експертні пропозиції у сфері культурної політики для Міністерства закордонних справ, Міністерства культури, Міністерства освіти і науки України, коригування політики пам'яті УІНП тощо.

Водночас, проведений аналіз у черговий раз засвідчив, що історична проблематика лишається надто привабливою для аргументації певних політичних рішень. Парадоксальність ситуації, на наш погляд, полягає у тому, що при наявності спільної домінанти у політиці пам'яті в Україні і Польщі — декомунізації в обох випадках, вона обернулася загостренням міждержавних стосунків. Це підтверджує нещодавне погіршення польсько-українських стосунків, викликане загостреною реакцією польської сторони на процеси національної ідентифікації українців. Руйнація пам'ятників українським повстанцям, рішення Сейму РП про визначення

трагічних подій на Волині 1943-1944 рр. «геноцидом» польського населення, різкі заяви польських урядовців щодо сучасної української політики пам'яті позначились і на посиленні негативних конотацій в уявленнях поляків про українців. Але така ситуація шкодить інтересам і польського, і українського народів. На це звернув увагу і президент України Петро Порошенко під час спільної прес-конференції з президентом Польщі Анджеєм Дудою 13 грудня 2017 р. в Харкові, коли заявив, що від історичних конфліктів між Україною і Польщею виграє Росія. У таких умовах зростає відповідальність політиків за довільну спекулятивну інструменталізацію історичного знання, особливо щодо таких «тонких» питань, як уявлення сусідніх народів один про одного.

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ

A.K. [A. Kłodziński] Wstęp do nowego czasopisma naukowego // Biblioteka Naukowego Zakładu imienia Ossolińskich (dalei — BNZiO). — 1842. — T.1. — S. 3-12.

Antonów M. Rola Stanisława Koniecpolskiego w przygotowaniu komisji Kurukowskiej z 1625 roku. — Lwów: Nakładem Seminarjum Historji Polski Uniw. J. K., 1929. — 16 s.

B.L. [x. Ben. Lewicki] Uwagi dotyczące się napisu ruskiego na dzwonie przy cerkwi metropolitalnej lwowskiej S. Jerzego Męczennika, a usuwające trudności z niego wynikłe // Czasopismo Naukowego Księgozbioru Publicznego imienia Ossolińskich (dalei — CNKPiO). — 1831. — Z. 4. — S. 123-135.

Beauvois Daniel. Oni i inni: pamiętnikarze polscy na kresach wschodnich w XX wieku // Przegląd Wschodni. — 2000. — T. VII. — Z. 1. — S. 195-204.

Bielowski A., Jan Mazepa i jego listy // Biblioteka Ossolińskich (dalei — BO). — 1864. — T.3. — S.150-172.

Bielowski A., Królestwo Galicyi // BO. — 1862. — T.1. — S.1-25; 1864. — T.3. — S.1-27.

Błuszkowski J. Stereotypy a tożsamość narodowa. — Warszawa: Elipsa, 2005. — 212 s.

Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. — Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1927. — T. 1. — 296 s.

Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. — Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1927. — T. 2. — 332 s.

Bogumił Z. Pamięć o konfliktach i dialogach Polaków z sąsiadami zapisana w kulturowym krajobrazie stolicy // Przemiany kulturowe we współczesnej Polsce: ramy, właściwości, epizody / Joanna Kurczewska (red.), — Warszawa, 2016: Wydawnictwo IFiS PAN. — S. 402-426.

Bolanowski A. Ukraińcy i Polacy w niemieckich formacjach policyjnych na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1942–1944

// Polska-Ukraina: trudne pytania. — T. 11. — Warszawa 2009. — S. 61-89.

Brückner A. Dogmat normański // Kwartalnik Historyczny. — Lwów, 1906. — S. 664-679.

Brückner A. O Rusi normańskiej jeszcze słów kilka // Kwartalnik Historyczny. — Lwów, 1909. — Rocznik XX. — XXXIII. — S. 362-371.

Brückner A. Publikationen der Szewczenko-Gesellschaft // Archiv für Slavische Filologie. — Berlin : Zweiundzwanzigster band., 1900. — S. 293-294.

Brückner A. Neuere Arbeiten zur slavischen Volkskunde // Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. — Berlin, 1902. — S. 228-237.

Bujak F. Historia osadnictwa ziem polskich w krótkim zarysie. — Warszawa: Druk F. Wyszyńskiego i S-ki, 1920. — 64 s.

Chodakowski Z.D. Drogi komunikacyjne w starożytnej Rosji (z rosyjsk. Przełożył J.Wagilewicz) // BNZiO. — 1843. — T. 7. — S. 111-138.

Chodynicki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370-1632. — Warszawa: Skład Główny Kasa im. Mianowskiego, 1934. — 632 s.

Czy Polska była imperium? Rozmowa z Romanem Szporlukiem // Nowak Andrzej. Od Imperium do Imperium. Spojrzenia na historię Europy Wschodniej. — Kraków, 2004. — S. 337-355.

Drozdowski M. R. My o nas i o innych. Szlachta Rzeczypospolitej wobec kozaczyzny zaporoskiej w latach 1648-1659. — Białystok, 2015. — 480 s.

Dubiecki M. Pole bitwy u żółtych Wód stoczony w maju 1648 r. // Rozprawy i sprawozdania wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności. — Kraków: Nakładem Akademii, 1880. — T. XII. — S. 1-24.

Dzieduszycki W. Ikonostas Bohorodczański // PA. — 1888. — R. II. — Z. IV. — S. 91-130.

F. K. [Koneczny F.] Z prasy ruskiej // Świat Słowiański. — Kraków, 1907. — Rocznik III. — Luty. — S. 136-141.

Feldman W. Dzieje polskiej myśli politycznej 1864-1914. — Warszawa: Instytut Badania Najnowszej Historii Polskiej, 1933. — 387 s.

Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi 1846-1906: w 2 t. — Kraków: Książka, 1907. — T 2. — 371 s.

Fischer A., Zakład Narodowy imienia Ossolińskich: Zarys dziejów. — Lwów: wyd. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1927. — 96 s.

Frąś L. Obrona Zbaraża w r. 1649. — Kraków: Drukarnia J. Gabłankowskiego, 1932. — 72 s.

Fs.S. [F. Siarczyński] Badanie wzdłużem listu Jana Smery do Włodzimierza wielkiego Książęcia Rusi, o którego znajdowaniu się w monasterze S.Spasa blisko Sambora położonym, napisał Krzysztof Sandysz // CNKPiO. — 1828. — Z. 2. — S. 31-42.

Fs.S. [F. Siarczyński] Badanie, czyli mieszkańcy Rusi czerwoney mieli niegdyś jakie szczególne prawa pisane? // CNKPiO. — 1829. — Z. 2. — S.74-83.

Fs.S. [F. Siarczyński] Dzieie Księztwa niegdyś Przemyńskiego // CNKPiO. — 1828. — Z. 2. — S. 63-77.

Fs.S. [F. Siarczyński] Dzieie niegdyś Księztwa Bełzkiego i miasta Bełża // CNKPiO. — 1829. — Z. 3. — S.4-32.

Fs.S. [F. Siarczyński] Dzieie niegdyś księztwa Trembowelskiego i Dzwynogrodzkiego // CNKPiO. — 1829. — Z. 4. — S.3-30.

Fs.S. [F. Siarczyński] Opisanie miasta Sambora i obwodu iego, dzieie dawne miasta tego i stan niniejszy // CNKPiO. — 1829. — Z. 2. — S.50-73.

Fs.S. [F. Siarczyński] Rozprawa o początku nazwy Rusi s Rusinów // CNKPiO. — 1828. — Z. 2. — S. 3-30.

Fs.S. [F. Siarczyński] Wiadomość o dawnem powszechnem uzywaniu łazien w kraich sławiańskich, a w szczególności w Polsce i Rusi // CNKPiO. — 1828. — Z. 2. — S.100-115.

Fs.S. [F. Siarczyński] Wiadomość o Trembowli i Dzwynogrodzie // CNKPiO. — 1829. — Z. 4. — S.31-39.

Fs.S. [F. Siarczyński], Rozprawa, czyli Sławianie, lub Słowianie znać się, i mówić właściwie maią // CNKPiO. — 1828. — Z. 1. — S. 39-63.

Gawlik M., Herasymczuk W. Wyhowszczyna i hadiackij traktat // Kwartalnik Historyczny. — Lwów, 1912. — Rocznik XXVI. — S. 353-354.

Gdy Ukraina była polską kolonią. Prof. Daniel Beauvois o trudnych relacjach polsko-ukraińskich na przestrzeni wieków // *Newsweek Historia*. — 2014. — №4. — S.30-35.

Gębarowicz M. Zakład narodowy imienia Ossolińskich we Lwowie. — Lwów: wyd. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1926. — 24 s.

Górka O. „Ogniem i mieczem” a rzeczywistość historyczna. — Warszawa: Skład główny. Libraria Nova, 1934. — 142 s.

Grabski A. F. Zarys historii historiografii polskiej. — Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006. — 278 s.

Gross J.T. Revolution from Abroad. The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia. — Princeton: Princeton University Press, 2003. — 408 p.

Halczak B. Unia brzeska w 1596 roku w polskich podręcznikach do nauczania historii // *Polacy i Ukraińcy. Historia która łączy i dzieli*. — Słupsk-Gdańsk : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2015. — S. 65-68.

Halecki O. Historia Polski. — Lublin; Londyn: Towarzystwo Naukowe KUL. Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1992. — 318 s.

Handelsman M. Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed Wojną Krymską. Rozwój narodowości nowoczesnej. — Warszawa: Праці Українського наукового інституту, 1937. — 176 s.

Isaev E. The militarization of the past in Russian popular historical films // *Ideology and politics*. — 2016. — № 1(6). — P. 31-50.

Jabłonowski A. Kolonizacja Ukrainy za ostatnich Jagiellonów // *Kwartalnik Historyczny*. — 1893. — R. 7. — S. 50-65.

Jabłonowski A. Stosunki rodzinne na Wołyniu na przełomie XVI i XVII wieku // *Przegląd Historyczny*. — Warszawa, 1911. — T. XVI. — S. 57-88.

Jarowiecki J. Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 r. — Kraków; Wrocław, 2008. — 502 s.

Julkowska V. Historiografia polska II połowy XIX wieku, jako źródło i rezerwuar stereotypów narodowościowych // *Stereotypy narodowościowe na pograniczu* /red. W. Banasiuk. — Rzeszów: Wyd. UR, 2002. — S. 17-31.

K. S. [K. Słotwinski], Spis przedpłacicieli 1831r. a 1832 r. // CNKPiO. — 1832. — Z.4. — S. 137-139.

Kamiński Jan. Nowy przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego // Słowo Polskie. — Lwów, 1909. — № 587. — S. 1-2; № 589. — S. 1-3.

Kamiński Jan. Przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego. — Lwów, 1910. — S. 1-10.

Kamiński Jan. Przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego // Słowo Polskie. — Lwów, 1909. — № 528. — S. 1-2; № 530. — S. 1-2.

Kawalec A. Franciszek Siarczyński (1758-1829) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. Red. Jerzy Maternicki. — Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, 2007. — S. 13-34.

Kawalec A. Lwowski okres w życiu i działalności naukowej Franciszka Siarczyńskiego. Prace wydawnicze i dzieła historyczne // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w., t. 2, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak. — Rzeszów: wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004. — S. 35-58.

Kloczowski J. Ukraina a Europa Środkowo-Wschodnia // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. — 1994. — T. 2. — S. 15-20.

Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński (1846-1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości. — Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006. — 274 s.

Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński wobec historiografii ukraińskiej na przełomie XIX-XX wieku // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. — T. III. Pod redakcją Jerzego Maternickiego, Leonida Zaskilniaka. — Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. — S. 270-278.

Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński wobec stosunków polsko-ukraińskich na przełomie XIX i XX wieku (do 1914 r.) // Studia z dziejów polskiej myśli i kultury politycznej XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Romanowi Wapińskiemu. — Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2001. — S. 166-178.

Koko E. Rusini czy Ukraińcy? Kształtowanie się nowoczesnego narodu ukraińskiego w ogłędach Franciszka Rawity-Gawrońskiego // Polacy i sąsiedzi — dystanse i przenikanie kultur. — Część I. Zbiór

studiów pod redakcją Romana Wapińskiego. — Gdańsk, 2000. — S. 31-35.

Kolankowski L. Hruszewski M. Istorija Ukrainy–Rusi, t. IV, V, VI // Kwartalnik Historyczny. — Lwów, 1913. — Rocznik XXVII. — S. 348-365.

Kolankowski L. Kilka uwag o Prof. M.Hruszewskiego Historii Ukrainy-Rusi. — Lwów, 1913. — 20 s.

Kolankowski L. Pomysły i idee ukraińskie Prof. M.Hruszewskiego // Świat Słowiański. — Kraków, 1908. — Rocznik IV. — Styczeń. — S. 19-30.

Koneczny F. Czy można dogodzić Rusiną // Świat słowiański. — 1907. — R. 3. — T. 2. — № 36. — S. 403-407.

Koneczny F. Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów. — Poznań; Lwów; Lublin; Łódź: Wydawnictwo M.Arcta w Warszawie, 1921. — 296 s.

Koneczny F. Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski: w 2 t. — Poznań; Warszawa: Księgarnia św. Wojciecha, 1921. — T. 2. — 308 s.

Konieczna J. Polska — Ukraina: wzajemny wizerunek: Raport z badań. — Warszawa : Instytut Spraw Publicznych, 2001. — 89 s.

Konopczyński W. Dzieje Polski Nowożytnej. T. I. 1506–1648. — Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa, 1936. — 438 s.

Konopczyński W. Dzieje Polski Nowożytnej. T. II. 1648–1795. — Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa, 1936. — 460 s.

Kopia listu ze Lwowa p. Samuela Kuszewicza, syndyka lwowskiego do Krakowa do p. Ojca swego i matki żonki swej // BNZiO. — 1847. — T.2. — S. 14-17.

Korzon T. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. — Kraków: Akademia Umiejętności, 1912. — T. I. — 388 s.

Korzon T. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. — Kraków: Akademia Umiejętności, 1912. — T. II. — 522 s.

Kozik J. Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848. — Kraków, 1973. — 307 s.

Kronika Towarzystwa archeologicznego krajowego we Lwowie // PA. — 1876. — R. I. — Z. 1. — S. 28-32.

Krzyżanowski S. Mowa miana dnia 20 lutego 1876 r. na pierwszym posiedzeniu wydziału // PA. — 1876. — R. 1. — Z. 1. — S. 4-5.

Kupczyński T. August Bielowski (1806 — 1876) // *Wiek XIX: sto lat myśli polskiej: zyciorysy, streszczenia, wyjątki*, T. VIII. — Warszawa: wyd. Geberthner i Wolff. — 1913. — 485 s.

Makarchuk S. Straty ludności w Galicji Wschodniej w latach II wojny światowej (1939-1945) // *Polska — Ukraina: trudne pytania*. — T. 6. — Warszawa, 2000. — S. 228-255.

Mądziak M. Wojny kozackie w polskiej historiografii przełomu XIX i XX w. // *Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів*. За ред. Л. Зашкільняка. — Львів; Люблін, 1996. — С. 213-224.

Mędrzecki W. Polskie relacje pamiętnikarskie i wspomnieniowe jako źródło do badania stosunków polsko-ukraińskich w okresie II wojny światowej // *Przegląd Wschodni*. — 1997. — T. IV. — Z. 1. — S. 227-232.

Modelski T. Ossolineum i czeskie Muzeum Narodowe (Pierwsze związki i zawiązki) // *Roczn. Zakł. Nar. im. Ossolińskich*, 1953. — T. 4. — 200 s.

Motyka G. Charakter i bilans antypolskiej czystki na Wołyniu 1943-1944 // *Polacy i Ukraińcy. Historia która łączy i dzieli*. — Słupsk-Gdańsk : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2015. — S. 205-210.

Motyka G. Ukraińska partyzanka 1942-1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. — Warszawa: Instytut Studiów Politycznych, Oficyna Wydawnicza Rytm, 2006. — 720 s.

Nowiny o Chmielnickim. Fortelna i przemyślna zdrada Bohdana Chmielnickiego pryncypała, rebelizanta starzego kozaków zaporoskich przeciw Koronie Polskiej i W. X. Litewskiemu 1648 (Z rękopismów księgozbioru Ossolińskich) // *BNZiO*. — 1847. — T.2. — S. 3-7.

Nowiny z pogrom wojska polskiego pod Piławcami r.1648 // *BNZiO*. — 1847. — T.2. — S. 8-13.

Obwieszenie Czasopisma, które Zakład naukowy księgozbioru imienia Ossolinskich wydawać będzie // *CNKPiO*. — 1828. — Z. 1. — S. 1.

Pawluczuk W. Ukraina. Polityka i mistyka. — Kraków, 1998. — 264 s.

Pisma Aleksandra Jabłonowskiego / Z przedmową J.K. Kochanowskiego: w 4 t. — Warszawa: Księgarnia E. Wende i Spółki, 1910. — T. 1.: Ziemie Ruskie Rzeczypospolitej. — 349 s.

Podleski F. Zagadnienia „ukraińskie” na tle stosunków austriackich. — Lwów; Warszawa: Księgarnia polska Bernard Połonicki, 1935. — 144 s.

Polacy i Ukraińcy. Historia, która łączy i dzieli. — Słupsk-Gdańsk : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2015. — 392 s.

Polish Atrocities in the West Ukraine by V.J. Kushnir. Ph. D. With a preface by Cecil Malone M.P. — Vienna, 1931.

Polska-Ukraina: trudna odpowiedź. Dokumentacja spotkań historyków (1994–2001). Kronika wydarzeń na Wołyniu i w Galicji Wschodniej (1939–1945). — Warszawa, 2003. — 184 s.

Polska-Ukraina: trudne pytania. Warszawa, 1997–2009. — T.1–11.

Poznańczyk (X. Liske), [рец.:] Biblioteka Ossolińskich, t. X i XI // Dziennik Literacki. — 1869. — № 6. — S. 98–99.

Prus E. Szatańskie igrzysko : historia Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. — Wrocław : Nortom, 2009. — 380 s.

Prus E. Taras Czuprynka. Hetman UPA i wielki inkwizytor OUN. — Wrocław : Nortom, 1998. — 335 s.

Prus E. UPA — armia powstańcza czy kurenie rizinów?. — Wrocław : Nortom, 1994. — 129 s.

Przemówienie A. Bielowskiego na posiedzeniu 12 października 1868 roku // Biblioteka Ossolińskich. — 1868. — T.11. — S. 358.

R.: Dr. Bohdan Barwiński: Istorycznyj rozwij imeni ukraińskoruskoho narodu. U Lwowi 1909. Nakładem Redakcyi Rusłana // Ruś. — Lwów, 1911. — Rocznik I. — Zeszyt III. — S. 339–340.

Raport: Ukraińcy o historii, kulturze i stosunkach polsko-ukraińskich (29 maja 2017). [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://nck.pl/projektybadawcze-nck/318944-raport-ukraincy-o-historii-kulturze-i-stosunkach-polskoukrainskich/>

Rawita-Gawroński F. Geneza i rozwój idei kozactwa i kozaczyzny w XVI wieku. — Warszawa; Kraków: Księgarnia J. Czarniecki, 1924. — 150 s.

Rawita-Gawroński F. Hetman kozacki B.Chmielnicki; szkic historyczny jego życia i walk. — Lwów: Wydawnictwo Tow. Im. Piotra Skargi, 1914. — 108 s.

Rawita-Gawroński F. Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w. — Warszawa, 1923. — 238 s.

Rawita-Gawroński F. Próba pojednania z Rosją. Poselstwo Bieniewskiego od śmierci B.Chmielnickiego do umowy Chadziackiej. — Kraków: G.Gebethner i Spółka, 1907. — 93 s.

Rawita-Gawroński F. Sprzedaż Królestwa i Rusini // Rzeczpospolita. — 1909. — 29 maja. — № 11. — S. 135–136.

Rawita-Gawroński F. Ustrój państwowo-społeczny Rusi w XI i XII w. W zarysie. — Lwów: Jakubowski i Zaburowicz, 1896. — 146 s.

Rawita-Gawroński Fr. Kwestya ruska wobec Austrii i Rosyi // Świat Słowiański. — Kraków, 1912. — Rocznik VIII. — Sierpień–Wrzesień. — S. 557–578.

Rawita-Gawroński Fr. Ludzie i czasy mego wieku. Wspomnienia, wypadki, zapiski (1892–1914). Opracował Eugeniusz Koko. — Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2012. — 265 s.

Rawita-Gawroński Fr. Oderwanie Chełmszczyzny i Rusini. — Lwów, 1909. — 24 s.

Rawita-Gawroński Fr. Profesor Hruszewskij i jego Historia Ukrainy-Rusi // Świat Słowiański. — Kraków, 1911. — Rocznik VII. — Maj. — S. 337–356.

Rawita-Gawroński Fr. Ustrój państwowo-społeczny Rusi w XI i XII w. W zarysie. — Lwów: Jakubowski i Zaburowicz. — 224 s.

Rawita-Gawroński Fr.: Korduba M. Die Anfänge des ukrainischen Kosakenthums // Kwartalnik Historyczny. — Lwów, 1912. — Rocznik XXVI. — S. 521–525.

Rawita-Gawroński Fr. Historia ruchów hajdamackich (do r. 1770). — T. I. Ruina. — Lwów, 1899. — 269 s.; T. II. Koliszczyzna. — Lwów, 1901. — 297 s.

Rozprawa o języku ruskim, przez Jana Mogilnickiego // CNKPiO. — 1829. — Z. 3. — S. 56–87.

Rumbold z Połocka. Rafał Korsak, metropolita Rusi // Przegląd Historyczny. — Warszawa, 1906. — T. III. — S. 351–373.

Sierzęga P. Obchody rocznicy Unii lubelskiej na terenie Galicji w 1869 roku // Galicja i jej dziedzictwo. — T. 15: Działalność

wyzwolenca. — Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2000. — S. 146-193.

Słotwinski K. Do Pana Macieja. O czasopiśmie naukowym Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich // CNKPiO. — 1832. — Z.1. — S. 13-41.

Smoleński W. Dzieje narodu polskiego. — Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź: Nakładem Gebethnera i Wolffa, 1921. — 604 s.

Smoleński W. Historia Polski. Wykłady popularne. — Warszawa: G. Gebethner i spółka, 1924. — 218 s.

Smolka S. Przedmowa Aleksandr Jabłonowski. Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej. — W Krakowie: Akademia Umiejętności, 1912. — S. I-XXII.

Sobieski W. Dzieje Polski. T. 1. Do roku 1696. — Warszawa: Wydawnictwo Zorza, 1938. — 262 s.

Sobieski W. Szkice historyczne. — Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa; Kraków: G. Gebethner i Spółka, 1904. — 316 s.

Sokolnicki M., Mościcki H., Cynarski J. Historia Powszechna. — Warszawa: „Kultura i Wiedza”, 1936. — 1480 s.

Sprawozdanie z czynności zakładu na posiedzeniu publicznem 17 dnia października 1861 r. M. Dzieduszyckiego // BO. — 1862. — T.1. — s.398-399.

Sprawozdanie z czynności zakładu na posiedzeniu publicznem dnia 13 października 1862 r. kuratora M. Dzieduszyckiego // BO. — 1863. — T.2. — S. 439.

Sprawozdanie z czynności zakładu na posiedzeniu publicznem dnia 12 października 1867 roku M. Dzieduszyckiego // BO. — 1868. — T.10. — S.432.

Sprawozdanie z czynności Dyrekcyi Zakładu Naukowego imienia Ossolińskich (12 października 1845) przez A. Kłodzińskiego // BNZiO. — 1844. — T.12. — S. 214-215.

Sprawy Towarzystwa. Zebrania członków grona krakowskiego // Kwartalnik Historyczny. — Lwów, 1913. — Rocznik XXVII. — S. 196-198.

Stadnicki K. O pierwszych zaborcz wariagów na ziemi lachickiej i o grodzie Czerwieńsk // BNZiO. — 1843. — T.5. — S. 116-152; 1843. — T.6. — S. 115-145; 1844. — T.9. — S. 102-152.

Statut Towarzystwa Historycznego. — Lwów, 1886. — S. 1-17.

Stereotypy narodowościowe na pograniczu / Pod red. W. Bonusiaka. — Rzeszów, 2002. — 350 s.

Stępnik A. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918. — Lublin, 1998. — 320 s.

Stosunek do innych narodów / 2017 [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_021_17.PDF

Stryjek T. Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debatach publicznych na Ukrainie 1991–2004. — Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, 2007. — 796 s.

Stryjek T. Wołyń, Europa i pojednanie między Polakami i Ukraińcami. O tym, jak przeszłość zależy od przyszłości // Polacy i Ukraińcy. Historia która łączy i dzieli. — Słupsk-Gdańsk : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2015. — S. 329–350.

Strzeszewski M. Opinie o stosunkach polsko-rosyjskich i możliwości pojednania polsko-niemieckiego i polsko-ukraińskiego. Komunikat z badań. Warszawa, lipiec 2008. BS/113/2008. [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_113_08.PDF

Sygm (Łoziński W.) Malarstwo Cerkiewne na Rusi // Kwartalnik Historyczny. — 1887. — R. I. — Z. 1 — S. 149–209.

Szaraniewicz I. Kościelne sprawy na Rusi za rządów Kazimierza Wielkiego // BO. — 1863. — T.2. — S.318–337.

Szelągowski A. Historia Powszechna. — Warszawa: M.Arct, 1936. — 1116 s.

Szelągowski A. Kwestya ruska w świetle historyi. — Warszawa: Nakładem „Przeglądu Narodowego», 1911. — 142 s.

Szporluk R. Reflections on Ukraine after 1994 : The Dilemmas of Nationhood // The Harriman Review. — 1994. — Vol.7. — № 7/9. — P. 1–10.

Śliwiński A. Król Władysław IV. — Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta, 1925 — 220 s.

Śreniowska K. Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887–1900 w świetle „Kwartalnika Historycznego» // Zeszyty Naukowe

Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne. — Seria I. — Z. 15. — 1960. — S. 153-163.

Toczek A. Czasopiśmiennictwo historyczne we Lwowie // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. T. III., red. J. Maternicki, L. Zaskilnjak. — Rzeszów, 2005. — S. 190-191.

Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki (1612-1651) / Rozprawy historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. T. 12. — Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1933. — 406 s.

Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukraińska. — Lwów: Państwowe Wadawnictwo Książek Szkolnych, 1939. — 98 s.

Tomkiewicz W. Ukraina między Wschodem i Zachodem. Odbitka z Sprawy Narodowościowej. 1938. R. 12. № 1-2. — Warszawa: Nakładem Instytutu Badań Spraw Narodowościowych, 1938. — 41 s.

Tomkiewicz W. Unia Hadziacka. Odbitka z Sprawy Narodowościowej. 1937. R. 11. № 1-2.. — Warszawa: Nakładem Instytutu Badań Spraw Narodowościowych, 1937. — 31 s.

Topolski J. Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej. — Poznań : Wadawnictwo Poznańskie, 2008. — 350 s.

Trudna pamięć: Wołyń 1943 / 2013 [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_093_13.PDF

Trzy posiedzenia Klubu Słowiańskiego // Świat Słowiański. — Kraków, 1908. — Rocznik IV. — Styczeń. — S. 42-43.

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1943-1945. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://orka.sejm.gov.pl/proc8.nsf/uchwaly/625_u.htm

Wagilewicz J. Berda w Uryczu // BNZiO. — 1843. — T.6. — S. 151-168.

Wagilewicz J. Szełudywy Buniak. Z podań ludu // BNZiO. — 1844. — T.11. — S. 181-195.

Wasilewski L. Granice Rzeczypospolitej Polskiej. — Warszawa: Skład Główny: Sp. AKC „Dom książki polskiej”, 1926. — 16 s.

Wasilewski L. Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. — Warszawa: Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego, 1934. — 146 s.

Wasyłewski S. Pod kopułą lwowskiego Ossolineum: Pamiętnik stypendysty i asystenta Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w latach 1905–1910. — Wrocław: wyd. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1957. — 214 s.

Wierzbicki A. Europa w polskiej myśli historycznej i politycznej XIX i XX wieku. — Warszawa: Centrum Europejskie Natolin; Wydawnictwo Trio, 2009. — 267 s.

Woliński J. Polska i Kościół prawosławny. Zarys historyczny. — Lwów: Wydawnictwo Zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1936. — 152 s.

Wysze dzieła drukowane w roku 1829 we Lwowie // CNKPiO. — 1829. — Z.4. — S. 148-149.

Yurchuk Y. Reordering of meaningful worlds: Memory of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army in post-Soviet Ukraine — Stockholm: Acta, 2014. — 295 p.

Zajaczkowski J. Trudne sąsiedztwa: Polska i Ukraina a Rosja i Niemcy. T. III: Druga wojna światowa. — Lublin, 2013. — 830 s.

Zakrzewski M. Jerzy Franciszek Kulczycki (Samborzanin) // CNKPiO. — 1831. — Z. 1. — S.74-87.

Zakrzewski S. Bolesław Chrobry Wielki. — Lwów; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich. — 440 s.

Zakrzewski S. Zagadnienia historyczne: w 2 t. — Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1936. — T. 2. — 274 s.

Zaszkilniak L. Dzieje Polski i Polaków we współczesnej ukraińskiej historiografii // Od Zborowa do NATO (1649–2009). Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVII do XXI wieku. Monografia naukowa / Red. Maciej Franz, Krzysztof Pietkiewicz. — Toruń, 2009. — S. 776–783;

Zaszkilniak L. Dzieje Polski w historiografii i świadomości społecznej Ukraińców na początku XXI wieku // "O nas bez nas". Historia Polski w historiografiach obcojęzycznych. Moderatory W. Molik, H. Żaliński. — Poznań, 2007. — S. 157–179.

Zaszkilniak L. Geneza konfliktu polsko-ukraińskiego z lat 1918–1919 // Europa nie prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa,

Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1772– 1999) / Pod red. K. Jasiewicza. — Warszawa; London, 1999. — S. 451–460.

Zaskilniak L. Polski ruch ludowy i kwestia ukraińska w Galicji w końcu XIX i na początku XX wieku (do 1914 r.) // *Wieś — Chłopi — Ruch Ludowy — Państwo. Księga Pamiątkowa Profesora Józefa Ryszarda Szaflika / Pod red. A. Kołodziejczyka.* — Warszawa, 1996. — S. 61–67.

Zaskilniak L. Ukrainische historische Identität zwischen Polen und Russland // *Last der Geschichte? Kollektive Identität und Geschichte in Ostmitteleuropa. Belarus, Polen, Litauen, Ukraine.* — Hamburg, 2008. — S. 189–226.

Zdanie sprawy z czynności Zakładu Naukowego imienia Ossolińskich (12 października 1842) przez A. Kłodzińskiego // *BNZiO.* — 1843. — T.5. — S. 165-166.

Zdanie sprawy z czynności Zakładu Naukowego imienia Ossolińskich (12 października 1848) przez A. Kłodzińskiego // *BNZiO.* — 1848. — T.1. — Z.4. — S. 504-506.

Zhurzhenko T. Memory Wars and Reconciliation in the Ukrainian — Polish Borderlands: Geopolitics of Memory from a Local Perspective // *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe.* Ed. by Mink G. et al. — Palgrave Macmillan, 2013. — P. 173-192.

Żupański A. Tragiczne wydarzenia za Bugiem i Sanem przed ponad sześćdziesięciu laty. Poznaj werdykt historyków polskich i ukraińskich. — Warszawa, 2007. — 80 s.

Аркуша О. Польський і російський чинники у формуванні сучасної національної свідомості галицьких українців: історичний досвід та сучасні паралелі // *Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини у сучасній Україні.* За ред. Л. Зашкільняка. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2009. — С. 144–209.

Аркуша О. Польські націонал-демократи та українське питання в Галичині на початку ХХ століття // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* — Львів, 2005. — Вип. 39–40. — С. 149–202.

Аркуша О. Українсько-польські відносини у Східній Галичині на початку ХХ століття: акція Владзімежа Козловського 1902–

1903 років // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 2002. — Вип. 37. — Ч. 1. — С. 268–314.

Аркуша О., Мудрий М. «Высказати ясно и Полякамъ и Европе»: Європа в уявленнях галицьких українців XIX — початку XX століть // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. — Zeszyt 12. — Kraków; Przemyśl, 2012. — S. 15–41.

Баханов К. Нові часи — нові герої: формування культури пам'яті в Україні // Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / за загальною редакцією Ю. Шаповала. — Київ: ІПЕНД, 2013. — С. 182–216.

Бойко О. Сучасний історичний міф як інструмент конструювання історичної пам'яті // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. — Вип. 1. — К.: Стило, 2011. — С. 82–100.

Боляновський А. Проблема кількості польських жертв Волинської трагедії 1943 р. // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — Львів, 2013. — Вип. 6. — С. 129–143.

Боляновський А. В. Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування : монографія.; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. акад. наук України, Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Л.: Вид-во Львів. політехніки, 2011. — 188 с.

Бондар В. Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990–2000-х рр.: основні тенденції // Історіографічні дослідження в Україні. — 2013. — Вип. 23. — С. 377–400.

Боримський В.В. Польсько-український союз 1920 р. в українській і польській історіографія: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. — Черкаси, 2015. — 20 с.

Булик Н. Археологічні осередки Львова (1875–1914): Наукові пошуки та польові здобутки // Археологічні дослідження Львівського університету. — Львів, 2008. — Вип. 11 — С. 209–237.

Булик Н. До питання про формування археологічної науки в Галичині у ХІХ столітті // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — Вип. 9. — Львів, 2005. — С. 372-385.

Бурик Е. А. Приграничне співробітництво Білорусі з Польщею і Україною (1991–2008 гг.) : автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / Білорус. гос. ун-т. — Мінськ, 2014. — 24 с.

Бучинський Б. Студії з історії церковної унії // Записки НТШ. — 1908.– Т. LXXXV. — С. 21-42.

Бушанський В. Історична пам'ять: поняття і феноменологія // Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / за загальною ред. Ю. Шаповала. — К.: ІПІЕНД, 2013. — С. 93-113.

В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2011. — 288 с.

Валіцький А. В полоні консервативної утопії: Структура і видозміни російського слов'янофільства. — К.: Основи, 1998. — 710 с.

Ващенко В. «Ментальна географія» епохи Модерну: конструювання М. Грушевським «історичного простору» України, Європи, та Росії // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. — К., 2013. — Вип. 7. — С. 32–58.

Війна двох правд. Поляки та українці у кривавому ХХ столітті / Уклад. й передмова В. Кіпіані. — Харків : Вид-во «Vivat», 2017. — 302 с. (бібліотечка «Історичної правди»).

«Волинь» Смажовського: як фільм сприймають у Польщі та Україні // Наш вибір. Газета для українців у Польщі. — 2016. — 14 жовтня. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://naszwybir.pl/42068-2/>

Володимир В'ятрович: «Деяким польським політикам притаманна впевненість у тому, що Україна здатна торгувати історією» // Дзеркало тижня. — 2017. — 3 листопада. [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://dt.ua/internal/volodimir-v-yatrovich-deyakim-polskim-politikam-pritamanna-vpevnenist-u-tomu-scho-ukrayina-zdatna-torgovati-istoriyeyu-259103_.html

Волошин Ю. Образ сусіда в українських шкільних підручниках історії : проблеми і можливі шляхи розв'язання // Polacy i Ukraińcy. Historia która łączy i dzieli. — Słupsk-Gdańsk : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2015. — С. 59–65.

Гаврилюк О. Українсько-польський діалог 1990-х років стосовно подолання взаємних національних стереотипів: здобутки і нереалізовані можливості // Stereotypy narodowościowe na pograniczu / Pod red. W. Bonusiaka. — Rzeszów, 2002. — С.63– 71.

Гоменюк І. Провісники Другої світової. Прикордонні конфлікти в Центрально-Східній Європі. Від розпаду імперій до Гляйвіцької провокації. — Харків: КСД, 2017. — 352 с.

Горизонтов Л. Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше. — М.: «Индрик», 1999. — 272 с.

Граля Г. Ці была Рэч Паспалітая каланіяльным утварэннем? // Беларускі Гістарычны Агляд = Belarusian Historical Review. — 2016. — Т.23. — №1-2. — С. 185–208.

Гриневич Т. Історія, яка об'єднує та ділить // Scriptorium nostrum. — 2016. — № 3 (6) — С. 33-348.

Грицак Я. Польсько-українське поєднання в європейському контексті // Polacy i Ukraińcy. Historia która łączy i dzieli. — Słupsk-Gdańsk : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2015.. — С. 234–240.

Грицак Я. Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX- XX ст. — К., 1996. — 360 с.

Гриценко Г. З. Білорусько-українські культурні зв'язки другої половини XIX — початку XX ст.: монографія. — Львів: ПАІС, 2015. — 192 с.

Грицкевич А. П. Борьба за Украину. 1917 — 1921. — Мн.: Совр. шк., 2011. — 532 с.

Грушевський М. В справі доступу на Львівський університет // Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. — Львів: Світ, 2005. — Т. 2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907-1914)». — С. 482-483.

Грушевський М. Галичина і Україна // Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;

Голов. ред. П. Сохань. — Львів: Світ, 2002. — Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». — С. 376-382.

Грушевський М. Із польсько-українських стосунків Галичини (Кілька ілюстрацій до питання: автономія обласна чи національно-територіальна) // Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. — Львів: Світ, 2002. — Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». — С. 485-527.

Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. — Т. 3. — К.: Наукова думка, 1993. — 592 с.

Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. — Т. 4. — К.: Наук. думка, 1993. — 544 с.

Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. — Т. 6. — К.: Наук. думка, 1995. — 670 с.

Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. — Т. 7. — К.: Наук. думка, 1995. — 628 с.

Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. — Т. 8. — К.: Наук. думка, 1995. — 856 с.

Грушевський М. Листи з над Полтви. Лист третій // Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. — Львів: Світ, 2002. — Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». — С. 161-187.

Грушевський М. Нові розвідки з історії давньої Русі // Грушевський М.С. Твори : У 50 т. / Редкол. : П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. — Львів : Світ, 2004. — Т. 6 : Серія «Історичні студії та розвідки (1895-1900)». — С. 511-526.

Грушевський М. Новіша література по історії в. кн. Литовського // Український науковий збірник. — Москва, 1916. — Вип. II. — С. 36-39.

Грушевський М. Похорони унії / На українські теми // Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. — Львів: Світ, 2005. — Т. 2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907-1914)». — С. 139-144.

Грушевський М.: Brückner A. Próbkі najnowszej krytyki historycznej (Р.Н., 1905, S. 24–35) // Записки НТШ. — Т. LXXVII. — 1907. — С. 206-207.

Грушевський М. Ілюстрована історія України. — Київ; Львів: Друкарня «С. В. Кульженко», 1913. — 528 с.

Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ — першої половини ХХ століть. — Львів, 2006. — 448 с.

Гудь Б. Українці — поляки: хто винен?: У пошуку першопричин українсько-польських конфліктів першої половини ХХ ст. / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. — Львів: Кальварія, 2000. — 192 с.

Гурневич Дзьмітры. Польскі музей ня бачыць праблемы ў здымку забойцы беларусаў на выставе. «Такія былі часы». [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.svaboda.org/a/28842598.html>

Дашкевич Я. Шляхи подолання упереджень (Перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків) // Польсько-українські студії. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — К., 1993. — С.23-29.

Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у ХІХ сторіччі / Український Вільний Університет. Серія: монографії. Ч. 13 / З передмовою В. Янева. — Мюнхен, 1969. — 114 с.

Долбилов М. Полонофобия и русификация Северо-Западного края (1860-е гг.): метаморфозы этностереотипов // Образ врага / Сост. Л. Гудков. — Москва, 2005. — С. 127-174.

Долбилов М. Поляк в имперском политическом лексиконе // Новое литературное обозрение. — 2011. — № 2. — С. 45-58.

Древняя Русь после Древней Руси: дискурс восточнославянского (не)единства; отв. сост., отв. ред. серии А. В. Доронин. — Москва: Полит. энциклопедия, 2017. — 399 с.

Дрозд Р., Гальчак Б., Мусієнко І. Історія українців у Польщі в 1921-1989 роках / пер. з пол. І. Мусієнко. 3-тє вид., випр., допов. — Харків: Золоті сторінки, 2013. — 272 с.

Євсєєв К. В. Дискурс політики історичної пам'яті в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. — К., 2015. — 20 с.

Журженко Т. Геополитика памяти: переоценка итогов Второй мировой войны и борьба за гегемонию в Балто-Черноморском регионе // Перекрестки. — 2011.- № 3-4.- С. 134-157.

Зайцев О. До питання про витоки волинської трагедії // Polacy i Ukraińcy. Historia która łączy i dzieli. — Słupsk-Gdańsk : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2015. — С. 163-173.

Зашкільняк Л. До генези українсько-польського конфлікту у ХХ столітті // Україна — Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — Львів, 2010-2011. — Вип. 3-4. — С. 22-41.

Зашкільняк Л. Історична наука в Галичині на початку ХХ ст. та українсько-польські взаємини // Вісник Львівського університету. Серія історична. — 2013. — Вип. 49. — С. 93-113.

Зашкільняк Л. Історичні міфи і стереотипи як складова суспільної свідомості та соціальної практики // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини у сучасній Україні. За ред. Л. Зашкільняка. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2009. — С. 7-35.

Зашкільняк Л. Історія "своя" й історія "чужа" // Критика. — 2009. — Ч. 9-10 (143-144). — С. 24-27.

Зашкільняк Л. Історія Польщі та українсько-польських відносин у відображенні сучасної української історіографії (90-ті роки ХХ ст.) // Polska — Niemcy — Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku. Pod red. W. Bonusiaka. — Rzeszów 2000. — S. 99-128.

Зашкільняк Л. Образ Польщі та поляків у сучасній Україні // Проблеми слов'язознавства. — 2011. — Вип. 60. — С. 68-80.

Зашкільняк Л. Україна між Польщею й Росією: історіографія та суспільна свідомість // Український історичний журнал. — 2005. — № 5. — С. 93-113.

Зашкільняк Л. Українська історична польоністика у 90-х роках // На службі Клію. Збірник наукових праць на пошану професора Любомира Винара. — К., 2000. — С. 451–476.

Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки на Волині та у Східній Галичині в 1939–1944 роках: невідома війна // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. — Т. 251: Праці Історично-філософської секції. — Львів, 2006. — С. 325–367.

Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. — 752 с.

Зашкільняк Л.. Образ(и) польської історії в сучасній українській історіографії // Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації (Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 15–16 грудня 2005 року) / Упорядник і наук. ред. Г.В. Касьянов. — К., 2008. — С. 35–46.

Зерній Ю.О. Державна політика пам'яті як чинник утвердження української національної ідентичності : дис. ... канд. політ. наук за спеціальністю 23.00.05 — етнополітологія та етноджерелознавство / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. — К., 2009. — 221 с.

Зінченко О. Польські олені, Обама та колективна пам'ять українців. Як подолати тяжіння минулого / Українська миротворча школа. — Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2016. — 104 с.

Зінченко О. Українські могили, польські могили, холодна війна та гаряче сонце Сан-Ескобара // Історична правда. 1.11.2017 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2017/11/1/151399/>

Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості / Центр Разумкова. — 07.06.2016 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://sector.org.ua/wpcontent/uploads/2016/06/Identi-2016.pdf>

Ільошин І.І. Волинська трагедія, 1943-1944 рр. / Ін-т історії України НАН України, Київ. Славістичний ун-т — К., 2003. — 313 с.

Ільошин І.І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). — К., 2009. — 399 с.

Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні / Колективна монографія за ред.

Л. Зашкільняка. — Львів: Ін-т українознавства ім.І. Крип'якевича, 2009. — 472 с.

Кабачій Р. Випробування Кресами: як Польща промацує податливість української історичної політики [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://ukr.lb.ua/culture/2017/09/15/376604_viprobuvannya_kre_sami_yak_polshcha.html

Калакура О. Поляки у етнополітичних процесах на землях України у ХХ ст. — К., 2007. — 508 с.

Каліщук О.М. У тіні Волині? Історія vs пам'ять / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів, 2016. — 202 с.

Каліщук О.М. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурси / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. — Львів, 2013. — 510 с.

Карев Д. В. Белорусская и украинская историография конца XVIII — начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев. — Вильнюс : ЕГУ, 2007. — 312 с.

Касьянов Г. Історична політика і меморіальні закони в Україні: початок ХХІ ст. // Агора. — 2016. — Вип. 17. — С. 63-74.

Касьянов Г. Как «общая» история разделяет: политика памяти в Украине, Польше, России в 1990-е — 2000-е годы // Перекрестки: Журнал исследований восточноевропейского Пограничья. — 2011. — № 3-4. — С. 158-184.

Киридон А. Гетеротопії пам'яті. Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. — К. : Ніка-Центр, 2016. — 320 с.

Козак О. Примирення по-польськи: УПА — злочинці, АК — герої [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2013/04/20/121140/>

Коко Е. Польсько-українські відносини в суспільно-культурній галузі в ХІХ–ХХ ст. (до 1914 р.): Пер. з пол. // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). — Івано-Франківськ: Плай, 1997. — С. 8–13.

Конечна Й. Поляки-українці, Польща-Україна — парадокси стосунків між сусідами. — К.; Варшава, 2003. — 48 с.

Коялович М.О. На этнографической границе белорусского и малорусского племени — СПб.: Тип-я Департамента уделов, 1887. — 13 с.

Кралюк П. Козацька міфологія України: творці та епігони. — Харків : Фоліо, 2016. — 394 с.

Красівський О. Я. Галичина у першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських стосунків; Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. Львів. філ. — Львів, 2000. — 415 с.

Красівський О.Я. Східна Галичина і Польща в 1918-1923 рр. Проблеми взаємовідносин. — К.: УАДУ, 1998 — 302 с.

Кревецький І. Аграрні страйки і бойкоти у східній Галичині в 1848 — 1849 рр. До історії боротьби за суспільно-економічне визволене українських мас у східній Галичині. — Львів, 1906. — 23 с.

Кревецький І. Баталіон руських гірських стрільців. 1849 — 1850 // Записки НТШ. — 1912. — Т. СVII. — С. 52-72.

Кревецький І. До психології 1848 року Справа Ст[ефана] Гошовського) // Записки НТШ. — 1909. — Т. ХС — С. 137-157.

Кревецький І. З виборчого руху у східній Галичині в 1848 р. (Вибір Івана Капущака) // Записки НТШ. — 1906. — Т. LXX. — С. 73-85.

Кревецький І. Оборонна організація руських селян на галицько-угорським пограниччю в 1848 — 1849 // Записки НТШ. — 1905. — Т. LXIII. — С. 1-26; Т. LXIV. — С. 27-58.

Кревецький І. Помічні дні. Причинки до історії панщини в Галичині в ХІХ в. // Записки НТШ. — 1907. — Т. LXXVII. — С. 143-155.

Кревецький І. Проби організованя руських національних гвардій у Галичині 1848 — 1849 // Записки НТШ. — 1913. — Т. СXIII. — С. 77-146.

Кревецький І. Цуцилівська тривога в 1848 р. Причинки до останніх днів панщини в Галичині // Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками і прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894-1904). — Львів : Виданне Комітету, 1906. — С. 446-482.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині ХVІ віку // Записки НТШ. — 1907. — Т. LXXIX. — С. 5-51.

Крип'якевич І. Русини — властители у Львові у першій половині XVI ст. // Науковий Збірник присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками і прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). — Львів : Видання Комітету, 1906. — С. 225-234.

Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894-1913 роках // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. — Львів, 1991. — Т. ССXXII. — С. 392-411.

Кузьменко О. Образ України та українця в польських анекдотах // Культурологія в НаУОА. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://kulturolog.org.ua/publications/-p-article/297-2011-02-06-19-39-34.html>

Куций І. Польща в українській історіографії Галичини XIX ст.: міф про цивілізаційну зраду слов'янства // *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku / Pod redakcja A. Czyzewskiego, R. Stobieckiego, T. Toborka, L. Zaskilniaka.* — Warszawa; Lodz, 2012. — S. 79–87.

Куций І. Слов'янофільство як ідейно-світоглядне джерело слов'янської цивілізаційної ідентичності українських інтелектуалів XIX ст. // Проблеми слов'янознавства. — 2014. — Вип. 63. — С. 37-50.

Куций І. Українська науково-історична думка Галичини (1830-і — 1894 рр.): рецепція національної історії. — Тернопіль: Джура, 2006. — 220 с.

Кучерепа М. Багатоаспектність польсько-українського конфлікту на Волині // *Polacy i Ukraińcy. Historia która łączy i dzieli.* — Słupsk-Gdańsk : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2015.. — С. 210-212

Кучерепа М. М., Давидюк Р. П. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.). — Луцьк: Надстир'я, 2001. — 420 с.

Кучерепа М. Українсько-польський конфлікт: Волинь 1943 рік // Волинська трагедія: через історію до порозуміння. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Луцьк, 19–20 червня 2013 року / укладач Анатолій Шваб. — Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. — С. 194–203.

Лазурко Л. Львівський часопис “Ruś”: організаційні засади та основні напрями діяльності // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Вип. XVI. — Дрогобич: Коло, 2012. — С.338-352.

Лазурко Л. Початки спеціалізованої історичної преси у Львові (часопис «Przegląd Archeologiczny») // Historia. ciągłość i zmiana. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Maternickiemu / Pod redakcją naukową Mariola Hoszowska, Joanna Pisulińska i Paweł Sierżęga. — Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. — С. 373–383.

Лазурко Л. Францішек Равіта-Гавронський як дослідник українського минулого // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Вип. XVII. — Дрогобич: Коло, 2014. — С. 625-638.

Лескинен М. Мифы и образы сарматизма. Истоки национальной идеологии Речи Посполитой. — Москва: Институт славяноведения РАН, 2002. — 178 с.

Лескинен М. Поляки и финны в российской науке второй половины XIX в.: «другой» сквозь призму идентичности. — Москва: «Индрик», 2010. — 368 с.

Липинський В. Шляхта на Україні. Її роль в житті українського народу на тлі його історії // Його ж. Суспільно-політичні твори (1908-1917) / Ред. Р. Пеленський, І. Гирич, О. Проценко. — К.: Укр. Письменник, 2015. — Т.1. — С.128-233.

Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. — К., 1994. — Т.1. — С. 83-110.

Литвин М.Р. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. — 488 с.

Лозовий В. Сучасна історична політика Польщі: виклики для України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Polsha-f4a08.pdf>

Лосев І. Тіні минулого. Як історична пам'ять стає інструментом польської політики // Тиждень. — 2016. — 16 вересня. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/173435>

Лукашова С.С. Культурное пограничье: “свои” и “чужие” в казацком летописании XVIII в. // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. — Москва, 2005. — С. 45-48.

Мазур Л. Н. Образ прошлого: формирование исторической памяти // Известия Уральского федерального университета. Сер. 2. Гуманитарные науки. — 2013. — № 3 (117). — С. 243-256.

Макарчук С.А. Українсько-польські етнополітичні взаємини на західноукраїнських землях в першій третині ХХ ст. // Збірник праць і матеріалів на пошану Л.І. Крушельницької. — Львів, 1998. — С. 132-144.

Малинова О. Актуальное прошлое: Символическая политика властвующей элиты и дилеммы российской идентичности. — Москва: Политическая энциклопедия, 2015. — 207 с.

Малко Р. Польща — Україна: війна пам'яті. Що заважає українсько-польському порозумінню і чи є вихід із патової ситуації // Тиждень. 1.08.2017. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/197429>

Маркава А. Шлях да савецкай нацыі: Палітыка беларусізацыі (1924–1929). — Мінск : Медысонт, 2016. — 324 с. (Бібліятэка часопіса “Беларускі Гістарычны Агляд”).

Масик Р. Крайове археологічне товариство у Львові (1875–1890) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка,– Львів, 2008. — Вип. 9–10. — С. 157–170.

Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець ХІХ — перша третина ХХ ст.). — К; Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. — 440 с.

Масненко В. Україна, Польща, Росія у системі цивілізаційних координат: візія В'ячеслава Липинського // Historia — Mentalność — Tożsamość. Rosja i Europa Zachodnia w polskiej i ukraińskiej historiografii XIX i XX wieku, red. E. Koko, M. Nowak, L. Zaszkiłniak. — Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2013. — S. 307–323.

Менджецький В. Приречені на конфлікт пам'яті? Польська й українська історичні політики [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1683->

vldzimizezh-mendzhetskiypryrechni-na-konflikt-pam-iati-polska-i-ukrainska-istorychni-polityku

Миф Европы в литературе и культуре Польши и России. — Москва: Индрик, 2004. — 304 с.

Мінк Ж. Геополітика, примирення та ігри з минулим: на шляху до нової пояснювальної парадигми колективної пам'яті // Україна модерна (Пам'ять як поле змагань). — Ч. 15(4). — К., 2009. — С. 63-77.

Мочалова В. Польский вопрос как славянский и европейский: русский взгляд (1863–1916) // Славянский мир в глазах России: Динамика восприятия и отражения в художественном творчестве, документальной и научной литературе. — Москва, 2011. — С. 68–87.

Мудрий М. Образ поляка (Польщі) та німця (Німеччини) в сучасних українських шкільних підручниках з історії // Polska–Niemcy–Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku / Pod red. Włodzimierza Bonusiaka. — Rzeszów, 2000. — S. 139–145.

Мудрий М. Польські ліберал-демократи та українське питання в Галичині у 80-х рр. XIX ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Вип. 32. — Львів, 1997. — С. 99-109.

Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наукових праць / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; відп. ред. Ю. Сливка. — Львів, 1997. — Вип. 3–4. — С. 58–117.

Мудрий М. Тема польсько-російського суперництва за Україну/Русь у працях українських істориків і публіцистів XIX століття // Historia –Mentalność — Tożsamość. Rosja i Europa Zachodnia w polskiej i ukraińskiej historiografii XIX i XX wieku, red. E. Koko, M. Nowak, L. Zaskilniak. — Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2013. — S. 196–206.

Мусієнко І. В. Сприйняття України та українців у Польщі (на матеріалах Центру дослідження громадської думки, Варшава) // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук : матер. Всеукраїнської наук. конф., 17 грудня 2011 р. — У 2-х ч. — Дніпропетровськ : ТОВ «Інновація», 2011. — Ч. 1. — С. 102-104.

Наконечна І. Поляки — українці, Польща — Україна. Парадокси стосунків між сусідами за даними соціологічних опитувань / Фондація ім. Стефана Баторія. — Варшава; Київ, 2003. — 48 с.

Новак А. Историк на полі битви за пам'ять // Україна Модерна — Вип. 4 (15): Пам'ять як поле змагань / Гол. ред. Я. Грицак — К.: Критика, 2009. — С. 95-102.

Образ Европы во времена перемен. Репрезентация учебников истории в странах Восточной Европы / Ин-т им. Георга Эккерта — Лейбницкий ин-т междунар. исследований учебников, Всеукр. асоц. преподавателей истории и общественных дисциплин «Нова Доба». — Львов: Панорама, 2017. — 160 с.

Ольшанський Т.А. Польсько-український конфлікт 1943-1947 // Ї. Незалежний культурологічний часопис. — №10. — Львів, 1997. — С.34-54.

ОУН-УПА в Беларусі. 1939-1953 гг.: докум. и матер. / Сост. В. И. Адамушко [и др.]; редкол.: В. И. Адамушко [и др.]. 2-е изд. — Мн.: Выш. шк., 2012. — 528 с.

Павлишин А. Студії над генезою польсько-українських конфліктів у ХХ столітті // Ї. Незалежний культурологічний часопис. — №10. — Львів, 1997. — С.114-135.

Павлів Ю. Образи українсько-польського пограниччя періоду Другої світової війни (за матеріалами спогадів жінок, депортованих з Холмщини) // Новітня доба / відп. ред. Ігор Соляр. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. — Вип. 1. — С. 181-200.

Пагіря О. Польські воєнні злочини у Карпатській Україні [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/10/19/151175/> 19.10.2017

Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій / авториз. пер. з англ. — К.: Laurus, 2013. — 440 с.

Подобєд П. Незручні союзники // Тиждень — 2017. — 3 листопада. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Columns/50/203159>

Польське національне повстання 1830-1831 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів / За ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини; Польський культурно-освітній центр та ін. – К.:КНТ, 2017. – 264 с.

Польсько-українські відносини: у полоні стереотипів і взаємних образ // Дзеркало тижня. — 2011 — 18 листопада. [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://dt.ua/SOCIETY/polsko-ukrayinski_vidnosini_u_poloni_stereotipiv_i_vzaemnih_obraz.html

Польша. Нарис історії / За ред.. В. Менджецького, Є. Брацисевича / пер. з пол. І. Сварника. — Варшава: Ін-т національної пам'яті, Комісія переслідування злочинів проти польського народу, 2015. — 367 с.

Поляки и русские: взаимопонимание и взаимонепонимание. — Москва: Индрик, 2000. — 240 с.

Полянський П.Б. Про Українсько-польську комісію експертів з удосконалення змісту шкільних підручників з історії та географії // Український історичний журнал. — 1999. — № 1. — С.151–153.

Портнов А. Історії для домашнього вжитку. Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті. — К. : Критика, 2013. — 344 с.

Портнов А. Українські образи першої Речі Посполитої. Деякі спостереження // *Jagellonské dědictví. Kapitoly z dějin středovýchodní Evropy*. Ed. Maciej Ruczaj. — Praha: Centrum pro Studium Demokracie a Kultury, 2012. — S. 185-196. [Електронний ресурс] — Режим доступу:

<http://hi-phi.org.ua/historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/295-andrii-portnov-ukrainski-obrazy-pershoi-rechi-pospolytoi-deiaki-sposterezhennia>

ПР і КПУ просять сейм Польщі «заради дружби» визнати Волинську трагедію геноцидом поляків (Документ) [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/83799 / 05.07.2013>

Присяжнюк Ю. Історики Білорусі 1920–1930-х рр.: тимчасова втрата автономії чи тотальна соціальна «зачистка»? // Ейдос : альманах теорії та історії історичної науки. – К., 2016–2017. – Вип. 9. – С. 63–72.

Прокопович М. Копець Люблінської унії: імперська політика та національне святкування у Габсбурзькому Львові. [Електронний ресурс] — режим доступу: <https://www.academia.edu/18652500>.

Пронюк Є. Остап Терлецький в ідейній боротьбі в Галичині 70-х років XIX століття. — К.: Укр. Центр духов. культури, 2006. — 256 с.

Пурьшева Н.М., Старовойтов М.И. История Беларуси : школьний курс в кратком изложении. — Минск : Тетралит, 2014. — 240 с.

Пуцук І. А. Волиняни про «Волинь-43»: Українська пам'ять про польську експансію на український північний захід у 1938–1944 рр.: усноісторичний аспект. Волинська область, Рівненська область. Південна Волинь (Кременеччина), Берестійщина, Підляшшя, Холмщина / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Рівненська обласна рада; Рівненський обласний краєзнавчий музей. – Луцьк, 2017. – 1064 с.

Рекомендація СМ / Рес (2011) 6 Комітету міністрів державам-членам ЄС «Щодо міжкультурного діалогу і образу іншого у викладанні історії» [Електронний ресурс] — Режим доступу: [http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Results/AdoptedTexts/CM%20Rec\(2011\)6_Ukrainian.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Results/AdoptedTexts/CM%20Rec(2011)6_Ukrainian.pdf)

Рекомендація Рес (2001) 15 Комітету міністрів Ради Європи «Про викладання історії у XXI столітті в Європі» [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_729

Ренан Э. Что такое нация? // Ренан Э. Собрание сочинений в 12-ти томах / пер. с фр. под ред. В.Н. Михайловского. — К., 1902. — Т.6. — С.87-101.

Рибак А. Ставлення поляків до українців: динаміка та визначальні чинники // Наукові записки «Транскордонне співробітництво у контексті перспектив європейської інтеграції України». Серія «Політичні науки». — Вип. 4. — 2010. — С. 153–167.

Розумний О.М. Політика пам'яті як складова політики національної безпеки України : дис. ... канд. політ. наук за спеціальністю 21.01.01 — основи національної безпеки держави (політичні науки). — К.: НІСД, 2017. — 265 с.

Российско-польские научные связи в XIX–XX вв. — Москва: Индрик, 2003. — 288 с.

Россия — Польша. Образы и стереотипы в литературе и культуре. — Москва: Индрик, 2002. — 344 с.

Руда О. В. Висвітлення українського національного відродження XIX ст. у працях польських істориків м. Львова зламу XIX–XX ст. // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. Tom III. Pod redakcją Jerzego Maternickiego, Leonida Zaszkiłniaka. — Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. — S. 257-269.

Руда О. До джерел міфологізації українсько-польських відносин // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні / Колективна монографія за ред. Л. Зашкільняка. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. — С. 289–333.

Руда О. Поширення українсько-польських історичних міфологем у польській історіографії кінця XIX — першої третини XX ст. // Wieki stare i nowe / pod. red. S. Fertacz, M.W. Wanatowicz. — Katowice, 2012. — Т. 4 (9). — S. 114–128.

Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX — першої третини XX століття. — Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. — 418 с.

Руденко О. Естетичні погляди на сакральне мистецтво В. Дідушицького // Вісник Львівського університету. Філософські науки. — Львів. 2004. — Вип. 6., — С. 165–172.

Рудницький С. Руські землі польської корони при кінці XV в. Ворожі напади й організація пограничної оборони // Записки НТШ. — 1899. — Т. XXXI–XXXII. — С. 1–54.

Рудюк С. Війна за Україну: польський фронт // Наше діло. — 2016. — 5 червня [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://nashedilo.blogspot.com/2016/06/blog-post.html>

Рудюк С. Як створити образ ворога? Підручники історії Росії формують україноненавистництво у свідомості учнівської та студентської молоді Російської Федерації // День. — 2011. — 9 вересня. [Електронний ресурс] — Режим доступу:

<https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/yak-stvoriti-obraz-voroga>

Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої Світової війни : Документи з українських архівів і польські публікації. — К.: Укр. видав. спілка, 2003. — 575 с.

Середа В. Вплив польських та українських шкільних підручників з історії на формування польсько-українських етнічних стереотипів // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 2000. — Вип. 35-36. — С.387-398.

Середа В. Конструювання образу іншого та історичної ідентичності в Україні і Польщі: порівняльно-текстуальний аналіз шкільних підручників з історії // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. — Харків, 2003. — С.270-276

Середа О. Між польським слов'янофільством та російським панславізмом. Сприйняття та розвиток слов'янських ідей серед українських (руських) громадських діячів півдавстрійської Галичини у 60-х роках XIX століття. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. — 42 с.

Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. — К.: Вид-во О.Теліги, 2005. — Т.І. — 343 с; Т.ІІ. — 360 с.

Симоненко Р.Г., Табачник Д.В. Українсько-польські відносини та боротьба за єдність України XIX — початок XX ст. Нариси. — К.: Либідь, 2007. — 704 с.

Сілецький Ю. Стереотипи «ляха» та «москаля» у традиційному світогляді українців: спільні та відмінні риси // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини у сучасній Україні. За ред. Л. Зашкільняка. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2009. — С. 96-143.

Смолій В. А., Сохань П. С. Видатний історик України // Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. — Т. 1. — К.: Наук. думка, 1994. — С. VIII-XXXIX.

Снайдер Т. Криваві землі. Європа поміж Гітлером та Сталіном. — К. : Грані-Т, 2011. — 339 с.

Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569-1999. — К. : Дух і літера, 2012. — 624 с.

Спільна заява Президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання». Міжнародний документ від 21.05.1997 [Електронний ресурс] — Режим доступу:

http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_005

Спільні історії для Європи без кордонів [Електронний ресурс] — Режим доступу:

<http://www.novadoba.org.ua/ukr/shared-histories>

Срібний Ф. Студії над організацією львівської Ставропігії // Записки НТШ. — 1911. — Т. CVI-CXV.

Стеблій Ф.І. Левицький Венедикт // Енциклопедія історії України : у 10 т. / ред: В.А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К.: Наук. думка, 2009. — Т. 6 : Ла — Мі. — С. 85.

Стриек Т. Між історією та політикою. Українські інтелектуали про формулу «між Сходом і Заходом» у ХХ ст. і сьогодні // Стриек Т. Невловні категорії. Нариси про гуманітаристику, історію і політику в сучасних Україні, Польщі та Росії. — К.: Ніка-Центр, 2015. — С. 38–66.

Судин Д. Соціологічні теорії міфу: основні концепції та їх представники // Вісник ЛНУ ім. Ів. Франка. Серія соціологічна. — Вип. 4. — Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. — С. 69–76.

Тельвак В. Громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського в Галичині в оцінках сучасників // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F.* — Lublin, 2016. — Vol. LXXI. — S. 65-88.

Тельвак В. Дрогобиччина в дослідженнях М.Грушевського // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 1997. — Випуск II. — С. 160–164.

Тельвак В. Німецькомовна «Історія українського народу» Михайла Грушевського в оцінках сучасників // Український історичний журнал. — 2007. — № 3. — С. 175-189.

Тельвак В. Теоретичні проблеми історії в творчій спадщині М.С. Грушевського-рецензента (1894–1914 рр.) // Київська Старовина. — 2001. — № 5. — С. 157–166.

Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. — Львів: Світ, 2016. — 440 с.

Тельвак В.В. Польсько-українська наукова співпраця в галузі історії в другій половині XIX — на початку XX століття // *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań. Praca zbiorowa pod redakcją A. Kawalec, W. Wierzbieńca, L. Zaszkiłniaka. Wstępem opatrzył J. Maternicki.* — Rzeszów, 2011. — Т.2. — С. 390–402.

Томашівський С. «Історичний момент» (I) // Діло. — 1914. — 16 лютого. — Ч. 34. — Р. 35. — С. 1.

Томашівський С. Злість і Зависть («Руслан» і проф. Милькович) // Діло. — 1907. — Ч. 205. — С. 1, Ч. 206. — С. 1–2, Ч. 208. — С. 1–2.

Томашівський С.: *Rawita-Gawroński Fr. Historia ruchów hajdamackich (w. XVIII).* — Lwów, 1899. — Т. I. — 269 s.; Т. II. — 297 s.; [2-ге вид.]: 1901. // *Записки НТШ.* — 1901. — Т. XLI. — С. 19–20.

Траба Р. “Другий бік пам’яті”. Історичні досвіди та їхнє пам’ятання в Центральній-Східній Європі // *Україна модерна.* — 2009. — №4 (15). Пам’ять як поле змагань. — С. 53–62.

Українсько-польське протистояння на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни: матеріали до бібліографічного покажчика / Укладач О. Коліщук. — Львів; Луцьк, 2007. — 108 с.

Умланд А. Інститут національної пам’яті України против Запада. 18.03.2017 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://inosmi.ru/social/20170313/238862153.html>

Федорів Х.І. Інституційні механізми реалізації політики пам’яті в Україні та Республіці Польща // *Панорама політологічних студій.* — 2013. — Вип. 10. — С. 161–169.

Франко І. Д(октор) Остап Телецький. Спомини і матеріяли // *Записки НТШ.* — 1902. — Т. L. — С. 1–64.

Франко І. Півстоліття. Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890 // *Зібрання творів: у 50 т.* — Т. 46. — Кн. 2. — К., 1986. — С. 3–17.

Франко І.: Михайло Лозинський. Гайдамаччина. Із історії народних рухів на Україні в XVIII — тім столітті. Львів, 1906. // Записки НТШ. — 1906. — Т. LXXI. — С. 209-210.

Франко І.Я. Дві унії. Образок з історії Русі при кінці XVI віку // Франко І. Історичні праці. (1883-1890): Зібрання творів: У 50 т. — К.: Наукова думка, 1985. — Т. 46. — Кн. 1. — С. 581-592.

Франко І.Я. Наш погляд на польське питання // Франко І. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. — К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1956. — С. 261-277.

Франко І.Я. Русько-польська згода і українсько-польське братанє // Літературно-науковий вісник. — 1905. — Т. 33. — С. 144-162.

Хальбакс М. Социальные рамки памяти / пер. с франц. и вступ. статья С. Н. Зенкина. — Москва : Новое изд-во, 2007. — 348 с.

Хорев В. Польша и поляки глазами русских литераторов: Имагологические очерки. — Москва: Индрик, 2005. — 232 с.

Чорна Н. М. Україна і Польща: історіографія відносин (кін. XX – поч. XXI ст.): монографія. – Вінниця : ПП Балюк І.Б., 2014. – 416 с.

Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті своєї і нинішньої епохи // Олександр Барвінський 1847-1927. Матеріали конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Олександра Барвінського. Львів, 14 травня 1997 року. — Львів, 2001. — С. 32-44.

Чорновол І. Польсько-українська угода 1890-1894 рр. — Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. — 247 с.

Чорновол І. Спадщина Галицько-Волинського королівства і польсько-українські відносини XIX століття (археологічний з'їзд у Львові 1885 року) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2001. — Вип. 9. — С. 411-419.

Чушак Х. Дискусії навколо історії польсько-українських взаємин на сторінках польських опозиційних видань (1976-1989) // Польські студії. Перший конкурс ім. Є. Гедройця. Часопис «Дух і Літера» № 20. — К.: Дух і Літера, 2008. — С.170-193.

Шацька Б. Минуте — пам'ять — міт / пер. з пол. Олесь Герасим, наук. ред. Андрій Павлишин. — Чернівці: Книги — XXI, 2011. — 248 с.

Шпитковський І. Матеріали до історії Коліївщини. VI. Мемуар Домініка Завроцького про Коліївщину // Записки НТШ. — 1910. — Т. СХVI. — С. 58-93; Т. ХСVII. — С. 26-73.

Шпитковський І. Матеріали до Коліївщини. V. Мемуар ржищівського тринітарія про Коліївщину // Записки НТШ. — 1908. — Т. LXXXIII. — С. 134-157.

Шпорлюк Р. Імперія та нації (з історичного досвіду України, Росії Польщі та Білорусі) / пер. з англ. — К. : Дух і Літера, 2000. — 354 с.

Що ухвалив Сейм Польщі? Переклад резолюції про визнання геноциду на Волині / 22.07.2016 [Електронний ресурс] — Режим доступу:

<http://www.euointegration.com.ua/articles/2016/07/22/7052488/>

Юрчак Д. В. Государственно-политические и экономические связи Республики Беларусь с Украиной в 1991–2011 годах : автореф. дис. ... канд. ист. наук. 07.00.02; ГНУ “Ин-т истории Нац. акад. наук Беларуси”. — Минск, 2014. — 24 с.

Яковенко Н. Брати/вороги або поляки очима українця XVII-XVIII століть // Ї. Незалежний культурологічний часопис. — Львів, 1997. — №10. — С.156-167.

Яковенко Н. Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії // Дух і Літера. — К., 1998. — № 3-4. — С. 113-124.

Яковенко Н. Польща та поляки в шкільних підручниках історії, або відлуння давнього й недавнього минулого // Ї ж. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. — К., 2002. — С. 366-282.

Яковенко Н. Скільки істориків — стільки уній (з нагоди 440-ліття Люблінської унії) // Український гуманітарний огляд. — К., 2009. — Вип. 14. — С. 9-42.

Для нотаток

Наукове видання

ІСТОРИЧНІ ОБРАЗИ «СУСІДІВ» НА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКО-БІЛОРУСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ:

міфи — студії — кам'яць

Колективна монографія

Автори:

Віталій Масненко

Юрій Присяжнюк

Віталій Тельвак

Іван Куций

Тарас Гриневич

Лідія Лазурко

Сергій Шамара

Андрій Касян

Науковий редактор

Віталій Масненко

Обкладинка

Костянтин Івангородський

Здано до набору 04.10.2017.
Підписано до друку 20.02.2018.
Формат 60x84/16. Папір книжк. Гарнітура Times.
Ум. др. арк 22,27. Наклад 300 прим.

Це видання надруковано на папері
із деревини відповідної нормам
екологічного лісовикористання

Видавець ФОП Гордієнко Є.І.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.

Україна, 18000, м. Черкаси
тел./факс: (0472) 56-56-12, (067) 444-28-94
e-mail: book.druk@gmail.com